

ԳԱԶԳԵՆ ՀԱՄԻԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ՔՐԹՈՍԵՐՆԵՆԱԿԱՆ ԵՎ
ՄՏՈՒԳԱՐԱՆԱԿԱՆ
ՈՒՅՈՒՄՆԵՄԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМЕНИ Р. АЧАРЯНА

ВАЗГЕН Г. АМБАРЦУМЯН

ИССЛЕДОВАНИЯ
ПО ЛЕКСИКОЛОГИИ И
ЭТИМОЛОГИИ
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИТУТЮН» НАН РА
2012

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
H. ADJARIAN INSTITUTE OF LINGUISTICS

VAZGUEN G. HAMBARDZUMYAN

ESSAYS ON LEXICOLOGY AND
ETYMOLOGY OF THE ARMENIAN
LANGUAGE

YEREVAN
"GITUTYUN" PUBLISHING HOUSE OF THE NAS RA
2012

4(47.925)
4-20

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՎԱԶԳԵՆ ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ԲԱՌԱՔՆՆԱԿԱՆ ԵՎ
ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3694

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2012

ՀՏԳ 809. 198. 1
ԳՄԼ 81.2
Հ 205

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հ.Անադյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
բանասիր. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ն.Մ.Սիմոնյան
Գրախոսներ՝
բանասիր. գիտ. թեկնածու Մ.Ա.Աղաբեկյան
բանասիր. գիտ. թեկնածու Ա. Հ. Մուշեղյան

Համբարձումյան Վ.Գ.

Հ 205 Հայերենի բառարենական և ստուգաբանական ուսումնասիրություններ/ (Պատ. խմբ.՝ Ն.Մ.Սիմոնյան).- Եր. ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, 224 էջ:

Աշխատությունը նվիրված է հայերենի բառարենական և ստուգաբանական ուսումնասիրության առանձին հարցերի, որոնք մեկ ամբողջության մեջ որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում հնդեվրոպական, այլև նոստրատիկ լեզվաբանության արդի վիճակի տեսանկյունից: Հարցերի քննարկման ոլորտի մեջ են առնված գրական հայերենի և բարբառների, ինչպես նաև այլ լեզուների տվյալները՝ հնչյունական և ձևաբանական համակարգի, արձատի կազմության և բառապաշարի վերաբերյալ:

ՀՏԳ 809. 198. 1
ԳՄԼ 81.2-3

ISBN
© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2012 թ.

ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

Հայերենի համեմատական և տիպաբանական ուսումնասիրությունը գիտության զարգացման ներկա պայմաններում ունի կարևոր նշանակություն ոչ միայն ինքնին, այլև հնդեվրոպական մյուս լեզուների հետ ունեցած ծագումնաբան առնչությունների հետ կապված առանձին հարցերի քննարկման և ըստ հնարավորին իրականին մոտ լուծման առումով:

Ըստ այդմ այլևի լայն վերլուծության առարկա կարող են լինել հայերենի հնչյունական համակարգի, բառային կազմի և քերականական կառուցվածքի այն իրողությունները, որոնք առավել կարևոր են լեզուների տարբերակային (վարիատիվ) ուսումնասիրության տեսանկյունից: Ընդհանուր առմամբ լեզուների ծագումնաբան առնչությունների, ցեղակցային ժառանգորդության, ինքնուրույն զարգացման ընթացքում ժառանգված հատկանշական գծերի պահպանման խնդիրները լուծելի են ոչ միայն նախկինից եկող համեմատական-տիպաբանական, այլև ներկայումս հնարավոր տարբերակայնության (վարիատիվության) սկզբունքների և մոտեցումների գործադրման պայմաններում:

Լեզվական տարբերակները պատմականորեն գոյանում են ոչ միայն ի հաշիվ մեկ լեզվի ներքին՝ ժամանակային, տարածքային և գործառական հատկանիշների դրսևորման, այլև մեկից այլևի լեզուների ծագումնաբան, ժառանգորդական, ընդհանուր գծերի պահպանման և փոխանցման հիման վրա՝ անկախ զարգացման ընթացքում ձևեր քերած այս կամ այն կարգի առանձնահատկություններից:

Հատկապես անցյալ դ. 70-ական թթ. սկսած՝ բավականին մեծ աշխատանք է կատարվել համեմատվող լեզուների ստուգաբանական-տիպաբանական ուսումնասիրության բնագավառում, որոնցում որոշակի տեղ է տրվում նաև հայերենի փաստերին: Իսկ վերջիններս այլևի լայնորեն կարող են գործադրվել, եթե նկատի ենք ունենում լեզվի բոլոր տարբերակներում ստկա փաստերը:

Ըստ այսմ առանձին ուշադրության առարկա են այն հարցերը, որոնք այս կամ այն չափով իրենց լուծումն են ստանում ոչ միայն ավանդական համեմատաբանության և տիպաբանության ձեռքբերումների օգտագործմամբ, այլև հաշվի առնելով նորագույն ուսումնասիրությունների տվյալները ինչպես հայերենի, այնպես էլ ցեղակից և ոչ ցեղակից լեզուների ուսումնասիրության բնագավառում:

Համեմատաբար նոր ուսումնասիրությունների տվյալները ցույց են տալիս, որ հնդեվրոպական ընդհանուր վիճակի համար գրեթե անհնարին է վերականգնել այս կամ այն արմատն առանց հաշվի առնելու վերջինիս հիմքում ընկած հասկացության հասարակական, մշակութային, դիցաբանական և այլն պատկերացումների տարբերակվածությունը: Ուստի հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատների տարբերակային վերականգնման և տիպաբանական հավաստագրման (վերիֆիկացիայի) վերաբերյալ քննարկումը դառնում է արդի գիտության զարգացման հանգուցային խնդիրներից մեկը:

Ըստ այսմ աշխատանքում անդրադառնում ենք բառաբնության և ստուգաբանության տեսակետից որոշակի կարևորություն ներկայացնող մի քանի հարցերի:

Հնդեվրոպական ծագման զգալի թվով բառարմատներ ներկայացնում են իմաստային որոշակի խումբ, որի հեշյունական համապատասխանությունների և իմաստային համընկումների ուսումնասիրությունը հիմք է ստեղծում բառաբնական և ստուգաբանական որոշակի ճշգրտումների ու լրացումների համար, ընդ որում թե՛ հայերեն գրական հուշարձաններում պահպանված և թե՛ բարբառներում այս կամ այն չափով տեղ գտած միավորների ընդգրկումով:

Լեզուների նոստրատիկ ուսումնասիրության ձեռքբերումները գնալով ավելի լայն հնարավորություն են ստեղծում ինչպես այլ լեզուների, այնպես էլ հայերենի տվյալների նոր համեմատությունների համար, ընդ որում ոչ միայն ներքնատանիքային, այլև միջքնատանիքային զուգադիպումների նկատառումով:

Այս բնագավառում հայերենի վերաբերյալ կատարվածը

բավականին սահմանափակ է, քիչ թվով փաստերի է վերաբերում, այնինչ երևույթը կարելի է քննության առնել ավելի մեծ թվով փաստերի վերլուծության մեջ, որի արդյունքում ունենում ենք տվյալների անհամեմատ լայն շրջանակ, բացահայտվում են հայերենի հնագույն և վաղջրական ժամանակ ներքին վերաբերող առնչությունների շատ փաստեր, որոնց հիման վրա էլ ավելի են ընդգծվում հնդեվրոպական լեզուների մեջ հայերենի տեղը և կարևորությունը: Ըստ այդմ վերլուծության է առնվում նախկինում կատարվածը, այլև համեմատության մեջ են դրվում նոր տվյալներ՝ վերջված ինչպես գրական հայերենից, այնպես էլ բարբառներից:

Հայերենի և միլերենի ծագումնային առնչությունների հարցի մեկնաբանման առումով համեմատվող նյութը հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ առհասարակ հայերենի և հինանատոլիական լեզուների (ավելի կոնկրետ՝ միլերենի) միջև գոյություն ունեն ծագումնային որոշակի զուգադիպումներ, որոնք ավելի հավաստի և անառարկելի կարող են լինել հետագա աշխատանքների շարունակման և ուսումնասիրության ոլորտի ընդլայնման դեպքում, մասնավաճող որ նախկինում այս հարցում չի եղել որևէ ձեռնարկում:

Երեմիա Մեղրեցու «Քառօրյից հայոց»-ը եղել է բանասիրական և մասնավաճող ստուգաբանական ուսումնասիրությունների համար առանձին առարկա: Գրվել են առանձին աշխատանքներ նրանում տեղ գտած «կասկածելի և անստույգ» բառերի վերաբերյալ: Սակայն դեռևս կան շատ բառաձևովածներ, որոնք մնում են չբացատրված, առավել ևս՝ չստուգաբանված: Մոյն աշխատանքում անդրադառնում ենք մի քանի տասնյակից ավելի նման բառերի քննությանը, որով ավելի է մեծանում այդ բառարանի գիտական-բանասիրական արժեքը հայոց լեզվի ընդհանուր բառապաշարի ուսումնասիրության համար:

Երևի աշխատանքում ընդգրկված նյութերի մի մասը ամբողջությամբ կամ համառոտ տարբերակով լույս է տեսել գիտական հանդեսներում («Լեզու և լեզվաբանություն», 2003, № 1, «Ջառուկյանական ընթերցումներ», 2010, «Պատմաբա-

նասիրական հանդես» 2010, № 3, 2011, № 3, «Էջմիածին», 2012, № 1 և այլն):

Հեղինակը հայտնում է իր խորին երախտագիտությունը բանասիրական գիտությունների բեկնածու, դոցենտ Ն.Մ.Սիմոնյանին, բանասիրական գիտությունների բեկնածուներ Մ.Ա.Աղաբեկյանին և Ա.Հ. Մուշեղյանին աշխատանքի ձեռագիրը խմբագրելու և զրախտելու համար:

ՀՆԴԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԾԱԳԱՆՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՆՈՒՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1. Վերջին երեք-չորս տասնամյակներում լեզուների ցեղակցությանը և հնատիպությանը վերաբերող շատ հարցեր դարձան վերանայման և վերագնահատման առարկա: Ինչպես հնդեվրոպական (հե.), այնպես էլ մյուս ընտանիքների լեզուների համեմատական և տիպաբանական ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ հայերենը, թեև ժամանակագրորեն համեմատաբար ուշ է գրի առնվել, քան ցեղակից այլ լեզուներ (հին անատոլիական կամ խեթալուվական, հնդիրանական լեզուներ, հունարեն և այլն), սակայն ներկայացնում է այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք խիստ զնահատելի են լեզուների ցեղակցության բնույթի վերահաստատման, այլև նրանց մերձավորության աստիճանի ճշգրտման տեսակետից:

Հայերենը պարունակում է հնչյունական համակարգի, արմատի կազմության և քերականական կառուցվածքի այնպիսի հնագույն (արխաիկ) տվյալներ, որոնք հաճախ վճռական նշանակություն են ունենում հնդեվրոպական ընդհանուր վիճակի ոչ միայն ավելի հստակ ուրվագծման, ցեղակից լեզուների ճյուղային («բարբառային») կամ առանձնակի տրոհման, այլև տիպաբանական մի շարք գույադիպոմների հետ կապված առանցքային խնդիրների լուծման գործում:

2. Ըստ այսմ առավել մեծ ուշադրության առարկա են հնդեվրոպական արմատի վերականգնման հետ կապված այն սկզբունքային հարցերը, որոնք վերաբերում են արմատի տարբերակայնությանը:

Համեմատաբար նոր ուսումնասիրությունների տվյալները ցույց են տալիս, որ հնդեվրոպական ընդհանուր վիճակի համար գրեթե անհնարին է վերականգնել այս կամ այն արմատն առանց հաշվի առնելու հիմքում ընկած հասկացության հասարակական, մշակութային, դիցաբանական և այլ պատկերացումների տարբերակվածությունը: Ուստի հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատների տարբերակային վերա-

կանգնման և տիպաբանական հավաստագրման (վերիֆիկացիայի) վերաբերյալ բնարևոլուր դառնում է արդի գիտության զարգացման հանգուցային խնդիրներից մեկը:

3. Հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատների տարբերակային բնութայունը հիմնվում է կոնկրետ փաստերի, վերջիններիս ժամանակային, գործառական և տարածքային տարբերությունների վերհանման ու գնահատման վրա:

Այս հարցը դարձել է առանձին ուշադրության առարկա, հատկապես վերջին տարիներին [Hambardzumyan, 1999. *Համբարձումյան*, 2002, 3, էջ 242-260]: Նման ուսումնասիրությամբ կարող են լուծվել մի շարք խնդիրներ՝ կապված ինչպես ոչ միայն առկա մեծ բովո՝ «անհայտ ծագման» արմատների և բառերի ծագումնային պարզաբանման, այլև մինչև այժմ ոչ բավարար չափով ստուգաբանվածների համեմատական-տիպաբանական ճշգրտման հետ:

Հայերենի արմատաբանությունը (արմատների ուսումնասիրությունը) առհասարակ ենթադրում է ցեղակից լեզուների քննչումնական համակարգի և քննչաբանական կառուցվածքի ուսումնասիրման բնագավառում երևան եկած նոր փաստերի օգտագործում, ինչպես նաև հնարավորության սահմաններում դրանց ճշգրտում՝ ելնելով հատկապես հայերենի բոլոր կարգի տվյալներից:

4. Նախկին խորհրդային և արտասահմանյան մի շարք լեզվաբաններ, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից [Pedersen 1951. *Martinet* 1953, 49, fasc. 1, p. 67-78], առաջ են քաշում հնդեվրոպական պայթյալական քաղաձայնների համար ավանդաբար վերականգնվող համակարգի վերանայման խնդիրը՝ նկատի ունենալով այն, որ հնդեվրոպական նախալեզվի ոչ ձայնող քաղաձայնները պիտի ունեցած լինեն ձայնավայնային («գլոտալ») կամ «էյեկտիվ», «կոկորդայաբանական») արտաբերություն [Гамкрелидзе, Иванов, 1972, с. 15-18. *Gamkrelidze, Ivanov*, 1973, p. 150-156. *Hopper*, 1973, p. 141-166. *Xonnep*, 1988, с. 160-172]:

Պ. Ջ. Հոպերը գտնում է, որ «արևելահայերենում այդ պայթյալականները ոչ շնչողներ են և քերականի ձերպաձայնա-

ցած» [Hopper, 1981, p. 133-142. *Xonnep*, 1988, с. 174, 173-182]: Իսկ Թ. Վ. Գամկրելիձեն և Վյաչ. Վա. Իվանովը կարծում են, որ հայերենի պայթյալականների համակարգը, բերևս, առավել ենագույն (արխաիկ) գծերով է պահպանում ընդհանուր հնդեվրոպականից ժառանգած վիճակը, և դա նկատելի է ոչ միայն ներկայիս բարբառներից մի քանիսում, այլև պիտի արտադրված լիներ ինչ գրական հայերենում [Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 17, 41]:

5. Նորագույն հետազոտություններում առաջադրվում են այնպիսի խնդիրներ, որոնք վերաբերում են պայթյալականների համակարգից շնչող խոլերի (*^hp/*^ht/*^hk) բացառմանը, հետնալեզվային պայթյալականների նորածք բաշխվածությամբ (*^g/*^g/*^g*, *^k/*^k/*^k*), հնդեվրոպական կոկորդային (*^H1/*^H2/*^H3) և ձայնորդային հնչյունների (*^s1/*^s2/*^s3) որականական կազմի նորովի մեկնաբանությանը և այլն:

Վերջիններս, ինչ խոսք, այս կամ այն չափով անդրադառնում են նաև հայերենի տվյալների վրա, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում նախ՝ այդ փաստերն ուսումնասիրել նոր մտածեցմամբ՝ մշակելով բնութային համապատասխան սկզբունքներ, սահմանելով հնչյունական անցումների առավել հավանական օղակներ, երկրորդ՝ ըստ այդմ մտտենալ ոչ միայն մինչև այժմ որևէ ստուգաբանություն չունեցող («անհայտ ծագման») համարվող, այլև ոչ բավարար չափով ստուգաբանված փաստերին:

ա) Մինչև վերջին ժամանակներս հայ. *հետ(p)* («ոտն-») հետք», այլև *ոտն* «ոտք», *յետ* «հետո, ուշ, ետ, ետև», *ետ* «նույնը» տարբերակային արմատների համար վերականգնվում էր հն. **pedo-* «ոտք» ձևը [Մանույան, 1977, էջ 82-84. *Չախուկյան*, 1987, էջ 142, 185, 214, այլև 2010, էջ 458, 605]: Այնինչ՝ ելնելով նորագույն ուսումնասիրությունների տվյալներից՝ առանձնացվում են հնդեվրոպական տարբերակային **p^het'-/*p^hot'* արմատները, և որոնցում ձերպաձայնային («գլոտալ») **t'*- բաղադրիչը լավագույնս իր արտացոլումն ունի հայերենում (մետրոպայան խոլ *տ* գլոտյով արտահայտված): Հմտ. հայ. *հետ(p)* < հն. **p^het'-/*p^hot'*- (լիթ. *pedan* «տեղ»), հուն. *πέδον* «գե-

տին», լատ. pēs (սեռ. հոլ. pedis), այլև խեթ. pata- «տոք», գոր. fōtus «տոք», հուն. ποός (սեռ. հոլ. ποδός) «տոք»):

Հնչյունական այս երևույթը հայերենում բավականին տարածված է. քերեթը և մի քանի օրինակ:

Հայ. տուն < հե. *t'om (հինդլ. dāma-, dāmah «տուն»), հուն. δόμος «տուն», «բնակարան», լատ. domus «տուն», հլավ. domū «տուն» և այլն):

Հայ. տամ «տալիս եմ» < հե. *t'ō- (հինդլ. ādām «տալ», հուն. δίδωμι «տալիս եմ», լատ. dō, dāre «տալ», հլավ. damī «տալիս եմ, հանձնում եմ» և այլն):

Հայ. ուտեմ «ուտելիք» < հե. *et'/*ot'- [խեթ. etmi «տառու եմ», հինդլ. ādanam «ուտելիք», āti «տառու է», ավեստ. adāiti «ֆոդ ուտի», հուն. ἔδομαι «տառու եմ», լատ. edō (edere) «ուտել», գոր. itan «ուտել», հրեբերմ. ezan «ուտել» (գերմ. essen), հանգլ. etan (անգլ. eat) «ուտել», հլավ. jamī «տառու եմ», լիտվ. ēdu «տառու եմ» և այլն] [Գամքրելաձե, 1984, c. 41, 50, 698]:

Ըստ այսմ՝ պատմականորեն ունեցր ընդհանուր՝ «կիսել, պոկել» իմաստով արմատի *nut-/uan-* տարբերակայնություն, որ գրավոր չրջանում արդեն առանձին է ընթրվում:

Նույն արմատից հե. *n-^[b] մասնիկով կազմվող հիմքով ունենք հայ. *ատամն* «ատամ» [խեթ. adant- «կերած», «կեր ընդունած», հինդլ. dān (սեռ. հոլ. dāntam) «ատամ», հուն. δόνον «ստամ», հիլո. δόνοντος «ատամ», լատ. dēns (սեռ. հոլ. dentis) «ատամ», հիլո. dént «ատամ», գոր. tunpus «ատամ», հրեբերմ. zand (գերմ. Zahn), հանգլ. tōz (անգլ. tooth), լիտվ. dantis «ատամ» և այլն] [Գամքրելաձե, 1984, c. 698]:

բ) Նկատի ունենալով հնչյունական այս օրենքի կանոնավոր արտացոլումը հայերենում, ինչպես նաև հե. *p (/*p') հնչյույթի հայ. *h, i* կամ գրո (օ), այլև հնարավոր *uy* արտացոլումը՝ կարելի է նաև մտածել, որ հայերեն *սպտակ* «(ձեռքի ավիով) հարված» բառի (*սպտ-* արմատը ևս պետք է լինեցնել հնդեվրոպական հիշյալ արմատական տարբերակներից՝ վերջիններիս գրո (օ) աստիճանի ծայնավորմամբ, մանավանդ եթե նկատի ենք ունենում հնդեվրոպացիների ամենամախանական պատկերացումներում, այսպես կոչված, առաջին «ձեռք») և

հետին («տոք») վերջույթների չտարրոչված (ամոքի) վիճակը, որից հետագայում է, որ անցում է կատարվում գործառայես բաշխված (սոցիալապես ձևավորված) վիճակին:

Ընդամենը հաշվի ենք առնում նաև այն, որ նախ՝ հայ. *սպտակ* բառը մինչև այժմ չունի հավաստի ստուգաբանություն, այնուհետև՝ ցեղակից և ոչ ցեղակից լեզուների տվյալները հավաստում են, որ հե. *p^[h]et'/*p^[h]ot'- արմատը եղել է (համեմատաբար լայն ընթրումով) «տոք» իմաստի կրող, որ նախնական (սքիմմիտիվ) ընթրումով ընթրում էր «առջևի ոտք կամ հետևի ոտք» կոնկրետ իմաստները:

Եվ եթև սա ընդունում ենք, ապա անհավանական չէ կարծել, որ հայ. *սպտակ* (< **սպտակ*) բառի արմատն է *պտ-* մասը, և այն ևս ծագումով կապվում է հե. *p^[h]et'/*p^[h]ot'- տարբերակի հետ. հմտ. հինդլ. upa-bdā- «գոփյուն, ոտքը գետնին խփելը», ավեստ. fra-bda- «առջևի ոտք», a-bda- «ոտք դնելու արգելված տեղ», հուն. ἐπί-βδᾶ «առնին հաջորդող օր» (կոնկրետ իմաստով՝ «մի ոտքի վրա») և այլն [Գամքրելաձե, 1984, c. 154-155]:

գ) Հայ. *համբոյր* բառը նախկինում դիտվել է անհայտ ծագման: Ջահուկյանը այն կապում է իրան. ham-bōd ձևի հետ [Լճառյան, 1977, էջ 25. Ջահուկյան, 1987, էջ 530, այլև 2010, էջ 442]: Աճառյանը հայ. *ընկեմ* բայը կապում է *ուսպ* արմատի հետ, այնինչ Ջահուկյանը «ենթադրում է թեմատիկ կրկնավոր ներկայից» առաջացած՝ գտնելով, որ «նախածնի վերականգնումը ղժվարություններ է հարուցում», «*ուսպ*-ը կազմվել է հայկական հողի վրա» [Լճառյան, 1973, էջ 124, այլև 1977, էջ 599-600. Ջահուկյան, 1987, էջ 187, այլև 2010, էջ 247]:

Այսուհանդերձ, հակված ենք կարծելու, որ հայ. *համբոյր* (*h-ամ-բո-յր* < **h-ան-բո-յր*), *ընկեմ* (*ըմ-յեմ-մ* < **ըմ-յեմ-մ*), ինչպես նաև *քերան* (**քե-բան*) ձևերի *բո-/յե-*, այլև *քե-* բաղադրիչները տարբերակային արմատներ են, որոնք էլ հնչյունական արտացոլման և իմաստային ընդհանրացման ստեղծելից գտնվում են բավականին սերտ առնչության մեջ: Դրանք հանդիսանում են հե. *p^[h]oH- (վերջինիս կրկնավոր տարբերակ համարվող *p^[h]ip^[h]oH-, կամ էլ ըստ Մայրիոֆերի՝ *peh₃- և

այլն) արմատի արտացոլումներ. հմմտ. հինդկ. *ribati* «խնում է, քնպում է» (<*^bṛibH-), հիդլ. *ibid* «խնում է, քնպում է», լատ. *bibō* (անորոշը՝ *bibere*) «խնում եմ, քնպում եմ», այլև հուն. *πιβω* «խմիր», լատ. *pōtus* «խմիչք» և այլն [*Гамкрелидзе, Иванов, 1984, c. 220, 402*]¹:

դ) Ըստ Աճառյանի՝ հայ. *կումն* «մեջք, բիկունք» բառն անհայտ ծագման է, ըստ Ջահուկյանի՝ «բերևս բնիկ հն. **gur-no-* «ծռել, կամար կազմել» արմատից. հմմտ. լիտվ. *gurtas* «կրունկ, կոճ»: -*Pok., IEW 1, 397*] [*Աճառյան, 1973, էջ 663, Ջահուկյան, 2010, էջ 428*]: Ըստ Ջահուկյանի՝ համեմատելի են հայ. (բրբռ.) *կում* «ձեռք» և հինդկ. *kora-* «շարժվող հոդ» ձևերը [*Ճ.Ջայկյան, 1967, c. 68*]:

Հայ. (բրբռ.) *ճումն* «ազդր, ոտք» բառը, ըստ Աճառյանի, դարձյալ անհայտ ծագման է: Նշվում է, որ, *ճումն* բառը «յիշում է մահ Բռ. երեմ. էջ 335 (իմա՝ Եր. Մեղրեցի, «Բառագիրք հայոց» - Վ.Հ.) *ոլոր* բառի բացատրության մէջ՝ այսպէս. *ոլոխ* (իմա՝ *ոլոր*) «ճոռ» [*Աճառյան, 1977, էջ 214*]: Մեղրեցու բնագրում այդ բառողվածն ունի հետևյալ տեսքը. «*ոլոխի - ճոռ*»՝ տողատակում ձեռագրերից մեկի տվյալի հետևյալ նշումով՝ «*ոլոխ. ճոռ. ճորոն*» [*Բառագիրք հայոց*], 1975, էջ 338]: Ժամանակին հայ. *ճումն* բառը Ջահուկյանը բխեցնում է հն. **gšu-* արմատից, իսկ հետագայում Ջահուկյանը նշում է, որ «ծագումն անհայտ է» [հմմտ. *Ճ.Ջայկյան, 1967, c. 167, Ջահուկյան, 2010, էջ 497*]:

Այսուհանդերձ, ունենք հայ. *կումն*//*ճումն* ձևերը՝ իբրև *կ/ճ* տարբերակման արտացոլում, որն, ի դեպ, ժամանակին նշվել է մահ Ջահուկյանի կողմից, ընդ որում *կումն* «ձեռք» և *ճումն* «ազդր, ոտք» իմաստներով [*Ճ.Ջայկյան, 1967, c. 303*]:

¹ Ի դեպ՝ հնդինականը միաժամանակ նշում են, որ իտալակելտական արևալուսն համեմատելի են՝ հիդլ. *ab* (սեռ. *hul* *abae*) «զետ», լատ. *ambis* (< **ambis*, պրոտ. *ape* ձևի հետ միասին), լիտվ. *upė* «զետ», հինդկ. *ṛ-* «(ջրի) հոսք», և որի հետ *ṛb-* հնչյունական առումով, *ṛb-* նախնական իմաստի տեսակետից, կարծում ենք, լիովին համեմատելի է հայ. *ախ* «ջրի եզր» բառը, որի իմաստային փոխանցումը հետագա ձեռքբերում է [*Sb u մահ. Մալրոխոֆեր, 1988, c. 127*]:

Հայերենում ունենք մահ (բրբռ.) *կոնակ* «մեջք. բիկունքի կողմը, *ճոնկ* «գոտեմարտելիս ոտքը հակառակորդի ազդրին դեմ տալով գետնել» ձևերը: Հայերենի այս և ցեղակից մյուս լեզուների մասն ձևերի նկատառումով է, որ հնդեվրոպական ընդհանուր վիճակի համար ավանդաբար վերականգնվում է **k/g* տարբերակայնություն:

Այսպիսով, ունենք ոչ միայն «ոտք» և «ձեռք», այլև սրանց մոտ «կումն» և «ճումն» իմաստային հարաբերակցություն՝ նախնական մտածողությամբ:

6. Հայերենի բնիկ արմատների կառուցվածքի ուսումնասիրությունը մինչև վերջին ժամանակներս հիմնականում իրականացվել է Հ. Հյուբշմանի դպրոցի կողմից հաստատված սկզբունքների կիրառումով: Հնդեվրոպական լեզուների համեմատական-տիպաբանական նորագույն աշխատություններում առաջ են քաշվում այդ սկզբունքների վերանայման հետ կապված որոշակի խնդիրներ [*Гамкрелидзе, 1984, c. 31-34. Malrhofer, 1983, p. 5. Malrchofer, 1988, c. 507-530*]: Այսպես՝ հայերենի ենչյունական համակարգի մեջ հնդեվրոպական հնագույն (արխայիկ) գծերի պահպանումը, որը մետաբայան տառադարձությամբ ոչ այնքան ամբողջությամբ է արտացոլված, կարևոր է հանդիսանում ոչ միայն հայերենի նախագրային շրջանի, այլև հնդեվրոպական ընդհանրությանը վերաբերող առանձին երևույթների ավելի լայն և մանրամասն ուսումնասիրման համար [*Malrchofer, 1988, c. 530, Համարձակյան, 2002, էջ 15*]:

Ըստ այդմ՝ առաջ են գալիս կարևորագույն հարցեր, որոնց լուծման նպատակով անհրաժեշտ է ելնել միանգամայն նոր սկզբունքներից: Վերջիններս պետք է մշակվեն ավանդական դարձած սկզբունքների հիման վրա, սակայն լեզվական երևույթների ավելի մաքուր ընդգրկումով, փաստերի համակողմանի ընմտությամբ՝ հիմնված լեզվականից բացի արտալեզվականի վրա: Նման սկզբունքներից մեկն էլ, կարծում ենք, հայերենի արմատի կազմության, ենչյունական համակարգի և ձևաբանական (մահ շարահյուսական) կառուցվածքի տարբերակային-տիպաբանական ուսումնասիրությունն է, որը հատ-

կապես հայերենի նկատմամբ կարող է կիրառվել ավելի համագամանալից և հետևողական ձևով:

ա) Հայերենում ունենք ոչ միայն *աւետել, առտօտ* (*առաւատ), *յաւես//յաւետ* (յաւիտեան), այլև *յասան* «արտաբերող» բառը, որը երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոցի» քննական բնագրում նշվում է առանց ձեռագրական տարբերությունների և ծանոթագրությունների. Ամալյանը հետազայում չի անդրադառնում այս բառին [«Բառգիրք հայոց», 1975, Ամալյան, 2007]:

Բառը չենք գտնում Հ.Աճառյանի «Արմատական բառարանում», ինչպես նաև Գ. Ջահուկյանի «Մտուգարանական բառարանում», Լ. Հովհաննիսյանը գտնում է, որ «իրան. hvan «կանչել»-ը բերևս թույլ է տալիս կապ տեսնել *յաւես*-ի հետ» [Հովհաննիսյան, 2000, էջ 217]:

Նկատի ունենալով բառի «արտաբերող» իմաստը, որն այլ բան չէ, քան ձայնական՝ հնչական գործողություն կատարող (nomen agentis), կարելի է կարծել, որ *յաւես*-ի արմատն է *աւ*, որ սկզբում ունի *յ* հավելված (ածանց), այլև *-ան* վերջածանց (ածականական, այս դեպքում՝ դերբայական արժեքով՝ «ձայն հանող, ձայնող՝ կանչող»): Ըստ այսմ՝ գործ ունենք քնիկ արմատի հետ. *հայ. աւ* < հե. *aus-/*us- (*y-es) «որսավորել. լույս տալ» արմատից [հմտ. հինդլ. սաձի. սաձի «արշալույս», հուն. (հոմ.) ἄωξ «(առավոտյան) արշալույս», լատ. aurōra «արշալույս», լիտվ. aušis «ըրսամալ, լույսը բացվել», սաձի. «(առավոտյան) արշալույս», իսբ. ауш-, ус- «տեսնել» և այլն] [հմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 223, 229. *Ջահուկյան*, 1994, № 1-2, էջ 57], նշանակում է՝ (բուն իմաստով) *առաւատ* «օրվա սկիզբ», (փոխաբերաբար) *աւետել* «(բարի) լուր տալ», *աւետիք* «(բարի) լուր», (բացարձակ իմաստով) *յաւետ* «միշտ՝ անսկիզբ և անվերջ» և այլն:

Ուստի գտնում ենք, որ *հայ. յաւան* բառը «արտաբերող» իմաստով նշանակում է այն անձը, որը «բարի մի բան՝ լույս,

լուր է տալիս, ազդարարում, արտաբերում է»²:

բ) Սայաթ-Նովայի հայերեն «խաղերից» մեկում *հայ. (բրբռ.) ստք* բառը գործածվել է «շքեղություն. հանդիսավորություն. ուրախություն» իմաստով՝ իբրև հնչույթային-արտասանական տարբերակ *շուք* «ստվեր» («ըրսավոր, պայծառ») բառի (բնորոշ՝ Թբիլիսիի բարբառին), որն առանձին է մյուս՝ *սուգ* (բրբռ.՝ *ստք*) բառից՝ իբրև համանուն. «Վուրտիղ հարսուհիք, վուրտիղըն *ստք*, վուրտիղ տոյբաք խաղ է ըլում. / Վուրտիղ ժամ, վուրտիղ պատարագ, վուրտիղ սիրով տաղ է ըլում» [Սայաթ-Նովա, 1987, էջ 64]:

Առաջին տողում *հարսնիք* «հարսանիք» և *տոյբաք* «(քաղցր՝ հանելի) գրույց» բառերի կողքին ասվում է *ստք* (ըստ ընդունված բացատրության)՝ «պատկոծ, տխրություն՝ մահվան, աղետի պատճառով», որն անշուշտ տեղին չէ, մանավանդ որ հաջորդ՝ 2-րդ տողում հոգևոր երևույթների մասին է ասվում [ժամ «եկեղեցի, սբբատեղի», *պատարագ* «սբբասացություն» և (սիրով) *տաղ* «երգ, երգեցողություն»]: Այլ կերպ ասած՝ առկա է աշխարհիկ և հոգևոր երևույթների զուգակցում՝ իրականության երկյակ «գուրպ» հակադրությամբ, որը փոխաբերացման (վիպական խոսքի՝ առասպել, լեգենդ, սաք և այլն) միջոցներից մեկն է, մյուս երկուսի՝ փոխանունության և փոխմեքենման հետ միասին ռճական առումով ծառայում է ասելիքի («ասույթի») ձևակերպմանը և արտահայտմանը՝ այդ դեպքում եռյակ («տրիվիպ») հակադրությամբ: Այդ *ստք* «շքեղություն. հանդիսավորություն. ուրախություն» բառի հետ համանուն է մեկ այլ՝ գրական հայերենի *սուգ* «տխրություն, վիշտ» բառը (հմտ. *սուգ ու շիվան*): Այստեղ գործ ունենք շ/ս տարբերակայնության հետ:

Ըստ Աճառյանի՝ *շուք* «ստուեր, հովանի» անհայտ ծագման բառ է, իսկ ըստ Ջահուկյանի՝ հե. *k'yōko- [*k'eu-] «ըրսավորել, լուսավոր» արմատից. հմտ. հինդլ. scati «ըրսավորում է, փայլ է տալիս, վառվում է», փուրա-, այլև փուրա-

ՋԵԳԻ

² Այս արմատից է, հավանաբար, նաև հայտնի երգի «Ցաուն-յաուն» անվանումը՝ իբրև «լույսի՝ բարու կանչ, ձայն»:

«գուսավոր, սպիտակ, մաքուր» (հմմտ. *սուքար* «եռվանոց»): Եր. Մեղրեցի, էջ 292) [*Աճառյան*, 1977, էջ 541, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 57, 132, 2010, էջ 595]³:

Այսպիսով՝ գործ ունենք գրական և բարբառային տարբերակների հետ, որոնք իմաստային առումով տեղիք են տալիս բառային համանունության:

գ) Հայ. *փասրոս* «շատախոս» բառը Մեղրեցու բառարանում չունի գրչագրական որևէ տարբերակ, իսկ ծանոթագրության բաժնում նշվում է՝ «№№ 3468, 533 և այլ ձևազերբում՝ «փասրոս. շորձոթ, կամ քսու, կամ խողվարար» [*Քառօրյակ*, 1975, էջ 324, 440]: Այստեղ *քսու* բաղադրիչի առանձնացումը պարունակում է ոչ ճիշտ ստուգաբանության տարր՝ կապված «քսու, քսումնելի (մի բան)» բացատրության հետ, որը գտնում ենք «Նոր հայկազյան բառարանում», այլև հետագա ուսումնասիրություններում:

Նախ՝ «Նոր հայկազյան բառարանն» ունի ոչ միայն *փասրոս* (*քսու* և *փաս* մասերից. առաջինից՝ *քսու*, երկրորդից՝ *բամբառ*), հմմտ. հուն. *փսիքերոս*, այլև *ֆասթո* «շաղակրատ, շաղվաղփ, քնդվայրարան և այլն», ինչպես նաև *փասքսնե* «շաղվաղփել, շատախոսել և այլն», և բերվում են բնագրային վկայություններ դասական և ուշ շրջանի մատենագրությունից [*Անտիքեան, Միւրմէլեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 955-956]: Նկատենք, որ բառի նման բաղադրիչների առանձնացումը, դրանց իմաստների մատնանշումը, այլև հունարեն համարժեքներ բերելը և բնագրային տվյալներով հաստատելը ամուր կովան են բառի մեկնության հարցում: Այնուհետև՝ հետագա աշխատանքներում այս մոտեցումը լիովին պահպանվում է, և բառի ծագումը մինչև այժմ մնում է անհայտ:

Ըստ Աճառյանի՝ *փասրոս* «քսու, բամբառող»՝ անհայտ ծագման բառ, «կազմուած է *փաս* և *քսու* բառերի բաղադրեամբ, առաջինը անձամօթ է, երկրորդը *քսու, քսել* բառերի արմատն է» [*Անտիքեան, Միւրմէլեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 955-

956]: Ըստ Ջահուկյանի՝ «*Փասրոս* «բամբառող, զագրախոս»: Կազմված է անձամօթ *փաս*- արմատից և *քսու* «քսու» բառից (տե՛ս): Աճ. ՀԱԲ 4, 484» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 759]: Իսկ նախկինում զուգահեռ է անցկացվելիս եղել խեթ. *paškušai* «արհամարիել (*), մոռանալ (*)» ձևի հետ [*Ջահուկյան*, 1970, էջ 148]:

Կարծում ենք, որ *փասրոս* բառն ունի ոչ թե բաղադրյալ, այլ պարզ կազմություն, և նախնական իմաստն էլ չի կարող լինել այն, որ դուրս են բերում «Նոր հայկազյան բառարանի» հեղինակները՝ հիմնվելով բնագրերի առկա (կոնկրետ) իմաստների վրա, որոնք կարող են ավելի ուշ շրջանի լինել, և որոնց այդ հարցում հետևում են հետագա ուսումնասիրողները:

Հաշվի առնելով այդ բնագավառում նորագույն ուսումնասիրությունների տվյալները՝ գտնում ենք, որ բառը բերի է, ծագում է հնդեվրոպական տարբերակային արմատից. հայ. *փասթ-ուս* < հն. *pósk-ci/*psk-nti. հմմտ. խեթ. *pašku-*² «ժխտել, մերժել. զանց առնել, հետացնել», լուվ. [pa-aš]-ku-ti (ներգործ. ներկ. եզ. 3-րդ դ.), pa-aš-ku-ya-an-zi (ներգործ. ներկ. եզ. 3-րդ դ.) «նույնը» և այլն, հլով. *pasku-* (ներգործ. ներկ. եզ. 3-րդ դ.) «բաց բողնել, արհամարիել. բանի տեղ չդնել. քամահրել» և այլն, որոնք հանգում են խեթ. *pášk-/pašk-* [pa-aš-ka-aš-ի, pa-aš-ga-mi (ներգործ. ներկ. հոգն. 1-ին դ.), pa-aš-ki, pa-aš-ki-ez-zi (ներգործ. ներկ. եզ. 3-րդ դ.)] «պինդ՝ ամուր նստել, կասկել՝ անբացնել, սերմել՝ ցանել, կարգի բերել և այլն» ընդհանուր արմատին: Իսկ առհասարակ այդ խմբի լեզուների համար վերականգնում են հին անատ. **pask*⁴. արմատը: Նկատենք նաև, որ իմաստի տեսակետից հայերենին առավել մոտ է **pasku-* (ներգործ. ներկ. եզ. 3-րդ դ.) «բաց բողնել, արհամարիել. քանի տեղ չդնել. քամահրել» արմատը⁴:

⁴ Ի դեպ՝ Ջահուկյանը, հենվելով է. Լարոշի տվյալների վրա, հարցականով զուգահեռ է անցկացնում հայ. *Պասրոս* անձնանվան և խեթ. *Paškušai*-դիցանվան միջև՝ վկայակոչելով նաև խեթ. *paškušai* «ամուշադրության մասունել, արհամարիել», այլև խեթ. *pašk-* «ամբացնել» ձևերը [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 338]:

³ Նշվում է նաև բառի «ստվեր» իմաստը (հարցականով), որն այլ բան չէ, քան իմաստային բաղադրման (կոնտամինացիայի) արդյունք՝ «լույս» ~ «ստվեր» հարաբերակցմամբ:

7. Հնդեվրոպական արմատի տարբերակային վերականգնումը, բնական է, եղել է նաև նախորդ ուսումնասիրողների ուշադրության առարկան, և այդ առումով կա որոշակի ավանդույթ: Սակայն ներկայումս նոր մոտեցման կամ սկզբունքի մշակումն ու իրագործումը կարող են դառնալ ուսումնասիրության ուրույն բնագավառ, որն առաջին հերթին նպաստելու է հայերենի առանցքային կողմին (հնդեվրոպական ծագմանը և բնույթին) վերաբերող երևույթների ավելի մանրամասն քննությանը, ինչպես նաև դեռևս չբացահայտված շատ խնդիրների ինչ-որ չափով պարզաբանմանն ու լուծմանը:

Այդ և նման շատ երևույթներ մինչև այժմ մեզանում քննության են առնվել գոտ լեզվաբանական տեսանկյունից՝ հիմնականում շրջանցելով նրանց իմացաբանական-իմաստաբանական կողմը, մասնավորապես հնդեվրոպական ժառանգությունն հանդիսացող այն պատկերացումները (մշակույթը, կողմնորոշումը, նիստուկացը և այլն), որոնք այս կամ այն կերպ արտացոլված են հայկական բանավոր հաղորդումներում՝ դիցաբանության և առասպելաբանության մեջ, գրավոր հուշարձաններում և այլն:

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀՆԴԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԽՈՒՄԻ ԿԱԶՄՈՂ ՄԻՎՈՐՆԵՐԻ ԲԱՆՈՎՔՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏՈՒԳՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՃՇԳՐՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԼՐԱՅՈՒՄՆԵՐ

Հայերենում կան բառեր, որոնք նախապատմական (ինագույն և վաղմջական) ժամանակաշրջանում, իբրև միևնույն արմատի տարբերակներ, ժամանակի ընթացքում իրարից բավականին հեռացել են և ներկայացնում են հնչյունական (արտահայտության պլանի), ինչպես նաև իմաստային (թեմատիկ) բովանդակության պլանի) փոփոխություններ, և գրավոր շրջանում դրանք միմյանցից հեռացած, գրեթե առանձին միավորներ են:

Նման միավորների բառաբնական և ստուգաբանական վերլուծությունը կարևոր է հայերենի բառապաշարի ընդհանուր պատմության տեսակետից, մասնավորապես որ այդ դեպքում հաշվի ենք առնում լեզվաբանական տվյալ բնագավառի նորագույն ուսումնասիրությունների ձեռքբերումները:

Այսպես, ունենք բառերի մեկ ամբողջական խումբ, որի մեջ ամփոփվող բառերը կամ բառարմատները ամենայն հավանականությամբ ունեն հնդեվրոպական ծագում: Դրանք մեկուկես տասնյակից ավելին են, որոնք վերաբերում են համեմատաբար իրար մոտ կոնկրետ իմաստային (թեմատիկ) խմբերի («կրոն և նախապաշարմունք», «ֆիզիկական աշխարհ» և այլն) որոնց էլ անդրադառնում ենք ստորև՝ առանձին-առանձին:

1. Հայ. *աւատ* (այլև *հաւատ*) «հավատի՝ կրոնի նվիրվածություն, վստահություն, ստուգություն» բառը «Նոր հայկագյան բառարանը» տալիս է *աւատ* և *հաւատ/հաւատք* տարբերակմամբ, ընդ որում առաջինը «հավատարմություն» իմաստով գործածված է Սուրբ Գրքում, իսկ երկրորդը ոչ միայն «հավատություն, հաստատ դավանում» և «հա, այո՛, հավետ», այլև ամացյալ այլ իմաստներով բերվում է բավականին լայն գործածության հիման վրա [Աւետիքեան, Միդընլեան, Ազգերեան, 1836, էջ 391, այլև 1837, էջ 76]: Այստեղ ուշագրավ է *հաւատ/հաւատք* բառի երկրորդ՝ «հա, այո՛, հավետ» բացատ-

լուրջուրը, որն անշուշտ կապվում է *աւատ/հաւատ(ք)* բառի ընդհանուր (*հ)աւ-* արմատի հետ:

Աճառյանը, անկախ նրանից, որ Տերվիշյանը, Մեյնն և Կարստը այն կապում են *հաւան* «համոզում, հաճուրդուն» բառի հետ, այն դիտում է իբրև «ամատույզ բառ» [Աճառյան, 1971, էջ 355, այլև 1977, էջ 70]:

Ջահուկյանն ունի այս արմատը միայն *հաւատ* ձևով: Ընդ որում նախ՝ վերջինիս *-աւտ* բաղադրիչի վերաբերյալ նշվում է հետևյալը. «Առայժմ դժվար լուծելի է հին հայերեն *աղբատ, անքատ... հաւատ* (?) բառերի *-աւտ*-ի հարցը. այն համեմատում են հինդկ. *dṛśad* «ջրաղացաբար» և հուն. *φνγάζε, φνγάζδος* «վագող, փախչող» բառերի հետ, որն իմաստապես քիչ հարմար է», այլև արմատի *h-* բաղադրիչը դիտվում է «բառասկզբի ձայնափոփոց առաջ հավելություն (թերևս հին կոկորդալինից)՝ *հաւատ* և *աւատ* (հ. ե. **ay* «ընկալնել, ըմբռնել»)»: Այնուհետև, գտնում է, որ «կասկածելի է *հաւատ, աղանդ, երկին-* (որպես պաշտելի առարկա), *այս* «չար ոգի» բառերի հնդեվրոպական ծագումը» [Ջահուկյան, 1987, էջ 113, 237, 254, 274]:

Իսկ հետագայում, ոչ անկախ Հ. Բեյլիից, գրում է, որ՝ «*հաւատ (աւատ), -ոյ* «հավատ, կրոն, հավատարմություն, վստահություն, ստուգություն» բառը «փոխառություն (է) իրանական աղբյուրից. հմմտ. խոտան.-սակ. *hot* «կարողանալ, ի վիճակի լինել» (<**fra-vat-*), սողլ. *awat* «հավատ», և ավելացնում հետևյալը. «Ջահուկյանը նախապես ենթադրել է բնիկ հնդեվրոպական ծագում՝ **hau-* [**au-*] «զգալ, հասկանալ» արմատից, բայց հետո (ՊԲՀ 1995) համոզում է իրանական ծագման վարկածին» [Ջահուկյան, 2010, էջ 454]:

Արմատի ստուգաբանության հարցում, ինչպես կարելի է նկատել, կա որոշակի երկակիություն, որն, անշուշտ, բացատրվում է նրա ծագմանը և այլ լեզուների հետ հնարավոր գուգահեռների անցկացմանը վերաբերող աղավել ամբողջական բնույթյան բացակայության հանգամանքով: Կարծում ենք, որ ավելի հավանական է *աւատ (հաւատ)* բառի բնիկ լինելը, այսինքն՝ ծագում է հն. **Hay(i)-* արմատից, որը լծորդն է **Hye(i)-* «բռնել» արմատի, իսկ *-աւտ* բաղադրիչի հարցը տվյալ դեպ-

քում այլ է, ուստի այն առանձին ուշադրության առարկա կարող է լինել [Հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 233, 239, 867]:

2. Հայ. *աւետ* (նաև *աւետ*) «(ուրախ) լուր» բառը «Նոր հայկազյան բառարանը» դնում է *աւետիք* բառի տակ՝ համաբերով գուգահեռ պրակ. *nuvid-* «նոր լուր», արաբ. *havadis* «ավետիս», լատ. *ave, avete* «ողջ կամ ուրախ լեր՝ լերուք» բառերին [Աւետիքեան, Միսրմէլեան, Ազգերեան, 1836, էջ 394, 396]: Ըստ Տերվիշյանի այն կարելի է բխեցնել կան **vid-* «գիտեմալ», կան **avid-* «զոչել» արմատից [Տերվիշյան, 1885, էջ 66, 108, 130]: Աճառյանը սակ նշում է այս հանգամանքը, և ի վերջո այն համարվում է «ամատույզ բառ» [Աճառյան, 1971, էջ 358-359]:

Ջահուկյանը հայ. *աւետ/աւետ* «ուրախ՝ բարի լուր» բառը [այլև *աւետել, աւետարանեմ, աւետիք, առնաստաշեայ, աւետչեայ, աւետումն* (**հրաւետումն*) և այլն] ծագած է համարում հն. **ayed-*/**aycid-* [**ay-*, **ayed-*] «խոսել» արմատից, որը գուգահեռներ ունի ցեղակից մի շարք լեզուներում. հմմտ. հինդկ. *vádati*, հուն. *αὐδῶ* «խոսք, ձայն, լուր», «գուշակություն, փառաբանություն», բոխ. *Ƿ watak* «հրամայել», միաժամանակ նշում, որ «*աւետ (աւետ)* բառի ստուգաբանությունը պատկանում է Է. Աղայանին», այլև ավելացնում է հետևյալը. «Առայժմ մենք ավելի հավանական ենք համարել *աւտեան, աւետ ...* բառերի՝ բնիկ հնդեվրոպական, քան իրանական ծագումը: Նրանց համար առաջարկված իրանական գուգահեռները բավականաչափ համոզիչ չեն» [Ջահուկյան, 1987, էջ 145, 159, 552, այլև 2010, էջ 101]:

Աղայանը գտնում է, որ *աւտե(իք)* «բարի՝ ուրախալի լուր, բարև, ողջույն» բառը ծագում է հն. **aud* «խոսել» արմատի **āyēd̥*, **ayēid* աճած (իմա՝ աճանցական - Վ.Հ.) ձևերից. «ոլուն-ցից օրինաչափորեն ստացվում են *աւտե* (< *āyēd̥*) և *աւտե* (< *ayēid*)... հմմտ. հուն. *ἄωδ* «փառաբանել», հինդկ. «խոսում է, ողջունում է», *vandate* «զովք, պատկատալից ողջույն», հուն. *ἀείδω* (< *áfeido*) «երգել», բոխ. *AB wátke, B wák* «հրամայել» և այլն» [Աղայան, 1974, էջ 35]:

Սույն ստուգարանությունը ընդունելի է, սակայն հետևյալ լրացումով. նախ՝ բառի *-ես/-ետ* ածանցի հետ կապված՝ նախալեզվում **-ed/*-eid* ածանցի առանձնացումն այլ խնդիր է, այնուհետև՝ «կոկորային» **H-* նախասիվելվածով արձատի (**Hay-*) վերականգնումը հավանական է դարձնում այդ արմատի հետ առնչել նաև *այլ. յաւետ* (այլև *յաիտեան, յաիտենական* և այլն) տարբերակը, որ իմաստային առումով լիովին հնարավոր է:

3. Հայ. *զոգ* (նաև *զոչ-եմ*) բառը, իբրև հրամայականի ձև (հմմտ. *զոզգիթ, զոզգնն, զոզգոթ*), «Նոր հայկազյան բառարանը» դիտում է «պակասաոր բայ՝ սաստկականն *ոզնոթ*, այն է՝ ասել. որպէս նոյն ընդ *զոչել*» [*Անտիքեան, Սիրմէլեան, Ազգերեան*, 1836, էջ 565-566]:

Աճառյանը *զոգ* «ասել» ձևը բխցնում է հն. **voğ*⁵h- արմատից, և հենվելով Պոկոտնու և ուրիշների տվյալների վրա՝ համեմատում է լատ. *voceō* «հանդիսավոր կերպով խոստանալ, ուխտել, փափագել», *votus* «խոստում, ուխտ», հինդլ. *vāghāt* «ուխտավոր, աղոթք անող, զոն խոստացող», ավեստ. *aog* (<հն. **eveg*⁵h-) «ծանուցել, ասել, խոսել» և այլն, հուն. *εὐχομαι* (<հն. **eveg*⁵h-) «աղոթել, ուխտել, խոստանալ, հայտարարել, ասել», *εὐχῆ* «ուխտ, աղոթք, մտաբանք», *εὐχολῶ* «ուխտ, աղոթք. հպարտ խոսքեր, հաղթական երգ» և այլն ձևերի հետ [*Աճառյան*, 1971, էջ 570]:

Գրեթե նույնը տեսնում ենք Ջահուկյանի նախկին աշխատության մեջ, որում *զոգ*-ը ծագած է համարվում հն. **yoğ*⁵h- (**eveg*⁵h- «հանդիսավոր կերպով խոսել») արմատից, այլև *ոզնոթ*-ը նույն արմատի **yoğ*⁵h- (**eveg*⁵h-) տարբերակից [*Ճապոյան*, 1967, c. 91, 227]: Իսկ հետագայում Ջահուկյանն անդրադառնում է միայն *զոգ* «ասել, զոչել» (որից՝ *զոզգեմ*) ձևին (նշ *ոզնոթ*-ին) [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 84, 124 և այլն, այլև 2010, էջ 165]:

Գոզ բայաձևը, ամենայն հավանականությամբ, կապ ունի *զովեմ* բայի *զով-* հիմքի հետ: Աղյայանը, ի դեպ, այս արմատի (և մեկ այլ բառի) հետ կապված, նշում է հետևյալը. «Բնչպես *բարագաձա* բառը, այնպես էլ *գաձա* բաղադրիչը իրանական

փոխառություն է հայերենից. այդ փոխառյալ բառից իրանականում կազմվել է *varagauda* բառը, որից էլ հայկական *վարագոյր*-ը: Այստեղ էլ ունենք այնպիսի երևույթ, ինչպես որ, առնելով իրանական *զով* «զովասանք» բառը, հայերենը կազմել է *զովասան* և տվել իրանականին, որ պահպալեցնում դասարով *gōsan*, կրկին վերադարձել է մեզ՝ *զուսան* ձևով» [*Աղյայան*, 1974, էջ 15, 134-135]:

Գամկրելիձեն և Իվանովը հայ. *զոզ* «ասա» բայաձևը բխցնում են հն. **Hyeç*^(h), ձևից. հմմտ. հինդլ. *vāghāt* «աղոթք արած», լատ. *voceō* «խոսք եմ տալիս, խոստանում եմ», սժտտ «ուխտ, խոստում», ումբ. *bufetes* «պահանջ, ցանկություն»: Նկատենք, որ այս արմատը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ երկրորդ՝ լծող տեսակը (տիպը) **Hevg*^(h)- արմատի՝ իբրև լիառունչ հիմքի գոտ (ø) աստիճան. հմմտ. հուն. *εὐχος* «փառք», *εὐχομαι* «փառաբանել», «աղաչել, աղոթել», հինդլ. *ōhate* «փառաբանում է», ավեստ. *aojaitē* «ասաց», *aogōdā* «հայտնեց, հայտարարեց»: Նկատենք նաև, որ սրանց հետ սպասելի էր հայ. *զովեմ* «զովում եմ, զովաբանում եմ» բայաձևը՝ իբրև ձևափոխության համարժեք: Այստեանդերձ, կարծում ենք, որ այս դեպքում նույնպես ունենք հնդեվրոպական ընդհանուր արմատի **Hevg*^(h)// **Hyeç*^(h)- տարբերակայնություն, ընդ որում ընդհանուր ց^(h)-աժանցով [*Գամկրելիձե, Иванова*, 1984, c. 236]:

4. Հայ. *զոն* (որից՝ *զոհանամ*) բառը «Նոր հայկազյան բառարանում» բերված է «զոհացած, հաճ և հաւան՝ շնորհակալութեամբ հանդերձ» իմաստով, որին զուգակից է նաև *հա(-ան)* արմատը [*Անտիքեան, Սիրմէլեան, Ազգերեան*, 1836, էջ 566]:

Աճառյանը դիտում է իբրև «անստույգ բառ»:

Ջահուկյանը բառի ծագմանն անորոշառնում է համեմատաբար ավելի ուշ՝ նշելով հետևյալը. «Թերևս փոխառություն իրանական աղբյուրից, բայց բուն աղբյուրը չի հաստատված.

⁵ Ի դեպ՝ հայ. *զով-* արմատի իրանական փոխառություն լինելը այնքան հավանական չէ, որքան այն բնիկ դիտելը, իսկ *վարագոյր* բառի վերաբերյալ հնարավոր է ավելի հավաստի բացատրություն, որը հետագա խնդիր է:

իրանական ծագման վկայություն պետք է համարել *ղժժոհ* ձևը, որ հավանաբար բուն իրանական կազմություն է (*duž-gōh?): - Ջահ. ԼԼՊ, 358» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 166]:

Նկատենք, որ այս դեպքում կա առարկության տեղիք ավոդ երկու հանգամանք: Նախ՝ ծագման մասին խոսվում է բնականով, իսկ իրանական «չհաստատված արդյուրից» գալը, այլև համապատասխան կազմության մատնանշումը տրվում են հարցականով: Այնուհետև՝ «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ այս առումով նշվում է, որ իրան. *ղժ*-մասնիկով բազմաթիվ կազմությունները հիմք են տալիս այն անկախ մասնիկ դիտելու, այսինքն՝ դրանից կարող էին նաև հայերեն կամ բնիկ՝ ոչ փոխառյալ բառերի հիմքով կազմություններ լինել՝ հետագայում. «Իրանական բառերի զանգվածային փոխառությունը հիմք է տալիս իրանական ծագման ժխտական նախամասնիկների անկախ գիտակցման համար: Դրանցից *ղժ*-ը *ղժժոհ* - *զոհ*, *ղժկամ* - *կամ* տիպի գույգերում ակնհայտորեն գիտակցվել է իբրև այդպիսին» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 358]:

Մենք հակված ենք այն մտքին, որ հայ. *զոհ* «զոհացած, բավականացած» և *զոգ* «աստ՝, համարյա բե, կարծես բե» (եթև ոչ նաև՝ *զեն* «խնդրեմ». հմմտ. *զեթ/զէթ*, *զեն* «փրոք, խկապես») բառերի միջև գոյություն ունի իմաստային ընդհանրություն՝ «նոգենտավոր վերաբերմունք՝ վերաբերություն», ուստի զանոմ ենք, որ դրանք, հավանաբար, ծագում են հե. *Hyeǵ^[h]-ձևից:

5. Հայ. *հագագ* «շունչ», «ձայն արտաբերող շունչը» կրկնավոր կազմություն է **hag* արմատից [հմմտ. *հեգ*, որից *հեզել* «արտաբերել», *հագաչել* «հաչել (շան)»]:

Ըստ «Նոր հայկազյան բառարանի» **hag* արմատին կից են *հաչ*, *հառաչ*, *ոզել*, *ոզգ*, *ոզի*, *հոզի* բառերը: Իսկ Տերվիշյանը նախալեզվի համար վերականգնում է **vak* արմատը, որից՝ *զոպել*, *խոսիլ*, սնւ., զնդ. *vač*, լատ. *vocāre*, *vox* (**voc-s*), հուն. *εἶπον*, *ὄψ*, նյարսկ. *bānk*, նաև հայ. *վանկ/վանգ*, դարձեալ *զոչել*, նոյնպես *զոցցես*, *զոջիթ*. հոս կրնայ բերուիլ նմանապես *հեզել*, *հագագ* (*hag-hag*), եթե սեմական ծնունդ չեն. տես

արաբ. *hajā*», վերջապես *ոզել*, *ոզել* (*ոզելարարբառ* բարդին մեջ), եթե ասոնք *ոզի*, *հոզի* բառերուն հետ լծարդուրիս չունին» [*Անտիքեան*, *Սիրմելեան*, *Աւգերեան*, 1837, էջ 1. հմմտ. *Տէրվիշեան*, 1885, էջ 105]:

Աճառյանը գրում է, որ *հագագ*-ը «կրկնուած է պարզական **hag* արմատից, որ առանձին չէ՝ գործածուած» [*Աճառյան*, 1977, էջ 3]:

Իսկ Ջահուկյանը բառին անդրադառնում է տարբեր առիթներով: Նախ՝ զանում է, որ հայ. *հագագ* (կրկն. **hag-hag*) «շնչառություն» բառը ծագում է հե. **ay-* «փչել, քանդել, շնչել» արմատից. հմմտ. հուն. *ἀος* «շնչառություն», մկիմբ. *awyδ* «քամու ուժով պոքեկում», հկոռն. *awit* «օդ» և այլն: Եվ այս առումով տողատակին ունի հետևյալ կարևոր դիտարկումը. «հմմտ. նաև *հով* «քամի, զով», *հոզի* «շունչ» և, հնարավոր է, *շոզի* «գողորշի» (*հունչ* «ձայն» և *շունչ* «շնչելը» դեպքում) և խեթ. *huyanza*, բնև *huv*, *hogh* սովորաբար բխեցնում են **rou-*, **roujo*» ձևերից: Ըստ վերջին ստուգաբանության **k*-յին և **skh*-ին (>**sx* > *š*) հանգող շ-ի առկայությունը մնում է չպարզված: Այս հանգամանքը հուշում է **s*o₃ > *š*, **o*₃ > *h* (**sx* > *š*, **x* > *h*?) նախաձևի մասին» [*Джаукян*, 1967, с. 240]: Այնուհետև, *հունչ*-ը (հարցականով) ծագած է համարվում հե. **son-* (**sun*?) [**s*(*y*)en-] արմատից, իսկ ավելի ուշ՝ գալով Աճառյանի տեսակետին, այն դիտվում է «բնածայն կազմություն» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 152, 218, այլև 2010, էջ 468]:

Հետագայում *հագագ* «շունչ, շնչափող» բառը հարցականով բխեցվում է հե. **rou-* [**p*(e)u-, **phu-*] արմատից [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 145], որը տարբեր կարգի զուգահեռներ ունի ցեղակից մի շարք լեզուներում, ընդ որում նաև կելտականում: Իսկ ավելի ուշ՝ Ջահուկյանը *հագագ* «շունչ, առոգանություն, շնչափող» բառը դիտում է՝ «բնիկ հնդեվրոպական՝ **roujo-* [**rou-*] «փչել» արմատից, որից նաև *հեւ*, *հոզի* (տև՛ս)» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 437]:

Կարելի է կարծել, որ հայ. *հագ*-ը (<**hag-hag*, այլև *հեգ* «վանկ», «հնչյուն») պարզ արմատը եւ ծագում է հե. **Heug*^[h]-լրիվ աստիճանի ձայնավորմամբ արմատից. հմմտ. հինդկ. *ōha-*

te «փառք է տալիս», ավետ. առձայտ «ասաց», առգծձ «հայտնեց, հայտարարեց», հուն. εὐχος «փառք», εὐχομαι «փառք եմ տալիս», «աղոթում եմ» և այլն, որի գրո սատիճանի *Կլեց^[10]-ձեկից, ի դեպ, ծագած են համարվում ոչ միայն հայ. գոճ «ասա՛, խոսի՛ր» բայածևր, այլև հինգիկ. vāghāt «խնդրված, աղայած», լատ. սուսեժ «արդյուն եմ», սժեա «աղոթք» և այլն [Գամքրելիձե, *Иванов, 1984, c. 236*]:

6. Հայ. հու «քոչուն» բառը «Նոր հայկազյան բառարանը», վերջինիս հետևությամբ նաև Պետերմանը համեմատում են լատ. avis բառի հետ, իսկ Լազարյը նախ՝ բխցնում է հե. *pā- արմատից՝ ի համեմատություն հայվ. pieti, piewati «երգել, piciu «սարք» ձևերի, իսկ ավելի ուշ՝ դիտում է լատ. pavus «սիրամարգ» բառին ցեղակից [Անտրեան, Սիրմլիան, Անգրեան, 1837, էջ 1. հմտ. Petermann, 1837, p. 26, Աճառյան, 1977, էջ 65-66]: Տերվիշյանը «վերինների հետ դնում է հնիս. vi, avi «քոչուն» բառից» [Տերվիշյան, 1885, էջ 108]:

Հյուրընկալում են համեմատությունը լատ. pavus, pavo ձևերի հետ, սակայն վերապահությամբ, այն է՝ երբ սրանք նախապես ունեցած լինեն «քոչուն» իմաստը: Աճառյանը, ոչ անկախ Հյուրընկալից, գտնում է, որ այն ծագում է հե. *ayei- «քոչուն» արմատից. հմտ. լատ. avis «քոչուն», avicula «քոչնիկ», հինգիկ. vi-, vé-, vayas- «քոչուն», ավետ. «քոչուն», հուն. οἰωνός (<* αφιωνός?) «գիշատիչ քոչուն», αἰετός (<*αφι-ετός) «արծիվ», իռլ. ai, aoi «կարապ», կիմր. hwyad (<*այետո?) «քաղ» և այլն [Hübshmann, 1897, 465]: Աճառյանը բերում է նաև այն, որ ըստ Պետերմանի (էջ 249-250) հայ. հու-ը ծագում է հնիս. *pōu, pou, pau «փոքր», «ձագուկ» արմատից. հմտ. հուն. πῶλος «ձագ, քուտակ», παῖς «տղա, երեխա», հինգիկ. potas «ձագ», լատ. puer «տղա, երեխա», լիտվ. putytis «քոչնի ձագ», լատվ. putas «քոչուն, հայվ. pūta, pūtica «քոչուն», ընդ որում Պոկոռնին «այս մեկնությունը յիշում է նախորդի հետ (հնիս. *ayei-)» [Աճառյան, 1977, էջ 66]:

Չահուկյանը գտնում է, որ հայ. հու «(էգ) քոչուն» բառը ծագում է հե. *Hau- (*ayei-) քոչուն» արմատից, միաժամանակ նշում, որ «Պոկոռնին հնարավոր է համարում դուրս բերել հե.

*pōu- (*pōu-) «ձագ» արմատից՝ *h*-ի նկատառումով, և որն ունի գուգահեռներ ցեղակից լեզուներում. հմտ. լատ. avis «քոչուն» [Джаукян, 1967, c. 226, Ժանր. 25, c. 242. Չահուկյան, 1987, էջ 114, 208, այլև 2010, էջ 453]: Հետագայում, ոչ անկախ Հ. Հյուրընկալից և Հ. Աճառյանից, բառը ստուգաբանվում է հետևյալ կերպ. «Բնիկ հնդեվրոպական՝ *hayei «քոչուն» արմատից. հմտ. հինգիկ. vi, ավետ. vay, լատ. avis «քոչուն», հուն. οἰωνός «արծիվ» [Չահուկյան, 1987, էջ 453]⁶:

Ըստ Գամքրելիձեի և Իվանովի՝ հնդեվրոպական «եռաբառային» (Schwebeablaut-ով՝ «շարժում ձայնդարձով») արմատի առաջին տիպից՝ *Hayi- արմատից ունենք հայ. հու «քոչուն». հմտ. լատ. avis «քոչուն», հուն. αἰετός «արծիվ», բրետ. houd «քաղ», իսկ երկրորդից՝ *Hyei- «փչել» արմատից՝ հինգիկ. véh, (հոգն. p.) váyah «քոչուն», vāyasā- «քոչուն», «ագուկ» [Գամքրելիձե, *Иванов, 1984, c. 233*]:

Այնուհետև, հայ. հու «քոչուն», «ժավ» արմատը հեղինակները բխցնում են նաև հե. *Hyei- (նախնական իմաստով) «փչել» (որից՝ «ող», «քամի», այլև «Վերին ոլորտի՝ աշխարհի» անվանումը) արմատից. հմտ. հինգիկ. vi-/vé- «քոչուն» (Ռիզվերայում նաև «ձի», «աստվածներ», «նետ»), ավետ. viš «քոչուն», պալլ. way, wāyendag «քոչուն», հուն. αἰετός «արծիվ», լատ. avis «քոչուն», ուրբ. (հոգն. հայց. հոլ.) avif «քոչուններին», վալլ. hwyad «քաղ» [Գամքրելիձե, *Иванов, 1984, c. 537*]: Ընդ որում գտնում են, որ հե. *Hayi-/*Hyei- տարբերակներում, նայած արմատի ձայնդարձի այս կամ այն սատիճանի, զանազանվում են տարբեր՝ *Hay(i)-/*Hye(i)-, այլև *Hye(i)-իմբրե [Գամքրելիձե, *Иванов, 1984, c. 233, 489* և այլն]:

Ըստ այլով՝ որոշակի առնչություն կա «փչել», «քամի», «քոչուն» (այլև՝ «արծիվ», «նետ», «ող, ոլորտ՝ մթնոլորտ»)

⁶ Նկատենք, որ հունարենում οἰωνός բառն ունի ոչ միայն «գիշատիչ (քոչուն)», այլև «գուշակող, լուր բերող (քոչուն)», «նախանշան, նախանշանակ» իմաստները, որը հետաքրքիր է հնդեվրոպական արմատի բուն՝ սկզբնական իմաստի վերականգնման առումով [տե՛ս *Дворецкий, 1958, c. 1162*]:

իմաստների միջև, որ հայերենում կարելի է հանգեցնել ոչ միայն *հաւ(ք)*, այլև *հով, գով, հովեմ, հեւալ* և այլ արմատներին:

7. Հայ. *հաւան* «հավանություն» համոզում, հաճություն» բառը «Նոր հայկազյան բառարանը» դիտում է իբրև արմատ *այո, հա* «այո. համաձայն լինելը» բառային տարբերակների՝ արմատի ձայնավորման դրքի րի առումով (հմմտ. *սա, այս, սոյն* և այլն) [*Անեոքեան, Միրմէլեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 72]:

Նախորդ ուսումնասիրողներից Տերվիշյանն այն բխեցնում է հնիս. *av- «յագիլ, հաճիլ, հաւանիլ» արմատից, որից սանս. av, հուն. άω «կշտանալ» գտնելով, որ «մեր մէջ պահուած է *ագ-* և *աո-* ձևերով. առաջինն *յագել, յագենալ*, և երկրորդն՝ *հաւանել, հաւատել, հաւատիք, հաւատիքի* յ և *հ նախորդով»* [*Տերվիշեան* 1885, էջ 65-66]: Աճառյանը նշում է, որ *հաւատ* և *հաւան* առնչության առումով տեսակետ են հայտնել նաև Պեղիբասնը, Կարստը, Մեյնե: Այդուհանդերձ, նա ոչ անկախ Հյուրըմանից, *հաւան-ը* համարում է «անստույգ բառ» [*Աճառյան*, 1977, էջ 68]:

Առավել ուշագրավ է Մեյնի կարծիքը, ըստ որի հայ. *հաւան* և *հաւատ* բառերը կապ ունեն ոչ միայն միմյանց, այլև *հաւ* «թռչուն» բառի հետ, ինչպես որ հուն. άωμα «հաւատալ, կարծել» և άωονός «թռչուն» բառերը: Ընդ որում նկատի է առնվել *հաւ* բառի նման իմաստի կրող լինելը, այսինքն՝ «հնդեվրոպահայն է համարում՝ կապելով հավանաւորեան արուեստին», որ գոյություն ուներ հին աշխարհում: Իսկ որ այդ չի ընդունում Հյուրըմանը, կարելի է ասել, բողոքովին այլ հարց է, եթե ոչ գիտական նոր փաստերի նկատառումով այժմ անընդունելի լսեն *Meillet*, 1892, p. 164-165, *Hübschmann*, 1897, p. 465. հմմտ. *Աճառյան*, 1977, էջ 68]:

Ջահուկյանը *հաւան* «հավանություն, հավանող» բառի ծագման վերաբերյալ նշում է հետևյալը. «Թերևս փոխառություն իրանական աղբյուրից, բայց բուն աղբյուրը չի հաստատված» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 453]:

Այդ ամենով հանդերձ՝ կարելի է կարծել, որ հայ. *հաւան* (նաև *հաւատ, հաւատալ* և այլն) բառերի *հաւ-* արմատը ծագում է հն. *Hav(i)- ձևից, որն ավելի հավաստի է դառնում իմաս-

տային-գործառական կողմով, այսինքն՝ եթե նկատի ենք ունենում ոչ միայն «հավանաւորայն արվեստը», որը նշում է Մեյնե, այլև «առավոտվա՛ր լույսի ավետումը, հավի (արարողի) կանչը»՝ իբրև «հավախտության» գործառույթի դրսևորում:

8. Հայ. *հեզ* «վանկ», («գրի) հնչյուն» բառը, ըստ Աճառյանի, փոխառություն է՝ ասոր. hayā «կարդալ», նասոր. häget‘ä «հեզել», արաբ. hajā «վանկ, հեզել» (քրդ. hije «վանկ»): Այդպես է գտնում նախ Հյուրըմանը, որին էլ հետևում է Աճառյանը: Վերջիններս այդ արմատին են առնչում *հեզենայ* «գիր», «այբուբեն(ը)» բառը՝ դարձյալ իբրև փոխառություն՝ ասոր. heyānā «կարդալ, հեզել», «ընթերցելը, արտասանելը», որ գրգահեռներ ունի այդ խմբի մյուս՝ բավականին թվով լեզուներում [*Hübschmann*, 1897, p. 309, *Աճառյան*, 1977, էջ 73]:

Իսկ նախորդներից «Նոր հայկազյան բառարանը» *հեզ*-ը լծորդում է հայ. *ոզել, ոզի, հազագ, վանկ* բառերին, այլև հուն. ἵζυ «աղմուկ», «ձայն. հնչյուն, խոսք», ἵζος «արձագանք», «լուր, համբավ», արաբ. hāžā, պրսկ. sügün ձևերին: Տերվիշյանը այն կապում է հայ. *հազագ* բառի հետ [*Տերվիշեան*, 1885, էջ 105]: Փաստորեն Հյուրըմանի դիտարկումը առաջինը չէ:

Ջահուկյանը, ինչպես որ Հյուրըմանը և Աճառյանը, գտնում է, որ հայ. *հեզ* «վանկ», *հեզենայ* «գիր. այբուբեն» բառերը փոխառություն են՝ բերելով ասորերենի նույն ձևերը, որ նշում էին նախորդները [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 458, 478, 481, 484, այլև 2010, էջ 455]:

Այդ դեպքում, հավանաբար կարելի է անել նոր հարցադրում: Հնարավո՞ր է այդ բառերի, մասնավորապես *հեզ*- արմատի ծագումը կապել հնդեվրոպական որևէ ձևի հետ՝ տարբեր լեզվաընտանիքների միջև հետավոր ցեղակցային հարաբերության նկատառումով, թե՞ այն պարզապես ուշ սեմական փոխառություն է: Ի դեպ՝ նման հիմք տալիս է *հեզ*-//*հեւ*-լծորդելիությունը՝ հիմնված ոչ միայն *q/i* տարբերակայնության վրա, այլև նկատի ունենալով լծորդելի միավորների ընդհանուր իմաստային կողմը, այն է՝ «հեղալ, ծանր շունք բաշելը՝ հնչեցնելը» և «հնչյուն, վանկ» նշանակությամբ:

վրա մենք վերականգնել ենք *թօ-թոճ- կրկնավոր նախածեր» [Ջահուկյան, 1987, էջ 144, 187, 209]:

Իսկ հետագայում Ջահուկյանը բերում է ոչ միայն *հինգ-նամ*, այլև *հինանամ* ձևը, քեականով նշում, որ այն բնիկ է, և ոչ անկախ Աճառյանից՝ բխեցնում է մեկ այլ արմատի տարբերակից (որն, ի դեպ, չի նշվում)։ «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ *րոս- «շնչել, հևար» արմատի տարբերակային ձևից. հմմտ. հուն. πνεύ «փչել, շնչել, ֆսխացնել», πνοή «քամի, շունչ», հիւս- inysa «փնչալ» [Ջահուկյան, 2010, էջ 461]:

Նման երկակիությունը և քեական բացատրությունը հիմք են տալիս բառի ծագումը բխեցնելու այլ արմատից (հմմտ. հայ. *հունչք* «ձայն» բառի՝ «Նոր հայկական բառարանի» առաջարկած *հինչք* տարբերակը)։ Թերևս անհավանական չի կարելի համարել այն, որ *հինինամ*/*հինանամ* բառի *հի-* արմատը բխում է հե. *Կը- «փչել» ամատից:

11. Հայ. *հի* «շունչ» արմատն առանձին չունի Աճառյանը, և բանի որ այն հնարավոր է կապել *հիւանդ* բառի հետ, ուստի կարելի է այն քննարկել այդ համատեքստում: Ըստ այսմ՝ *հիւանդ* կազմությունը դիտվում է իբրև «անստույգ բառ»:

Ջահուկյանը *հի-* արմատը հաքցականով բխեցնում է հե. *բը-դ-տօ- [*բժ(ի)] ձևից, ընդ որում աղյուսակում պլյուս (+) նշանը դրվում է միայն հին հնդկերենում գուգահեռ ուղեմնայրու համար (առանց այդ գուգահեռ ձևը նշելու) [Ջահուկյան, 1987, էջ 142]: Իսկ անդրադառնալով արմատի ծագման վերաբերյալ եղած փորձերին՝ գրում է հետևյալը. «Հիւանդ-ի նախածներից *բը-դ-տօ-ն վերականգնելու համար հիմք են ծառայել հինդկ. կրկնավոր *pāra-* «չար», *pāpman* «աղետ, վնաս, ցավ» ձևերը (ըստ Լևիի. հմմտ. Pok., 1, 793), *բժպտօ-ի համար՝ Բրուգմանի *բ'ստօ- և Հյուբշմանի ճշտած *բժիստ- վերականգնումները [ՀԱԲ, 3², 98. հմմտ. հուն. ἀ-πύμαντος «ոչ հիվանդ»]: Թերևս կարելի է ենթադրել *բժիդ-տօ- նախած, բայց լիովին պարզ չեն *m > i անցման պայմանները: Աճառյանը [ՀԱԲ, 4², 634-635] համեմատում է հուն. πόνος «աշխատանք, ջանք, գործ, ցավ, տանջանք» բառերի (փյւ. բառի- Վ.Հ.) հետ՝ առանձ-

նացնելով այն *(s)pen- «ձգել, լարել, հյուսել» արմատից, որ, սակայն, անհամոզիչ է» [Ջահուկյան, 1987, էջ 185]:

Այնուհետև, ուշագրավ է Ջահուկյանի հետևյալ դիտարկումը. «հ.-ե. *բ-ի դիմաց սովորական *h-*ի կողքին նաև *ph* (<բհ?)՝ *hեք* (*hեգ*, *հիւանդ*) և *փեք* «հեգ, խելճ» [հ.-ե. *բժ(ի)-] «ցավեցնել, վնասել, արհամարհել»], *հոգի* «շունչ, ոգի» և *փուր*, *փշեմ* [հ.-ե. *բ(հ)(e)ս- «փչել, ստեցնել»]» [Ջահուկյան, 1987, էջ 253]:

Հետագայում *հիւանդ* բառի ստուգաբանությունը տրվում է հետևյալ ձևակերպմամբ. «Բնիկ հնդեվրոպական *pāpato-* [*բժ(ի)-] «ցավեցնել, վնասել» արմատից. հմմտ հինդկ. *pāra-* «հիվանդ», լատ. *paenŕia* «պակաս», բերև նաև *հեգ*»՝ հղելով Աճառյանի և Պոլեռոմու բառարաններին, այլև իր «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատությանը [Ջահուկյան, 2010, էջ 461]:

Եթե ընդունենք հայ. *հե-*/*հի-* արմատական տարբերակայնությունը, որը հավանական է ոչ միայն իմաստային, այլև հնչյունական տեսակյունից, ապա պետք է ծագած համարել ոչ քե հե. բժրտօ- [*բժ(ի)-] «ցավեցնել, վնասել», այլ հե. *Կը(ի)- «փչել» արմատից:

12. Հայ. *հոգ* բառի համար Աճառյանը նախ՝ նշում է երկու կարգի իմաստ՝ «ցաւ, մտածութիւն, տրամութիւն, վիշտ» և «խնամք, փոքր, հոգատարութիւն», այնուհետև՝ համարում է ծագած հեխ. *բօջօ- արմատից, ընդ որում նշելով հետևյալը. «ցեղակիցները տե՛ս *հեւ* < հեխ. *բօս- «փչել» արմատի, տակ, որ ներկայացնում է նոյն բարձր (յնա՛մ վերին – Վ.Հ.) աստիճանի ձայնդարձը: Նախնական իմաստը եղել է «ախ բաշել», որից էլ «ցաւ, վիշտ, տրամութիւն», և յետոյ «տրիշի համար ցախի, խնամք, հոգատարութիւն»: Այսպէս է նաև տրիշ լեզուների մէջ», և ավելացնում, որ «*հեւ* և *հոգ*, ինչպէս նաև *հոգի* բառերի ձայնական յարաբերութիւնը ճիշտ այ՛նպէս է, ինչպէս *արեւ* և *արեգ*, *կով* և *կոզի*» [Աճառյան, 1977, էջ 106-107]:

Այս բառին, այլև սրան ձևով և իմաստով այս կամ այն չափով առնչակից բառերին բավականին լայն ուշադրություն է դարձրել Գ.Ջահուկյանը: Նա նախ՝ որոշակի կապ է տեսնում ոչ միայն հայ. *հոգ(ի)* «հոգի» և *հով* «հով, գով», այլև *հով* և *գով*

(*q-hոյ) բառերի միջև՝ գտնելով, որ դրանք ընդհանուր առմամբ ծագում են հե. *բուօ-, այլև *բույլիօ- [*p(ε)u-, *pɦu-] արմատից [ՎՋայրյան, 1967, շ. 89, 226, 240, 276, 305. Ջահուկյան, 1987, էջ 145, 231, 243, 270 և այլն]:

Հետագայում, ոչ անկախ Աճառյանից, հայ. *հոզ* «հոզս, խմամբ, հոզածություն», այլև *հոզի* (*ոզի*) «հոզի, շունչ, ոզի, եռանդ ուրվական» բառերը ծագած են դիտվում միևնույն արմատից, սակայն նկատելի է այն, որ *հոզ-ի* դեպքում նշվում է՝ «բերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ *բույլիօ- [*pəu-, *pau-] «փչել» արմատից, որտեղից նաև *հով, հոզի, փուրս, փչել*: Աճ. ՀԱԲ 3, 105-107», իսկ *հոզի-ի* դեպքում՝ «բնիկ հնդեվրոպական՝ *բույլիօ- [*pəu-, *pau-] «փչել, ուռչել» արմատից, հմմտ. հայ. *հե, փուրս, փչել, հեղնկ*, բի(ս)բիսուս-«քոք», լատ. *russula* «պղպջակ», ռուս. *пыхнуть* «ուռչել»: Աճ. ՀԱԲ 3, 107-108» [Ջահուկյան, 2010, էջ 464]:

Կարելի է մտածել, որ հայ. *հոզ*- «ցավ, մտածություն, տրտմություն, վիշտ» և «խմամբ, փույր, հոգատարություն» արմատը ավելի հավանական է ծագած համարել հե. <*Hye/ont^[6]- «հով անել, փչել» ձևից, որ ավելի իրական է ոչ միայն հնչյունական առումով, այլև իմաստի տեսակետից (հմմտ. *հովեմ* «հով եմ անում, փչում եմ»):

13. Հայ. *հոզի* «հոզի» (բուն իմաստով), «անձ, մարդ, շունչ, սատանա, սիրտ, կյանք, կենդանություն» (փոխաբերական իմաստով) բառի համար «Նոր հայկազյան բառարանը» նշում է «արմատ բառիցս *հոզի, շոզի, հսզզազ, ոզել, հոզալ, լծորդ՝ ոյծ*» [Անտիբեան, Սիրմովչեան, Ազգերեան, 1837, էջ 113, 503]: Ըստ Պետերմանի՝ լծորդ եմ *հոզի* և *շոզի* բառերը (հմմտ. *հազանել/զզենուլ, հով/զով*) [Petermann, 1937, p. 62]: Տերվիշյանը գտնում է, որ առնչակից են *սփոփել* և *փոփոզել*, իսկ *հոզի-ն փոփոզել-ի* ոչ կրկնավոր ձևն է՝ իբրև *փոզի*, որից *հոզի* և այլն [Տերվիշյան, 1885, էջ 46, 93]:

Ըստ Աճառյանի՝ «բնիկ հայ բառ՝ հնիս. բույլիօ- ձևից, որ ծագում է բու- «փչել, շնչել» արմատից. ցեղակիցները տեսնել և *հոզի* ձևերի տակ: Հոզի նշանակում է բուն «փչում, շունչ»: Նախնական մարդու համար «*հոզի, բամի, շունչ, օդ, փչում*»

միևնույն գաղափարներն էին» (բերվում են բնագրային օրինակներ՝ Ս. Գիրք, Եզնիկ և այլն) [Աճառյան 1987, էջ 107-108]:

Այս դեպքում նույնպես հակված ենք կարծելու, որ բառը ծագում է հե. *Hye/ont^[6]- արմատից:

14. Հայ. *հովեմ* «հովահարել, զովացնել» բառը կա «Նոր հայկազյան բառարանում»՝ եզակի վկայությամբ. «Իրեշտակ տեսան կայր մերծ, և *հովեր* գերեսս նորս» [Անտիբեան, Սիրմովչեան, Ազգերեան, 1837, էջ 123]⁷: Բայական այս ձևը Աճառյանը բերում է *հով* «ցուրտ, զով» արմատի տակ, Ջահուկյանը չի անդրադառնում այդ բառին: Բառի ստուգաբանությունը պատկանում է Աճառյանին, որ տրվում է հետևյալ կերպ. «Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *բու- «փչել, փչում» արմատից, որի վրայ տեսնել, *հոզ* և *հոզի*»: Այնուհետև իբրև «նախնական «փչում» գաղափարից «ցուրտ, հով» գաղափարին անցնելու օրինակ», ոչ անկախ Պոկոռնուց՝ բերվում են համեմատելի զուգահեռներ՝ ավեստ. *ao-ta-*, հինդկ. *mchar, ḍman-*, լատվ. *aūksts, hū. ūar* և այլն, «որոնք բոլոր նշանակում են «ցուրտ, ցրտոթիւն», բայց ծագում են հնիս. *աբ- «փչել» արմատից: Կարելի է սակայն ընդունիլ, թե *հով* հին հայերեմի մեջ էլ ուներ «բամի» իմաստը, որ պահում են մինչև այժմ զանազան գաւառականներ» [Աճառյան, 1977, էջ 116]:

Գամկրելիծեն և Իվանովն ունեն *հովեմ* «փչել, հով անել, զովացնել» բայը, որը բխեցվում է հե. *Hye/ont^[6]- արմատից. հմմտ. խեթ. *huyant-* «բամի» (սեռ. *hū. huyandaš*, *հոզն. ուղղ. հոլ. hū-ya-an-te-es*), լատ. *uentus* «բամի», գոթ. *winds*, հինդկ. *vāti* «փչում է»: Գտնում են, որ հուն. *ἄφρο* «փչում է», *ἄελλα* «բամի», «փոքրիկ» ձևերի նախահար (պորթալիկ) ձայնավորի առկայությունը բույլ է տալիս ենթադրելու այդ դիրքում վանկարաբ «կոկորդային» այլաձևակալ (այլոճոն) *Է-ի հնարավորություն, իսկ ոչ վանկարաբ «կոկորդայինի» նույնպիսի դիրքը (*Hyes-) արտացոլված է խեթ. *ḥyeš-* «ապրել, գոյություն ունենալ» (եզ. 3-րդ դեմք *ḥy-e-eš-zi* «ապրում է, գոյություն ունի»),

⁷ Կա մեկ այլ վկայություն, որում գործածված *հովեսալ*-ը բնագրային ուղղման է անվում՝ «բուի գրելի է *հոծեսալ*»:

իլըսու- «վերակենդանացնել», «թողնել, ապրեցնել» ձևերում. հմմտ. հինդկ. *vásati*, գոթ. *wisan* «իմեն, գոյություն ունենալ», հուն. *ισάω*, ներկա ժամ., առթ. *ἄ(F)ησα* «գիշերն անցկացնել, գիշերել», «քնել» (հմմտ. հայ. *գիշերել* «գիշերն անցկացնել» ?) [Գամքրելաձե, Իվանով, 1984, c. 206]:

Վյունիետև, նկատենք, որ հեղինակները գտնում են, որ «H «կոկորդային» հնչույթը նախորդող դիրքում՝ y ծայրորդից առաջ հանդես է եկել, ըստ երևույթին, իր ոչ վանկարար տարրերակով՝ արտացոլված խեթերենում ի-ի տեսքով, սակայն անհետացած մյուս բարբառներում» [Գամքրելաձե, Իվանով, 1984, c. 206]: Ըստ այդմ, հայ. *հովնի*-ի *հ*-ն կա՛ն չի համարվում «կոկորդային» հնչույթի արտացոլում (ինչպես խեթ. *իյանտ*-«քամի», սեռ. *հոլ*, *իյանտաժ*, *հոզն*, ուղղ. *հոլ*, *իյ-յա-ան-տե-եժ*), կամ էլ հետագա՝ հայերենի իբրևուրյուն զարգացման ընթացքում ձեռքբերում է, որն առանձին բնույթյան խնդիր է:

15. Հայ. *հունչ(ը)* «ձայն» բառի մեկնությունը, «Նոր հայկազյան բառարանի» առաջարկած *հինչ(ը)* տարբերակի բնագրային ոչ այնքան հիմնավոր ճշգրտմամբ հանդերձ [Արևտիքեան, Սիրմելյան, Ազգերեան, 1837, էջ 124], տվել է Աճառյանը, որը ստացել է հետևյալ ձևակերպումը. «Բնածայն բառ. կազմված է *հ* ձայնից, արմատի համար հմմտ. *հայել*, *հոչել*, *հունչյուն*, *հառայել*, *հունդուն*, իսկ ձևի համար հմմտ. *շնչել*, *քնչել*, *զնչել*, *կնչել*, *պնչել*, *փնչել*, *մնչել*, *խնչել*. Բոլորն էլ աճած *ն*, չ մասնիկներով» [Աճառյան, 1977, էջ 96, 123-124]:

Չափուկյանը նախ՝ գտնում է, որ հայ. *հագազ* (կրկն. **հագ-հագ*) բառը ծագում է հե. **ay*- «փչել, քամախել, շնչել» արմատից (նշվում են գուգաետն ձևեր ցեղակից լեզուներից, ընդամենի հկիմբ. *awyð* «քամու ուժով պոռթկում»), հմմտ. հայ. *հով* «քամի, հով, գոփ», *հոզի* «շունչ» (հնարավոր է նաև *շոզի* «գողորշի», *հունչ* «ձայն» և *շունչ* «շնչելը»), «որ սովորաբար բխեցնում են **rou-*, **roui*» [Դձալյան, 1967, c. 240]: Հետագայում *հունչ*-ը (հարցականով) ծագած է համարում հե. **son-* (**sun?*) [**s(y)en-*] արմատից, իսկ ավելի ուշ՝ վերադառնալով Աճառյանի տեսակետին, այն դիտվում է «բնածայն կազմություն» [Չափուկյան, 1987, էջ 152, 218]:

Այս արձանդ, հավանաբար, համեմատելի է վալլ. *gwynt* «քամի» (< հն. **Hu-* «փչել»), հինդկ. *vāti* «փչել», ավեստ. *vāiti*, հուն. *ἄησι*, գոթ. *waian* «փչել», հվզերմ. *wāen*, զերմ. *wehen*, հայկ. *vējati* և այլ ձևերի հետ:

Ընդ որում՝ այս արմատից է դիտվում՝ հե.**Hye*(յ)-«բոլուն» [կոնկրետ՝ «արծիվ»]. հմմտ. խեթ. *haras*^{MUSÉN} «արծիվ»⁸, ռուս. *орел* «արծիվ», լիտվ. *erilis* «արծիվ», գոթ. *ara* «արծիվ», հմմտ. հայ. (*h*)*աւ-ք* «բռնուն», այլև հե. **Hycnt*[h]-«քամի. փոքորիկ». հմմտ. խեթ. *իյանտ* «քամի», բոխ. *U want*, *wānt* «քամի», Բ *ye*nt «քամի», լատ. *uentus* «քամի», վալլ. *gwynt* «քամի», գոթ. *winds* «քամի», հրզերմ. *wint* (գերմ. *Wind*), հանգլ. *wind* [Գամքրելաձե, Իվանով, 1984, c. 489, 537, 677]:

16. Հայ. *շոզ* «տարություն, տոթ» (որից *շոզի*), ըստ Աճառյանի՝ «անստոյգ բառ» է, և միաժամանակ նշվում է հետևյալը. «*Շոզ* և *շոզի* բառերի նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. *զոլ* և *զոլորշի*», այլև չի ընդունում ո՛չ Հ. Պետրսենի՝ դիտարկելով *շնչել* և *հոզի* բառերի հնարավոր կապի մասին, ո՛չ էլ Է. Լիդենի նկատառումը *հոզի* բառից *շոզի* դուրս բերելու վերաբերյալ (հմմտ. *հունչ* > *շունչ*) [Աճառյան, 1977, 3, էջ 528, հմմտ. Դձալյան, 1967, c. 240]:

Չափուկյանը նախկինում գտնում էր, որ հայ. *շոզ* «շոզ» բառը ծագում է հե. **k'eu-k-* «դույս տալ, վատվել» (**k'eu-* «դույս տալ, լուսավոր», եթե ոչ՝ հե. **k'yo-g*- արմատից). հմմտ. հինդկ. *sōcati*, *sūcyati* «լույս է տալիս, փայլում է, վատվում է, կիզում է», *sōcayati* «քոնկում է, վշտացնում է», *sūci-* «լուսավոր, փայլում, մաքրոր», ավեստ. *saocīnt* «այրող, տաթ», *ātra-saoka* «խանձող», նալսկ. *soxtan* «այրել, վատել», ձճց «սուզ, վիշտ» (<հայ. *սուզ* «սուզ, վիշտ») և այլն [Դձալյան, 1967, c. 195]:

Իսկ հետագայում բառի ծագմանն անդրադառնում է որոշակի վերապահությամբ. «Բերևս բնիկ հնդվիրուպական՝ **k'yo*gh [**k'eu-*] «լուսավորել, լուսավոր» արմատից, որից նաև *շուք*, *շող*, *նշոյթ*» [Չափուկյան, 2010, էջ 591]:

⁸ Հձմտ. հայ. *խորդ* // *խորթ* «կտունկ»: Չափուկյանը նշում է՝ «Գերևս բնածայն բառ՝ կազմված *խորդալ* բնածայն բառի հետ» [Չափուկյան, 2010, էջ 344]:

Նկատենք, որ այստեղ լծորդվում են նաև հայ. *չոք, շոյ, մշոյ* բառերը, իսկ նախկինում՝ միայն *սուց* բառը, որն առածին հարց է բառային միավորների ամբողջ խմբի ընդհանուր իմաստային և ծագումնային քննության համար:

17. Հայ. *շունչ* «շնչատուրյուն, ոգի, հոգի» բառն, ըստ Ջահուկյանի նախկին ստուգաբանության, ծագում է < հն. *kʷonkio- (<*kʷ-/*kʷeu-, որից էլ՝ *kʷes-/*kʷus- «հեալ, մշմշալ, ախ բաշել») նախածկից. հմմտ. լիտվ. šv-añksti «շնչել, մշմշալ, հեալ», ընդ որում տողատակում արվում է հետևյալ դիտարկումը. «Թերևս հնարավոր է նաև *kɫ > g անցում (հմմտ. *բանցին* «տանջել, լկել, տվայտել» <*kɫkiō <*kenk «այրել, ցավ պատճառել», որից՝ լիտվ. kankā «ցավ, տանջանք», kan-kinti «տանջել, լկել, ցավ պատճառել», keñkti «վնասել, վնաս տալ» և այլն) [*Джаукаш*, 1967, с. 172]:

Նույնը գտնում ենք հետագայում, սակայն մեկ էական լրացումով, այն է՝ հն. *kʷes-/*kʷus- «հեալ, մշմշալ, ախ բաշել» ընդհանուր արմատի *keu- (հարցականով) տարբերակից է բխեցվում հայ. *սոյլ* (*սուլեն* «սուլել, շվվացնել») ձևը, որը զուգահեռներ ունի ցեղակից լեզուներից մեկ-երկուսում [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 133. հմմտ. *Pokorny*, 1959, p. 632]:

Իսկ ավելի ուշ բառի ստուգաբանությունը տրվում է քեականով. ոչ հնդեվրոպական հիմքի վրա՝ մշելով «թերևս բնածայնական կազմություն», հղելով Աճառյանին և ավելացնելով, որ Պոկորնին «բխեցնում է *kʷonkio- նախածկից» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 594. հմմտ. *Pokorny*, 1959, p. 631-632]:

Այս դեպքում, եթե *h/z* լծորդությանը տարբերակներ ենք դիտում, հայ. *հոգի/շոգի, հունց/շունց* բառերը, որ իմաստով (բովանդակության պլանում) միանգամայն արժանահավատ է, ապա *շունչ* բառը պետք է ծագած համարել հնդեվրոպական այն նույն արմատից, որից ունենք *հունց* բառը (տե՛ս վերը):

18. Հայ. *ոգել* «խտել, երգել, նուազել» բառը ըստ Եր. Մեղրեցու բառարանի՝ ունի «ասել» իմաստը, որից՝ *ոգելական* «քարբատական») [*Բառոգիրք հայոց*], 1975, էջ 253]:

Աճառյանը համարում է «անստոյգ բառ», քեև բերում է նախորդ ուսումնասիրողների ոչ պակաս ուշադրության մ ար-

ժանի մեկնության փորձերը, որոնցից ավելի հավանական կարելի է համարել այն, որ «Նոր հայկազյան բառարանը» այն բխեցնում է հայ. *հազազ* կամ *ոգի* բառից [*Արևիքեան, Մխրժեկեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 502]:

Իսկ ըստ Տերվիշյանի՝ կապ ունի մի կողմից՝ *վանկ/վանգ, գոչել* (*գոզցես, գոզցիր*), մյուս կողմից՝ *հեզել, հազազ* (**հազ-հազ*), այլև *ոգել, ոգել* (հմմտ. *ոգեղարարարտ*) բառերի հետ (եթև բացառվի վերջիններիս՝ սեմականի հետ առնչություն ունենալը)՝ այն ծագած համարելով հնիս. *vak- «գոչել, խոսել» արմատից. հմմտ. սանս. vac, լատ. vocāre «կանչել, ձայնել», vox «կոչ, ձայն», հուն. εἶπον (<*էթո) «ասել, խոսել», ὄψ, ὀπόδ «ժամկ, խոսք», պրսկ. āvāz, bānik (տե՛ս նաև վերը) [*Աճառյան*, 1977, 3, 549. *Տերվիշեան*, 1885, 105]⁹:

Իսկ Ջահուկյանը, ոչ անկախ Պոկորնուց, գտնում է, որ հայ. *ոգել* «ասել, խոսել, երգել, նվագել» բառը ծագում է հն. *yogʷh- (*yegʷh) «ժանդիսավոր կերպով խոսել» արմատից. հմմտ. հինդկ. vāghāt «աղոթավոր, ուխտավոր», լատ. vovēre (< vovēre) «ուխտել», սժտա «ուխտ, երդում», *գոճ* «ասա՛, ասել» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 599. հմմտ. *Pokorny*, 1959, pp. 348]¹⁰:

Գամկրելիժենն և Իվանովը գտնում են, որ հն. *Hyegʷh- արմատից է ծագում ոչ միայն հայ. *գոճ* «ասա՛, խոսիր» (հմմտ. խեթ. hyek- «աղոթել, կախարհել», «աղոթք անել՝ ասել», այլև հինդկ. vāghāt «աղոթք արած», լատ. uocēd «խոսք եմ տալիս, խոստանում եմ», սժտա «ուխտ, խոստում», ումբ. bufetes «պահանջ, ցանկություն») բայածնը, այլև նույն արմատի մյուս՝ անմանցի գրո ձայնավորմամբ *Hy-gʷh- տարբերակից՝ *յուզեն*

⁹ Անհավանական չէ համեմատության մեջ դնել նաև հայ. *յոյ* «վեգ, խաղալու կոճ» բառը, մասնավոր իր նրանական փոխառություն են ոչ միայն *վճ* «վեճ, խոսքակիվ (հմմտ. *բանավճ*)» և *վճ* «վեճ, կոխվ» բառերը (հմմտ. ավեստ. vačya «խարված, գարկ»), այլև *վճ* «վեգ, կոճ, ճան» (եթև ոչ նաև *վճ* «վիժում, քափվելը, արտահոսք») բառերը [հմմտ. *Ջահուկյան*, 2010, էջ 710]:

¹⁰ Անհավանական չէ այս նույն արմատից ծագած համարել նաև *ոգոչել* «գոտալ, դոփել», *ոգոզել* (նաև *ոյոզել*) «լրիժ ունենալ, նախանձել» բառերը, այլև դրանք միացնել *ոգորի* «կոտել, մարտնչել, դիմակայել» բային, որն իր հերթին դիտվում է «անհայտ ծագման»:

«փնտրել, խնդրել» (հմմտ. խեթ. *huk-* «նույնը», այլև մյուս լեզուների տվյալները) բայը [*ГамкRELИДЗЕ, Иванов, 1984, с. 236, 803*]:

Այնուհետև, եթե նկատի ունենանք մի կողմից՝ *ոզել* «խոսել, երգել, նուագել» բառի հետ սանս. *vač*, այլև ավեստ. *vačya* «ժարված, զարկ» հնարավոր առնչությունը, այլև եթե հաշվի առնենք հայ. *վեզ* «վեզ, կոճ, ճան» բառի խաղաքար («մի տեսակ խաղի միջոց») լինելու գործառական կողմը՝ լեզուն կրողների ավանդական պատկերացումներում, մյուս կողմից՝ *յոյզ* «վեզ, (խաղալու) կոճ», *յոյզ (յուզեմ* «փնտրում եմ», «դրոնում եմ»)/*ուզեմ* (**ոյզ*) «ուզում եմ»¹¹ բառերը, ապա այս խմբի միավորների իմաստային (քովանդակության պլանի) ընդհանրությունը միանգամայն պարզ է և հավաստի¹²:

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ԸՆԿՐԿՐԿՈՒՄԸ ՆՈՍՏՐԱՍԻԿ
ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՀԱՄԵՍԱՏԱԿԱՆ ԲԱՆՈՒՐԱՆԻ ՄԵՋ ԵՎ
ՀԵՏԱԳԱ ՈՒՍՈՒՄՆԱՄԻՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԿԻՐԸ

Լեզուների հեռավոր ցեղակցության հարցը ոչ պակաս չափով եղել է պատմահամեմատական, մանավանդ համեմատական-տիպարանական լեզվաբանության մասնագետների ուշադրության կենտրոնում, թեև այն ավելի բուռն ձևով երևան է գալիս միայն 20-րդ դ. կեսերից հետո, որը շարունակվում է մեր օրերում:

Այդ հարցը արծարծվել է «լեզվաբնուստիքների» միջև մեծ մասամբ բառային, մասամբ նաև ձևաբանական հարաբերակցության բացահայտման նպատակով: Ներկայումս խոսվում է, այսպես կոչված, «մեծ ընտանիքների» (մակրոընտանիքների) մասին: Տարբերում են *արևելամոտաթատիկ* (ուրալյան, դրավիդյան, ալթայան) և *արևմտամոտաթատիկ* (աֆրասիական, հնդեվրոպական, քարթվեական) լեզուներ: Մրանից բացի առաջարկվում են նաև այլ «մեծ ընտանիքներ» (մակրոընտանիքներ)՝ *պաղեռեվրասիական (չինկոլկասյան)*, որ ներառում է չինտիբերական, հյուսիսկոլկասյան (նախյան-դաղստանյան, արխազադղեական, խուտաբարտական) լեզուները, խաբերենը (խեթերենի ենթաշերտ լեզուն), ենիսեյան լեզուները (նրն ոչ նաև բասկերենը և բուրուշասկի լեզուն), և *ամերինդկական (ինդկացիական)*, որ ընդգրկում է Ամերիկայի բնիկների լեզուները՝ բացառությամբ էսկիմոսալեուտյան լեզուների:

Այսպես, եթե մի կողմ թողնենք հեռավոր ցեղակցության գաղափարի առաջբաշումը՝ ուրալաթայան, հնդեվրոպական կամ աֆրասիական լեզուների տվյալներով (Հ. Պեդերսեն, հետագայում նաև ուրիշներ), այլև առհասարակ միմյանց նկատմամբ աշխարհի լեզուների այս կամ այն չափով ցեղակցության դրսևորման գաղափարի առաջադրումը (Ա. Տրոմբետի և ուրիշներ), ապա այս բնագավառում հայտնի են նաև այնպիսի ուսումնասիրություններ, որոնցում քննության առարկան են լի-

¹¹ Ըստ «Նոր հայկազյան բառարանի»՝ «ուզել, բառ ռամկական՝ առեալ ի գրառոբես *յուզել*, իբր խնդրել, այսինքն՝ կամիլ, պահանջել, և որոնել» [*Լեռնիքեան, Սիրմելեան, Արզրեան, 1837, էջ 539*]:

¹² Ձառուկյանը գտնում է, որ իրանական փոխառություն են ոչ միայն *վժ* «վեճ, խոսրակոփվ» (հմմտ. *բանավժ*) և *վեզ* «վեճ, կռիվ» բառերը (հմմտ. ավեստ. *vačya* «ժարված, զարկ»), այլև *վեզ* «վեզ, կոճ, ճան» (նրն ոչ նաև *վժ* «վիժում, բափվել, արտառոտ») բառը, որի (որոնց) «բուն աղբյուրը (իրանակա՞ն) չի հաստատված», այլև *յոյզ* «վեզ», որ թեականով դիտվում է «*վեզ* բառի տարբերակային մի ձև» [հմմտ. *Ձառուկյան, 2010, էջ 554, 710, Սիմոնյան, 2008, էջ 3-6*.]

նում մի կողմից՝ հնդեվրոպական, իսկ մյուս կողմից՝ սեմական (Հ. Մյուլեր, Ա. Կյունի և ուրիշներ), ուրալյան (ֆիննաուգրական) (Բ. Կոլինդեր և ուրիշներ), քարթվելական (Յ. Բոպ և ուրիշներ), խոտաուրարտական, այլև կովկասյան (Հ. Պեդերսեն, Գ. Բ. Ջահուկյան, Ա. Ֆոտեն և Ա. Ռ. Բոմհարդ և ուրիշներ), ուրալյան և բյուրբական (Օ. Ստվաժո, Ա.Մ.Օ. Ույասյանեն և ուրիշներ) և այլ տիպի լեզուների երևույթներ:

Լեզվական նյութի համեմատությունը կատարվում է մեծ մասամբ հնչյունաբանության և արմատաբանության, մասամբ նաև քերականության մակարդակում՝ առավել ուշադրության առարկա դարձնելով հնչյունական համակարգը և արմատի կառուցվածքը (ձևության ճյուղեր):

Հ. Պեդերսենը, ի տարբերություն նախորդ ուսումնասիրողների, առաջին անգամ (1903 թ.) առաջ է քաշում ոչ թե երկու, այլ մի քանի լեզվաընտանիքի լեզուների ուսումնասիրության գաղափարը՝ մասնավորապես նկատի ունենալով ուրալալթալյան, հնդեվրոպական, աֆրասիական լեզվաընտանիքի լեզուները: Ըստ այսմ հիմք է դրվում բառի բուն իմաստով լեզուների ուսումնասիրության նոստրատիկ տեսությանը [տե՛ս *Pedersen, 1903*]:

Անցյալ դ. 60-ական թթ. ռուս տաղանդավոր լեզվաբան Վ. Մ. Իլիչ-Սվիտիչը նպատակ է դնում վերականգնելու նոստրատիկ նախալեզուն, որն անշուշտ գիտական մեծ էրուդիցիայի վկայություն է: Այնուհետև, նա կազմում է սեմաբամյան (սեմ.-բամ.), քարթվելական (քարթվ.), հնդեվրոպական (հե.), ուրալյան (ուրալ.), դրավիդյան (դրավ.) և ալթայյան (ալթ.) լեզուների բառախմբ (բառարմատախմբ), ինչպես նաև ձևության (բառա-ձևախմբ) միավորների համեմատական քարտարանը [*ИЛИЧ-СВИТЧИ, 1967, с. 321-374, այլև 1968*]: Եվ վերջինիս տվյալների օգտագործմամբ նա գրեց իր հայտնի աշխատությունը՝ նվիրված հնդեվրոպական և սեմական լեզուների շփումներին, որն ունեցավ բացառիկ նշանակություն այդ բնագավառում հետագա ուսումնասիրությունների ձեռնամուխ լինելու տեսանկ-

յունից [*ИЛИЧ-СВИТЧИ, 1964*]¹³:

Իսկ ավելի ուշ լույս է տեսնում հեղինակի համեմատական բառարանը (երկու հատորով, միասին՝ 297 էջ, չհաշված ցանկերը) [տե՛ս *ИЛИЧ-СВИТЧИ, 1971, այլև 1976*]:

Մեր հաշվումներով՝ բառարանի երկու հատորում տեղ գտած 353 բառահոդվածից 175-ի դեպքում կարելի է առանձնացնել հայերենի գուգահեռները: Վերջիններիս որոշակի մասը, ոչ անկախ Յ. Պեդերսենի բառարանից, ընդգրկված է ինչպես հեղինակի, այնպես էլ զբքի հատորների լույս ընծայման վրա աշխատած գիտական կոլեկտիվի ջանքերով, որն էլ ժամանակին բնմված և լրացված է Գ. Ջահուկյանի կողմից [*Ջահուկյան, 1987, 69-72*]:

Հետագայում հեղինակի քարտարանի հիման վրա պատրաստվում է 3-րդ հատորը, որը պարունակում է 25 բառահոդված (101 էջ, չհաշված ցանկերը) [տե՛ս *ИЛИЧ-СВИТЧИ, 1984, с. 136*]: Դրանցից առնվազն 12-ի դեպքում ևս հնարավոր է բերել հայերեն գուգահեռները:

Բառարանի առաջին երկու հատորի հայերեն նյութը, ինչպես նշեցինք, տեղ է գտել Գ. Ջահուկյանի աշխատություններից երկուսում [տե՛ս *Г.Б.Джаукян, 1972, Ջահուկյան 1987*]: Իսկ 3-րդ հատորինը, թեև այն լույս է տեսել 1984 թ., դուրս է մնացել¹⁴:

Այս ամենով հանդերձ, կարծում ենք, որ հնարավոր է կատարել նոր հավելումներ, որոշ ճշգրտումներ, մանավանդ եթե նկատի ենք ունենում հայերենի բառապաշարի այն մասը, որը կա՛մ առհասարակ չկա հրապարակի վրա եղած համապատասխան բառարաններում, կա՛մ գտնում ենք հայերենի բարբառներում:

Մույն աշխատանքում անդրադառնում ենք Իլիչ-Սվիտիչի «Ստուգաբանական բառարանի» այն բառահոդվածներին,

¹³ Ա. Դուլգուպուկու, Ա. Բոմհարդի և ուրիշների մույն բնույթի աշխատանքներից անդրադառնալով ենք հետագայում՝ առանձին:

¹⁴ Նկատի ունենք հեղինակի «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան» (Երևան, 1987) գիրքը, որի գրականության ցանկում նշվում են Իլիչ-Սվիտիչի աշխատության միայն 1-2-րդ հատորները:

որոնցում այս կամ այն կերպ տեղ են գտել հայերենի տվյալները՝ իբրև հն. ցեղակցության մի լեզվի համեմատելի միավորներ, ընդ որում ավելացնելով 3-րդ հատորի նյութերը: Այնուհետև, դրանք փորձել ենք լրացնել հայերենի նոր տվյալներով: Նման բնույթի համեմատարար ամբողջական քննություն մինչև այժմ չի կատարվել մեզանում առհասարակ, մասնավորապես հայոց լեզվի նախագրային շրջանի պատմությանը, ինչպես նաև համեմատական-տիպաբանական քննությանը միկրոված աշխատություններում:

Ուստի առանձին հարց է այն, թե ինչպիսի լրացումներ կարելի է կատարել հայերենի նյութի հետ կապված՝ նկատի ունենալով վերջինիս ոչ միայն ընդհանուր գրական տարբերակը, այլև բարբառները:

Սույն բառարանում հեղեվորտական լեզուների, ընդամենն հայերենի տվյալները, ինչպես նշեցինք, հիմնականում վերցված է Յ. Պոկոռնու ստուգաբանական բառարանից: Սա նշանակում է, որ այստեղ նույնպես հայերեն շատ բառեր կամ արմատներ քննության են առնված գիտության այն մակարդակով, որ ուներ համեմատական լեզվաբանությունը մինչև անցյալ դարի 50-60-ական թվականները: Իսկ դրանից հետո այդ բնագավառում, ինչպես հայտնի է, շատ բան է փոխվել՝ շնորհիվ գիտական նոր ձեռքբերումների, տարբեր կարգի վերանայումների, լրացումների, ճշգրտումների և այլն:

Տվյալ դեպքում հաշվի ենք առել նաև նորագույն տվյալները:

Ըստ այդմ առաջ են գալիս նոր խնդիրներ՝ կապված ոչ միայն լեզվական նյութի մակարդակային քննության, այլև վերջինիս հիմքում դրվելիք սկզբունքների և մոտեցումների մշակման և կիրառման հետ: Ուստի նախ՝ կատարում ենք արմատարանական վերլուծություն՝ համեմատության եզր ընդունելով Իլիչ-Սվիտիչի կողմից վերականգնված նոստրատիկ նախածնը (*նոստր.* նշումով), այնուհետև՝ հղում ենք վերջինիս բառարանին և Գ. Ջահուկյանի աշխատություններին: Եթե հղումը տրվում է միայն Իլիչ-Սվիտիչի բառարանին, նշանակում է, որ գործ ունենք հայերենի նյութի լրացուցիչ ընդգրկման հետ:

Ստորև անդրադառնում ենք նոստրատիկ բառարանի այն բառահոդվածներին, որոնցում տեղ են գտել նաև հայերենի տվյալները, և ըստ այդմ կարելի է անել որոշ լրացումներ և ճշգրտումներ¹⁵:

1. Նոստր. baHli «վերք, ցավ» (°). հե. bhehli- «վերք, ցավ» ~ այբ. [bāli «վերք»] (°) [*Иллич-Свитыч*, 1971, с. 74-175]: Հմմտ. հայ. *բող-ջ* «վերք. պալար», (բրբռ.) *բող-ջ-ոց* «վերք. պալար», *բող-ջ-ոցվիլ* «վրան վերքեր դուրս տալ» և այլն:

5. Նոստր. balqa «շողալ, փայլել». սեմ.-քամ. brq «փայլել, կայծակ» ~ բարթվ. berca- «շողալ, փայլատակել» ~ հե. bhele- / bhele- «շողալ, փայլել» ~ այբ. [balk- «շողալ, փայլատակել»] [*Иллич-Свитыч*, 1971, с. 174-175]: Հմմտ. հայ. *փայլ-ել* «լույս տալ, ճառագել», այլև (բրբռ.) *բլ-խտ-ալ* («ուժեղ» փայլել. փայլատակել, բռնկվել), *փիլ-կատալ* «փայլել, փայլվել»:

7. Նոստր. bara «մեծ. լավ». հե. bher- «լավ. մեծ» ~ ուրալ. para «լավ» ~ դրավ. [par- «մեծ»] ~ աթթյա. [bara «շատ»]: Հմմտ. հայ. *բար-ի* «լավ», *բարոք* «խարմար, բարվոր» (*ար* <*r) [*Иллич-Свитыч*, 1971, с. 175-178. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72]¹⁶:

8. Նոստր. bari «վերցնել». սեմ.-քամ. br «գրանել, որսալ» ~ հե. bher- «վերցնել, բերել, կրել» ~ դրավ. per- «ի մի բերել, հա-

¹⁵ Բառահոդվածների սկզբում պահպանում ենք հիշյալ բառարանի համառակությունը՝ բառարանագրական ընդհանուր կարգը չխախտելու նպատակով:

¹⁶ Իլիչ-Սվիտիչը տարբերում է ոչ միայն հե. *bher- «լավ, մեծ» (> հայ. *բարի* «լավ», *բարոք* «խարմար, բարվոր») [նոստր. bara «մեծ, լավ»] և հե. *bher- «վերցնել, կրել, բերել» (> հայ. *բերեմ* «բերել, կրել») [նոստր. bari «վերցնել»] (հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, 72) , այլև հե. *bher- «երելիս, գավակ» (> հայ. *բեր*. հմմտ. (հուն. φέρω «պտուր») [նոստր. bala «երելիս, գավակ»] [*Иллич-Свитыч*, 1971, с. 175-77, 194-95]: Նոստրատիկ համեմատությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու հե. ծագում ոչ միայն հայ. *բեր* «գավակ, պտուր» (նաև *բեր-ք* «արդյունք, ծնունդ, բերք» և այլն), այլև *բար* «պտուր, գավակ» (նաև *բար-իք* «արդյունք, ստացվածք, բարիք». հմմտ. *բերք ու բարիք* «ստացվածք, արգասիք» և այլն):

վաքել» (°) ~ այթ. *bari-* «(բոի մեջ) առնել»: Հմմտ. հայ. *բերեմ* «բերել, կրել» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, 176. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 125-26]:

9. Նոստր. *berg(i)* «քարձր». սեմ.-քամ. *brg* «քարձր» ~ քարթվ. *brg-e* «քարձր» (°) ~ հե. *bherǵh-* / *bhrecǵh-* «քարձր» ~ ուրալ. [բ(с)т/кл/ «քարձր»] ~ դրավ. *pēr-* «քարձր» (°): Հմմտ. հայ. *քարձ-ք* «քարձր», *բերձ* «(քարձր)բերձ» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 77. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 121, 126]:

11. Նոստր. *biČa* «փոքր(իկ)». ուրալ. [piČa «փոքր(իկ)»] ~ դրավ. *pīc-* / *pīcc-* «փոքր(իկ), կարճ» ~ այթ. *biča* «փոքր(իկ)» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 178-179]: Հմմտ. հայ. *փոք-ք* «ոչ մեծ. փոքր», այլև (բրբռ.) *պիճ-իկ*, *պրոճ-ուր* «փոքր(իկ). մանր(իկ)», բերևս նաև (բրբռ.) *պիճ-խաս* «փոքր(իկ)», *փք-խել* «մանրել, փշր(վ)ել», *փքթել* (<*փքիթ* <⁺*փիթ-փիթ-ել*) «բացվել, մաս-մաս լինել, ծաղկել», *փքոք* «մանր կտոր, փշուր» և այլն:

12. Նոստր. *biča* «կտորել». սեմ.-քամ. *bs-* / *bd-* «կտորել, մանրել» ~ քարթվ. *bic-* «կտորել, բրդել» ~ հե. *peis-* «փշրել, ճզմել» ~ դրավ. *pīc-* «մանրել, կճուլել, տրորել»: Հմմտ. հայ. *փուխ-ք*, *փխ-բուն* «մանր. նուրբ», *փշ-ուր* «կտոր, մանր(մաս)», *փս-ոք* «մանր(ացած)»:

14. Նոստր. *bil' a* «գոռայ». քարթվ. *bir* «երգել» ~ հե. *bhel-* «խոսել, մոնչալ, ոռնայ» ~ դրավ. *pīl-* «դրավել, գոռայ»: Հմմտ. հայ. *բղ-տել* «կանչել, գոռալ», բերևս նաև (բրբռ.) *բլ-բլ-այ* «թորվել, խոսել»:

16. Նոստր. *bolʹi* «աճել (բույսի համար ասված)». սեմ.-քամ. *ʹbi* «տերև, (աճած) բույս» ~ հե. *bhelh-* / *bhelh-* «բույս, տերև, ծաղիկ» ~ դրավ. [pōli- «աճել, բուսնել»]: Հմմտ. հայ. *բող-բոջ* (<*բող-*) «ծիլ, ընձյուղ, սերունդ» (արմատի կրկն.), բերևս նաև (բրբռ.) *բող-ուն* (իննա՝ *բողուն* *բշել* «հոտոթի աճել») [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 181-182, այլև *Ջահուկյան*, 2010, էջ 134]:

17. Նոստր. *bongä* «հաստ. ուռչել, փքվել». հե. *bhenǵh-* «հաստ, պինդ» ~ ուրալ. *poŋka* / *poŋka* «հաստ. փքված» ~

դրավ. *poŋk-* «փքվել, եռալ» ~ այթ. [boŋa «հաստ, մեծ»]: Հմմտ. հայ. *բուն-ք* (իննա՝ *հունք ու բունք* «ամբողջը. լրիվ եղածը»):

18. Նոստր. *bor'a* «գորշ, մուգ դարչնագույն». հե. *bher-*, *bhe-bhru-* (*bhreu-*) «գորշ, դարչնագույն» ~ այթ. *bor'a* «մոխրագույն, գորշ»: Հմմտ. հայ. *բորթոս* (*բոր-բոս*. հմմտ. *բոր* և *բոս*) «մգլած. մգլտություն»:

19. Նոստր. *buHi* «աճել, ծագել». հե. *bheuH* «աճել, լինել» ~ ուրալ. *puje* «ծառ» ~ այթ. *bni* «լինել»: Հմմտ. հայ. *բոս-անիմ* (<*բոյ-ն*) «աճել, վերընձուղվել, բուսնել» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 184-185. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 135]:

21. Նոստր. *bura* «ծակել, շաղափել». սեմ.-քամ. *b(w)r* «շաղափել. քանդել. (բացված) անցր» ~ քարթվ. [br(u)- «պտտել. խաղացնել» (°)] ~ հե. *bher-* «շաղափել, փորել, քանդել» ~ ուրալ. *pura* «գործիք (շաղափելու). շաղափել, ծակել» ~ դրավ. *pōr* «անցք, բացվածք» ~ այթ. [bura- «պտտել, փորել»]: Հմմտ. հայ. *բիր* «փորիչ», *բրեժ* «քանդել, փորել», *բրիչ* «թոխք, քակույթակ», *բրան* «ստելու անցք» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 186-187. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 126, 129]:

23. Նոստր. *bura* «ձյան (ավազի) փոքորիկ, բուք». սեմ.-քամ. *bwr-* «(ավազի) փոքորիկ, քամի» (°) ~ հե. *bher-* «փոքորիկ. փոքորիկ» ~ ուրալ. *pura-* «պտտելով (ձյուն) բարձրացնել», *purka* «բուք, բորան» ~ այթ. *bura* / *bora* «բուք, փոքորիկ»: Հմմտ. հայ. *բուն* «տիճկին, սաստիկ. հախտուն» [*ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿ*, 1971, Կ. 188-189]: Հմմտ. նաև *բու-ք* «ձյան սաստիկ քամի», *բոր-ան* (*բոր ու բորան*) «ձյունախտուն փոքորիկ» (*ւր* տարբերակմամբ):

24. Նոստր. *bur'a* «եռալ, փոքորիկ». սեմ.-քամ. *br-* «եռալ» (°) ~ հե. *bhreu-* «եռալ, փոքորիկ» ~ ուրալ. *pura-/pora-* «փոքորիկ, եռալ» ~ դրավ. [pūr- «եռալ»]: Հմմտ. հայ. *բրբրբալ* «եռալու ծայն հանել» (արմատի կրկնություն՝ *բ* աճականով), բերևս նաև *բրբրբալ/բրբրբալ* «նույնը» (°):

29. Նոստր. *balHa* (այլև *bal'a*) «փչել, ոռոցնել». քարթվ. *bēr-* / *bēl-* «փչել, ոռոցնել. (փչելով) բարձրացնել» ~ հե. *bhelh-*

/bħleh- «փչել, ուռցնել, բարձրանալ» [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 193-194. տե՛ս նաև էջ 193-ի տողատակի ծանոթագրությունը]: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *բլ-կ-նալ* «[ցվելով] ուռչել, բարձրանալ» [հուն. *φάλλός* (-λλ- <*l- «memb. vir.») (*)]:

30. Նոստր. *baltz* «կապել, միացնել». սեմ.-քամ. *bnt* «կապել, փարթել» ~ հն. *bhendi-* «կապել, ազուցել» [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 194]: Հմմտ. հայ. *պինդ, պնդի* «ամուր. ամրացնել, կապել» [Ջահուկյան, 2010, էջ 637]:

32. Նոստր. *baltz* «երեխա, մանուկ». սեմ.-քամ. [*bir/*bin] «երեխա, մանուկ» ~ քարթվ. [ber- «երեխա, մանուկ»] (*) ~ հն. *bher-* «երեխա, մանուկ»: Հմմտ. հայ. *բեր* (հուն. *φέρμα* «պտուղ») [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 194-195]: Այլև՝ *բեր-ել* «ծննդ», *բեր-ք* «(երեխա՝ զավակ) բերելը, ունենալը, ծնունդ». (հմմտ. *բերքից բնկնել՝ կտրվել* «ծնելու ընդունակությունից զրկվել, ամլանալ») ¹⁷:

33. Նոստր. *calu* «ճեղքել, կիսել». սեմ.-քամ. *sl-* «ճեղքել, կիսել. սայր»: ~ քարթվ. *cel-* «հնձել» ~ հն. (s)kel-«ճեղքել» ~ ուրալ. *sale-* «կիսել,ճեղքել» ~ դրավ. *cal-* «ճեղքել, կիսել» ~ այր. *čalu-* «կիսել»: Հմմտ. հայ. *ցելում* «ճղել, ճեղքել», *ցել* «մաս. տոնձ, ազգ» (*g* <*sk): Թերևս նաև՝ *ճիտ* «սստ, մաս, բաժին», *ճեղ-ք* «արանք, բացվածք», (բրբռ.) *ճղել* «պատռել, գատել, առանձնացնել», *շեղք* «(դասակի) կտրող մաս», *շիտ/շիղ* (հմմտ. *ծիտ // ծիղ, ծեղ* «ծղել, բողբոջել») «սստ, դալար ճյուղ» և այլն [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 195-197, հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 491, 493-94]:

¹⁷ Ի տարբերություն Յ.Պոլոմոմ (տե՛ս *Pokorny*, 1959, p. 128-129)՝ գտնում են, որ «հե-ում *bher- («երեխա, զավակ») հիմքը, ըստ երևույթին, բարբրկվել (կոնտամինացվել) է *bher- («վերցնել → կրել») հիմքի հետ (տե՛ս Բառ. 8): Նման բարբրկությունը հեշտ է «կրել» → «պտուղը կրել, հղի լինել» → «ծնել, ծննդաբերել» (րոգ. «բերել») իմաստային տեղաշարժի հնարավորության դեպքում. այն արտացոլված է հայ. *բեր*, հուն. *φέρμα* «պտուղ», միտ. *birít* «մայր խոզ», գերմ. **beran* «բերել, ծնել», «սասք բերել՝ արտադրել, ծննդաբերել» տիպի կազմություններում» [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 194]:

34. Նոստր. *cujha* «քույսի փուշ», քարթվ. *cxw-* «քույսի փուշ. սայր» ~ հն. *skyci(H)-* «քույսի փուշ» ~ դրավ. *cī-* «փուշ» (?) ~ այր. *čujá* «քույսի փուշ. սայր»: Հմմտ. հայ. *քի-սա* «հասկի ամեն մի հատիկի գլխին աճող բարակ փշանձան կարծր մազիկ» (*p* <*sk-):

35. Նոստր. *curu/ coru* «կարել, բաժվել». քարթվ. *cwar- / cur-* «կարել, կարիլ» ~ ուրալ. *čora* «կարել, հոսել» (*) ~ դրավ. *cōr-* / *cūr-* «կարել, հոսել» ~ այր. *čur(λ)* «կարել, հոսել»: Հմմտ. հայ. *ծոր* «(հեղուկի) շիթ. (հնձածի) շերտ. լաս», *ծորել* «շիթով՝ շերտով բաժվել» (< հն.), այլև (բրբռ.) *ծիրիկ* «շիթով հոսեցնել, շրտալ «հողի հոսել», *շո-ինդ/շո-ինջ* «ուժեղ ձայն», *շառ-ալ(յուն)* «ուժեղ՝ աղմկալից ձայն» (< հն.):

37. Նոստր. *čajha* «շոռալ», սեմ.-քամ. *s(j)h* «լուսավոր» ~ հն. *skeih* «շողալ, թույլ լույս տալ. ստվեր» ~ ուրալ. *šájá* «շողալ, լույս տալ ~ դրավ. [cāj «փայլ»]: Հմմտ. հայ. *ցայ-ել* «մաքրաջրել. պարզաջրել» (*) (*g* <*sk-):

38. Նոստր. *cawu* «կանչել, գոռալ, խոսել» (*) . սեմ.-քամ. *sw-* «գոռալ» ~ քարթվ. [cw- «ասել»]: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *ճվալ* «ճչալ, կանչել», *ճվճվալ* «աղաղակել»//*ծվճվալ* «ծվլվալ. բարակ ճչալ», *սվվալ* «թույլ ձայն հանել», այլև *զվզվալ* «աղաղմու մի տեսակ ձայն հանելը» և այլն:

41. Նոստր. *čap'a* «խիկ, կտրել». սեմ.-քամ. [sP- «խիկ, հարվածել»] ~ հն. *skep-* «ճեղքել, ճղատել»~ուրալ. *čappa-* «կտրել, խիկել» ~ դրավ. [cava- «կտրել»] ~ այր. *čap(a)-* «խիկ, կտրել»: Հմմտ. հայ. *կոփեն* «խիկ, հարվածել» (հմմտ. «*Կռել կոփել* զրուռն Երուսաղայ արքայի» - «Երվանդ արքայի զուրթ *բակել*». Խոբ., 2, ԿԵ):

43. Նոստր. *čuhl* «մայել». քարթվ. *ciew-/ciaw-/ciw-* «այքը վրան պահել. հսկել» ~ հն. (s)keuH- «մայել» ~ դրավ. *cū-(r)-* «մայել»: Հմմտ. հայ. *ցոյց* (*ցուց-ամ-են*) «ցույց տալ» (ենթադրյալ **skeu-skō* «մայել») [ՄԱՍԿ-ՇՄԵՄԻԿ, 1971, c. 202-203. հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 744]:

44. Նոստր. *čel* «ցատկել». սեմ.-քամ. *šl-* «ցատկել» (*) ~ հն. (s)kel- «ցատկել» ~ ուրալ. *čela-* «ցատկել» ~ դրավ. [čEl-ai

«աղբյուր, ջրվեժ»] (°) ~ այբ. [Շ(ե)Լ- «կաղալ, գայթեկ»]: Հմմտ. հայ. *բայլ* «ոտքի մեկ շարժում. քայլվածք» (°):

48. Նոստր. -Շի (սաստկ-բազմ. ածանց). հն. -ՏԿ- (նույնը) ~ ուրալ. -Շե- (նույնը) ~ այբ. -Շի- (նույնը): Հմմտ. հայ. *-(ոյ)ց- // -(ոյ)ց-* (պատճառ. ածանց) (հմմտ. խեթ. - ՏԿ-, օրինակ՝ *ar-ՏԿ-* «(հաճախակի) շարժվել»):

50. Նոստր. Շիս «թարախ, շարավ. խյուս». սեմ.-քամ. Է(j)ր «բաց, կղկղանք» ~ հն. (s)ter- «խյուս. թարախ, կղկղանք» ~ այբ. Շիս- «հոտել, նեխել»: Հմմտ. հայ. *թոր- (թորել)* «ծորել՝ հոտել (մի բան)», *թար-ախ* «շարավ, թարախ» [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 207]: Այլև *շար-աի* «թարախ», բերևս (բրբռ.) *ցեռ* «(հեղուկ) կղկղանք» (°):

53. Նոստր. ՇԱԴ «կտրել». սեմ.-քամ. Խ- «կտրել, ճեղքել. սուր՝ կտրող բար» ~ քարթվ. Շեր-Շար- «կտրել, սղոցել» ~ դրավ. car- «ճեղքվել, կիսվել, երկատվել». երև հն. (s)ker- «կտրել» // նոստ. ՇԱԴ «կտրել» (°) [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 209]: Հմմտ. հայ. *քեր-իմ* «քերել», *քեր-ք(ել)* «մաշկել», *շեր-տ(ել)* «կիսել, շերտել», *ջար-ղ(ել)* «կտոր-կտոր անել» (°), բերևս նաև *շոր-ք(ել)* «վախցնել», *ճոր-ք(ել)* «բաժանել, հեռացնել» և այլն:

58. Նոստր. ՇաԽ «գայն». հն. stelh- «գայն» ~ այբ. [ՇԱԼ(a) «գայն, ընդարձակ»]: Հմմտ. հայ. *առա-ստաղ* (<*stl-no-) տա-հիթ, *լայն* «գայն» (բաղադր. *lai- < *stla-to) [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 212]¹⁸:

61. Նոստր. daKa «մոտ(իկ)». սեմ.-քամ. dK «մոտ(իկ)» ~ ուրալ. taka «հետևի (կողմ)», taka-na «հետևից» ~ այբայ. daka- // daga- «մոտ, մոտենալ, հետևել (մեկին)»: Հմմտ. հայ. *տակ* («մոտ. տակը, տակի՝ ներքևի կողմը») < իրան. tak «տակ. ներքևի կողմ» [Hubschmann, 1897, p. 250, Չախուկյան, 2010, էջ 718]:

62. Նոստր. dalq(u) «այիք». սեմ.-քամ. dlh «այլեկոծվել, պղտորել» ~ հն. [dheH- «ծով»] (°) ~ դրավ. talla- «այլալվել, անհանգստանալ» ~ այբ. d(ā)u- // ձձի- «այիք»: Հմմտ. հայ.

(բրբռ.) *թալ-ցնել* «(նորածին) լեզուն կու գնալը՝ շնչարգել լինելուց, այլալվելը» (°):

64. Նոստր. dEwHi «տատանել, փչել». հն. dheuH- «տատանել, ցնցել, փչել» ~ այբ. dEbi- «թափահարել, փչել»: Հմմտ. հայ. *դե-դե-իմ* (*դե-դե-իմ) «տարտերբվել, ճոճվել» [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 217-218. հմմտ. Չախուկյան, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 191]:

65. Նոստր. -di (անցյ. ժամ. կազմիչ). քարթվ. -di (անկատ. ժամ. կազմիչ) ~ դրավ. -t/-t- (պրետերիտի կազմիչ) ~ այբ. -di (պրետերիտի կազմիչ): Հմմտ. հայ. -j- (ըստ Աճառյանի) *երբա-յ-ի* «զմում էի», *բերէի* (<*բերե-յ-ի) «գերում էի» [հմմտ. Չախուկյան 1987, էջ 70-71]:

66. Նոստր. dida «մեծ» (°). սեմ.-քամ. d(j)d «մեծ. հաստ» ~ քարթվ. did «մեծ»: Հմմտ. հայ. *տի- (տի-կիմ. տի-եզերք, *տի-այր)* > *տեր* և այլն [հմմտ. Չախուկյան, 1987, էջ 70-71, այլև 2010, էջ 728]¹⁹:

67. Նոստր. diga «ծով». սեմ.-քամ. [d(j)g «ծով»] ~ հն. dhǵh-u-H «ծով» ~ այբ. [d/iga- «ծով»]: Հմմտ. հայ. *ձու-կն* «ծով» (ինչպես որ *ձու-կն* և այլն) [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 219. հմմտ. Չախուկյան, 1987, էջ 71]:

68. Նոստր. dila «արևի լույս». քարթվ. [dila «առավոտ»] (°) ~ հն. dhel- «արև, լուսավոր» ~ այբ. *dila «արև, արևի տարի»: Հմմտ. հայ. *դեղին* (սեռ. հոլ. *դեղ-նոյ*) «դեղին, գունատ» դարձել [ՄԱՍԿ-ՇԵՄԵԿ, 1971, c. 219-220]:

69. Նոստր. diql «զետիմ, հող». քարթվ. diqa «զետիմ, կավ» ~ հն. dhǵhem- «զետիմ, հող»: Հմմտ. հայ. *տիղ-մ* // *տեղ-մ* «ջրի բերած նստվածք, տիղմ». (բրբռ.) *տիլ* «ցելխ, տիլ», *տլ-ողկ* «ջրոտ, ոչ սքսոտ (կարտոֆիլ և այլն)»:

¹⁸ Միաժամանակ գտնում են, որ հայերենը հնարավորություն է տալիս նաև վերականգնելու հն. *stl-no- նախածին:

¹⁹ Ինչպես տեսնում ենք, բացակայում է համեմատությունը հնդեվրոպականի հետ, սակայն Չախուկյանը, հավանաբար ճկատի ունենալով Իլի-Սվիտիչի մեկ այլ աշխատության տվյալները, իր գրքում անցկացնում է այդ համեմատությունը՝ տողատակին նշելով հետևյալը. «Իլի-Սվիտիչը տալիս է միայն բարիակամ ձևերը՝ չիմանալով հայերենի մասին» | տե՛ս նույն տեղում:

72. Նոստր. *duka* «ծայր, վերջույթ». բարբվ. *du-d* «ծայր, վերջույթ» ~ ուրալ. *tuδ'ka* «ծայր, վերնամաս» ~ դրավ. *tula* «վերջույթ, ծայր»: Հմմտ. հայ. *տուսն (տասուն)* «ծայր, վերջույթ՝ պոչ» (<հն. **du-d*-) և այլն [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլն 2010, էջ 735]:

73. Նոստր. *dōnga* «հանգիստ լինել, լռել». սեմ.-քամ. *d(w)nt* «հանգիստ լինել, լռել» ~ բարբվ. [*du-m*- «լռել»] ~ այբ. մննդ «հանգիստ նստել, լռել»: Հմմտ. բերևս հայ. (բրբռ.) *դուժ* «ամուց. լուռ», *դինջ* (**դի-նջ*) «հանգիստ. անտարբեր»:

75. Նոստր. *duka* «տեղավորել». սեմ.-քամ. *d* «տեղավորել» ~ բարբ. *d* «տեղավորել» ~ հն. *dheh-* «տեղավորել, դնել»: Հմմտ. հայ. *դննմ [դի(ն)նմ]* «դնել», *եղ-ի, եղ* (անցյ. կտր. եզ. 1-ին, 3-րդ դ.) «դրեց», *դի՛ր* (իրամ. եզ. 2-րդ դ.) [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 224. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլն 2010, էջ 201]:

76. Նոստր. *duka* «հիվանդանալ. մեռնել». սեմ.-քամ. *du-* «հիվանդ լինել. մեռնել» ~ հն. *dheu-* «մեռնել. ուշաբաստել»: Հմմտ. հայ. *դի* (սեռ. հոլ. *դի-ոյ.*) «դիակ», բերևս նաև *գալ* «հիվանդություն» [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 224-225. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլն 2010, էջ 198, 742]:

78. Նոստր. *gara* «ձակող ճյուղ. փուշ». հն. *gher-*, *gherh-* «փուշ, սայր, ճյուղ» ~ ուրալ. *kara* «փուշ, ճյուղ, փշատերև բույս» ~ դրավ. *kar(a)* «փուշ, սայր» ~ այբ. *gara* «սայր, ճյուղ, փշատերև բույս»: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *կառ* (բերևս նաև *կանգառ*) «մի տեսակ փշուտ՝ ոչ շատ բարձր բազմամյա բույս, կյորավուն մանուշակագույն բավ ծաղկով»:

79. Նոստր. *gāndu* «արու, որձ». դրավ. *karθ* «արու, որձ» ~ այբ. *gāndū* «արու, որձ»: Հմմտ. հայ. բերևս (բրբռ.) *քոնթ* «արու, որձ», *քոնթ(ի)* «արուի՝ որձի կարիք ունեցող» (< հն. *):

80. Նոստր. *gāti* «ձեռք». հն. *ghes-* «ձեռք»- դրավ. *kac-* «ձեռք» ~ ուրալ. *kāte-* «ձեռք»: Հմմտ. հայ. *ձեռ-ն* (հոգն.՝ *ձեռք*) [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 227. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլն 2010, էջ 475]:

82. Նոստր. *gE(hr)a* «արշալույս». սեմ.-քամ. *ghr* «արևի լույս, օր» ~ հն. *gherh-*/*ghrech-* «արշալույս. լուսանալ» ~ այբայ.

**gEra* «արշալույս. ցայգ»: Հմմտ. հայ. *ճառագ-* «արշալույս», *ճառագ-(ի)* «լույս տալ» (բերևս նաև *ճրագ*):

84. Նոստր. *gi(h)tu* «խարք. փայլուն». սեմ.-քամ. [*gh* «ճա- դատ»] ~ բարբվ. [*glu* «խարք»](*) ~ հն. *ghelch^v-/ ghlech^v-* «պիտակավուն, փայլուն», *ghlech^v-dh-* «խարք, փայլուն» ~ ուրալ. [*ktʰ/ʰ* «խարք և փայլուն»] ~ այբ. *ցիւ-*/*ցիւ-* «խարք և փայլուն»: Հմմտ. հայ. (բերևս՝ բրբռ.) *գիսալ(յ)* «(ոչ սև խաղողի) հատիկ» (*):

87. Նոստր. *gor^a* «դատարկ, սնամեջ». սեմ.-քամ. *gwP* «դատարկ, սնամեջ» ~ բարբվ. *kwab-* «քարայր, փոս»(*) ~ հն. *geup-* «սնամեջ տեղ, փոս» ~ ուրալ. *koppa* «դատարկ, սնամեջ. գանգ» ~ այբ. *goba-/gobi-* «դատարկ, սնամեջ. խորք»: Հմմտ. հայ. *գուր* «փոս. փոստրակ», (բրբռ.) *կուր-ի* «դազաղ» (*q/y* տարբերակում) (*):

91. Նոստր. *gura* «կուլ տալ». սեմ.-քամ. *g(w)r-* «կուլ տալ, կուլ» ~ հն. *g^verh^v-* (նաև **g^ver-*) «կլանել. կոկորդ» (*) ~ ուրալ. *kurka* «կուլ» ~ դրավ. *kura* «կուլ, կոկորդ»: Հմմտ. հայ. (այբ.) *կեր-ի (ե-կեր)* «կերա», *կեր, կերակուր* «ուտելիք», *կոկորդ* (< **կոր-կոր-դ*. հմմտ. *ստորդ* < **սոր-սոր-դ* «մակկոկորդ». *կ/ս* տարբերակում) «կոկորդ» [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 235-236. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլն 2010, էջ 400, 416, 688]:

94. Նոստր. *gUʼa* «կյոր. գուլեց». սեմ.-քամ. *g(w)* կյոր. գուլեց. գուլիս ~ բարբվ. *gwar-/gwr-* «կյոր. գյորվել» ~ հն. *ghel-* «կյոր ելուստ, գուլիս» (*): Հմմտ. հայ. *գյուխ* «գուլիս» [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 237-238]:

95. Նոստր. *gUra* «շիկացած ածուխ». սեմ.-քամ. *g(w)r* «կրակ ածուխ» ~ հն. *g^vher-* «այրել, տաք, շիկացած ածուխ» ~ այբ. *ցւր(ա)* «շիկացած ածուխ, բռնկվել» (*): Հմմտ. հայ. *ջեռ* (*ջեռ-ն-ույ*) «տաք, ջերմ» [*Մասու-Շարտուհ*, 1971, c. 239]:

97. Նոստր. *gar^k* «կեռանալ, կորանալ» (*). բարբվ. *yrck(w)* «կեռանալ, կորանալ, ոլորվել» ~ հն. *herk^v-* «կոր, կեռ. ճկուն»: Հմմտ. հայ. *կործ* «քմկույզի կեղև» (*):

100. Նոստր. *hawa* «(բուռն) ցանկանալ». սեմ.-քամ. *hw(j)* «(բուռն) ցանկանալ» ~ հն. *he-^v* «(բուռն) ցանկանալ» ~ դրավ. [*āw-* «(բուռն) ցանկանալ»]: Հմմտ. հայ. *ախն* «ցանկություն».

հավում» [Иллич-Свистич, 1971, с. 241-242], այլև *հաան* «հավանություն, հավանոր», *անալ* «խելագար, ցնորված» [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 113, այլև 2010, էջ 453]:

101. Նոստր. հայս «ապրել, կենսական ուժ». սեմ.-քամ. հյա «ապրել» ~ հե. հեյս «կենսական ուժ» ~ աթ. ծյն «կենդանի, կյանք» (*): Հմմտ. հայ. բերևս *հս(յ)* «այտ՝. այդպե՛ս (է)», *այ(ն)* «հա՛. այդպե՛ս (է)» (*):

103. Նոստր. *Ная* «հարածել, հետապնդել». հե. [Hei- «հայածել, շարիք պատճառել»] ~ ուրալ. *aja-* «հայածել, հետապնդել, հեռուն գնալ» ~ աթ. *aja-* «որս անել, զագանիմ ձեռք զցել»: Հմմտ. հայ. *հայ-հոյ-էլ* (արմ. կրկն.՝ *ա/ո* ձայնավորմամբ) «անարգել, վիրավորել, շարախոսել, հիշոց տալ» (*):

106. Նոստր. *Henka* «վառվել». հե. *Heng-* «վառվել» (Հոգ- ու-ի- «կրակ» և այլն) ~ ուրալ. *enka-* «վառվել»: Հմմտ. հայ. (բրբռ. **անծ-ող*) *անծող* «ածուխ, կրակ» [Ջահուկյան, 1987, 141, 183 և այլն]: *Տե՛ս* մաս հե. **րк՛ու-* «կրակ». հինդլ. *Agni-* «կրակ», «կրակի աստված», լատ. *ignis* «կրակ, երկնային լուսատու, կայծակ», իտալ. *ogni* «կրակ» և այլն [Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 274 և այլն]:

107. Նոստր. *Herä* «փուլ գալ, քանդվել». հե. *her-* «փուլ գալ, քանդվել» ~ ուրալ. *erä-* «փուլ գալ, քանդվել, մաս» ~ դրավ. *ir(a)- /er-* «կտորվել» ~ աթ. [äru- «փլուզվել, հայել»]: Հմմտ. հայ. *հեռ-ի* // *հեռ-ու* «զատված, հեռացած, մաս եղած», բերևս մաս հայ. (բրբռ.) *հիռի՛* (կոչ.) «ոչխար(ներ)ին հեռացնելու՝ քշելու ձայն» (*) և այլն:

108. Նոստր. *Herä* «արու (կենդանի)». դրավ. *er* «արու» ~ աթ. *erä* «արու, տղամարդ»: Ի հավելումն մաս հե. **hers-* / *hrs-* «արու», որից հայ. *անն* (սեռ. հոլ. *արին*) «արու (վայրի) ոչխար» («արական» իմաստային հատկանիշով) [Иллич-Свистич, 1971, с. с. 247-248, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 75]:

111. Նոստր. *Hi* (անցյ. ժամ. մասնիկ). սեմ.-քամ. (Hj) (նույնը) ~ քարթվ. *-e/-i* (աոր. մասնիկ) ~ հե. *he-* (աոր. մասնիկ՝ աուզմենտ) ~ ուրալ. *-i-* (անցյ. ժամ. մասնիկ) ~ դրավ. *-i-* (նույ-

նը): Հմմտ. հայ. *h-/h-* (*h-բեր* «բերեց» // *h-առ* «առավ») [հմմտ. *Иллич-Свистич*, 1971, с. 249-250]:

113. Նոստր. *HoKi* «սուր. ծայր, սայր». հե. *HeK-* «սուր. ծայր, սայր» ~ աթ. *oki* «այլք, վերջույր»: Հմմտ. հայ. *աւ-եղմ* «ասեղ», բերևս մաս *աւ-յր* (* «բրի բերան») // *ծա-յր* «եզր, վերջ» (արմատի շրջանով) [Иллич-Свистич, 1971, с. 251-252, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, 131, 268, այլև 2010, էջ 76, 358-359, 666]:

114. Նոստր. *Homsa* «միս». հե. (H) *mēms-* «միս» ~ ուրալ. *omsä* «միս» ~ դրավ. *mñc-* «միս»: Հմմտ. հայ. *միս* «միս» [Иллич-Свистич, 1971, с. 252-253, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 527]:

116. Նոստր. *Horä* «վեր ելնել». հե. *hʷer-* «վեր ելնել, շարժվել» ~ դրավ. *er-* «վեր ելնել» (*) ~ աթ. *or(a)-/örä* «վեր ելնել, հառնել, մտնել»: Հմմտ. հայ. *յ-առ-նեմ* «վեր ելնել, հառնել», *յորորքեմ* «հորորել», այլև *ար-մ-առ* «ծառի ընդգետնյա մաս» (հայ. *առ- <*r*) [Иллич-Свистич, 1971, с. 254-255, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 93, 548, 555]:

117. Նոստր. *Hosa* «հացնի, հացի» (*). հե. *hʷes-* «հացնի, հացի» ~ ուրալ. *oska* «հացնի, հացի»: Հմմտ. հայ. *հաց-ի/հաց-ենի* «մի տեսակ ծառ» [Иллич-Свистич, 1971, с. 254-255, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 453]²⁰:

118. Նոստր. *HuKa* «այք. տեսնել». հե. *hʷekʷ-/heuk-* «այք. տեսնել» ~ աթ. *uka-* «մկատել, հասկանալ»: Հմմտ. հայ. *ակն* «այք» (սեռ. հոլ. *ական* «այքի») [Иллич-Свистич, 1971, с. 255-256, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 30-31]²¹:

121. Նոստր. *a* (ցուց. դեր.՝ հեռու առարկա նշող) (*). սեմ.-քամ. *lʷ/a* (ցուց. դեր.) ~ քարթվ. (h) *a* (ցուց. դեր.՝ մոտ առարկա նշող) ~ հե. *he-n-* (ցուց. մասն.)²² ~ ուրալ. *a-/o-* (ցուց. դեր.՝ հեռու

²⁰ Նշվում է, որ «ձայնավորական համակարգը պարզ չէ. հնարավոր է ծաղում հե. **es-k-ից՝* երկրորդային *h-*ով» (նույն տեղում):

²¹ Նշվում է, որ «պարզ չէ *h-*ն՝ սպասելի թ-ի փոխարեն» (նույն տեղում):

²² Հե. **n-*ն դիտվում է «սաստկացուցիչ տարր». հմմտ. հուն. *án* «զուցել, բերևս», «մյուս անգամ», լատ. *an* «այո», «զուցել, բերևս» (նույն տեղում):

առարկա նշող) ~ դրավ. ֆ (ցուց. դեր.) հեռու առարկա նշող) ~ (°) այբ. [a-/o- «այն. նույն»]: Հմմտ. հայ. (h)ա-ն- //ա-ն-//ը-ն- (օր.) հան-դէպ, ան-ձեռոցիկ, ըն-ձիտը և այլն (°):

122. Նոստր. a (բայ. հիմք. մասնիկ) (°). սեմ.-քամ. '- /-' (բայաճով. կազմիչ) ~ քարթվ. (h)a- / -a (բայաճով. կազմիչ) ~ հե. -o- (բայաճով. ածանց) ~ դրավ. -a (բայաճով. և դերք. ածանց): Հմմտ. հայ. -n- (քեր-ո-չ «քերածի, ստացածի» և այլն: Ի հավելումն նշվում է, որ հե. *o-ն այդ խմբի լեզուներում ամենատարածված բայաճովանական մասնիկն է. հե. *bher- «տանել, բերել» > *bhor-o- (հմմտ. հինգլ. bhāras «որս. ավար», հուն. φόρος «նկանուտ. օգուտ» հպավ. sv-bors «խավարմ, հավարել» և այլն) [տե՛ս *Մալու-Տւտիւկ*, 1971, c. 258-259]:

124. Նոստր. amu «առավոտ, ցերեկվա լույս»(°). սեմ.-քամ. 'mr «օրվա լույս, տեսնել» ~ հե. hēm- «օր» ~ ուրալ. amal/oma- (<*amo-) «առավոտ»: Հմմտ. հայ. *ար* (սեռ. հոլ. *ատր* < *aunt < *amur) «օր» [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, c. 260-261, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

125. Նոստր. anqa «շնչել»(°). սեմ.-քամ. ['nḫ «շունչ առնել՝ քաշել»] ~ հե. henH- «շնչել»: Հմմտ. հայ. (քրքր.) *հան-զ* «շունչ շունչ առնելը», քերես նաև *հուն-չ* «շունչ, շնչելը»:

127. Նոստր. aSa «կրակ»(°). սեմ.-քամ. 'š «կրակ» ~ հե. hes- «օջախ. շորացնել» ~ այբ. [aSa- «այրվել»]: Հմմտ. հայ. *աճիւն* (հայ. ժ < *sg-) «մոխիր», այլև *ազ-ազ-իմ* «չորանար» (արմատի կրկն.) [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, cc. 262-263, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 22]:

130. Նոստր. eja «գար»(°). սեմ.-քամ. 'j «գար» ~ հ.-ե. hei- «գնալ» ~ դրավ. ej- «գնալ. մտռնալ» ~ այբ. i- «մտռնալ. մտնել»: Հմմտ. հայ. *էջ* (**էջ*), *իջանեմ* «փզներ» (ներկ. ժամ. եզ. 1-ին դ.) [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 72]:

131. Նոստր. ?elA «սպրեղ». սեմ.-քամ. '(j) «զինել, գոյություն ունենալ. (ազգա)բնակչություն» ~ ուրալ. elä- «սպրեղ» ~ դրավ. il /?el «սպրեղու տեղ» ~ այբ. թ «բնակչություն. խաղաղ կեցություն»: Հմմտ. հայ. քերես *եղա-նիմ* «լինել, գոյություն ունենալ»:

132. Նոստր. esA «տեղում լինել. նստակյաց դառնալ» (°). սեմ.-քամ. '(j)š / '(j)t «տեղ հասնել. տեղում լինել» ~ հե. hes- «զինել, հէս «նստել»/es- «զինել» ~ ուրալ. esA «տեղում մնալ. տեղ. կայան»: Հմմտ. հայ. *ե-մ* «կամ. լինել» [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, c. 268-269, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 216]:

135. Նոստր. ili «եղջերու» (°). սեմ.-քամ. [zj «եղջերու»] ~ հե. hel-n- «եղիկ, եղջերու» ~ դրավ. il «եղջերու» ~ այբ. ili «եղջերու. ցիս»: Հմմտ. հայ. *եղմ* (սեռ. հոլ. *եղ-իմ* «եղջերու» [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, c. 272-273, հմմտ. *Ջահուկյան* 1987, էջ 71]:

136. Նոստր. itā «ուտել» (°). սեմ.-քամ. t(j)z «տուել» ~ հե. hec- «ուտել»~ այբ. [ida- «ուտել»]: Հմմտ. հայ. *ուտ-եմ* (ներկ. ժամ. եզ. 1-ին դ. < *ōd-) «ուտում եմ» [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, cc. 273-274, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72]:

137. Նոստր. fal' «անցկացնել (սարն այն կողմ)». սեմ.-քամ. 'i- «անցնել սարից, ելնել. քարծուր» ~ հե. hel- (°) «մյուս կողմից, դեպի այն կողմ» ~ այբ. ֆա «անցկացնել (սարն այն կողմ)»: Հմմտ. հայ. *այլ* «մյուս. այլ» (հուն. ἄλλος «մյուս. այլ» լատ. alius «այլ, մյուս» և այլն) [*Մալու-Տւտիւկ*, 1971, c. 275-276]:

139. Նոստր. ŷEKu «ջուր». սեմ.-քամ. 'q(w) «ջուր» ~ հե. hek' «ջուր. խմել»²³: Հմմտ. հայ. քերես *կու-մ/լու-մ* «ուսույ, կում. խմելը» (խեթ. cku-, լուվ. aku-, պալ. ahu- «խմել», լատ. aqua «ճուր, ջուր» և այլն):

140. Նոստր. fALa «կիզել (զոնը)». սեմ.-քամ. 'i «կիզել զոնը. բոց» ~ հե. hel- «կիզել զոնը. հորհրալ» (°): Հմմտ. հայ. *յաղ-բ* «շատ. հսկա, քաջ. հաղթություն» (եթե նախնականը դիտվի հաղթության համար զոնաբերումը՝ «զոն մատուցել՝ ի նշան հաղթության») (°):

141. Նոստր. fALʒ «ճյուղ». սեմ.-քամ. 'd «ծառ. ճյուղ» ~ հե. H'o/sd-o- «ճյուղ»: Հմմտ. հայ. *սստ* «սստ, ելուն. ցից» [հուն.

²³ Թերևս նաև դրավ. ֆk «ճահիճ» [տե՛ս նույն տեղում]:

ծօօօ, (տղ. ὄσσοօ), գոք. asts, կվգերմ. ast, հանգլ. օօօ «եղևտս (ծառի վրա)» [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 276-277]:

145. Նոստր. jaɾɫ «փայլել, ճառագել». դրավ. ɛr-/eri- «փայլել, բոցկլտալ» ~ այթ. jaɾu- «լույս տալ, փայլել» (*): Հմմտ. հայ. քերես *ճառագել* «շողալ, փայլել, լույս տալ»:

149. Նոստր. -jE (ըղձ. եղ. ձևերը) և հե. -i-, -ieh- (ըղձ. եղ. մասնիկ) ~ այթ. -jE- [ըղձ. (փոլյունոս.) եղ. մասնիկ]: Հմմտ. հայ. քերես -h- // -j- [բուն կամ արեմ. անկատ. գործառնություն] *բերեի* (<*բերե-ի) «բերում էլ» (հմմտ. հինգլ. bháret, հուն. φέροι «կրել, տանել»), գոք. baifrai, այլև հալավ. օերս «տանել, վերցնել») [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 282]:

150. Նոստր. -jɫ «աձակ, աձանց». սեմ.-քամ. -ij «աձակ, աձանց» ~ հե. -jo-/-ijo- «աձակ, աձանց» ~ ուրալ. -j(ɫ) «աձակ, աձանց», -ja/jä «անվ. և դերբ. աձանց» ~ դրավ. -i «կոնվերբի աձանց» ~ այթ. -i «անվ. և դերբ. աձանց»: Հմմտ. հայ. *բար-ի, կոզ-ի* «(կովի) կարագ» [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 70]:

156. Նոստր. kaɫɫ «կաշի» կեղևը պոկել, քերթել. հե. gol- «մերկ, ճաղատ՝ անմազ» ~ ուրալ. kaɫɫ «քարակ մաշկ, մերկ, հարթ» ~ դրավ. kaɫ - «մաշկել, պոկել» ~ այթ. kaɫ(i)- «մաշկել, կեղև, մերկ»: Հմմտ. հայ. *ճաղատ* «անմազ, ճաղատ», քերես նաև *մակատ* «զերկ, անմազ, ճակատ»:

157. Նոստր. kama «քոռնել, սեղմել». սեմ.-քամ. km- «վերցնել, սեղմել» ~ հե. gem- «քոռնել, սեղմել» ~ ուրալ. kama-ɫɫ / koma-ɫɫ (<*kamo-) «քոռն, ափ» ~ դրավ. kamɫ- «քոռնել, պահել» ~ այթ. kama- «քոռնել, սեղմել»: Հմմտ. հայ. *ճմ-իմ* «սեղմել, ճզմել, ճնկել», քերես (բրբռ.) *ճմ-ել* «սեղմել, ճզմել» (< *ճմտո* «յուղի մեջ ճզմած՝ ճնյած տար հաց»), քերես նաև *ճմր-ել* (*ճմր/կտալ*) «(մարմնով) ճնկվել՝ ոլորվել» և այլն [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 290-291. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72]:

159. Նոստր. kaɾɫ/kurɫ «կոռնել». սեմ.-քամ. [k(w)ɾk «կոռնել, ձկնկուր» (*)] ~ հե. gerH- «կոռնել» ~ ուրալ. karke/kurke «կոռնել» ~ դրավ. kor-/kur- «կոռնել» ~ այթ. [kara-/kura- «կոռնել» (*)]: Հմմտ. հայ. *կոռնել* «խորթ, կոռնել» [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 292-293, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

162. Նոստր. kälU «խմամալցոնիք». սեմ.-քամ. [kɫ(l) «եղբոր կին, հարս»] ~ քարթվ. [kaɫ-«կին»] (*) ~ հե. ցլձյ «եղբոր կին» ~ ուրալ. kälü «յուրային (ամուսնու բույր՝ տալ. եղբոր կին և այլն). քրոջ ամուսին» ~ դրավ. [kaɫ- «հորեղբոր կին»] ~ այթ. kälü(n) «կրտսեր եղբոր կամ որդու կին. քրոջ ամուսին»: Հմմտ. հայ. *տալ* «ամուսնու բույր, տալ», քերես նաև (բրբռ.) *ճալ/զալ* «հոր՝ մոր բույր» [տե՛ս *ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ*, 1971, Ը. 292-93, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]²⁴:

163. Նոստր. keNɫ «գիտենալ». սեմ.-քամ. k(j)n «գիտենալ, ճանաչել» ~ քարթվ. gen- «փմանալ, հասկանալ, զգալ» ~ հե. ցեհ^h-/ցեհ^v- «գիտենալ»: Հմմտ. հայ. *ճանաչեմ* (**ճանաչեմ*) «ճանաչել, իմանալ», *ճանեայ* (անց. կտր. եզ. 1-ին դ.) «ճանաչեցի», այլև *ճան-ար* «ճանաչած, իմացած» և այլն [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 296-97, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 359, 488]:

164. Նոստր. k(i)Hɫ «երգել». հե. (g)eiH- «երգել, գոռալ, ճչալ» ~ ուրալ. kŕɫɫ- «կողողցել, երգել»: Հմմտ. հայ. *ճի-չ* «գոռոց, ճիչ», քերես նաև *ժի-կ* (*ժիկ-ժիկ*) «հավիմ, ճտեղիմ կանչելու ձայն», *ժի-* «ճճճճճճի ձայն» (հմմտ. *ժիվ-ժիվ անել* «ծվծվալ, ծվվալ») և այլն:

165. Նոստր. kirHɫ «հիմ». հե. ցerH- «հիմ. գառանյալ» ~ դրավ. [kir(a) «հիմ»] (*): Հմմտ. հայ. *ժիր* «տարեց, ժեր» [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 297-298]:

166. Նոստր. kiwi «քար». սեմ.-քամ. [kw «քար»] (*) ~ քարթվ. kw-a «քար» ~ այթ. kiwe «քար»: Հմմտ. հայ. (քերես) *կալ* «նստվածքային ապար. շինանյութ»:

168. Նոստր. kojHa «ճարպոտ, առողջ». հե. gveih^v-/gveih^v- «առողջ լինել, ապրել» ~ ուրալ. kōja «ճարպ, ճարպոտ»: Հմմտ. հայ. *կեամ* (<*g^hi-ǣ-) «կենալ, ապրել», *կեանք* «ապրելը, կյանք», *կեն-դամի* «ապրող, կենդանի», *կեն-սական* «ապրելու բնորոշ՝ անհրաժեշտ» և այլն [ՄԼՄԿ-ՏՄԵԿԿ, 1971, Ը. 299, հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 396-397]:

²⁴ Գտնում են, որ հայ. **ճալ* -ի փոխարեն *տալ-ը* արդյունք է *տալոր* «ամուսնու եղբայր» բառի ազդեցության, որն անհավանական է [տե՛ս նույն տեղում]:

175. Նոստր. *kǔjñA* «հողերը ծալվել. ոսկրի ծռում» (*). հն. *ǵenu* «ծուռնիկ» ~ ուրալ. *kǔjñA-(rā)* «արձունցուկեր. բազուկ» ~ դրավ. *kǔn* «սապատ, կուգ»: Հմմտ. հայ. *ծուռն-(կ/զ)/ծուռն-ը* (հոգն. *ծուռնկ-ը*) «ծուռնիկ, ծնկներ» [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 304. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 368]:

178. Նոստր. *kǔni* «կին». սեմ.-քամ. *k(w)n / knw* «կանանց խմբից մեկը. կին» ~ հն. *ǵen-* «կին» ~ այր. *kǔni* «կանանց խմբից մեկը. կին»: Հմմտ. հայ. *կին* (հոգն. *կան-այր*) «կին» [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 306-307. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

189. Նոստր. *-ka* (զոյ. փոքր. մասնիկ). քարթվ. *-k-* (-*a*ǵ-, -*i*ǵ-) (փոքր. մասնիկ) ~ հն. *-k-* (փոքր. մասնիկ) ~ ուրալ. *-kka/-kka-* (փոքր. մասնիկ) ~ այր. *-ka/-kǎ* (փոքր. մասնիկ): Հմմտ. հայ. (*ի, ու, ա, ե*)*կ* (իմա՝ *փոքրիկ, արջուկ, գնդակ, տղեկ* և այլն):

190. Նոստր. *ka*ba/ka'p'a «քոճեկ». սեմ.-քամ. *q̄b-* «քոճեկ, վերցնել, կծել» ~ քարթվ. *kb-* «կծել» ~ հն. *ghabh-/kap-* «քոճեկ, վերցնել, պահել» ~ ուրալ. *kappA* «քոճեկ» ~ դրավ. *kavv-/kapp-* «(քերամով) բռնել. ճանկել», *kava-* «քոճեկ» ~ այր. *k'aba-/k'apa-* «քոճեկ»: Հմմտ. հայ. *կափ-* (*կափել* «խփել, բախել», *կափկափել* «ատամները (ցրտից) իրար խփել» (արմատի կրկն.), *կափուցանել* «խփել, զոցել», *կափարիչ //կափոյր* «խուփ» և այլն), *թերևս նաև խափ* «որոզայրի մեջ բռնվել», *խուփն* «կափարիչ» և այլն:

196. Նոստր. *kǎcǎ* «կարել, կիսել». սեմ.-քամ. *qs* «կիսել, խփել, կտրել» ~ քարթվ. [kac₁- «կարել, կիսել, սղոցել»] ~ հն. *kes-* «կտրել, կիսել» ~ ուրալ. *kǎcǎ / kecǎ* «դանակ, սայր» ~ դրավ. *kacc-* «կծել, խայթել» (*) ~ այր. [k'ǎsǎ- «կարել, կիսել»]: Հմմտ. հայ. *թերևս կէւ- (կիւ-ել* «կես անել, կտրել», *կիւ-սա* «կետը պակաս՝ կտրած») և այլն:

197. Նոստր. *kǎra* «(պիճոյ) կապել». սեմ.-քամ. *kr* «կապել, փափաքել» (*) ~ քարթվ. *kar-/ker-* «կապել» ~ հն. *ker-* «կապել» ~ ուրալ. *kǎra-* «(ամուր) կապել. փափաքել» ~ դրավ. [kǎr- «(պիճոյ) կապել, ձգել»] ~ այր. *k'ǎra* «(ամուր) կապել. փափաքել»: Հմմտ. հայ. *սարի-ը* (հոգն. *սարի-սոց* < * *kerējǎ*) «պաքան» [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 321-322]:

200. Նոստր. *kErdA* «կուրծք, սիրտ». քարթվ. *m-kerd-* «կուրծք» ~ հն. *kerd-* (այլև **kErd-/kred-*) «սիրտ»: Հմմտ. հայ. *սիրտ* (սեմ. հոլ. *արտ-ի*, գործ. հոլ. *արտի* < հն. **kErd-i-* հմմտ. խեթ. *kir*, *թեք* ձևը *kar-*) «սիրտ», *թերևս նաև կուրծ-ը* «սիրտ, կուրծք» (հմմտ. *կուրծ//*կուրտ-//սիրտ-*) (*) [տե՛ս *Մալուխ-Շատուրյան*, 1971, cc. 324-325]:

201. Նոստր. *k(o)* (վերջ. սաստկ. և շաղկապ. մասնիկ). սեմ.-քամ. *k(w)* (միաժ. մասնիկ) ~ քարթվ. *kwe* (սաստկ. և հաստատ. մասնիկ) ~ հն. *k^{ve}* (շաղկապ. և անորոշ- սաստկ. մասնիկ) ~ ուրալ. *-ka/-kǎ* (շաղկապ. և սաստկ. մասնիկ) ~ այր. *-ka* (սաստկական մասնիկ): Հմմտ. հայ. *-ը* (*ն-ը* «ավել, ովկիցե»), *-չ* (*ինչ* «ինչ») [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 324-325. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

202. Նոստր. *ko*l'A «կլոր, բոլոր(ակ)». սեմ.-քամ. *q(w)* «կլոր. գլորվել» ~ քարթվ. *kwer-/kwal* «կլոր, բոլոր(ակ)» ~ հն. *k^{wel}*- «կլոր. պտտվել» ~ ուրալ. *ko*l'a «շրջան» (*) ~ այր. *ko*l'A «տեղաշարժել, պտտվել»: Հմմտ. հայ. *հոյ, հորովն* «պտտվել», նաև *սալլ* «անվավոր փոխադրական. սայր», (բրբռ.) *գ՝ ալ-գ՝ ալ-ի* «երկանիվ սայր», *թերևս նաև գլ-որ(վ)ել* «պտտվել, գլորվել»(*), *կլ-որ* «շրջանաձև, կլոր» (*) և այլն (ավելի մանրամասն տե՛ս *Համարաբանումյան*, 1998, էջ 34-38):

209. Նոստր. *ka*jwa «փորել, քանդել». հն.**kei*u-/ *keu-* (<**ke*u-) «փոս, անցք» ~ ուրալ. *ka*jwa- / *ko*jwa- «փորել, հանել, շարժել»: Հմմտ. հայ. *սոր* (<**ko*u-er-) «անցք. փոս» (թերևս նաև *ծոր* «լեռների արանքում ձգվող երկար ու նեղ հովիտ. ծոր») [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 333-334]:

211. Նոստր. *ka*na «ծն(վ)ել». սեմ.-քամ. *qn-* «ծնել» ~ հն. *ken-* «ծնվել. մատղաշ, նորածին» ~ դրավ. *kan-* «ծնել»: Հմմտ. հայ. *սկունդ* [*<*(ս)կուն-դ*] «նորածին(շուն). լակոտ» [Մալուխ-Շատուրյան, 1971, c. 335-336]²⁵:

²⁵ Հայ. *սկունդ* բառում *դ-*ն հետագա երևույթ է, իսկ *ս-*ի վերաբերյալ (իրեն հն. «շարժական *s-ի» արտացոլում) նշվում է հետևյալը. «Պարզ չէ շարժական *s-ով» սլավ. ձևը (հյավ. ձեռք «պկոտ, կենդանու ձագ» և այլն)՝ զուգադրելի հայ. *սկունդ* «պկոտ» ձևին» (նույն տեղում):

212. Նոստր. Kar^a «փակել, ծածկել». սեմ.-քամ. կր-/գր- «փակել, ծածկել» ~ դրավ. kapp-/kava- «ծածկել» ~ այբ. k'apa- «փակել»²⁶. Այնինչ, Ջահուկյանը գտնում է, որ դրանք ծագում են հե. *ghabh//gabbh- «բռնել, վերցնել» (տարբ. *kap- > հայ. կսպ «կսպ, վանկ և այլն». հմմտ. լատ. habēnā «փոկ, սանձ», habeō «պահել, ունենալ»), *gabh-/gabbh-, այլն *kap- «բռնել» (տարբերակ՝ *gab-> հայ. կափ- «փակում, խփում, զարկում, կաշում, բռնում». հմմտ. կոռն. gavel «բռնում, պահում», այբ. kap «բռնել», հուն. καπτω «կլանել», լատ. capiō «բռնել» և այլն և *ghabh- «բռնել» (տարբ. *gab-> հայ. կոպ «կոպ, աչքի կափարիչ». հմմտ. հայ. կսպ, կափ) արմատներից [տե՛ս Ջահուկյան, 2010, էջ 383-384, 396 և 420]:

214. Նոստր. Karb/i/ «որովայն, փորոտիք». սեմ.-քամ. գրb «փորոտիք, որովայն» ~ հե. (*kerp-)/*krep- «որովայն, մարմին» ~ դրավ. kara «արգանդի պտուղ, արգանդ» ~ այբ. k'arbi «որովայնի ճարպ»: Հմմտ. հայ. որովայն [^{<*(ո)րով-այն} հմմտ. հանգլ. hrif «փոր, արգանդ, որովայն»՝ «փորոտիք, որովայն»] [հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 71, այլն 2010, էջ 608]:

215. Նոստր. KarA «այրել, վառել». սեմ.-քամ. qr(r) «այրել, վառել» ~ հե. ker- «այր(վ)ել, վառ(վ)ել, կրակ» ~ դրավ. kar(Λ) «վառել, այրուր տառնալ, այրվել»: Հմմտ. հայ. խար-շեմ (ուշ՝ խաշեմ) «խաշ(վ)ել, այլն (բրբռ.) խար-ել «քրտնխաշ լինել», խար-կել «բովել» և այլն [հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 72, այլն 2010, էջ 322]:

216. Նոստր. Kara «ժայռ, քեք բարձունք». սեմ.-քամ. qr «ժայռ, սար» ~ հե. ker- «ժայռ, քար» ~ դրավ. kar(a)- «ափ, եզր, կողմ»: Հմմտ. հայ. քար (հոգն. ուղղ. քարինք) (<*kr-) «քար, ժայռ», բերև նաև (բրբռ.) քուս/քրուս (իմաս՝ քար ու քուս «քար-

բարուս՝ խճուտ»): Ջահուկյանը նշում է հարցականով, թեև քեք-ված բրբռ. քուս/քրուս ձևի վերջնահանգ ա-ն յուրովի տեղ չի բողոմում հարցականի [տե՛ս *Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 340-341. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, 130, 202]:

217. Նոստր. Kar^a «կեղև, կճեպ». սեմ.-քամ. qr(m) «կճեպ, կեղև» ~ հե. ker- «կեղև, կաշի» ~ ուրալ. köre/kerе «կեղև» ~ այբ. k'E(r'^a)/Kär «կեղև»: Հմմտ. հայ. քերթեմ (հե. *t- > հայ. -թ- ածանց) «կաշի՛ն՝ կեղևը մաշկել, քերթել» [*Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 341-432]:

218. Նոստր. KašA «ճանկոել, քրել». սեմ.-քամ. [qš- «ճանկոել, պոկել»] ~ հե. kes- «քրել» ~ դրավ. kašš- «քոստ»: Հմմտ. հայ. քեկ «շփել, տորել, կպցնել», (բրբռ.) քիսնել «ղիպ-չել, քերելու չափ կպչել», քոս «քոս, քոս» (քոս-ոս, (քարա)-քոս և այլն):

225. Նոստր. KetA «ընկնել». հե. (?) Keid-/kad- «ընկնել» ~ դրավ. ketA «ընկնել, փլուզվել»: Հմմտ. հայ. ցած-նո-մ (<*kadjo-) «ընկնել, ցածրանալ», բերև նաև կար-եմ «հոսել, քափվել» (նաև բրբռ. կար-իլ-ք, (մր)-կար և այլն. հմմտ. լատ. cadō, cadere «ընկնել») [տե՛ս նախ *Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 349]:

226. Նոստր. KEñU «դատարկ, բերև». հե. ken- «դատարկ, սին» ~ ուրալ. [kEñA «բերև»] ~ այբ. k'āñ «բերև»: Հմմտ. հայ. սին (սեռ. հոլ. սնոյ) «դատարկ, չնչին, աննշան» [*Иллуц-Свистыч*, 1971, сс. 349-350. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլն 2010, էջ 679-680]:

227. Նոստր. KErA «եղջյուր». սեմ.-քամ. qr- «եղջյուր» ~ հե. ker- «եղջյուր. գլուխ. գագաք»: Հմմտ. հայ. սար (<*kr-o) «բարձունք, սար» [*Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 350-351. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլն 2010, էջ 670]:

228. Նոստր. Kila «ցողուն. մազ». հե. kel- «ցողուն. ծակող ոտ» ~ ուրալ. kalke «մազ, խճուժ» ~ դրավ. [kel «փետուր. մազ»] ~ այբ. k'ila «խաստ մազ, ձար»: Հմմտ. հայ. սաղ-արթ «տերևակալած ճյուղ. սաղարթ», բերև նաև (բրբռ.) խիլ «փուշ, ոտ» [*Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 351-352. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 712, այլն 2010, էջ 664-665]:

²⁶ Հե. որևէ լեզվի համեմատություն չի բերվում, թեև հարցականով, ոչ անկախ է. Լիդեի հայտնի տեսակետից, նշվում է հետևյալը. «Հետաքրքիր է հայ. կոփ (փխ. կոպ - Վ. Հ.) (օ հիմքով) («աչքի կոպ», կափուցանեմ (սար. կափուցի) «փակել, կողակել»: Չայնավորի ոչ կամոնավոր սանձուրյունը և կ-ն օրինաչափորեն սպասելի թ-ի փոխարեն ավելի շուտ ցույց են տալիս այդ բառերի ոչ հնդեվրոպական ծագումը» [տե՛ս *Иллуц-Свистыч*, 1971, с. 337]:

230. Նոստր. *Kira* «եղյամ». սեմ.-քամ. *qr-* «սառույց, եղյամ, պար» ~ հն. *kēr-* «եղյամ, սառույց» ~ ուրալ. *kirte, kīra* «ձյունակեղև» ~ այբ. *k'ir(a)* «եղյամ, քիփի, (նոր դրած) ձյուն»: Հմմտ. հայ. *սառն* (սեռ. հոլ.՝ *սառնիմ*) «սառույց», *սառնում* «սառչել» [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, cc. 353-354. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

232. Նոստր. *ko* «ով». սեմ.-քամ. *k(w)/q(w)* «ով (հարց. դեր. հիմք)» ~ հն. *k'o* «ով» (*k'o-i-* «ինչ» և *այլն*) ~ ուրալ. *ko-/ku-* «ով» ~ այբ. *k'a-/k'o-* (հարց. դեր. հիմք): Հմմտ. հայ. *n(i)* (<*k'o-), *n-մն, n-ք, ի-մն, ի-նչ, ի-ք* և *այլն* [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, cc. 355-356. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

233. Նոստր. *koja* «հանգչել». սեմ.-քամ. *qwj* «մնալ, սպասել» ~ հն. *k'ei(h)-* «հանգչել» ~ ուրալ. *koja-* «պատկել, հանգչել» ~ այբ. *գե-* «հանգչել, պատկել»: Հմմտ. հայ. *հան-գի-ստ* (<*k'o-) «հանգիստ, դադար», եթե ոչ նաև *հանգչիմ* «դադար՝ հանգիստ առնել» [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, c. 357-358]:

236. Նոստր. *kurA* «կռել, կապել». հն. *k'ur-* «կառուցել, անել» ~ ուրալ. *kurA/korA* «կռել, կցել, միացնել» ~ դրավ. *kurA* «կռել, կապել, ազուցել» ~ այբ. *KurA* «կառուցել, հարմարեցնել, տարբեր»: Հմմտ. հայ. *կուռ* (*կռ-ել, կուռն, ամբակցոտ* և *այլն*) «կռած, հոծ, խիտ», *կար-ոյց* (*կար-ուցանել*) «կառուցել, շինել» (*):

238. Նոստր. *KujnA* «գալլ. շուն». սեմ.-քամ. *k(j)n/k(j)*, *k(w)* (*) «շուն. գալլ» ~ հն. *k'oñ-/kuñ-* «շուն» ~ ուրալ. *kujnā* «գալլ»: Հմմտ. հայ. *շուն* (սեռ. հոլ.՝ *շան*, *շ-ն* պարզ չէ) «շուն», բերև նաև *քույի/քույիկ/քույու* «շանը կանչելը», *քուր-խ/քուչիկ* «շուն, շնիկ» և *այլն* [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, c. 361-362. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

239. Նոստր. *Külä* «տոռնի, համայնք». սեմ.-քամ. *[q(u)]* «ցեղ, ազգ» ~ հն. *k'el-* «ցեղ, ազգ. քնտանիք» ~ ուրալ. *külä* «(գյուղական) համայնք, գյուղ, տուն» ~ դրավ. *[kü]* «քնտանիք. ամբոխ»(?) ~ այբ. *[Külä* «տուն, տնեցիներ»]: Հմմտ. հայ. բերև *ցեղ* «(մեկ առանձին) ամբողջություն. ցեղ», *այլև գիւղ* (գործ. հոլ.՝ *գիւղիմ*) «քնակատեղի, գյուղ» (*):

242. Նոստր. *KUml* «կուլ տալ, խժոել». սեմ.-քամ. *q(w)m* «խժոել, ոտել» ~ հն. *k'em-* «կլամ, խաչտել»: Հմմտ. հայ. *քիմ-ք* (<*k'emā- «ընպամ, քիմք»), բերև նաև (*քրքո.*) *կմ-ուկ* «բուկ, կոկորդ», *ծրմ-ծրմ* «ուտելու մեջ քնահաճ» (*ծմ-ծմ-ալ* «սառնց ախորժակի քիչ-քիչ և դանդաղ ոտել») [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, c. 366. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72]:

244. Նոստր. *KUra* «կարծ». սեմ.-քամ. *q(w)r/kr* «կարծ» ~ դրավ. *kur* «կարծ, փորք» ~ այբ. *k'or(u)-* «կարծ, նվազել»: Հմմտ. հայ. *կար-ծ* «ոչ երկար, կարծ», բերև նաև *կոր-ծ* «երաժշտական մի խազի անվանում» (հմմտ. *քեն կոր-ծ* «երկրորդ կործ»), *կոր-ծ* // *կիր-ծ* «մեղ, կարծ. անձուկ» (հմմտ. *կործ-այր* «Կործայից զավատ»), *կր-տ-ել* (<*կոր-տ* «ներքինի, ներքինացված») «ամորժատել, կրտել, զատել»: Այտուհանդերձ, նշվում է, որ հն. մի քանի ձևեր կապ ունեն (*s)ker- «կիսել» արմատի հետ. հմմտ. լատ. *curtus* «կարճացրած, կրճատված», իտ. *cert* «փորք», հայավ. *krats'ek* «կարծ» և *այլն* [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1971, c. 367-368]:

247. Նոստր. *lakA* «լիզել». սեմ.-քամ. *lq* «լիզել» ~ քարթվ. *lōk-/lak-* «լիզել» ~ հն. *lak-* «լիզել, լակել» ~ ուրալ. *lakkā-* «լիզել, լակել» ~ դրավ. *nakk- / näk-* «լիզել»: Հմմտ. հայ. *լակել* (*k-ի պահպանում, առանց *p*-ի փերածելու) «լիզել, լակել» [*ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1976, c. 15. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 290]:

249. Նոստր. *lAsa* «վմասել, շփել, տրորել». քարթվ. *les-* «վմասել, շփել, տրորել» ~ հն. *les-* «թույլ, քանդված, վատ» ~ դրավ. *nac-* «մաշվել, հյուծվել, թուլանալ»: Հմմտ. հայ. բերև *լաս* «խտտաբարձում հեծածի փոված շերտ. ծոր», *լնս-ան* // (*քրքո.*) *հեն-ան* «արև՛ մյուրի տրորելու՝ մաշելու, սրելու քար»:

250. Նոստր. *l(e)r^pA* «փայծաղ» (*). սեմ.-քամ. *lp* «փայծաղ» ~ ուրալ. *l(e)r^p* «փայծաղ»: Հարցականով նշվում է, որ հն. **lep-* «յարդ» արմատից ծագող որոշ ձևեր, առաջին հերթին՝ հայ. *լնարդ* (սեռ. հոլ.՝ *լնրդի* <**lep-r-t*) «յարդ», հնչյունական ոչ հեշտ բացատրելի ինչ-ինչ տարբերությամբ հանդերձ կարելի է դնել այս համեմատության մեջ [հմմտ. *ՄԱՍԿ-ՏՅԱԿ*, 1976, c. 17]:

252. Նոստր. lip^a «կայուն, մածուցիկ». սեմ.-քամ. IP- «յուղել. ճարպ» ~ քարթվ. lap-/lp- «ցելս. կավ» ~ հն. leip- «քավել, լողվել, յուղել» ~ ուրալ. Lipa- «կայուն, լարժուն» ~ դրավ. ոն- «յուղել, հարթել» ~ այք. lipa- «քավել, կայուն, մածուցիկ»: Հմմտ. հայ. բերև (բրբռ.) *լեպ* «լեզվի վրայի կեղտ. դիքտ, կափախառն ցելս», *լապ* «մսի վրայի լարժուն քաղանք», *լարիկ* «կայուն, լարժուն» և այլն [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1972, էջ 295]:

253. Նոստր. -la (ամակյան. մասնիկ). քարթվ. -l/-el/-il- (դերբ. և բայանվ. մասնիկ), -il/-ol-(փոքր. մասնիկ) ~ հն. -l- (ամ. ամանց) ~ ուրալ. -la-/lā- (ամ., գոյ. և դերբ. մասնիկ) ~ այք. -l (դերբ. մասնիկ): Հմմտ. հայ. -լ (դերբ. մասնիկ)՝ *բերե-լ* «բերել», *բերեա-լ* «բերած, բերել» [ՄԱՍՎ-ՇՅՄԵՄԿ, 1976, c. 20. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 70]:

254. Նոստր. l^aama «արորել, կակղացնել». սեմ.-քամ. l^am «նորք փափուկ» ~ հն. lem- «ջարդել, մանրել, կակուղ» ~ ուրալ. l^aama «կակղացնել. ճգմել, բույլ» ~ դրավ. l^aama «առնել, կակղացնել»: Հմմտ. հայ. *լմ-եմ* «ճմռել, կակղացնել», *լմե-ել* «(կնդրորով) կակղացնել. շատ լմել» [ՄԱՍՎ-ՇՅՄԵՄԿ, 1976, c. 21-22. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 299]:

255. Նոստր. l(a)Ka «տոք (crus, pes)». սեմ.-քամ. lq-/lk- «տոք» ~ հն. lek- «տոք (crus)» ~ ուրալ. lakA- «տոք» (*) ~ դրավ. tāk «քայլել» (*): Հմմտ. հայ. *ոդր* (փխ. *ոդր*) (նախահավելված *o-ով) «ոլոր, ծնկից մինչև ոտի բարբ, ոլոր»(*), բերև նաև *լր* (նաև *լմր*) «լայն՝ մեծ քայլ», *լրել* (նաև *լմրել*) «լայն՝ մեծ քայլ անել» [ՄԱՍՎ-ՇՅՄԵՄԿ, 1976, c. 22-23. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 600]:

256. Նոստր. larp^a «հարթ». սեմ.-քամ. IP- «հարթ. ափ» ~ հն. lep- «ափ, բար» ~ ուրալ. lappa/lapa «հարթ. բար, բահ՝ քիակոսկր» ~ այք. lapA- «հարթ, տերև»: Հմմտ. հայ. *լուփ/լափ* «(ձեռքի) ափ, բուռ», նաև *լափ-ուկ* «քարի տաշել՝ շերտ», (բրբռ.) *լեպ/լի-ան* «(մի տեսակ խաղի) հարթ բար» [ՄԱՍՎ-ՇՅՄԵՄԿ, 1976, c. 23-25. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

259. Նոստր. liwa «կեղտ. տիղմ». հն. leu(H) «կեղտ. տիղմ» ~ ուրալ. liwa «կեղտ. ավազ. ճահճուտ»: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *լավ*

«կեղտ, բույլ կղկղանք», *լավ-տեղ* «կեղտոտել, վրան ապականել» (իմս՝ «Մասնա ծեղք»-ի հայտնի վերգոն):

262. Նոստր. Laba «քավել, ձեռք բերել». սեմ.-քամ. lb- «հերիքել, ձեռք բերել» ~ հն. l(e)h- «հերիքել, բավականացնել, ձեռք բերել» ~ այք. [labA «(ատամներով) պոկել՝ բաշել»]: Հմմտ. հայ. *լավ* «լավ, օգտակար, շահավետ» [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 135, 177, այլև 2010, էջ 292]:

264. Նոստր. Lamd(i) «ցածր, ցածրադիր վայր» ~ հն. lendh- «հովիտ, հարթավայր» ~ ուրալ. Lamte «ցածր, ցածրադիր տեղ»: Հմմտ. հայ. *լինդ, լնդաց* (հոգն. սեռ.) «ատամնաշարի հեմարան» [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 136, 209, այլև 2010, էջ 297]:

268. Նոստր. Lop^a «պղկված՝ լուպկված կեղև. բույսի բաղանք» (*) սեմ.-քամ. lp- «պղկված նուրբ մաշկ. բաղանք» ~ հն. leup- / lep- «պղկել, լուպկված կեղև. տերև» ~ ուրալ. LopA «պղկված կեղև. տերև»: Հմմտ. հայ. *պղկել* «նորբը՝ կաշին բերթել՝ հանել», *լուպկել/լպոկել* «պղկել, կեղևահան անել», բերև նաև (բրբռ.) *շոպկել/շպոկել* «ճյուղը կեղևահան անել. կեղևի վրայի եղած թփերն ու պտուղը պոկոտել»:

270. Նոստր. LuKa «մանր գիշատիչ (կենդանի)». քարթվ. lekW- «գիշատիչ (կենդանու) ձագ. լակոտ» ~ հն. luk-/lunk- «լուսան» ~ ուրալ. LuKa «աղվես, կզաքիս» ~ այք. loka/luka «լուսան, բենտաղվես. շուն»: Հմմտ. հայ. *լուսանուր* (հոգն., փխ. եզ. ք.) «լուսան» [ՄԱՍՎ-ՇՅՄԵՄԿ, 1976, c. 34-35]²⁷:

271. Նոստր. Laga «պատկեր». քարթվ. lag-/lg- «պատկեցնել. տնկել» ~ հն. legh- «պատկել (քեղուր), մեկնվել»: Հմմտ. հայ. բերև (բրբռ.) *լմ-իկ* «սահուն, ոտրակ. հարթ»:

276. Նոստր. majLa «մեղր, փայտի քաղցր հյութ». հն. mel- «մեղր» ~ ուրալ. majδA «փայտի քաղցր հյութ» ~ դրավ. [matt-/mit- «մեղր, փայտի քաղցր հյութ»] ~ այք. [(m)alA

²⁷ Բերվում է նաև, ոչ անկախ կիմովից և մյուս առումնափորոգներից, հայ. *լակոտ* «շան ձագ» ձևը՝ իբրև փոխառություն վրաց. lakot «շան ձագ, լակոտ» ձևից, որը թիչ հավանական է ոչ միայն հենյուտական առումով, այլև հաստակապես -*ոտ* բաղադրիչի տեսակետից, որը չկա քարթվելական լեզուների մեծ մասում:

«մեղր»] (°): Հմմտ. հայ. *մեղր* (սեռ. հոլ. *մեղու. ու* հիմքով, հավանաբար կորսված *medhu-ի ազդեցությամբ) [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 38-39. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

277. Նոստր. major «նորահաս արու՝ այր». սեմ.-քամ. m(j)r «հասուն տղա, ար. սեռի ձագ՝ ճուտ» ~ հե. *mer- (mer-io-) «նորահաս ամուսին» ~ դրավ. mār- / mār- «ար. սեռի ձագ՝ ճուտ» ~ այր. [miarā- «ամուսնանալ, մարդի զնայ»]: Հմմտ. հայ. (*տղա*)մարդ «ամուսին» [կոնտամիցնացիա՝ բաղարևում «մեռնող, մահկանացու» իմաստի հետ. հմմտ. (բրբռ.)՝ *մարդամեռ* «ամուսինը մեռած», *մարդարող* «ամուսնուց արձակված» և այլն]:

280. Նոստր. manga «ուժեղ, պինդ». սեմ.-քամ.[m(λ)g- «ուժեղ, ծանր, առատ»] ~ քարթվ. [mag-«ուժեղ, պինդ»] (°) ~ հե. mengh-/m(c)negh- «առատ, բազմաթիվ՝ շատ» ~ այր. [maga «ծանր, ամուր» (կայուն)]: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *մենձ/ձ* , այլև *վենձ/ձ* «ուժեղ, պինդ, ամուր»:

281. Նոստր. manu «մտածել». սեմ.-քամ. mō- «մտածել, նկատի ունենալ, հասկանալ, ցանկանալ» ~ հե. men- «մտածել, մտաբերել, վերհիշել» ~ ուրալ. manλ/moλ (<*ma-no-) «կռահել, հնայել, խոսել» ~ դրավ. manλ «խնդրանք, խոսք» (°): Հմմտ. հայ. *ի-մանամ* «հասկանալ, մտածել» [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 42-43. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 285]:

282. Նոստր. marja «հատապտուղ». քարթվ. mar-cqw- «(զետմա)մորի» ~ հե. mor- «մոշ, բուր» ~ ուրալ. marja «հատապտուղ» ~ այր. [mɪrλ «հատապտուղ»] (°): Հմմտ. հայ. *մոր* «մորենու պտուղ, մորի», *մորի/մորենի* «մորենու բույս (թփուտ)», (բրբռ.) *մոշ* (*մորշ <*mors-) «մորի, մոշ», բերև նաև *մոռ* «ազնվամորի, արքայամորի», *մոռ* «մուգ կարմիր (սալոր)» [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 42-43. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 534]:

285. Նոստր. -mA (նշույթ. ուղի խնդրի կազմիչ). հե. -m (շնջ. անուն. եզ. հայց. մասնիկ) ~ ուրալ. -m (ուղի խնդրի կազմիչ) ~ դրավ. -m (նշույթ. խնդրի մասնիկ) ~ այր. [-ba /-bā (նշույթ/ ուղի խնդրի մասնիկ)]: Հմմտ. հայ. -մ (*ոս-մ, ձեռ-մ* և այլն) [տե՛ս *Ջահուկյան*, 1987, էջ 70]:

287. Նոստր. mAla «(տեղում) մնալ, (ամուր) կանգնել». սեմ.-քամ. mō «(տեղում) մնալ, (ամուր) լինել» ~ հե. men- «(տեղում) մնալ» ~ դրավ. man- «(տեղում) մնալ, (ամուր) կանգնել»: Հմմտ. հայ. *մնամ* (-a- հիմքով) «մնալ, սպասել» [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 51-52. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 530]:

288. Նոստր. mAl «քիժ, կեղտոտ». հե. mer- «կեղտոտ, մրին» ~ դրավ. mar- «մուգ՝ մութ բիծ»: Հմմտ. հայ. *մո-այլ* (հավանաբար *mor-so- ձևից) «մրին. մթություն», այլև *մառ(ախաղ)* «մութ, մթություն», *մառ/մայր* «խալար», (բրբռ.) *մարի* «մրենի, հանգչել», *մո-այլ* «մթամած» [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 52. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

289. Նոստր. mā (անճն. դեր. հոգն. 1-ին դ., ինկլյուզիվ՝ «մեք ձեզ հետ միասին»). սեմ.-քամ. [m(n) (հոգն. 1-ին դ., ինկլյուզիվ) ~ քարթվ. m- (օրյելտի ցուցիչ՝ հոգն. 1-ին դ., ինկլյուզիվ) ~ հե. me-s (հոգն. 1-ին դ.) ~ ուրալ. mā-/me- (հոգն. 1-ին դ.) ~ դրավ. mā- (հոգն. 1-ին դ. դեր. հիմք) ~ այր. bE (բեր. mE-n) (հոգն. 1-ին դ. ինկլյուզիվ. երկրորդային գործառույթ): Հմմտ. հայ. *մե-ք* «մեք (ձեզ հետ միասին)» [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 52-56. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

290. Նոստր. mā (արզել. մասնիկ). սեմ.-քամ. m(j) (արզել. և ժխտ. մասնիկ) ~ քարթվ. mā /mō (արզել. և ժխտ. մասնիկ) ~ հե. mē (արզել. մասնիկ) ~ դրավ. ma-(արզել. և ժխտ. հիմք) ~ այր. mā/bā (արզել. և ժխտ. մասնիկ): Հմմտ. հայ. *մի* «մի» (*մի՛ սպանաներ* «մի՛ սպանիր») [*ՄԱՍԿ-ՏՅՄԵԿ*, 1976, c. 56-57. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

291. Նոստր. mālgē «կուրծք, կուրծ» (°). սեմ.-քամ. mlg «կուրծք, կուրծ. ծծել» ~ հե. melg- «կրել» (°) ~ ուրալ. mālye «կուրծք. կրծքավանդակ»: Հմմտ. հայ. (*քաղցր-*) *մեղր* (նաև *քաղցրումեղք, քաղցրումեղր*) (<*մեղք) «շատ քաղցր. հաճույացող, սիրալիր» [հմմտ. *Гамкредидзе, Иванов*, 1984, c. 567-577]:

292. Նոստր. māλ «տղամարդ. արու». սեմ.-քամ. mō- «արու, (տղա)մարդ» ~ հե. m(o)n- «տղամարդ» ~ ուրալ. māλce «տղամարդ, մարդ» ~ դրավ. mar «ամուսին, պարոն»: Հմմտ.

հայ. բերև *Մանա(ւ)-ազնանք* [**Մանաազն* «(նխն.՝ բուն իմաստով) տղամարդ, այր»։ «ուժեղ ցեղ՝ տոհմ»]։

293. Նոստր. *m(ä)*րա «հիվանդ լինել. մեռնել»։ սեմ.-քամ. *mr-* «հիվանդ լինել» ~ հե. *mer.* «մեռնել» ~ ուրալ. *m(e)*րա «վերք, ցավ»։ Հմմտ. հայ. *մեռանիմ* «մեռնել» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 59-60. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 523]։

294. Նոստր. *mär'*ä «խոնավ, խոնավորյուն»։ սեմ.-քամ. *mr* «խոնավ. անձրև, ջրամբար» ~ քարթլ. **mar-(ei)* «լիճ, խոնավ գետին. ամպ» (< «խոնավ») ~ հե. *mer-* «ճահիճ, ջրամբար» ~ դրավ. [*mar-*ai «անձրև»] ~ այր. *möRä-/müRä-* «ծով, գետ. ջուր»։ Հմմտ. հայ. *մար* «ճահիճ. ճահճուտ», *Մեծամոր* (տեղանուն), բերև *Մարց/Մարց* (տեղանուն). նախնաական՝ բուն իմաստով «ջուր» խոնավ տեղ, վայր»։

295. Նոստր. *mene* «ոտք դնել. գնալ» (*)։ հե. *men-* «ոտքով գնալ. տրորել, ճնոել» ~ այր. *mene-* «գնալ»։ Հմմտ. հայ. *ման (գալ)* «քայլել, զբոսնել, ման գալ»։

297. Նոստր. *metA* «զգալ, գիտակցել»։ հե. *med-* «չափել, կշռադասել» ~ այր. *medä-* «գիտակցել, իմանալ»։ Հմմտ. հայ. *միտ-ք* (սեռ. հոլ. *մտ-աց*) «իմաստ, միտք» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 62. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 528]։ Եվ իբրև լրացում նշվում է, որ «հնդեվրոպականում, բերև, (կա) «զգալ, իմանալ» > «գիտակցել, ըմբռնել. խորհել» իմաստային զարգացում» [տե՛ս նույն տեղում]։

298. Նոստր. *mEwa* «ջուր. քաղ, խոնավորյուն»։ սեմ.-քամ. *mw* «ջուր. քաղ, խոնավորյուն» ~ հե. *meu-* «խոնավ, քրջել» ~ այր. [*mō*] «ջուր»։ Հմմտ. հայ. *-մոյն* (<**mou-no*) «քնկղմված, սուզված», *գետամոյն* «գետի մեջ թափված՝ լցված» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 62-63]։

299. Նոստր. *mi* «ես» (անձն. դեր. 1-ին դ.) (թեր ձև՝ **mi-nA*). քարթլ. *me/mi* «ես» (թեր հոլ. հիմք՝ **me-n-*) ~ հե. *me-* «ես» (սեռ. հոլ. հիմք՝ *me-ne-*) ~ ուրալ. *mi* «ես» (թեր հոլ. հիմք՝ *mi-nA*) ~ այր. *bi* «ես» (թեր հոլ. հիմք՝ *mi-nA*)։ Հմմտ. հայ. *իմ* (սեռ. հոլ.) «իմ», *իմն* (տր. հոլ.) «իմն» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, сс. 63-64]։

302. Նոստր. *moLA* «մանր(ատ)ել»։ սեմ.-քամ. [*ml-* «մանր(ատ)ել, կտոր(ատ)ել»] ~ հե. *mel-* «մանր(ատ)ել, աղալ» ~ ուրալ. <**moL(a)*> «կտորել, մաս-մաս անել»։ Հմմտ. հայ. *մալեմ* «կտորել, փշրել», *մուլ- (մլ-աղաց)* «մանր, փշուր», *մեղ-մ* «բուլլ, չափավոր», *մեղ-կ* «բուլլ, կամազուրկ», (բրբռ.) *մղմղ* «շատ մանր մոծակ», *մղմղ* «ցեց» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 69. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 522, 530]։

310. Նոստր. *mura* «կտորել, մանրել»։ սեմ.-քամ. *m(w)r* «բրդել, մանրել, կտրել» ~ հե. *mer-* «մանրել, սղկել, բրդել» ~ ուրալ. *mura* «փխրուն, դյուրաբեկ. բեկոր» ~ դրավ. *mura / murA* «կտրել, կտրատել, կիսել» ~ այր. [*mura/moRA* «դյուրաբեկ, փխրուն»]։ Հմմտ. հայ. *մար-տ* (<**mr-d-*) «պայքար, մարտ» (*) [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 75-76]։

312. Նոստր. *malca* «որդ, բրբուր» (*)։ քարթլ. *mat-[-]* «որդ, բրբուր, ճիճու» ~ հե. **mot-* «որդ, (միջատի) բրբուր»։ Հմմտ. հայ. բերև *մարիլ* «մանր ոչիլ»։

314. Նոստր. *-n* (անուն. և դեր. թեր հոլ. կազմիչ). քարթլ. *-n* (անուն. և դեր. թեր հոլ. կազմիչ) ~ հե. *-(e)n* (անուն թեր հոլով. կազմիչ) ~ ուրալ. *-n* (անուն. և դեր. թեր հոլ. կազմիչ) (> սեռ. հոլ. կազմիչ) ~ դրավ. *-(i)n* (անուն. և դեր. թեր հոլ. կազմիչ) ~ այր. *-n*։ Հմմտ. հայ. *բարձր, բարձամյր* (<**բարձան-ք*), *բարձան-ց* և այլն [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 70]։

317. Նոստր. *nimi* «ամուն»։ ուրալ. *nime* «ամուն» ~ հե. *nōm-* «ամուն»։ Հմմտ. հայ. *անուն* (սեռ. հոլ. *անուման*) «ամուն» [*Иллуц-Свистыч*, 1976, с. 82-83. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 72, այլև 2010, էջ 61]։

318. Նոստր. [նհրա «երիտասարդ, նորածին»]։ սեմ.-քամ. [*n'* «երիտասարդ, պատանի»] ~ հե. *neh-* «զարուն. տարի» ~ ուրալ. *nōre* «երիտասարդ, նորածին. զարուն» ~ դրավ. *nā-* «նորածիլ (բույս), բողբոջ տալ» ~ այր. *nā/tA-* «երիտասարդ, նորածին. զարուն»։ Հմմտ. հայ. *նար // նարո* «նորի՝ զարբոնի (երգեցիկ) գովք», *նարոտ* (նախն. բուն իմաստ՝ «նոր՝ գույնգույն»), *նոր* «ուսից. նորալուսին», *Արա (Գեղեցիկ)* «պիցանուն, զարման զարբոնք, պատանի» (հմմտ. ռուս. Яруло) և այլն [տե՛ս *Капанцян*, 1975, с. 243-251]։

331. Նոստր. NajRA «այր, արու». հե. ner- «այր, արու. առնական ուժ» ~ այր. [nɪarɐ «այր. մարդ»]: Հմմտ. հայ. *այր* (սեռ. հոլ. *vader*) «այր. մայր» (հավանաբար <*nr- [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 92-93. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

332. Նոստր. NA (ցուց. դեր.). սեմ.-քամ. n(j) (ցուց. դեր.) ~ քարթվ. -n (եզ. 3-րդ դ. ցուցիչ) ~ հե. ne-/no- (ցուց. դեր. հիմք)²⁸ ~ ուրալ. nɐ (ցուց. դեր. հիմք) ~ դրավ. nã (ցուց. դեր.): Հմմտ. հայ. -ն (ցուց. դեր. հիմք), *նա* (<*no-ai) «նա, այն», *այ-ն* «այն», *նո-յի* «նույն», *ա-ն-դ* «այնտեղ» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 93-94. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

338. Նոստր. քրճա(ղա)/քսլճա(ղա) «լու» (°). սեմ.-քամ. [p(1)rgè] / brgè / [°] p(1)lgè] «լու. մոծակ, մծեղ» ~ հե. bhlsu / plus- «լու» ~ այր. pürägä / bürägä / pürčä (°) «լու»: Հմմտ. հայ. *լու* (սեռ. հոլ. *luis*) < bhlsu) «լու» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 99-100. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 71]:

339. Նոստր. p'är'(a) «պոկկե, կոտրել, ճեղքել». սեմ.-քամ. (p)r-«ճեղքել, քանդել, կիսել» ~ քարթվ. քր-եզ-/քր-իզ- «պոկ(վ)ել» (°) ~ հե. (s)per- «պոկ(վ)ել, կոտրել» ~ ուրալ. pãrã- «փշրել (տվոր. բաղադրյալ pãrck «պոկված կտոր») ~ դրավ. parĩ-/pari- «պոկել, կոտրել, ճեղքել» ~ այր. p'ör'w/p'ür'w «պոկել, մանրել, լոսել՝ տղկել»: Հմմտ. հայ. *փերթ* (<*sperkto-) «պոկված կտոր՝ մաս» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 100-101]:

343. Նոստր. qoti «այրել, կրակ». սեմ.-քամ. h̄t-/h̄t- «այրել, կրակ տալ» ~ հե. Hēt- «կրակ, օջախ» ~ դրավ. [otɐ- «(կրակ) բորբոքել»] (°) ~ այր. õti «կայծ, կրակ»: Հմմտ. հայ. *այրեմ* «այրել, վառել»: Նշվում է, որ «եմբայրում են *air <* äter «կրակ», որ կարող է իրան. փոխառություն լինել» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 103-104]: Իրանական փոխառություն լինելը մեթոդի է (հմմտ. *ատրուշան* < *aturōšan «կրակարան»), այն ունի հե. ծագում *Hēt- (նախկին *äter) > *aj(b)j- > *այր-եմ* [Ջահուկյան, 1987, էջ 71, այլև 2010, էջ 50]:

345. Նոստր. qɐ (հավաքական իմաստի ցուցիչ) (°). քարթվ. [-qɛ (2-րդ և 3-րդ դ. անտղդ. խնդրի հավաք. իմաստի ցուցիչ)] ~ հե. -kɐ (հավաք. մասնիկ) (°) ~ ուրալ. -k (հոգն. ածանց՝ 1-ին և 2-րդ դ. դեր. ցուց.) ~ դրավ. k(k)ɐ (անուն. հոգն. բ. ածանց): Հմմտ. հայ. -ք (դեր., քվ. և գոյ. հոգն. բ. ցուցիչ): Հմմտ. հայ. *մեք* «մենք», *երեք* «երեք», *կանայք* «կանայք» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 105-106]:

349. Նոստր. ʃapɪ(a) «խփել». սեմ.-քամ. ʃpɪ «խփել. կոխկրտել, կոտրտել»: հե. ter- «խփել, մանրել» ~ ուրալ. tapra- «խփել, կոխկրտել, ոտքով հրել» ~ դրավ. tabb- «խփել» ~ այր. t'apɪ- «խփել, կոխ՝ դարբնել» / t'apɪ- («ոտքով խփել»: Հմմտ. հայ. բերև (բրբռ.) *տափ* «գետին», *տրփել* «գետնով տալ. ծեծել», *տափան* («գյուղ.գործիք) հողը՝ արաղ հարթեցնող»:

350. Նոստր. wol(a) «մեծ». սեմ.-քամ. w(ɪ)- «մեծ» (°) ~ հե. uel- «մեծ» ~ ուրալ. wola «շատ, ավելցուկ» ~ դրավ. val «մեծ, ուժեղ» ~ այր. ola «շատ»: Հմմտ. հայ. *զիտ* «գյուղ. (նիս. իմաստով) քնակատեղի. ժողովուրդ, մեկ իշխաղից ենթակամեր, եթե ընդունում ենք, ինչպես նշվում է, «հե. «մեծ» > «մարդկանց բազմություն՝ մեծ խումբ» > «կուտակվել, հավաքվել, սեղմվել» իմաստային վերընթաց» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1976, c. 109-110]:

352. Նոստր. zap'a «ձեռքն առնել, բռնել». հե. sep- «ձեռքում պահել. գրադվել ինչ-որ բանով» ~ այր. žapa- «ձեռքն առնել, անել. ստեղծել»: Հմմտ. հայ. բերև *զարթել* «ձեռքն առնել, տիրել, յուրացնել» (°):

353. Նոստր. ž(a)ñɐ «պտուղ, հիլիություն, սերունդ». սեմ.-քամ. d̄n- «հիլիանալ. սերունդ. քույր, եղբայր» ~ քարթվ. žm-a «եղբայր» (°) ~ դրավ. cəp-ai «պտուղ, հիլիություն»: Հմմտ. հայ. բերև *զա-ակ* «սերունդ, որդի»:

355. Նոստր. mɛHj(e) «ճոճել, օրորել, տատանել». հե. meh(j)- «ճոճել, տատանել. բախահարել» > <դրավ. maya «ճոճվել, ոլորվել (բուն և հոգեոր իմաստով)> ~ այր. maji «ոլոր(վ)ել, ալեկոծ(վ)ել, ծածան(վ)ել» [ՄԼՄԿ-ՏԵՄԿԿ, 1984, c. 35-48, այլև 42, 44]: Հմմտ. հայ. *մա(ն)-* «պտույտ, շրջան, ոլորք, գալար», որից՝ *մանկ* («բուրդը) քայցել, կյուսել, (թել) մանել», *ման*

²⁸ Ջահուկյանն առանձնացնում է հ.-հ. *(e)no-/*(o)no- տարբերակային արմատ [տե՛ս նույն տեղում]:

գայ, ման անել, ման տայ և այլն (հուն. μηρός, (դր.) μᾶνός «ցույց տայ, ի հայտ բերել. հաղորդել»), բերևս նաև ման-ը, ման-ուկ, ման-չ և այլն [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 138, 181, 436]:

356. Նոստր. maHլ- «ուժը կորցնել, բուլանալ. կորավել, մեռնել»: հն. *meH₂- [> mǝ(յ), mǝ(յ)-] «ժողովել, խնցզանալ» ~ դրավ. mǝլ- «վերանալ, վախճանվել» ~ արբ. mǝլ «կորչել, վերջանալ. ոչնչանալ. բուլանալ, նվաղել» [*Иллуц-Свистыч*, 1984, с. 48-52]: Հմմտ. հայ. մահ (<*մահր <*մահ*), նաև մայ-ը (ամուտ) «մայր մտնել, վերջանալ», մար-ել «նվաղել, վերջանալ», մատն «մութ. մշուշ, մուգ», մատ(ախտոլ) «մշուշ, խափար» և այլն [*Ջահուկյան* 1987, էջ 138]²⁹: Թերևս նաև մայ-ել «ուչխարի ձայն հանելը», որը բնածայնական համարվելով՝ դուրս է մնացել համեմատության ոլորտից. կարելի է կարծել, որ այն կարող է ավելի էին լինել, ուստի առավել կարևոր ընդհանուր համեմատությունների մեջ [տե՛ս *Աճառյան*, 1979, էջ 245, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 505]:

360. Նոստր. Nuq(ü) «ծռ(վ)ել, բեր(վ)ել, օրոր(վ)ել, իջնել»: սեմ.-քամ. ուհլ - «ծռել, իջեցնել, դնել» ~ քարթվ. ոգւ «գլորվել, շուռ գալ» ~ հն. ուլ- «ծռվել, բերվել, օրորվել» ~ դրավ. [ոսկԱ «բերվել, ծովել» (*) ~ արբ. ոսց / ոսն «բերել, ծովել»: Հմմտ. հայ. նիկ- (>նկ-ուն, աննկուն, նկ-րսուն և այլն), բերևս նաև (քրթո.) միր- (օրինակ՝ միր տայ «նեղիս ուժ գործադրել»):

365. Նոստր. (p)սոճE «մազեր՝ մարմնի վրա»: բարթվ. [pǝčw-/pǝč- (*) (<*pawč-(*)) «մազեր (մարմնի վրա)» ~ հն. pus-, pous- «մազեր (մարմնի վրա), աղվամազ» ~ ուրալ. pucč «աղվամազ, փետուր» ~ դրավ. pюccu «մազ(եր), աղվամազ»>: Հմմտ. հայ. փուճը (*), այլև (քրթո.) պաջ «(հասկի) կեղև», փուսք-ուլ (< հմմտ. փուսք ~ ոռու. ոyx, ոկր. ոyx «աղվամազ» և այլն. հայ. սք ~ ոռու. x) «մազափուճ», ուճ «ընչացք» (նախա-

հունչ բույլ *p-ի անկում) [հմմտ. *Иллуц-Свистыч*, 1984, с. 80-81]:

367. Նոստր. pʰadl «ընկնել». < սեմ.-քամ. [pDH «ընկնել, պառկել»] > ~ հն. ped- «ընկնել» ~ դրավ. patl «ընկնել, իջնել, նստել, պառկել»: Հմմտ. հայ. (քրթո.) փաք (փաք ընկնել) «տարերի շաղկվելը՝ հետուառաց ընկնելը», փո(ն)թ- («զգեստի) կարի խճճվելը» և այլն:

371. Նոստր. pʰ(a)se «memb. virile». հն. pes-, pes-os, pes-n «memb. virile» ~ ուրալ. p(a)se «pen.» [*Иллуц-Свистыч*, 1984, сс. 96-97]: Հմմտ. հայ. պոջ // պոջ «սանի» (էվֆեմիզմով՝ մեղմ-ասույթով ասված. հն. *s > հայ. չ/զ) [տե՛ս նաև *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 817]:

372. Նոստր. pʰ(ǝ)յл «ընկնել». սեմ.-քամ. pl- «ընկնել» ~ հն. (s)phǝl- «ընկնել» ~ դրավ. vǝl- (<*pǝjǝl-) (*) «քոչել, վայր ընկնել» ~ < արբ. PEjle- «քոչել, (շոգին) բաց թողնել. շարավել, տերևաթափ լինել»>: Հմմտ. հայ. փլանիմ (անցյ. կտր. փլ-այ և այլն) (<*(s)phul-an-i- <*(s)phǝl-n-ǝ-l-)*՝ արմատի երկար ձայնավորի հայերեն արտագոյման հետ կապված որոշ տարակարծությանը հանդերձ [*Иллуц-Свистыч*, 1984, сс. 96-97. հմմտ. *Джаукян*, 1982, сс. 34, 48, 66-67, 178-185]:

373. Նոստր. (pʰ)eHǝ «արածեցնել, պահել, խմամել». հն. pǝ- / pǝ- [< pǝi- < *pǝ(h)յ-] «արածեցնել, պահել, հոգալ, խմամել» ~ ուրալ. pǝna (<*pǝna*) «արածեցնել, պահել, հոգալ» ~ դրավ. pǝna «պահել, հոգալ»: Հմմտ. հայ. հովի- «ուչխար-(ա)-պահ» կազմության -i (բառ)-բաղադրիչը. [(հովի) < հն. *(Hovǝi)-pʰ]ǝH-], այլև հարան «հոտ»(<*pǝ-tro- <*pǝ- «արածեցնել. կերակրել») [*Иллуц-Свистыч*, 1984, сс.106-110, այլև *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 695. հմմտ. *Джаукян*, 1982, с. 135]:

374. Նոստր. pʰirkǝ «խնդրել, հարցնել». սեմ.-քամ. brk(<*prk) (*) «խնդրել, աղաչել (մեկի համար), օրհնել» ~ հն. prek- «խնդրել, հարցնել» ~ արբ. pʰir(u) «խնդրել, օրհնել (մեկի համար), դիմել (աստծուն), գուշակել»: Հմմտ. հայ. *հարց-անեմ* «հարցնում եմ», որից *ե-հարց* «հարցրեց» (< *e-prk-sk-), *հարց* (ձայնավոր ի հիմքով) < *prk-ski-, *հարսն* [*Иллуц-Свистыч*,

²⁹ Եկատեր, որ ըստ էին պատկերացումների (կամ պահանջարկի) վերին գերագույն ուժը տնօրինում՝ «մասնու ու կծկում է» մարդկանց՝ մասկանապետների օրերն ու կյանքը, կամ հողմաղաց է, որ «մանրում է» ժամանակ օրերի և տարիների տեսքով և այլն:

1984, c.111-125. հմմտ. *Ջահուկյան*, 1972, էջ 113, 127 և այլն³⁰։

375. Նոստր. p^ookwe «անասուն». <սեմ.-քամ. bkr (p^okr) «խոշոր եղջերավոր անասուն. ցուլ» ~ հե. *poku- «(մանր) անասուն» ~ այթ. p^ooke-ř «ցուլ, խոշոր եղջերավոր անասուն»։ Հմմտ. հայ. *փոքր* (սեռ. հոլ. *փոքու*) [մաս բրբռ. «(մանր եղջերավոր) անասուն» Ի^o ստով], (բրբռ.) *պիջ-իկ* «մանր, փոքր», այլև թերևս *փիջինա/փիճինա* «(մանր եղջերավոր) անասուն», *փիճյա* (արհմրհ.) «փոքր, մանր. պտտիկ»^(*)։

376. Նոստր. qama «բռնել»^(*). սեմ.-քամ. hm- «բռնել, վերցնել, հավարել», m- «վերցնել» ~ հե. hem-, meH- «բռնել, վերցնել» ~ դրավ. am- «սեղմել, ճզմել»։ Հմմտ. հայ. *աման* «աման(եղեն), (խոր) աման»^(*) [*Иллу-Свитель*, 1984, c. 128-130]։

378. Նոստր. qurE «սիրել». քարթվ. qwar- «սիրել, ~ դրավ. kūrA «սիրել, ցանկ(ան)ալ» ~ այթ. k^ourī «բուռն ցանկ(ան)ալ, սիրել» [*Иллу-Свитель*, 1984, c. 131-134]։ Հմմտ. հայ. թերևս *գուր-*, (արմատի կրկն.) *գուրգուր-* «սիրալիր, գորովալից», *գորրգուրալ* «սեր ու գորով տածել. շոյել, փաղաքշել», որով ընդգրկված է լինում նաև հե. ընտանիքը (<հե. kūr-):

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ՄԻԼԵՐԵՆԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱՅԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ

Հայերենի և հին անատոլիական (խեթալովական) մենուած լեզուների փոխհարաբերության հարցը մինչև օրս չի եղել առանձին, ընդ որում ամբողջական ու սումնասիրության առարկա։ Այդ խմբի լեզուների ի հայտ գալուց և գիտական ճանաչում գտնելուց սկսած՝ տասնամյակներ շարունակ այդ հարցին անդրադարձել են շատ ուսումնասիրողներ, մանավանդ հայոց լեզվի նախագրային շրջանի ընդհանուր պատմության տեսակետից։

Լիկերենը խեթալովական մենուած լեզուներից է, որ լուվերենի հետ միասին կազմում են այդ խմբի լեզուների, այսպես կոչված, լուվալիկիական ենթախումբը։ Այն մ.թ.ա. 1-ին հզր. հարավարևմտյան Ասիայի Լիկիա (սեպագիր՝ *Lukka*) պետության լեզուն է, որը հայտնի է տարածքային երկու տարբերակով (քարբառերով)։ Առաջինը կոչվում է *լիկերեն Ա (բուն լիկերեն)*, հյուսիսարևելյան և կենտրոնական Լիկիայում, որից մեզ են հասել տապանագիր և նվիրաբերական արձանագրություններ, հրովարտականեր, վիպական տեքստեր և այլն (ամենավաղը՝ մ.թ.ա. 5-րդ դ.), իսկ երկրորդը՝ *լիկերեն Բ (միլերեն)*, հարավարևմտյան Լիկիայում, որից էլ պահպանվել են պատմական բովանդակության բնագրեր, որոնք ներառում են նաև ծիսական բնույթի հատվածներ (4-րդ դ. 1-ին կես. մ.թ.ա.^{*)}։

Միլերենին ուղղակիորեն կամ երկրորդաբար վերաբերող բավականին սահմանափակ թվով աշխատություններից (ուսումնասիրություններ, բառարաններ, բառացանկեր և այլն) քաղված նյութի սահմաններում հնարավոր է այդ լեզվի և հայերենի միջև մատնանշել ծագումնային առնչությունների վերաբերող որոշ տվյալներ, հիմնականում հնչյունական կազմի, մասամբ ձևաբանական կառուցվածքի վերաբերյալ [Հմմտ. *Kronasser*, 1956, *Laroche*, 1958, 1959, *Neumann*, 1974, *Фридрих*, 1952. *Десницкая*, 1952. *Иванов*, 1963, 1980. *Королев*,

³⁰ Իլիչ-Սվիտիչի գրքում բովանդարել փրկակով 374-ի փոխարեն նշված է 373 [նույն տեղում]։

1976, *Баян*, 1980, այլև 1985, 1987, 1990, *Tischler*, 1983, *Puhvel*, 1984 և այլն]:

1. *Հնչյունական զուգադիպումներ*: Առավել ուշադրություն են գրավում հնչյունական այն զուգահեռները, որոնք ներառում են առաջին հերթին ձայնավորները (մակ' ձայնորդները) և քաղաձայնները, այնուհետև շատ քիչ դեպքերում՝ մնացածները:

Միլերենի հնչյունական համակարգն աչքի է ընկնում՝ ա) պարզ և ռեզային ձայնավորների հակադրությամբ, որն ունի առավել ցայտուն դրսևորում, քան խեթալուվական մյուս լիզուներում (բացառությամբ բերևս լիկերենի), բ) պայթյակն բաղաձայններն առանձնանում են երկատիճան հակադրությամբ՝ ի տարբերություն նախամիլերենի, որի համար ենթադրվում է նաև շնչեղների գոյություն, գ) ներկայացնում է ավելի մասնավոր դեպքեր (հետնալեզվային քմային ձայնեղ քաղաձայնի փոխարինում շփականով, քմային շփականի արտահայտում հետնաքմայինով և այլն. տե՛ս ստորև):

1) *Ձայնավորները* միլերենում, ինչպես ընդհանուր լիկերենում, երկու կարգի են, «մարտ» (ոչ-ռեզայինացած)՝ a, u, e, i, և «աչ-մարտ» (ռեզայինացած)՝ ä, ü, ē, ī, որոնք ներկայացնում են a/ä, u/ü, e/ē, i/ī հակադրություն: Իսկ հայերենում դրանք հանդես են գալիս պարզ *ա* (a), *ո* (o), *ե* (e), ի (i), *ը* (ə) և քարշ³¹ երկբարբառակերպ *լ* [^l**h* / (*ē*) / (**e*) ?] [< հե. **e*₁, **a*₁/*o*₁] և մենաբարբառացած (ձայնավոր դարձած) *մ* [^m**n*+ (**o*+*y*) // *t* (u/ʷ) (*ʷ*)] [< հե. **u*/*ü*, **ö*, **ö*/*ü*, **op*-] տեսքով³¹:

Հայերենի հետ կարելի է դիտարկել ձայնավորների հետևյալ կարգի ծագումնային զուգադիպումները:

ա) Միլ. a ~ հայ. *ա* (a/ä/ē) հմմտ. խեթ.-լուվ. a (< հե. **ä*, **a*): Օրինակ՝

միլ. *pad-r* «ղնել, կարգել, կանգնեցնել» ~ հայ. *ոտ-ն, հետ-ը, ետ-ն, յ-ետ-ոյ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *pad'a* «տար», *pedan* «տեղ»,

³¹ Հմմտ. *Է.Ք.Սղայան*. Գրաբարի քերականություն, հ. 1 (Միմիսոնիա. գիրք Ա, Հնչյունաբանություն), Ե., 1964, էջ 92-96, 134-140: *Յ. Գ. Դումանյան*. Структура индоевропейских мов в армянском языке (Опыт реконструкции), М., 1978, с. 40-43:

հուն. *πέδον* «գետին», լատ. *pēs*, (սեռ. հոլ.) *pedis* «տար», այլև խեթ. *pata*-«տար», հուն. *πούς*, *ποδός* «տար» և այլն (< հե. **pōd-*, կամ **p^het'-*/**p^hot'-* [*Баян*, 1980, с. 12, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 43, 57, 154 և այլն]:

միլ. *da*-«տալ» ~ հայ. *տա-լ* «նույնը». հմմտ. խեթ. *dā*-«վերցնել», լիդ. *dā*-«տալ», այլև հնդկ. *dādāmi* «տալիս եմ», ավեստ. *dadāiti* «տալիս է», հայրակ. *dadātv* «(նա պիտի) տա», հուն. *δίδομι* «տալիս եմ, լատ. *dō* «տալիս եմ», պրոս. *dāst* «տալիս է», հավ. *damī* «տալիս եմ», լիտվ. *dūomi* «տալիս եմ» (< հե. **dō-*, կամ **t'oH-* «տալ») [*Баян*, 1980, с. 12, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 41, 50, 753]:

միլ. *alb*-«սպիտակ, լուսավոր», «մարտ» ~ հայ. *աղ(ա)կ-նի* (բրբռ. *եղու-նիկ*). հմմտ. խեթ. *alpa* - «սմպ», հուն. *ἀλφός* «սպիտակ փառ (աչքի վրա և այլն)», լատ. *albus* «սպիտակ», հրգեթմ *albiz* «կարապ», հավ. *lebed* (< հե. **albo-* «սպիտակ»): [հմմտ. *Kronasser*, 1956, p. 37, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 65, 783 և այլն]:

բ) Միլ. a ~ հայ. *լ* (**h*)/*ա*. հմմտ. խեթ. a (< հե. **eH-*): Օրինակ՝

միլ. *ta*-«տնել, դասավորել», տարբ. *ddi-* ~ հայ. *դի(ն)-նմ, դի-ր, դա-դար* [բրբռ.՝ *դարդար* (**դա-ր+դա-ր*)] «երեխան քնեցնելիս մոր հորդորը»: հմմտ. խեթ. *dai-/tai-* (< հե. **dheH-*) [*Баян*, 1980, с. 13]:

գ) Միլ. a (լիկ. *U e*) ~ հայ. *է/ն* . հմմտ. խեթ. e, լուվ. *a³²*: Օրինակ՝

միլ. *asxxa* «արյուն» ~ հայ. (բրբռ.) *էշխ* (**h*շխ)/(*h*էշխ) «եռանդ, տակուն լինելը», մաս հայ. (բրբռ.) *հէշար* «արքուն, զգոն» (*ʷ*). հմմտ. խեթ. *eshar*, լուվ. *ashar* [< հե. *(*H*)*e-shr*] (տե՛ս մաս ստորև):

միլ. *aba* (մակ. *ebe-*) «սա, այս» ~ հայ. (*h*)*ապա*, (բրբռ.) *բբբ* «(սպա) ուրեմն, դե՛, այդ դեպքում». հմմտ. խեթ. *apa*, լիդ. (դերանվան հիմք) *ebā* (< հե. **e*-*bho-*):

³² Գտնում են, որ որոշ բառերում (որը հարավարևելյան քարաքային հատկանիշ կարող է լինել) այս դեպքում a-ին համապատասխան է խեթ. e (կամ a), լուվ. a, լիդ. e (< հե. **e*) [*Баян* 1980, с. 13]:

դ) Միլ. a [նախամիլերեն ձայնավորական խմբի մեջ՝ բուլլ w կամ j ունեցող՝ uwa կամ aja հնչյախմբերից առաջ եկած, որ ստացվում է բառասերման (հնչասերման՝ հապլոդիայի) հետևանքով] ~ հայ. ա: Օրինակ՝

միլ. mawa- «ուժեղացնել, ամրացնել» (<*mawa-wa-) ~ հայ. *ա-մու-ր (ամրոց)* (°) (< հե.*moi-ro°). որն, ի դեպ, նույն ամասնոց ունի. ինչ լիկ. րոնաա-«կառուցել» (< pama «առուն»). հմմտ. հուն. Παρνάστος «առուն. աստվածների բնակատեղի, Պառնաս»³³.

միլ. ma-dra «հասուն՝ բարգավաճ լինելը» (<*maja-tar) ~ հայ. *մած(նում)/մեծ (անայ)* (°). հմմտ. խեթ. mekki- «մեծաբիվ», բոխ. U māk, Բ māka «մեծաբիվ», հինդկ. mahi- «մեծ», mahānt- «մեծ», ավեստ. mazant- «մեծ», հուն. μέγας «մեծ», լատ. magnus «մեծ» և այլն (< հե.*mekH-) [հմմտ. *Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 782*]:

ե) Միլ. e ~ հայ. *ի/ը*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *ē (խեթ. e, i, լիդ. i) (< հե.*ē): Օրինակ՝

միլ. lebi «հարձակում» ~ հայ. (բրբռ.) *լար/ռիկ, լար/ռոտել* «վրա տվող, անկարգ» (°). հմմտ. խեթ. lip(p)ai- «վնաս տալ՝ հասցնել, վնասել», լիդ. -λίβ/βι- (< հե.*lebh- «բռնել, ճանկել, ազանորեն վերցնել»).

միլ. wed «ջուր» (°) ~ հայ. *գեա* «ջուր». հմմտ. խեթ. wat, we/it-, լուվ. wid- (< հե.*wēd-, կամ *we't- /ut'-) [տե՛ս *Բալոյ, 1980, c. 13, Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 273, 671, 942. հմմտ. Չախուկյան, 1987, էջ 114, 207, այլև 2010, էջ 156*]:

զ) Միլ. e ~ հայ. *ե/ի*. խեթ.-լուվ. լեզուներում՝ բացի լիդերենից, դարձել է a [լիդ. *i, e], ընդ որում միլերենում այն նույնպես հեթրազայվում է i-ի հետ (< հե.*ē): Օրինակ՝

միլ. wesc-/wisi- ~ հայ. *վես, վեսեմ* [իրան. փոխառություն] // *սեզ* (<*qiw-. արմատի շրջում). հմմտ. խեթ. assu- «զավ, բարի», լուվ. wasu-, լիդ. viš(s)i- [< հե.*(y)es- «մույնը»]:

³³ Հնդիակը նաև գտնում է, որ w, j բաղադրիչ ունեցող բաղաձայնական խմբերի նման որպաձրջ բնորոշ է ոչ միայն լիիական տարածքին (արևալիմ), այլև ողջ հնդեվրոպական լեզուներին [տե՛ս *Բալոյ, 1980, c. 13, քրմ. 14*]:

է) Միլ. e-ն որոշ դեպքերում ներկայանում է իբրև վանկային ձայնորդների զարգացման արդյունք՝ R̥C- («անորոշ ձայնորդ+բաղաձայն»), RH- («անորոշ ձայնորդ+լարինգալ») հաջորդականությամբ: Օրինակ՝

միլ. erci «դրսից, արտարուստ» (<*r̥hei) ~ հայ. (բրբռ.) *արխ* «սահման, եզր» (°). հմմտ. խեթ. a/ir̥ha- (< հե.*r̥H-): Հմմտ. նաև խեթ. er̥ha-//ar̥ha- «սահման. եզր. մարզ», ar̥ha- «նուրբ. դուրս. գծից այն կողմ», ar̥hazena «սահմանից այն կողմ՝ շրջակայքում (սարող)», լատ. օրա «սահման. եզր», լատվ. āra «սահման. կողմ. եզր», լիտվ. օրաս «ոլ. եղանակ» և այլն (< հե.*e/orH-) [տե՛ս *Բալոյ, 1980, c. 13, հմմտ. Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 206, 743*]³⁴.

միլ. elpa- «խոսել, ասել. պատմել» ~ հայ. (բրբռ.) *լեր* «ձևեր անել, խաբիբել, բյուրիմացության մեջ գցել» [հմմտ. ասացվածք՝ *բու լերեր, իմ ջերեր* «քո ասածները ես լավ էլ գիտեմ՝ հասկանում եմ՝ կոտանում եմ» (Մուշ, Ալշ., իմա՝ *ջեր* «զրպակ»), այլև հայ. (բրբռ.) *լարառա* «մեծաբերեց» (°). հմմտ. հուն. λαπίζω «պարծենալ. զլուխը գովել», հինդկ. lap- «շատախոսել, զրարանել, պարծենալ» (<*h₁lep-):

ը) Միլ. u ~ հայ. *ու/ն*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *u [< հե.*o (անշեշտ). հե. *o (շեշտված) > խեթ.-լուվ. *a, միլ. a]: Օրինակ՝

միլ. urtu(wa)- «սկսել, մեծ. բարձր» ~ հայ. *ուրթ* «խորը զավակ», *որոջ* «գառն(ուկ)», այլև *որթ* (°), *որդ-ի* (°), *հ-որթ* (°) «[բուն՝ նախնական իմաստով] աճ, շարունակություն. վերելք», (բրբռ.) *որոճ-իկ* «[սխառնի] պատյան՝ թումբ (հիշեցնող) (°)». հմմտ. լուվ. urat- [< հե.*or(ə)dh- «բարձր. աճել, աճ տալ»], բոխ. oroc- «բարձր» [տե՛ս *Pokorny, 1959, p. 339*], այլև լատ.

³⁴ Միաժամանակ գտնում են, որ չի բացառվում մնամատիպ բացառություն լուվերենի դեպքում. լուվ. a սովորական e-ի փոխարեն, բայերից՝ elh- «վանակ, մարբել» (< հե.*h-), այլև լուվ. lahuni-, խեթ. lahwa-i- «վանակ» (հմմտ. հայ. *լու-անամ* «նույնը», երև ոչ նաև *լոզ/դ-անամ* «զոդանակ, մարբել») (< հե.*loh-), անուններից՝ լուվ. er̥ha-wa, որին առնչակից է խեթ.-լուվ. *arh-/*r̥h- «սահման անցկացնել, սահման, եզր» [հմմտ. հայ. *արխ* «սահման, եզր» (տե՛ս վերը)] (< հե.*e/orH-) [Բալոյ, 1980, c. 13, քրմ. 19, *Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 743*]:

ariēs (սեռ. հոլ. arietis) «ոչխար», պրուս. eristian «զատն(ուկ)», հռուս. яръка «ոչխար. մարի», яре «զատն(ուկ)», լիտվ. ėras «զատն(ուկ)» և այլն [հմմտ. *Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 584*]:

բ) Միլ. u ~ հայ. *ւ (վ)* (< հե. *u, մաս. *u ունեցող երկբարբառներ՝ *ou, *eu): Օրինակ՝

միլ. kuma «(ծխակամորեն) մարուր» ~ հայ. (բրբռ.) *խը-վան* (Մուշ, Ալշ.) «պինդ՝ ամուր, ուժը տեղը», «կենտարախ, համառ», *խվան* (<*խվայ*) (Կր., ՆՆխ.) «խաանդոտ, բուռն սեր տաճող, խորշող» [*Քարքարային բառարան*], 2002, էջ 390]. հմմտ. հինդկ. komala «նուրբ, փափուկ», kumāra «երեխա, պատանի» (< հե. *k^(h)lyent^(h)o-//syent^(h)o-) (*) [հմմտ. *Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 801-802*]:

ժ) Միլ. u (wa, ura հենչատեղման հետևանքով) ~ հայ. *ւ, վ* : Օրինակ՝

միլ. uba «ցուր» ~ հայ. *կով, ցու-լ (հնչ. *ցու-լ)*. հմմտ. լիկ. U wawa «նույնը» (< հե. *k^o(o)u-?).

միլ. mutala «ամուր. ուժեղ, պինդ» ~ հայ. *մոլր* «նեցուկ, հենարան, ցից» (*). հմմտ. խեթ. muwattalli «ամուր, ուժեղ» (< հե. *me(i)u-thi- «արմբացնել, ցից, սյուն» (*)) [հմմտ. *Ջահուկյան 1972, էջ 61, այլև 1987, էջ 137, 180, 206, 240* և այլն, 2010, էջ 533-534]³⁵:

միլ. zusi «լույս», «լույսի աստված» ~ հայ. *տիւ* (հնչ.՝ *տիո) «օր, ցերեկ» [(տու-ը)*նջեան*] «ցերեկվա, ցերեկային» և այլն]. հմմտ. խեթ. šiyatt- «օր», լատ. dies «օր», հիլդ. die «օր», հինդկ. divā «օրվա մեջ՝ ընթացքում» և այլն (< հե. *t^hi-y-) [հմմտ. *Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 475, 793, Համբարձումյան, 2002, այլև 2003, էջ 242-260, 2007, էջ 32-37*]:

ժա) Միլ. i ~ հայ. *ի(ն)*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *i (< հե. *i): Օրինակ՝

միլ. ziw- «աստված» ~ հայ. *տիւ-//տու-* (հնչ.՝ *տիո/**տու*) «լույս, ցերեկ». հմմտ. խեթ.-լուվ. d^hiw- (< հե. *diu-, նոր

նշանակմամբ՝ *t^hi-y- «օր, ցերեկ») [հմմտ. *Pokorny, 1959, p. 219, Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 791, Иванов, 2007, c. 282-290*].

միլ. kiki «պատժել, դատապարտել» ~ հայ. *ծեծ* «ծեծ, զան. ծեծել» (*). հմմտ. խեթ. ki-nu- «(ուժով՝ կոտորելով) բանալ» (< հե. *g^hei- «խոր բացվել. բաց լինել») [տե՛ս *Pokorny, 1959, p. 419, Баян, 1980, c. 14*. հմմտ. *Ջահուկյան, 1987, էջ 125, այլև 2010, էջ 361*]:

ժբ) միլ. i ~ հայ. *ի//(*է*)* (< հե. *ē): Օրինակ՝

միլ. ni «ոչ, չ» ~ հայ. *մի* «ոչ, չ». հմմտ. լուվ. ni-s (< հե.

*nē).

միլ. kride «հավատ(ք)» ~ հայ. *սիրտ (անել՝ դնել)* «հավատ(ալ)». հմմտ. խեթ. ki-ir «սիրտ», հուհ. Կիր «սիրտ», կելտ. cretim «հավատում եմ» (< հե. *k^(h)er-t^h-) [հմմտ. *Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 100, 800*]:

ժգ) Միլ. ē ~ հայ. *իմ-, եմ-(ըն-)*. հմմտ. խեթ.-լուվ. en (< հե. *eN): Օրինակ՝

միլ. mē-mi «բառ, խոսք» ~ հայ. *իմ-անամ* «իմանալ. հասկանալ, խորհրդածել» (*). հմմտ. խեթ.-լուվ. men-mi, լատ. emō «զնել, ձեռք բերել», հիլդ. em «վերցնել, ընդունել», լիտվ. imti «վերցնել» (< հե. *men- «մտածել, ենթադրել») [հմմտ. *Pokorny, 1959, p. 726-727, Ջահուկյան, 2010, էջ 285*].

միլ. ēntr- «ներքին. ներսի կողմ» ~ հայ. *ենք (ընք <*ընդ*)* «տակը, ներսը. *ենք(ա), ստոր(ա)*». հմմտ. հուհ. ēntera «ընդերք, փորտախթ», սլավ. вѣн-отрѣ «ղեպի ներս, մեջք» (< հե. *entr-).

միլ. ēmu ~ հայ. *եմ* «ես (բայ. 1-ին դ.՝ եմ)». հմմտ. խեթ. ammuk- «իմ, ինձ», լուվ. amu- (նույնը), լիդ. amu (նույնը) [< հե. *em(e)] [*Pokorny, 1959, p. 702, Баян, 1980, c. 14*. հմմտ. *Գամքրելիզե, Иванов, 1984, c. 286, 383*]:

ժդ) Միլ. ā ~ հայ. *(ը)ն- (ան-, ամ-*)*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *an (< հե. *oN): Օրինակ՝

միլ. -ātu ~ հայ. *(ը)ն (ըն-կեր, ըն-բամ. ան-ձեռոցիկ, ամ-րողջ, արն-ամ-արն-եմ* և այլն). հմմտ. խեթ.-լուվ. *-an-tu (< հե. *-on-tu-):

³⁵ Խեթ. ձևերի համար տե՛ս "An Etymological Dictionary of he Hittite Inherited Lexicon", p. 681-682:

ծծ) Միլ. ու ~ հայ. -(ը)ն (վերջնահանգ -ն^ո). հմմտ. խեթ.-լուվ. *տն (< հն. *uN//*oN): Օրինակ՝

միլ. -ն (եզ. ք. հայց. հոլ.) ~ հայ. -ն (գոյ. վերջնահանգ -ն՝ գերմն. *տուն* և այլն, որը հավանաբար եղել է եզ. ք. հայց. հոլ. վերջ.): հմմտ. խեթ.-լուվ. *-an (< հն. *om) [հմմտ. *Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 360*]:

ծզ) Միլ. տ ~ հայ. -(ի)ն (վերջնահանգ -ն^ո). հմմտ. խեթ.-լուվ. *տն (< հն. *iN): Օրինակ՝

միլ. -տ (եզ. ք. հայց. հոլ.) ~ հայ. -(ի)ն (եզ. ք. տր. հոլ. -ին *հարսին, մատին, ոտին* և այլն, անցած երբեմնի հայց. հոլովից). հմմտ. խեթ.-լուվ. *-in (< հն. *im):

2) *Չայնորդները* միլերենում, ընդհանուր առմամբ՝ լիկերենում շատ չեն՝ *m, n, l, r*, որոնք կարող են հանդես գալ վանկակազմակերպչական/նշ-վանկակազմակերպչական գործառնությունով: Սրանց վերաբերյալ առայժմ հնարավոր է միայն մեկ-երկու զուգարդիպում նշել: Տվյալ դեպքում ամենավստահելի փաստը, քերես, հայ. *մ* ձայնորդի հետ միլ. *m*-ի զուգարդիպումն է:

Միլ. *m* ~ հայ. *մ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *m* (< հն. *m): Օրինակ՝ միլ. *māmre* «մեռածներին, մեռած մարդկանց» ~ հայ. *մեռանիմ* «մեռել»): հմմտ. խեթ. *mer-* «կորսվել» (< հն. *mer-/*mor-) [տե՛ս *Pokorny, 1959, p. 735*]:

3) *Պայթական բաղաձայնները* միլերենում ներկայացնում են երկաստիճան (չնշեղազուրկ) հասակարգ՝ *b/p, d/t, -k* (հետնալեզվային ձայնեղի բացակայությամբ), այսինքն՝ չունի հայերենին բնորոշ շնշեղ խուլեր՝ *ph, th, kh* (հմմտ. հայ. *փ, թ, ք*):

Այս դեպքում կարելի է դիտարկել հետևյալ կարգի ծագումնաբան զուգարդիպումները:

ա) Միլ. *p* ~ հայ. *h/պ, օ* (զրո). հմմտ. խեթ.-լուվ. *p (խեթ. *p, փ, փ*) (< հն. *p): Օրինակ՝

միլ. *pre-te* «քչեց, վանեց, խփեց» ~ հայ. *հարկ(վ)-անել, պր(ծ)-նուլ* (*), *որոտ(ամ)* «որոտալ. ամպրոպել» (*). հմմտ. խեթ. *parh-* «քշել, վանել», հինդլ. *pūrtá, pūrti* «խառուցում. մաս. բաժին», լիտվ. *periu, peiti* «խփել, հարվածել», սլավ. *peřati* «նույ-

նր» (< հն. *per-, այլև *p^hih- «խփել») [*Pokorny, 1959, p. 818-819*, հմմտ. *Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 200*]³⁶:

բ) Միլ. *p* ~ հայ. *p* (< հն. *b^hl- «խփել»): Օրինակ՝

միլ. *arītra* «ձող» ~ հայ. *բիր* «մահակ. (հաստ) զավազան» (*բրիչ, բրչ*) նմ «փորել»), այլև *բահ* (< **բար-ի*) «փորելու գործիք». հմմտ. խեթ. ^(dis)*arimra-* «ծիսակազմ առարկա (փայտյա)», հինդլ. *rambhá* «մեցուկ, ձող, ամբարցուկ» (< հն. *b^her-), երև ենթադրելի է խեթալուվականում (նաև հնդկականում) արմատի կազմիչ տարրերի ոչ ստանդարտ դրափոխություն (*) [հմմտ. *Անտոյան, 1971, էջ 392-393, 452, Չահուկյան, 1987, 72, 116, 212* և այլն, *Kronasser, 1956, p. 39, Tischler, 1983, p. 57, Баян, 1980, c. 16, Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 707, 884, Watkins, 1985, 7* և այլն]:

միլ. *pu-wa* «բարձր, մեծ» ~ հայ. *բարձ-ր* «բարձր, մեծ» (եզ. սեռ. հոլ. *բարձու*), *-բերձ* [(երկնա)-բերձ «մինչև երկինք բարձրացած»]. հմմտ. խեթ. *parku-* «բարձր», *ավեստ.* *bərəzi-* «բարձր», հինդլ. *bṛhánt-* «բարձր», թիս. *U/P pārk-* «բարձրանալ», հրեերմ. *berg* «աար» և այլն (< հն. *b^herg^hl-) [հմմտ. *Գամքրելուձե, Իվանով, 1984, c. 174, 217* և այլն]:

գ) Միլ. *b* ~ հայ. *z*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *bh (սեպագիր՝ *p*) (< հն. *bh): Օրինակ՝

միլ. *alb* «սպիտակ», «պայծառ», «մաքուր» ~ հայ. *պլուտնր* (**պլ(ա)-ուտնր*), այլև *պլատուն(ը)* «ստաղարույլ, բազմաստեղք», *պլանի* «աղավնի (բույուր)». հմմտ. խեթ. *alpa-* «ամս», հուն. *άλφός* «սպիտակ փառ (աչքի վրա և այլն)», լատ. *albus* «սպիտակ», ումբր. *alfu* «սպիտակ», «սպիտակ (զգեստ)», հրեերմ. *albiz* «կարապ», հլավ. *lebedi* «կարապ», ռուս. *лѣбѣдѣ* «նույնը» (< հն. *alb^ho- «սպիտակ», «պայծառ») [*Pokorny, 1959, p. 819-822*, հմմտ. *Баян, 1980, c. 15*, прим. 30]:

1959, p. 83, *Գամքրելիձե, Իվանով, 1984, c. 783, Բայոն, 1990, c. 14, Ջահուկյան, 2010, էջ 25, 35*³⁷:

դ) Միլ. b ~ հայ. *լ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *ϑ* (< հե. **ϑ*): Օրինակ՝ միլ. *alba-* «վախարդել, բովել, դյութել», «աղաչել, աղերսել, պաղատել» ~ հայ. *աղաթթ*(*p*) (< *աղաչել*). հմմտ. խեթ. *alyanza-* «կախարդում, կախարդելը», *alya-nz-atar* «կախարդություն, մոգություն», լուվ. *aluxa* (հմմտ. հուն. *άλύω* «հառաչել, տնջար», «դեստոնիք ընկնել, շուռումուռ գալ») (< հե. **alu-/aleu-*) [*Pokorny, 1959, p. 27-28, Բայոն, 1980, c. 16, Գամքրելիձե, Իվանով, 1984, c. 808*].

միլ. *zballi* «աստվածային» ~ հայ. *տիլ* «օր, ցերեկ. լույս» (հմմտ. *դի-թ* «աստվածներ»), հմմտ. խեթ. *šiyalli* (< *šiya-* «աստված») (< հե. **t'šey-*) [*Գամքրելիձե, Իվանով, 1984, c. 791, 860, Համբարձումյան, 2007, էջ 32-37* և այլն]:

ն) Միլ. t ~ հայ. *տ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. **t* (< հե. **t'*): Օրինակ՝ միլ. *tube-* «պատժել» ~ հայ. (բրբռ.) *տրփել* «զետնով տալ. գետնին գցել»³⁸. խեթ.-լուվ. **tapai-* «խփել», հուն. *τόπτω* «խփել», «կտրել, հատել. կտորներ», հինդկ. *tōpati* «խփել» (< հե. **teup-/tup-*)³⁹:

³⁷ Այս առումով Գ.Ջահուկյանը նշում է հետևյալը. «Մայիտակի ամվանունները կապված են գերազանցապես փայլելու գաղափարի հետ. և այդ գաղափարի հնդեվրոպական առատ արտահայտման պայմաններում դժվար է ասել, թե հայերենը ո՞ր տարրերակը կարող էր ընտրած լինել հավանական են, օրինակ, **աղթ* կամ **աղա* (**alho-* կամ **aleu-* «սպիտակ».) այստեղից են *արտոնի*, բերես նաև *ալա(յ)տոնթ* «համաստեղություն» [*Ջահուկյան, 1987, էջ 270*]: Բացի այդ, միլ. (լիկ.) *alb-* բառը, իբրև սեճ (< **alba*. լիկ. *wawa* «ցուլ») ձևի հետ՝ *alb* սեճ կապակցություն, նշանակում է «կենդանի, որ զոհաբերվում է տասաներկու աստվածներին» (հմմտ. հայ. առասպելներում սպիտակ ցուլերի կամ արջառների զոհաբերման երևույթը), որն այլ բան չէ, քան էրեմանշակությանց զուգադիպում:

³⁸ Հայ. (բրբռ.) *տրփել* «զետնով տալ. գետնին գցել» բառի արմատը բաղադրվել (կոնտամինացվել) է *տափ* «զետնին» (*տափել, տափան, տափարակ* և այլն) արմատի հետ:

³⁹ Կան այս զուգարանությունը հակառակ օրինակներ, երբ միլ. t-ին համապատասխանում է խեթ.-լուվ. d (< հե. **dh*), հմմտ. միլ. *ta-* «դնել,

զ) Միլ. d ~ հայ. *տ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. **d'* (< հե. **d*): Օրինակ՝

միլ. *da-* «տալ» ~ հայ. *տալ* «նույնը». հմմտ. խեթ.-լուվ. **d'a-* «տալ», «վերցնել» (< հե. **dō*):

է) Հնարավոր է նաև՝ միլ. d ~ հայ. *դ, յ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. **dh* (< հե. **dh*): Օրինակ՝

միլ. (d)di- «դնել», «տեղը դնել. տեղավորել, պատկեցնել» ~ հայ. *դնեմ* (**դի-նեմ*). հմմտ. հինդկ. *dhāman-* «(սուրբ) դրվածք. սովորույթ», հուն. (հուն.) *ἀνά-θημα* «ծես. կարգ», *θέμα* «օրենք. վճիռ», հանգլ. *dōm* «վճիռ» և այլն (< հե. **d^{hi}e-H-*) [*Pokorny, 1959, p. 235-2397, Բայոն, 1980, c. 16, Գամքրելիձե, Իվանով, 1984, c. 810*].

միլ. d (միջծայնավորային) ~ հայ. *յ* [ներկ. ժամ. եզ. 3-րդ դ.՝ *բերլ* (< **բերիլ*)]. հմմտ. միլ. -di, խեթ.-լուվ. **-ti* (< հե. **-ti*):

ը) Հետնալեզվային պայթյակներից առայժմ քիչ բովով զուգահեռ կարելի է մատնանշել. մանավանդ որ միլերենում դրանք ներկայացնում են ոչ լիարժեք շարք:

միլ. k ~ հայ. *ք*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *k'* (< հե. **k'*): Օրինակ՝ միլ. *ker-*, *kirada* «մաս, բաժին» ~ հայ. *քեր(թ)ել* «մասնատել, բաժանել» [նաև *քեր(ծ)ել, քոր-ել, քրքր.*] *խոռ* «կիսատ. պակաս. ծայրը բոցբաժ» (*). հմմտ. խեթ.-լուվ. *k'er-* (նաև *kur-*) «կտրել, կտրատել. մասնատել, անջատել» (< հե. **k^{hi}er-*) [հմմտ. *Բայոն, 1980, c. 17, Գամքրելիձե, Իվանով, 1984, c. 200, 706*]:

միլ. k ~ հայ. *ճ*. հմմտ. խեթ. k (լուվ., լիկ. *ø*) (< հե. **k^{hi}o*): Օրինակ՝

միլ. *kiki* «պատժել, դատապարտել» ~ հայ. *ճնշել* [*ճ(ի)-ն-շ-ել*] «ճզմել, սեղմել». հմմտ. խեթ. *ki-nu-* «(ուժով՝ կտրել[լով] քանալ» [< հե. **k^{hi}o*-ei-(nā) «վճար(ում), հատուցում, վրեժ-

գետնել», խեթ. *dai-* «դնել», հմմտ. հայ. *տա-մ* «տալ, հանձնել» (< հե. **dhe-H-*) [տե՛ս *Բայոն, 1980, c. 16*]:

[խնդրոթյունն]» [հմմտ. *Баюн*, 1980, с. 17, *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 809-810]⁴⁰:

4) *Շփականները* բուն իմաստով մի քանիսն են՝ w (-), s/z, x (գրությամբ՝ զ)/չ, որոնք հայերենի հետ ի հայտ են բերում ոչ այնքան տարածական, ծագումնային զուգադիպումները: Առայժմ հնարավոր է նշել նման կարգի որոշ դեպքեր:

ա) Միլ. w ~ հայ. *բ, ց (կ)*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *w (< հե. *g^o): Օրինակ՝

միլ. -we (բառ-մասնիկ) ~ հայ. *բա-* [*բա-մ* (բրբթ.՝ *բբբ* «որ աստ՞ն են»), քերես նաև *բա-n* (**բառ-բառ-ել > քար-բառել*) (*)]. հմմտ. խեթ. -ya(r) «որպես թե, իրր(և) թե», ւերյա «կանչել», լուվ. -ya «ձայնել», պալ. *բեր- կանչել*) (< հե. *բեր- «խոսել. բարբառել», «կանչել. ձայն տալ»). հմմտ. նաև հուն. εἶρο [Ἔειρο (< *բեր-յօթ)] «ասում եմ. կանչում եմ, ձայն եմ տալիս», լատ. uerbum «բառ. խոսք», գոթ. waird «բառ», գերմ. Wort «բառ», անգլ. word «բառ», ռուս. *дѣ (дѣет)* «ասում է, խոսում է» [հմմտ. *Баюн*, 1980, с. 17, *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 216, 231, 361, 367]:

միլ. wawa «ցուլ» ~ հայ. *ցուլ* (հնչ.՝ **ցուռ-լ*) «ցուլ» (*), *կուլ* «կով». հմմտ. խեթ. huarsa «ցողիլ. շաղ տալ. սրկել», yarsa «կարփիլ» [< հե. *k^o(o)յ-] (տես վերը՝ ձայնավորների վերաբերյալ *ժա կետը*] [հմմտ. *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, сс. 191, 755, 868 և այլն]⁴¹:

⁴⁰ Ըստ Բայունի՝ խեթ. ki-տ- < հե. * ցիե- «խոր բացվել՝ բաց լինել. դասարկվել», որ իմաստի առումով քիչ հավանական է (նույն տեղում): Ըստ Ջահուկյանի՝ հայ. *ծնչել* < հե. *ցե- (որ երբեմն նշվում է հարցականով) [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 125, 213, 589, այլև 2010, 495]:

⁴¹ Ընդ որում միևերնում և խեթերենում քնային շնչող կամ կողորդային («պարհզար») *g^o+ w > w տարբերակվածությունը համարվում է հավանական: Ըստ այսմ հայ. *ցուլ* բառը երբ՝ ամենամախնական իմաստով նշանակում է «ցայտեցնող. քեղմավորող» (հմմտ. խեթ. huarsa «ցողել. շաղ տալ. սրկել», warsa «կարփի. շիք»): Միաժամանակ ենթադրվում է, որ հե. *k^o > միլ. w անցումը տեղի է ունեցել ԿՄ միջին օղակով. հմմտ. հայ. *գիհի* ~ քարթվ. *ywino- (վյուց. ԿՄ) «գիմ» (< հե. *yoyno-) [*Բաюн*, 1980, с. 17, *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 647-655]: Մյուս կողմից, եթե ընդունում ենք միլ. w ~ հայ. *ց/կ* զուգադիպումը, և ըստ այդմ՝ հայ. *ցուլ*

բ) Միլ. s ~ հայ. *թ* (զրո). հմմտ. խեթ.-լուվ. *s (< հե. *s): Օրինակ՝

Միլ. (e)s-tte «եղավ. (նա) էր» ~ հայ. *էր* (< **էյր*). հմմտ. խեթ.-լուվ. es- «լինել» (< հե. *es-):

գ) Միլ. z (հնչյունով՝ ts / dz) ~ հայ. *ծ/ձ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *ձ/տ* (< հե. *d. նոր նշանակմամբ՝ t): Օրինակ՝

միլ. ziwi «աստված» ~ հայ. *տի/տուտ-(աժ)* (հնչ.՝ **տի/ու/տուտու-աժ*) «աստված». հմմտ. խեթ. *Տիւ-* «(արևի) աստված», լուվ. tiwatt- «ցերեկվա (լույսի) աստված», Կիպ- «(արևի) աստված», պալ. Կիյա «ճուղի», լիդ. *լիւ / տիւ* «աստված» (< հե. *ժիթս- . նոր նշանակմամբ՝ *t¹յես-) [հմմտ. *Համբարձումյան*, 2002, այլև 2007, էջ 32-37]:

Ջնային շփականների դեպքում ևս առայժմ հնարավոր է բերել միայն սահմանափակ տվյալներով զուգադիպումներ:

դ) Միլ. q ~ հայ. *հ* (բրբթ. *խ*). հմմտ. խեթ.-լուվ. H (առաջին շարքի ձայնավորներից առաջ): Օրինակ՝

միլ. qtti- «սպանել. զոհել» ~ հայ. *հատ-* «կիսած. հատակտոր» (բրբթ. *խատ-նել* «շունչը փչել. մեռնել»), հմմտ. խեթ. hattai- «խփել, կտրել, կիսել» (< հե. *H¹et-i- «սպանել, զոհաբերել՝ զոհ մատուցել») (հմմտ. *Ջահուկյան*, 2010, էջ 450).

միլ. qidri «խփել» ~ հայ. *խաթար-ել* (բրբթ.՝ *խաթրել*) «տեղաշարժել. խճողել» («վերադասավորել»). հմմտ. լուվ. hattari- «խփել, հարվածել» (< հե. *H¹et-r-)⁴²:

/կով տարբերակայնությունը, ապա վերջիններիս հետ նույնպիսի հարաբերության մեջ է նաև հայ. *բուլ(ա)* [ավելի ուշ՝ *բուղ(ա)*] բառը (*բ/վ* տարբերակայնության համար հմտ. հուն. βίος «կյանք» ~ հայ. *կյանք* «նույնը»), որպիսով թերևս կարելի է վերանայել վերջինիս փոխառություն լինելը. և ըստ այսմ ենթադրել, որ այն քնիկ *բուլ* (*բուլ) արմատն է, որը հետագայում բաղարկվել (կոնտամինացվել) է *-այ* վերջածանցով փոխառյալ buya «ցուլ» բառի հետ [հմտ. *Անտոյան*, 1971, էջ 483, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 139]:

⁴² Գ. Ջահուկյանը, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից, հայ. *խաթարել* «բանձնել, ավերել, քայքայել» (նաև *խաթել* «նվազել, րուպանել»), այլև *խացակ* (բրբթ. *խածուկ*) «ծածկոր, պտավոր, արատավոր, հիվանդ, տկար», *խացակել* (նաև *խացակել*) «ծախսել, սպառել, պակասեցնել» և սրանցից բաղադրված ձևերի համար, իրեն ընդհանուր արձանի *խաց-*

ե) Միլ. x ~ հայ. *h* (°). հմմտ. խեթ.-լուվ. *h(a)-* (մեծ մասամբ՝ հետին շարքի a և u ձայնավորներից առաջ) (< հն. *H): Օրինակ՝

միլ. *xlu-sa* ~ հայ. *հալ-ածել* «հեռացնել, վանել, քշել», բերև մատ *հայ-* (կրկնական՝ *հայ-հոյշ*, *հայհոյել* «կռվել, վիրավորական խոսք ասել») «ծաղրական բացականչություն» (°). հմմտ. խեթ. *halluwai-* «վիճարանել, գժտվել, կռվել, հայհոյել» (< հն. *H₂alu-).

միլ. *xuma-* (մակ *kuma-*) ~ հայ. (բրբռ.՝ Մուշ, Ալշ.) *հումա* «չեփված, չմշակված՝ հում (կաթի) սեր». «հում սեր» (°) < հն. *koum- / *kum- «մարդու», ավելի մախնականը՝ հն. *sey-/*su- «նզել, ճզնել (հեղուկ). հյութ (քամել), դուրս հանել՝ բերել»]. հմմտ. հինդկ. *sutóti* «նզում է, ճզնում է», ավեստ. *hunaotii*, այլև հինդկ. *sutá-* «քամած, ճզնելով դուրս բերված», էիլ. *suth* «հյութ. կաթ», հվգերմ. *sou*, հանգլ. *sčaw* «հյութ». իբրև պաշտամունքային (աստվածային) խմիչք՝ հմմտ. հինդկ. *sóma-* «սոմա (խմիչք)», ավեստ. *haoma-* «հատմա (խմիչք)» [հմմտ. Pokorny, 1959, p. 912, *Байон*, 1980, с. 18, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 653]⁴³.

միլ. *qaja* «գոհարան. գոհասեղան» ~ հայ. *հա՛* (**hw-* °) «ժավանորյան նշան՝ բառ», *հո՛*, (բրբռ.) *խոմ* «գարձանքի՝ հարցման բառ-նշան» (°). հմմտ. էիբր. լուվ. *haiaini*, խեթ. *hā-* «ժավատալ» (*hāmi* «ժավատում եմ»), այլև լատ. *domen* «(նախա)նշան. հանդիսություն, ծնա» (< հն. *Ho-) [*Байон*, 1980, с. 18, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 805]⁴⁴.

զ) Միլ. *x(x)* ~ հայ. *թ* (զրո). հմմտ. խեթ. *h*, լիկ. *χ/հ* (< *H₂): Օրինակ՝

խոսք-խոսած-հոսք տարբերակներ, բեականով (հարցականով) դիտում է ծագած հն. * *khəth-* (**skēth-*, **skoth-*) արմատից [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 149, 215, այլև 2010, էջ 308, 323]:

⁴³ Չի բացատրում հայերեն բառի՝ իրանական լեզուներից փոխառություն լինելը:

⁴⁴ Հայ. *հա՛* «անա, անավասիկ» բառը, սովորաբար դիտվում է իբրև «բ՝ մա-ծայնական բառ» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 608, այլև 2010, էջ 437]:

միլ. *mlu-xx-* (< **mlid-u-aH₂* «աղոթել. երկրպագել») ~ հայ. *մաղթեմ* (< **ml-th-*°) «աղոթել». հմմտ. խեթ. *mal dai-* «աղոթք անել, մաղթել. երկրպագել աստվածներին՝ զոհ մատուցելով», լիտվ. *meldžiu* «աղոթում եմ», հւլավ. *moliti* «աղոթել», հուն. *ΜΟΛΑΤΕ* «աղոթել՝ զոհաբերմամբ», հրգերմ. *meldōn* «տեղ հասցնել. հայտնել», գերմ. *melden* «տեղեկացնել. հաղորդել», անգլ. *meld* «ժամոքացում» (< **melid*^{hi}- «աղոթել՝ զոհաբերմամբ») [*Pokorny*, 1959, p. 722, *Байон*, 1980, с. 18, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 803, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 84, 138, 2010, էջ 25, 35]⁴⁵:

2. *Բատա(ձև)կազմական գոյադիպրոմներ*: Մրանք մեծ մասամբ վերաբերում են անվանական և բայական հիմքերի կազմությանը, մասամբ՝ բառերի կամ արմատների ածանցմանը:

ա) Գոյականական հիմքի *-a/-i* անցում կամ պահպանում (°) ~ հայ. *-ի/-ա* (°): Օրինակ՝

միլ. *xaba* «ոյլսար», ընդհ. լուվ. *H₂awi- «նույնը» ~ հայ. *ինվի-ի* (< հն. *H₂awi-) [*Байон*, 1980, с. 21, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 159, 577 և այլն].

միլ. *qla-* «սրբավայր. տաճար» ~ հայ. *կլայ* «քերթ. ամբոց» (հմմտ. *Հոռոմկլայ*). հմմտ. լուվ. *hila* «(տաճարի եկեղեցու) դուռ», այլև հուն. (դոր.) *κλῆξ* «բանալի», լատ. *clavis* «բանալի», *claudō* «փակել, կողպել», հւլավ. *kļjaučī* «բանալի» և այլն. սեմ. **k-l-* «պահել, կասեցնել. բաց չթողնել». ակկադ. *kaln* «պահել, կանգնեցնել, արսւմ. *kʿlā*՝ «խանգարել, խոչընդոտել», արաբ. *kalaʿa* «պահել, հսկել» և այլն (< **k^{hi}laH₂*- «փակել, կողպել. բանալի») [*Байон*, 1980, с. 18, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 874-875].

բ) Ուղղական հոլովի ընդհ. խեթ.-լուվ. **-s* (< հն. **s*) վերջավորության կորուստն անդրադառնում է ոչ միայն միլերենի, այլև հայերենի վրա. միլերենում բառը վերջանում է ձայնավորով: Օրինակ՝

⁴⁵ Գտնում են, որ հն. **-aH₂*- բայամանքը տալիս է լուվ. *-x(x)* [*Байон*, 1980, с. 12]: Ի դեպ՝ համեմատությունը միլերենի հետ կարող է վերացնել բառի ծագման վերաբերյալ հարցականը [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 138]:

միլ. ճոն «մայր» ~ հայ. *հան(ի)* «(ծնողի) մայր. տատ». հմմտ. խեթ. *hanaš*, (տր.-մերգոյ.հոյ.) *hanni* «տատ» [իմա՝ *Hannahanna*-«խեթ. կանացի դիցամուն» հմմտ. հայ. *Հանարարա* < **Հանարանայ* (*)), լուվ. *anni-s* «մայր», լիկ. *չնո* «մայր» (*), հուն. *άνως* «տատ», լատ. *anus* «ծեր կին», հրգերմ. *ana* «տատ» և այլն [< հե. **Hann*-(s) (*)] [հմմտ. *Գամքրելուզե, Իվանով, 1984, c. 766, Իվանով, 1987, c. 210*].

միլ. *xali* «օր» ~ հայ. (բրբռ.) *հալ* «վիճակ» (< «օր») (օրինակ՝ «ի՞նչ հալի ես» - «ի՞նչ օրի ես»). հմմտ. հիեթ. լուվ. *hali* «օր. ժամ(անակ)», լուվ. «օր» (< հե. *) [*Բայոն, 1980, c. 21, Tischler, 1983, p. 129*]⁴⁶:

զ) Գոյականական և ածականական վերջածանցման հետ կապված զուգադիպումներն առանձնացվում են ըստ համապատասխան ածանցների զուգորդելիությամբ:

Գոյականական (անվանական) զուգադիպումներից են հատկապես հետևյալները:

ա. Միլ. -*ia* (գործողի անուն ցույց տվող բայանվան կազմիչ). հմմտ. հայ. -*(ա)յ(ո)* [< հե. **-l(o)-*]: Օրինակ՝

միլ. *qidrala* «զինվոր, զորական» (< *qidri* «խսիել»). հմմտ. հայ. *թակաղ* (< *թակ* «փայտ», «մորճ»), *կենցաղ* (*կեանք* «կյանք»), *խանդաղ* (-*ատ*), *խանդաղ* (-*անք*) «գորով. սեր» [*Բայոն, 1980, c. 21, Գամքրելուզե, Իվանով, 1984, c. 394-395, Ջահուկյան, 1994, էջ 55, այլև 2010, էջ 795*]:

բ. Միլ. - *ē(n)i* (բայանվան կամ անուններից ածանցված բառերի կազմիչ). հմմտ. հայ. -*են(ի)* [< հե. **-e(n)i*]: Օրինակ՝

միլ. *zrētēni* «մերժված, հերժվածող. թշնամի». հմմտ. հայ. *վայրենի* (*վայրի*) «օտար, այլ տեղացի», *թերև մաև հայրենի, այծենի, ուռենի* (< հե. **er-* + *ej-*), *ուշ* (-*ենի*) [< հե. **-po-lo* (< **pōu-*) և այլն. հմմտ. հինդկ. (սեռ. հոյ.) *agnēh* (< *agnih*) «կրակ» [< **hē. -e(n)i*] [*Բայոն, 1980, c. 21, Գամքրելուզե, Իվանով, 1984, c. 218, Ջահուկյան, 1994, էջ 64, այլև 2010, էջ 751, 805*]:

⁴⁶ Հայ. *հալ* բառ(արմատը) չունի որևէ ստուգաբանություն: Ըստ Տիշլերի՝ լուվերենի համար ևս հնդեվրոպական որևէ ձև չի վերականգնված:

գ. Միլ. *x/q* (գործողի անուն (nomen agentis) նշանակող մասնիկ). հմմտ. հայ. *p/h* (?) . հմմտ. խեթ. *z* (*): Օրինակ՝

միլ. *alβanaiax* (< *alba* «աղաչել, աղերսել»). հմմտ. հայ. *աղաչեմ* (**աղա-ք-եմ*) «աղաչել, աղերսել, աղոթք անել». հմմտ. խեթ. *aruzaizzi* «աղոթում է, դիմում է», հուն. (հուն.) *ἀράσσει* «աղաչում եմ, աղոթք եմ բարձրացնում՝ առաքում», *ἀρά* «աղոթք, անեծք» (< **arā*) (< հե. **ar-* «աղաչել, աղոթք բարձրացնել՝ առաքել») [հմմտ. *Բայոն, 1980, c. 21-22, Գամքրելուզե, Իվանով, 1984, c. 802*]:

դ. Միլ. -*ija*. հմմտ. հայ. -*այ* (-*է*): Օրինակ՝

միլ. *trōmitija* «լիկիացի, լիկիական (*լիկ-եայ *)», *telijelje* [*telijeli* «ժողովի՝ խորհրդի (վերաբերյալ)» «ժողովական, խորհրդական (ընդ-ժողովեայ)». հմմտ. հայ. *այծ* (**այծի* < հե. **aiǵi-*) - *այծեայ* «այծի (մագից պատրաստված)», *սիրտ* (**սրտի* < հե. **k^her-t-*) - *սրտեայ* «սրտապինդ, քաջ». հմմտ. հինդկ. (սեռ. հոյ.) *agnēh* (< *agnih*) «կրակ», լատ. *ignis* «կրակ», հպավ. *ogni* «նույնը» [*Բայոն, 1980, c. 22, Գամքրելուզե, Իվանով, 1984, c. 218, 225, 257 և այլն, Կորոլե, 1976, c. 88, Ջահուկյան, 1994, էջ 63, այլև 2010, էջ 803*]:

ե. Միլ. -*k-*. հմմտ. հայ. - (*ու*)/*կ*. հմմտ. խեթ. -*լուվ. -k* (< հե. **-k*): Օրինակ՝

միլ. *utaki* «առաջնորդ(ող), տանող» (< *ute-* «առանել»), *sabaka* «նղղորդ(ող)» (< *saba-* «աղարկել») . հմմտ. հայ. *եղուկ* «խեղճ, թշվառ. ողորմելի. ավա՛ր, ավփո՛ւս» (մաև՝ *եղկ* «գաղջ, գոլ, տաք») [*էդ-* (< հե. **el-*) . հմմտ. *ող-ք* «ողոթ», *ող-որմ* «գութ. խիղճ», *ող-ող-անայ* զլալ, ողբալ» (< հե. **ol-*), *ուլ-ուլ-ալ* «զլալ, ողբալ» (< հե. **ul-ul-*) և այլն] և -*ուկ* (հմմտ. *մանուկ* «երեխա») [< հե. **-(u)k(om)-*] [*Բայոն, 1980, c. 22-23, հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 121, 136, 164, այլև 1995, էջ 140, 2010, էջ 215, 600-601, 748*]:

զ. Միլ. -*b-* (վերագական աճունների կազմիչ՝ անվանական և բայական հիմքերից). հմմտ. հայ. *բ*. [< **bh*, (**p*) (*)]: Օրինակ՝

միլ. *xñtaba* «ղեկավարում, ղեկավարելը» (< *xñta* «ղեկավարել, գլխավորել», *wixsaba* «դրական (որևէ բան)» (< *waxsa*). հմմտ. հայ. *խեղ-ք* (*խիղ-ք*) «ծիլ, ընձյուղ. (արմատի) մագճուկ՝

թելեր» // *խիդ-բ* «շատ, ստվար, որոշակի քանակի» [$< * (s)kel-$ (c)-բ «կտրել»], *ող-բ* «ողբ» [$< հն. *ol-bh-$ (*el-, *ol-)], *շողր* «(դանակի մետաղյա) մաս. (դանակի) բերան» [$< *skel-p-$ (*skel-) «կտրել»]. հմմտ. խեթ. *h̥elri-* «մատղաշ, քարն (կանաշ)», հուն. σκολοψ «ցից, (կարբի) ծայր, ծեղ և այլն», հանգլ. sciel «(ծայրի) ծայր», այլև գոթ. *hals* «կեռ (մաս)» [*Եսոս* 1980, c. 23. հմմտ. *Աղայան*, 1974, էջ 77-78, 126-127, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 192, 317, այլև 2010, էջ 326, 330]:

Ածականական (դերբայական) զուգադիպումներից առայժմ հնարավոր է նշել մեկ-երկուսը:

ա. Միլ. -s(i) («ժարաբերություն՝ պատկանելություն ցույց տվող մասնիկ»). հմմտ. հայ. *-ա/ե/ցի*. հմմտ. լուվ. -(s)si: Օրինակ՝

միլ. *tedessi* «հայրական» (< *tedi* «հայր»). հմմտ. հայ. *բառացի* «բառ առ բառ. բառական», *հայեցի* «հայկական», *հարևանցի* «ժարևանական, կողմնակի» [հայ. *-ցի* < հն. *skijo- (< *sko-, *ijo-)]. հմմտ. խեթ. *pir*, (սեռ. *huy*) *parnaš* «տուն», լուվ. *parmassi-* «տանը (վերաբերող)» (< *parma* «տուն»). հմմտ. հուն. Παράσ(σ)ος «Պարոնաս (լեռ) փխր.՝ աստվածների տուն» [*Laroche*, 1959, 139, *Բալոն*, 1980, c. 23, *Գամքրելիզե*, *Իվանով*, 1984, c. 900, *Ջահուկյան*, 1994, էջ 61, այլև 2010, էջ 751, 805]:

բ. Միլ. -(i) (ածականների կազմիչ՝ որակական և հարաբերական իմաստով). հմմտ. հայ. *-(ա)լ(ի) // -(ե)լ(ի)* (*). հմմտ. խեթ. -լուվ. *-la-*, թոխ. *-lyc*, սլավ. *-l(i)*: Օրինակ՝

միլ. *zbali* [$< * d'iwali-$ «աստվածային» (< * t'jey- «աստված»). հմմտ. հայ. *սիրելի* «սիրելի», բերևս նաև (*բալ*)*ալ* «բավալուն, գլորուն, տապալուն. մի կողմ ընկած, տապալված», (*տապալ*)*ալ* «տապալված, բավալված» (իմա՝ *-ալ*) (*). հմմտ. խեթ. *daluk/gnula-* «երկարացնելի», *barganula-* «բարձրանալի», թոխ. *yokalle* «քմայելի», *šwālle* «տստելի», սլավ. *neslŭ* «տանելի, կրելի» [*Laroche*, 1959, 139, *Բալոն*, 1980, c. 23, *Գամքրելիզե*,

Իվանով, 1984, cc. 339, 393-394, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 153, 214, այլև 1994, էջ 54, 2010, էջ 721]⁴⁷:

գ. Միլ. -m- (միջին սեռի անկատար դերբայի կազմիչ՝ անցողական բայերից). հմմտ. հայ. *-(ու)մ(ն)* (*): Օրինակ՝ միլ. *zireima* «զարդարված. զարդարուն» (< *zirei*), *kuprimo* «օրինված, օրինյալ» (< *kupri*) ~ հայ. *կողմն*, *ջերմն*, *սերմն* (< հն. *men- / -mn-), *իմացումն*, *լրումն*, *հորվումն*, *մատուցումն* [$< հն. *men-$ / -mŋ («նախադրող -m հիմնալից տարրով՝ հն. *-cu- / -u-*») և այլն] (< հն. *mo-) [*Եսոս*, 1980, c. 23. հմմտ. *Գամքրելիզե*, *Իվանով*, 1984, cc. 394-395, *Ջահուկյան*, 1995, էջ 138, 140]:

4. *Բառ(արմատ)ային զուգադիպումներ*: Այս դեպքում նկատի ունենք այն համընկումները, որոնք իբրև ցեղակցային ժառանգություն, ծագում են մեկ ընդհանուր աղբյուրից՝ հն. նախալեզվից, այլև կարող են համեմատության մեջ դրվել ոչ ցեղակից՝ այլ լեզվաընտանիքի պատկանող լեզուների հետ::

ա) Միլ. *asāna-mla* ~ հայ. *աշխ(ոյժ)*, (բրթ.) *էշխ*, (*հ)եշխ* «եռանդ. ջանք. կարողություն». հմմտ. խեթ. *ešhar-* (սեռ. *huy*. *ešhānaš*) // *išhar-*, լուվ. *ašhar* «արյուն», *ašhanuantiš* «արյունոտված, արնաշաղխա», այլև հինդկ. *áṣṛk*, (սեռ. *huy*. *asnáḥ*), թոխ. *U ysār*, *Բ yasar* «արյուն», հուն. *ἔσφα*, *εἶσφα* «արյուն», իլատ. *aser* (asser) «արյուն», հայ. *արին* «մույլը» և այլն [*Kronasser*, 1956, p. 39, *Կորոլեվ*, 1976, c. 83, *Բահվել*, 1984, p. 305-308, *Գամքրելիզե*, *Իվանով*, 1984, c. 206, 816 և այլն]⁴⁸:

⁴⁷ Ջահուկյանը գտնում է, որ «դերբայական այս ածանցը կազմված է հիմնալից ձայնավորներից (ընդ որում *-ի-*ն փոխարինվում է *-b-*ով, իսկ *-m-*ն սղվում է) և *-ի* տարրից, որ հավանաբար գալիս է հ. -h. *lijo- [*-(i)-, *ijo] բաղադրյալ ածանցից», որն իր գուգադիպումներն ունի ոչ միայն թոխարականում, այլև, ինչպես տեսնում ենք, խեթականում, սլավոնականում [*Ջահուկյան*, 1994, էջ 54]:

⁴⁸ Հայ. *աշխ-* արմատը Ջահուկյանը չունի առանձին, տալիս է *աշխատ* «ժողովություն, չարչարանք, աշխատանք»՝ իրան. փոխառություն, *աշխայժ* «ուժեղ, զորեղ, արի, կտրիճ» արմատը՝ չստուգաբանված բառ կամ «իրան. փոխառություն՝ բուն աղբյուրը չհաստատված», իսկ հայ. *էշխ* արմատը «սեք» իմաստով դիտվում է արաբ. փոխառություն [*Աճառյան* 1971, էջ 219, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 64, *Էռչոյան*, 1963, էջ 71-72]: Եթե ընդունելի է համեմատությունը խեթարական լեզուների հետ, ապա

ր) Միլ. xaja (°) («ժայռափոր» տաճար. այրիվանք») (°) ~ հայ. (բրբռ.) խայա «(հաստարետ) քար, ժայռ» (°). հմմտ. խեթ. 𐎧𐎠- (եզ. I-ին դ. hami) «հավատար», «համարել ճիշտ՝ հավաստի», հիեթ. լուվ. 𐎧𐎠𐎠𐎠- «տաճար. այրիվանք», լատ. omen (հլատ. osmen) «նշան, նշանակ. ցանկություն, հավանություն. (հանդիսավոր) հավաստում» [*հե. *Ho(y)o-*] [հմմտ. *Королев, 1976, с. 85, Tischler, 1983, p. 120-121, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, cc. 805, 807, 884*]⁴⁹:

գ) Միլ. qidri (այլև qidrala) [nom. agentis. հմմտ. Կիժրա- (անճմանունն)] ~ հայ. խարարել (բրբռ.՝ խարր-ել) «տեղաշարժ անել, տեղափոխել. վերաշարել՝ վերադասավորել». հմմտ. խեթ. 𐎧𐎠𐎠𐎠- (այլև hatta-°) «զրե», «հաղորդել, տեղեկացնել», «գործողել», «հաստ լինել, հասկանալ», ավեստ. 𐬑𐬀𐬎𐬀𐬎𐬀 «փշազանկ (ինչ-որ բան). վնասել (ինչ-որ մեկին)», վեներտ. atraest «(թեական իմաստով) ճանկել, բերծել» [*հե. *Haxt-* (ըստ Տիչլերի նշանակման) [հմմտ. *Королев, 1976, с. 85, Tischler, 1983, p. 226-227*]]⁵⁰:

դ) Միլ. cetu (հրամ. ձև), այլև ciciciti (սահմ. ներկայի ձև) ~ հայ. -կիտ (հմմտ. *ականակիտ* «ճարտք, վճիտ» [նիւն. իմաստով՝ «(ճարտք, թափանցիկ) եղած, դրված» (°)]. հմմտ. խեթ. ki- «պառկել. գոյություն ունենալ», kikk- «պառկել, պառկած լինել. դնել, տեղավորել», այլև kittari (եզ. 3-րդ դ.) «պառկում է», հինդլ. śte «պառկում է. հանգչում է», «պառկած» ավեստ. śayā «պառկած», հուն. κείτα «պառկում է» (< հե. *k^(h)e^(h)- «պառկել»)

թերևս կարելի է վերանայել *աշխ-Ռշխ(հ)եշխ* «եռանդ ուժ, կորով» արձանի ծագումնային առնչությունը ոչ միայն հե., այլև մյուս լեզուների հետ:

⁴⁹ Եթե հնարավոր լինի ենթադրել պաշտամունքային առարկայի (օրջեկտի)՝ «քար, ժայռ. տաճար» և բուն պաշտամունքի (արարողություն)՝ «հավատար. հավանություն տալ. նշանակում» առնչություն:

⁵⁰ Ջահուկյանը, ինչպես և նախորդ ուսումնասիրողները, սակայն հարցազանով, հայ. խարարել (**խար-ար-եմ*) բառը բխցնում է հե. *k^(h)oth- [**skēth-*] ձևից [*Pokorny, 1959, с. 950, Ջահուկյան, 1987, էջ 149, 215, այլև 2010, էջ 453*]:

[հմմտ. *Королев, 1976, с. 85, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 94, 295*]]⁵¹:

ե) Միլ. ci (հոգն. տր. հոլ.), cize (զործ. հոլ.), այլև ci-be ~ հայ. *քա* [(կանանց լեզվում) «սահ», և (սաս. ճիշտ) (°). օրինակ՝ «*Քա* ինչ եղավ», «*Քա* ուր է» և այլն] հմմտ. խեթ. ka- /ki- (ցուց. դեր.) «նա. սա. այս», ka-, kiat «այստեղ», լուվ. za- «այս տեղում», հինդլ. -ca «և», հուն. -τε (միլ. -qe) «և», լատ. -que «և, նաև (այլև, բայց և)» (<հե. *k^(h)e^(h)» [*Королев, 1976, с. 85, Tischler, 1983, p. 456-459, 564-565, 567. հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 353-354, 365-366*]:

զ) Միլ. lebi, այլև lelebi «հափշտակիչ. զավթիչ» (°) ~ հայ. (բրբռ.) լուխ/լախ «ձնորի ափ» (°), այլև լիլիխալ «ամհամբեր դարձալ, հասցեպանալ» (°). հմմտ. խեթ. lap- (< հե. *lebh- «բռնել, խել, ճանկել») [*Королев, 1976, с. 85. հմմտ. Pokorny, 1959, p. 655-657*]:

է) Միլ. laβra- «քարե սայիկ» ~ հայ. (բրբռ.) լեպան «(հարթ՝ ողորկ, տափակ) (զալքար (տարով ասուջ տանելով խաղալու համար)» (°). հմմտ. լուվ. lawar- «կոտրել, ջարդել», լիդ. λαβρος «կացին, սակր. հատիչ», հուն. λαύρα «(կիրճի՝ ժայռի) մուտք, ծեղալ» [հմմտ. հուն. λαβύρινθος «քավիդ, լարիփհերս» (°)] (< հե. *lēu-, ləu-) [հմմտ. *Pokorny, 1959, p. 683, Королев, 1976, с. 85*]:

ը) Միլ. luga- «երկիզել, այրել, վառել» ~ հայ. լոյս «լույս». հմմտ. խեթ. lukk- «վառել. լույս տալ», lukk-eš «վառվել, լույս տալ. պայծառանալ», հինդլ. rokā «լույս», rūsant «լուսավոր, փայլուն», հուն. λεικός «սպիտակ. պայծառ», լատ. lūx «լույս», բռիլ. Բ luk-s- «լուսավորել. լույս տալ» (< հե. *l(e)yk^(h)- «լույս տալ. լուսավորել») (հմմտ. էլամ. luik- «կրակ») [*Королев, 1976, с. 85, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 114, 178, 225,*

⁵¹ Ըստ Աճառյանի՝ «անստույգ բառ»՝ մերժելով «Եր հայկազան բառաբանի» բացատրությունը՝ *կիտ* «կիտեպ» (իճա՝ «կիտված, դրված»), իսկ Ջահուկյանը նախ՝ թեականով գտնում է, որ այն «մայնոարձով կապված է *կիտ* բառի հետ», այնուհետև՝ ծագած է համարում «հե. *gid- [**geid-*] փոճել, խայթել, խոտոտ ածել» արմատից [*Աճառյան, 1971, էջ 592-593, Ջահուկյան, 2010, էջ 406*]:

229, 512, 883, *Ջահուկյան*, 1987, 136, 207, այլև 2010, էջ 300-301]:

բ) Միլ. medi, metu «սահմանել, (նախ)որոշել» (*) ~ հայ. մետ («կշեռքի) միջին կետ. հակում, միտում» (ինձ՝ *հակամետ* «հակված է միտված դեպի որևէ քան») հմմտ. խեթ.-լուվ. ma, հլատ. re-medium «միջոց» (< medeor «բուժել, ապաքինել») (< հե. *me- «ձգտել, առաջ զնալ՝ սլանալ») (< հե. *mē-, *m-e-t-) [*Pokorny*, 1959, 703, *Королев*, 1976, с. 85, *Герценберг*, 1982, с. 17, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 525]:

ժ) Միլ. mla, -mle «քնձյուղ, շիվ. սերունդ, ժառանգ» ~ հայ. մուղ (*մղ-նմ* «առաջ տանել, հրել» // -*մուղ* (հմմտ. *տրմուղ* «անփորձ, անվարժ») (*) «մղում, բաշում, հրում», *մուղ* «վարժ») հմմտ. խեթ.-լուվ. mala- (mla-) «շարժել, մղել» (*) [< հե. *mu-l- (*meu-) «հայտնվել, ի հայտ գալ. լույս ընկնել», («ծնվել, սերվել. սերունդ լինել») (*)] [*Королев*, 1976, с. 85, *Tischler*, 1990, p. 100-103, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 537-538, 737]⁵²:

ժա) Միլ. māmre «մեռնել» (*) ~ հայ. մնա(-*անիմ*) «մեռնել. վախճան». հմմտ. խեթ.-լուվ. mer- «մեռնել» (այլև meirta «փորսվեց»), հինդկ. mriyāte «մեռնում է», լատ. morior «մեռնում եմ», հուլավ «մեռնել» (< հե. *mer- «մահ, մեռնել. վերանալ») [*Королев*, 1976, с. 85, *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, сс. 475, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 138, 209, այլև 2010, էջ 523]:

ժբ) Միլ. puce- «փսիել, դիպչել» ~ հայ. պակնուլ (*պակչիլ*) «վախենալ» (*) հմմտ. խեթ. puggāi «ատել» (< հե. *peu- ց/k - «փսիել. հրել») [*Pokorny*, 1959, p. 828, *Королев*, 1976, с. 86]⁵³:

ժգ) Միլ. da- «տալ» (*) ~ հայ. տալ «տալ, հանձնել», (առք.) ետ «տվեց». հմմտ. խեթ. dā- «վերցնել», լիդ. dā- «տալ», այլև հինդկ. dādāmi, «տալիս եմ», (առքիստ) dādām «տվեց», հպրակ. dādātum «(նա պիտի) տա», հուն. δίδωμι «տալիս եմ»,

⁵² Ջահուկյանը հայ. մուղ, միճն, այլև (բրբռ.) մուլ, մլն բառերի բխցումը հե. *mōl- արձատից տալիս է հարցականով. համեմատությունը միջերեմի հետ, քերես, վերացնում է այդ հարցականը [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 139]:

⁵³ Ըստ Ջահուկյանի՝ «արձատի փոխառություն է պախ- արձատի հետ միասին, բայց բուն աղբյուրը (իրանական) չի հավաստված [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 616]:

(առքիստ) dōwaka «տվեց», լատ. dō «տալիս եմ», լիտ. duomi «տալիս եմ», պրուս. dāst «տալիս է», հուլավ. dami «տալիս եմ» և այլն (< հե. *dō- «տալ», կամ՝ *dōH- «տալ. վերցնել») [*Pokorny*, 1959, p. 223-225, *Королев*, 1976, с. 86, *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 41, 50, 753,]:

ժդ) Միլ. de- «նախ(ա)-, վաղ(ա)-, մինչ(ա)» ~ հայ. թէ (*թե) «թե, եթե, որ». հմմտ. լիլ. U (d)de- «նույնը» (*), խեթ. *da- «դեպի. մինչև», լիդ. da- «նույնը» (*) (< հե. *do «վրա. մտո») [հմմտ. *Pokorny*, 1959, p. 225-226, *Королев*, 1976, с. 86, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 265-266]:

ժե) միլ. tali «քորձ» (*) [հմմտ. talika «սպասավորել»(*)] ~ հայ. տաղ «տաղ, երգ, քերթված, բանաստեղծություն» [նիսն.՝ «ձոն, մտիչարբերում (աստվածներին)»]. հմմտ. tallija «աստված կանչել, դիմել աստվածներին», այլև հիլավ. Խսր «սրբասացություն բանավոր կատարող (անձ)» (< հե. *tel-, «բարձրացնել. վեր հանել») [*Pokorny*, 1959, p. 1060-1061, *Королев*, 1976, с. 86, հմմտ. *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 808]:

ժզ) Միլ. ddelupeli- «կավե» ~ հայ. տիլ-մ «նույնը», (բրբռ.) տիլ «ցելիս», տաղախ «ցելիս, շաղախ», բերևս նաև բաղար (բաղար) «խեցեղ մի տեսակ աման». հմմտ. լուվ. taluppi- «կավ» (< հե. *d^(b)el^(h)- «կավ» [(«բրուտագործության» նյութ)] [հմմտ. *Гамкрелидзе*, *Иванов*, 1984, с. 707, 884, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 591, 596, այլև 2010, էջ 579, 719, 729]⁵⁴:

ժէ) Միլ. trppali (այլև trbbdi) «պտույտ է անում, շուռ է գալիս. դառնում է» ~ հայ. տարախի («անճրեկի» քափվելը) (այլև՝ «խառն ինչ», «հորդ անճրեկ»). հմմտ. լիլ. U trbbi «դեմ, դիմաց. հանդիման», tarbi-, trbbci- «տոխպել, հարկադրել, հաղթել, հաղթահարան», tarbi-, trbbci- «տոխպել, հարկադրել, հաղթել, հաղթահարան», լուվ. *tarpalli*- «փոխաբերում. փոխարինել», հիեթ. լուվ. *tarpi*, *tarpi-* «հակառակվել. դեմ կանգնել», խեթ. tarpi- «(չար) ոգի, դև» (< հե. *terp- «շուռ տալ, շրջել», այլև *terp-

⁵⁴ Հայ. տաղախ-ը համարվում է հարավկովկասյան փոխառություն, որն ափիկ հավանական չէ, քան համեմատությունը խեթալուվական լեզուների հետ [տե՛ս *Աճառյան*, 1979, 4, էջ 363]: Ջահուկյանը հայ. բաղար-ի համար նշում է, որ «սխալ է բխցումը հինդկալուվական աղբյուրից», որ գտնում ենք Պոկոնոնո բառարանում [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 256]:

«գալ, վրա հասնել, սկսվել») [հմմտ. Королев, 1976, с. 86, «Բառգիրք հայոց», 1975, 310, Ջահուկյան, 2010, էջ 724]:

ժը) Սլլ. dewi- «տնել» (*) ~ հայ. տն- «տնել, ձգվել» (տնել «բառել, տանել»//տնել «տանել, համբերել», ըստ «Բառգիրք հայոց»-ի) հմմտ. լսեթ. tay- (մաև տաչ «հեռվից»), լիդ. tavša- «ամիլ, հզոր», կար. tavse (*), այլև հինդկ. dūrā «հեռու», dāvīyas- (համեմատ. աստիճ.) «ավելի հեռու», հիոլ. doē (*dōwo-) «դամ- դաղ, տևական», հայվ. davē, davīn «վաղուցվա, վաղեմի, հին» (< հն. *t'ey-) [Королев, 1976, с. 87. հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 230, «Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 312, Ջահուկյան, 2010, էջ 727]⁵⁵:

ՀԱՅԵՐԵՆ ԸՄՊԵՄ ԲԱՌԻ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հ. Աճառյանի «Հայերեն արձատական բառարանում» ըմպել «խմել» բայը հանգեցվում է ումպ «խմելը, խում» արձատին, որը հայ հին գրական հուշարձաններում հանդիպում է մաև ըմբել, ըմպել, ըմբել տարբերակներով, այլև ըմբան// ըմպյան «կոկորդի վերին մասը, (farynx)», բերումս/բերումթ և այլն ձևերով. առկա է p/uy և ņ//մ հնչյունական տարբերակայնությունը [տե՛ս Աճառյան 1977, էջ 599-601]:

Անվանի լեզվաբանը բերում է մաև մայսկինում կատարված ստուգաբանական փորձերը, որոնցից թերևս առավել ուշադրության են արժանի Պետերմանի, Լագարդի, մասամբ Հյուբշմանի և Շարպանտիեի կարծիքները, որոնք իրենց մամբանասնությունների մեջ ամբողջական չեն, ուստի բառի ծագումն, ըստ Աճառյանի, մնում է անհայտ [հմմտ. Petermann, 1837, p. 17]⁵⁶:

Եշվում է, որ Պետերմանն առանձնացնում է արձատի ըմմասնիկը և մնացած մասը բխեցնում սանս. pa- «ըմպել, խմել» արձատից, որպիսով հետագայում Լագարդը և ուրիշներ այն համեմատում են սանս.-ավեստ. pa- և հուն. πίνω «խմում եմ» ձևերի հետ:

Մյուսը, ըստ Աճառյանի, այլ բան չեն, բան հն. *po-//*pi- տարբերակային արձատից առաջացած ձևեր: Հմմտ. սանս. pa-, սահմ. ներկ. 1-ին դ. pibami «խմում եմ», հայ. բոշ. բիել // պիել «խմել», հուն. πίνω, էդլ. πίνω, կատ. ձևը՝ πεινώκα «խմել», ποσισ, πώμα «արբեցում», լատ. bibo (< *pibo) «խմել», թժտս «ըմպելիք», հիոլ. ibim «ըմպեմ», հեկիմբ. iben «ըմպենք», կոռն. evaf «խմել», հայրուս. pouit «խմել», հայվ. pizi, ոռու. nume «խմել», այլ. pi «խմել» և այլն: Այնուհետև՝ նշվում է հետևյալը. «Այս հարուստ ընտանիքի մեջ հայերենն է միայն, որ համապատասխան բառ չունի. ըմպել ձևն է, որ իր պ ձայնով (խմա) հնչյունական արժեքով – Վ.Հ.) բավական հիշեցնում է

⁵⁵ Ջահուկյանը, ոչ անկախ մախորդ ուսումնասիրողներից, հայ. տն «տնտրություն» արձատը բխեցնում է հն. *deye- (*deu-) «առաջ գնալ, հեռանալ, տնտրություն» ձևից [Ջահուկյան, 1987, էջ 118, 217, այլև 2010, էջ 727]: Հն. *t'ye-aH- արձատից է բխեցվում մաև հայ. երկար (<*dwaro-) «երկար(առև)» բառը [Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 230]:

⁵⁶ Ի դեպ՝ Պետերմանը ոչ թե բխեցնում է սանսկրիտից, այլ համեմատում է սանսկրիտի համապատասխան ձևի հետ, ընդ որում հայ. պ տառի արտասանության հետ կապված («literae p fere semper respondet p»):

հնխ. *pō-* // *pōi-* // *pī-* արմատը, բայց մանրամասնությանց մեջ չի հարմարվում» [Աճառյան, 1977, էջ 599]:

Նկատենք, որ այդ «մանրամասնություններն» են, որ դառնում են հետագա բնմարդկան առարկա:

Բերվում է նաև Հյուբշմանի համեմատությունը ընդհանուր հե. **pō-* // **pī-* արմատի հետ, սակայն բանի որ վերջինս այդ անում է ոչ վստահաբար, այլ ինչպես Աճառյանն է գրում, «կասկածով», ուստի ինքը նույնպես ձեռնպահ է մնում [իմմտ. *Hübschmann* 1883, հայ. թարգմ.՝ Հյուբշման, 2004, էջ 197, այլև *Hübschmann*, 1897-1898, հայ. թարգմ.՝ Հյուբշման, 2003, էջ 447]:

Այնուհետև, Ս. Տերվիշյանը ժամանակին մասամբ ճիշտ է կողմնորոշվել *ոմս*-ի ստուգաբանության հարցում՝ գտնելով, որ այն ծագում է հե. **pō-* // **pī-* արմատից՝ շրջմամբ (ինվերսիան), այլև *ն* ածականով (**պու* > **ույ* > *ոմս*): Աճառյանը չի ընդունում նաև Ա.Մեյեի (իր բնորոշմամբ) «մի ճարպիկ բացատրությունը», մանավանդ որ այն մերժում է Հ. Հյուբշմանը: Շարպանտիեն ևս *ոմս*-ը կապում է հե. **pō-* // **pī-* արմատի հետ, սակայն գտնում է, որ նախ տեղի է ունեցել արմատի կրկնություն՝ **pop-* և *-mo* մասնիկի հավելում՝ **popmo*, այնուհետև շրջում՝ **popro*, որից էլ ունենում ենք *ոմս*, որն անհավանական է [Աճառյան, 1977, էջ 600]:

Աճառյանն ուշադրություն է դարձնում նաև այս արմատի բարբառային, այլև մանկական լեզվի դրսևորումներին: Այսպես, բարբառներից մի քանիսում ունենք՝ *ոմբ* (Խարբերդ, Նոր Նախիջևան), *ըմբիզ* (< *ըմպիկ*. Արարկիր) «մի փոքր կաթիլ», մանկական լեզվում՝ *բու*, *բուս*, *բիվս*, *պու*, *ըմպու* «ջուր», *ըմբզ* (վերջինս Սվեդիայի բարբառի մանկական բառ): Այլեին, նույն տեղում նշվում է, որ կարծիք կա առ այն, որ այլ լեզուների բարբառներում առկա *սմբս* «ջուր» ձևը փոխառություն է հայերենից:

Գ. Ջահուկյանը, թերևս ոչ անկախ Գ. Ռ. Ջուլտայից, փորձում է *ըմպեմ* բառի ստուգաբանության հարցում այլ լուծում գտնել, ուստի ամենից առաջ առանձնացնում է *ըմ* և *պեմ* բաղադրիչները՝ դրանք համապատասխանաբար հանգեցնելով

հե. **anti* «առջև, դիմաց» կամ **ndhos* «տակ» և հե. **pō(i)-* // **pī-* «խմել» ձևերին [տե՛ս *Ջահուկյան*, 1987, էջ 52, 144, 187, 244, 245 և այլն, հմմտ. *Sohta*, 1960, p. 90-91]⁵⁷: Նա միաժամանակ գտնում է, որ՝ **ըմպեմ*-ի նախածնի վերականգնումը դժվարություններ է հարուցում: Մենք ենթադրում ենք թեմատիկ կրկնավոր ցերկա, ինչպես հենդլ. *pibati* = հիդ. *ibid* «խում է», լատ. *bibo* (**pī-bō*) «խմում եմ» ձևերում՝ **pibeti* > **hipeti* անցմամբ և *ըմբ*-ի հետագա հավելմամբ՝ **ընդ-հիպե* > *ըմպե*: Ունայ-ը կազմվել է հայկական հողի վրա՝ *ու*-ի համարանական (անաբոզիական) վերականգնմամբ՝ *ունդ-ընդարույս*, *ունչ* – *ընչացր* տիպի գույգերի հիման վրա» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 187, այլև *Джаукян*, 1982, с. 61]:

Իսկ հե. **anti* «դիմաց, առջև», **ndhos* «տակ» ձևերի համար նշվում է հետևյալը. «Լ.-հ. **andi-* (**andi-*?) (հ.-ե. **anti-* «դիմաց, առջև» և **ndhos* «տակ»). վերջինս հողովված ձևով գործածված» > հ. հ. *ընդ*-, հազվադեպ *ընտ-*՝ *դ*-ի և *տ*-ի շփոթությանը (ձայնավորներից առաջ). որպես նախորդ արտահայտում է և հ.-ե. **anti-*ից եկող («դիմաց, փոխարեն»), «հետ, միասին»), և **ndhos*-ից («տակ») եկող իմաստներ՝ վերջինս մասնավորապես գործիական հողովված» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 244]:

Բառի ստուգաբանական բնութային դրվածքն այսպիսին է եղել ավանդական համեմատաբանության մեջ:

Սակայն վերջին ժամանակներս բավականին մեծ աշխատանք է կատարվել համեմատով լեզուների ստուգաբանական-տիպաբանական ուսումնասիրության բնագավառում, որոնցում որոշակի տեղ է տրվում նաև հայերենի փաստերին: Իսկ վերջիններս ավելի լայնորեն կարող են գործադրվել, քան որ գործադրվելիս են եղել, եթե նկատի ենք ունենում լեզվի բոլոր առարկայակներում առկա փաստերը: Մեր ուշադրության առարկա *ըմպեմ* բառի ստուգաբանությունը մնան մի քայլ է՝ հիմնված նորագույն ուսումնասիրությունների տվյալների վրա,

⁵⁷ Նկատենք, որ չի բացառվում այն, որ Ջուլտան նման մոտեցում է հանդես բերում նրկելով ոչ միայն Պետերսմանի և որիշների, այլև հատկապես Աճառյանի տվյալներից (որոնց անորոշորմամբ վերևում):

որով բնականաբար մեծանում է հայերենի տվյալների ավելի լայն գործադրման հավանականությունը:

Այսպես, հետագա ուսումնասիրողները գտնում են, որ «խմել» և «(հեղուկը) կում անել» իմաստների համար ընդհանուր հեղելովոպականում առանձնանում է երկու հիմք՝ *ek^hlo- և *p^hoH(i)-:

Ընդ որում առաջինի դեպքում՝ հմմտ. խեթ. *ekuzzi* «խմում է», հոգն. ք. 3-րդ դ. *akusanzi* «խմում են», լուվ. *aku-*, հիեր.լուվ. *aku-*, պալ. *ahu* «խմել», րոխ. Ա, Բ *yoč-* «խմել», այլև «ջուր» իմաստի համար՝ լատ. *aqua* «ջուր», գոթ. *aha* «զետ», հիլ. *æger* «ծովի աստված»:

Իսկ երկրորդ դեպքում՝ հմմտ. խեթ. *paš* «կուլ տալ», հուն. *πίνω* «խմում են», *πῶθι* «խմիր», ինչպես նաև հուն. *πῶμα* «արբեցում, խմելը», հեռդի. *pibati* «խմում է», լատ. *bibo* (< *bibēre*) «խմում են», հիլ. *ibid* «խմում է», պրուս. *poieiti* «խմում է», հայլվ. *pijo* «խմում են», արլ. *pi* «խմել», հայ. *քնպն* [տե՛ս *Mayrhofer*, 1963, p. 286-287, *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 702-703]:

Ենթադրվում է նաև, որ սկզբնապես *ek^hlo- արմատը նշանակում էր «խմել (ջուր)», իսկ *p^hoH(i)- արմատը՝ «ըմպել (կյուր՝ մեղր, գինի, օշարակ և այլն)» [տե՛ս *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 703]: Նկատենք, որ այս տարբերակումն առանձնապես լավ է արտահայտված, օրինակ, հայերենում. հմմտ. *խմել* (ջուր) և *քնպն* (գորպացույն՝ ոգելից հեղուկ)³⁸:

Ըստ այդմ՝ բավականին իրական հիմքեր են ստեղծվում հայերենի նախկինում ստուգաբանված, ինչպես նաև դեռևս հավաստի ստուգաբանություն չունեցող և առհասարակ չստուգաբանված զգայի բովո՝ բառարմատների ստուգաբանական-տիպաբանական վերլուծության համար: Վերջիններս այլ բառ

³⁸ Հայ. ջուրը հագեցնող է, իսկ մեղրը, բաղցուն, գինին, օղին և այլն, որոնք լայն իմաստով կյուրեր են, ոգելից են. հմմտ. մի կողմից՝ *ջուր խմել* և *գինի քնպն*, մյուս կողմից՝ *բաժակ* և *քնպանակ* (*զատար, կրոպա*) և այլն: Ավելին՝ ջուրը սովորական, իսկ մյուսները՝ ծիսական, գորպացույց խմելիք (խմիչք) են, և հայերենի գրեթե բոլոր փոփոխում կա այս տարբերակումը:

չեն, քան ընդհանուր հայերենի գրական և խոսակցական (բարբառային), ինչպես նաև «մանկական» և բնածայնական բառապաշարին վերաբերող ձևեր:

Ըստ այդմ՝ հե. *ek^hlo- արմատից են ծագում պայթական և շփական կ // *խ* խուլ բաղաձայններով արտացոլված հետևյալ արմատներն ու արմատական ձևերը հայերենում: Հմմտ.

ա) *խում*- «խմել. խմել», *խխում* «ծոր», *խխումնել* «ռոռ-գել. ջրել», *խխումն*, *խխոց*- (այլև *խոխոց*/*խոխոցն*) «ջրի ձայն», *խոխոսիլ* «խանդգնել, համարձակվել», *խխում* (բբբ.), *խխնել* (բբբ.) «կուլ տալ, կլանել (ուտելիքը) և այլն» [հմմտ. *Աճառյան*, 1973, էջ 368-387, *Джаксаян*, 1967, с. 119, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 314, 591 և այլն]: Սրանցում նախնականը *խ-//խու*-արմատն է, իսկ *մ*-ն այլ կարգի բաղադրիչ է:

բ) *Կում*- «(մեկ) կում. ումպ», *կմկմալ* «ամվարժ՝ անջատ-անջատ խստել», երե ոչ *նալ*. *մկկալ* (**մրկ-մրկ-ալ*՝ դրափոխություն) «(այծի՝ ուլի) ձայն՝ մկկոց հանելը», *կմուկ* (բբբ.) «կուկորդի վերին մասը՝ մինչև քիմքը» [հմմտ. *Աճառյան*, 2, 1973, էջ 658, *Джаксаян*, 1967, с. 148, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 591 և այլն]: Այստեղ է նախնականը *կու*- արմատն է, իսկ *մ*-ն նույն բաղադրիչն է:

Այս առումով հարկ ենք համարում նշել հետևյալը:

1) Բերված բառերի մեծ մասը մինչև այժմ չունի հավաստի կամ առհասարակ որևէ ստուգաբանություն, իսկ մյուս մասը համարվել է կամ քնածայնական բառ(արմատ), ըստ այդմ ոչ այնքան ուշադրության արժանի, որքան մյուս կարգի բառ(արմատ)ները, կամ փոխառություն ուրիշ լեզուներից:

2) Մեր կողմից կատարվող տարբերակային համեմատությունը հնարավորություն է ընձեռում խոսելու ինչպես բերված, այնպես էլ նման հնչյունական կազմ ունեցող հնարավոր այլ բառարմատների բնիկ լինելու մասին:

3) Ըստ այդմ՝ կարելի է ենթադրել, որ համեմատություն մեջ դրված միավորները ծագում են հե. *ek^hlo- արմատից, որի վերականգնումն ավելի հավանական է ցերական մյուս լեզուների, առավել ևս հայերենի տվյալների հիման վրա, և որը կատարվում է միայն վերջին ժամանակներս, հատկապես տարբե-

րական-տիպաբանական վերլուծության սկզբունքների կիրառումով:

Հն. **p^hoH(i)-* «ըմպել (հյութ՝ մեղր, գինի, օշարակ և այլն)» արմատից է ծագում հայ. *ըմպեմ* բառը, որի մեջ, իրոք, առանձնանում են *ըմ-* (<**p^hem*) և *պե-(մ)* բաղադրիչները, որոնք իրենց բավականին մեծ թվով տարբերակներն ունեն նաև հայերենում, ընդ որում ոչ միայն գրականում, այլև բարբառներում: Անառայանը բերում է նաև օրինակներ հայ. բարբառներից, այլև մանկական լեզվից. *ուժք* (խարբերդ, Նոր Նախիջևան), *ըմբիզ* (< *ըմպիզ*) (Արաբկիր) «մի փոքր կաթիլ», *բու*, *բուս*, *բի-վա*, *պու*, *ըբրու* «ջուր, խմել» (բոլորը՝ մանկ.), այլև *ընրոզ* «խմելիք» (Սվեդիա), իսկ հայ բուշաների լեզվում, դարձյալ ըստ Անատյանի մատնանշման՝ ունենք *բիել*, *պիել* «խմել» [հմտ. Անատյան, 1977, էջ 599-600]:

Նախ՝ հայտնի է, որ հայերենում *ամ-* բաղադրիչը «դեպի, վրա (նկատմամբ)» իմաստով հանդես է գալիս նաև՝ *ամ-*, *ըմ-*, *ըն-* տարբերակներով, որոնք ունեն դիրքային պայմանակաւորություն՝ կապված հաջորդ վանկի սկզբնաբաղադրիչի արտասանական որակի հետ: Հմտ.

ա) Հայ. *ծնել* («նարդում» մարմնի վերին վերջույթ)՝ բառից *անծնողից* «ձեռքի վրա գործածվող՝ բաշկինակ, բուրդ և այլն», իսկ *կող-* բնիկ արմատի ենթադրյալ **կողին* (<*կողն*) սերող հիմքով *անկողին* (այլև *անգողին*, *ընկողին*, *ընգողին*) «պառկելու տեղ»։ հմտ. նաև բրբռ. *գողին-ք* (Կարին, Ալշ.), *գ՝ողին-ք* (Ախալցխա), *գօղնք* (Տփլիսիս) և այլն:

բ) Հայ. *բառնամ* «բարձրանամ», բարձրացնեմ. ելնեմ, վեր հանեմ» բառից (*ի)սամբառնամ* («ամբողջովին» բարձրանամ, բարձրացնեմ. կլնեմ, վեր հանեմ», իսկ *բերեմ* «բերել, առաջացնել» բառից՝ (*ի)սամբերեմ* «տոկլալ. սպասել», *համբերորին* «տոկումություն» և այլն⁵⁹:

⁵⁹ Այս *ամ-* ը սովորաբար դիտվում է *համ-* «շատ գործածական նախաձայնիկ» մի տարբերակ՝ առանց *ի-ի* [Անատյան, 1977, էջ 17-18]՝ իբրև իրան. փոխառություն (ավեստ. *hama-*, հայտ. *hama-* «նույն, նման, ամբողջ» և այլն), որի համար էլ օրինակ է բերվում *ամբառնալ*, *ամբարձում* և այլն բառերը, այդպես նաև *համ-* «բարձրատարի» (նույն տեղում,

գ) Հայ. *ծիտ* (հմտ. *ծիլ*, *ծեղ*, *ծիղ* և այլն) «խոխվ, ցախ» բառից *ըմ-ծիտ* (<*ըմ-ծիտ*) «ծիլ, բողբոջ», որի բերև *ծու-* [հմտ. *ծու* «խավկիք», *ծագ* («բռնի և կարճատև») ձագ» և այլն, ընդ որում *ս/ա*, *ւ/զ* տարբերակայնություն] «արդյունք, հետևորդ» տարբերակից *ըմ-ծու-իմ* (< *ըմ-ծու-իմ*) «ծել, ծագել, առաջ գալ», իսկ հե. ծագման *կալ-* (<**g^h-al-*) «քոնելու գործողություն» արմատից *ըն-կալու* «ընդունել», *ըն-կալուլ* «ընդունող, ընդունելի. (*փխք.*) «փեսացու» և այլն⁶⁰:

դ) Հայ. *բռնեմ* «ձեռքի՝ բռան մեջ առնել» բառից *ըմբռնեմ* («մտովի» բռնել, հասկանալ). (*փխք.*) «լավ, ամբողջովին՝ հիմ-

էջ 18) դեպքում՝ իբրև օրինակ տալով *համբառնալ*, *համբերել* և այլն: Կարելի է կարծել, որ այս դեպքում գործ ունենք բնիկ (< հե. **ar-* «վրա, դեպի. միասին») մասնիկի հեյլում(ափոխական տարբերակների հետ, որոնք էլ իբրև առանձին արտացոլում՝ ընդհանուր ժառանգություն են իրանականում և հայերենում:

⁶⁰ Այս պակմոդարբ եկող այն տեսակետը, թե այս *ըն-* մասնիկն առաջանում է *ընդ-*ից, երբ այն նախորդում է հիմնականում պայթական բաղաձայնով, երբեմն ձայնավորով սկսվող արմատի կամ բառի, հմտ. *ընկեր* < *ըն (դ) - կեր*, *ընկրմել* < *ըն(դ) - կրմել*, *ընթեր* < *ըն(դ) - թեր* (առընթեր, *ընթերակա*) և այլն, որն իր ձևակերպման մեջ ամբողջական չէ:

Այս դեպքում գործ ունենք երեք կարգի երևույթի հետ.

ա) բնիկ՝ հե. ծագման արմատի արտացոլում կամ *ընդ-* արմատական բաղադրիչ. հմտ. *ըմբառնալ* ~ *ընթ - առնալ* «վազել, գնալ» (< հե. **sent-* «գնալ»), *ընծայ* (նաև *ընծայ*) ~ *ընծ/(ձ) - ալ* «նվեր, ծոն» (< հե. **enē* «նձ», *ընթր* (հմտ. *ընթրք*, նաև *ընտերք*) «փորոտիք, աղիքներ» ~ *ընթ/(տ)-եր* (< հե. **entero-* «ընթերք, աղիքներ.. փորոտիք»), *ընկնուլ* «նետել, ձգել, վաք գցել» ~ *ընկ - ննուլ* (< հե. **senē-* //(*senk-*), *ընթնուլ* ~ *ըն-թնուլ*) (< հե. **ter-* «կանչել, ձայնել») և այլն,

բ) ոչ *ընդ-*ի վերջնահանգումի անկմանը առաջ եկած, այլ *ան-*ի տարբերակ՝ *ա-*ի փոխարեն *ը* ձայնավորմամբ *ըն* չի միացում տվյալ արմատին՝ բնիկ կամ փոխառյալ. հմտ. *ընկրմել* < *ըն* (ոչ՝ *ընդ*) - *կուղ (մ)-ել* (< **կուլ-*) «ջրի տակ գնալ, ջրասույգ անել» (< հե. **g^hul-* «խորը գնալ, խորանալ»), *ընթեր* < *ըն* (ոչ՝ *ընդ*) - *թեր* «ծուրք, կողքին» և այլն,

գ) *ընդ-*ի միացում բնիկ կամ փոխառյալ արմատին. հմտ. *ընդգրկել* ~ *ընդ - գրկել* «ամբողջությամբ վերցնել՝ առնել», *ընդարձակ* ~ *ընդ-արձակ* «ձեռն տարածություն գրադեցնող», *ընդհանուր* ~ *ընդ-հանուր* «ամեն տեղ՝ կողմ. հավասար», *ընդունակ* ~ *ընդ-ունակ* «ընդունել, ընդունելի. ի վիճակի» և այլն:

նովին բոնել», *ըմբռնում* «հասկանալը, ամբողջովին բոնելը» և այլն:

Ե) Այսպես նաև, մեր կարծիքով, ունենք *ուժ*-տարբերակը, որն այլ բան չէ, քան *ուժայ* բառի մեջ հանդես եկող բաղադրիչ (**ուժ-պե-մ*), գուցաևեռ *ըժ-ին* (*ըժ-պե-մ*):

Այս տարբերակային սկզբնաբաղադրիչն, ըստ Գ. Ջահուկյանի, ծագում է հե. *an- («քեք հարբության») վրայով, վրա» նախածանցից, ընդ սմին բեական է մնում այն, որ «հավանաբար այս ամանցն է առկա նաև (*h*)ամբառնամ համբերեմ, համ-ուր բառերում՝ խառնված իրան. ծագման (*h*)ամ-, (*h*)ան-նախածանցի հետ. անհնար չէ նույն մասնիկի մի այլ տարբերակը (**ոժ/ոճ*) տեսնել *նա-խանձ* բառի մեջ (հմմտ. *խանը, խանձ*), էթե այն իրանական ծագում չունի» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 245]⁶¹:

Այնուհետև, կարծում ենք, որ հե. **ph*^h*oH*(*i*)- «ըմպել (հյուր՝ մեղր, գինի, օշարակ և այլն)» արմատից են ծագում հայ. շրթնային պայթյալան *բ* բաղաձայնով արտացոլում ունեցող հետևյալ արմատներն ու արմատական ձևերը: Հմմտ.

ա) Հայ. *համբոյր* < (*h*)-ամ-բո-յր «շուրթերի հպում (մեկի կամ մի բանի)» բառը նախկինում դիտվել է իբրև անհայտ ծագման, իսկ հետագայում Ջահուկյանը կապում է իրան. *ham-bod* ձևի հետ՝ իբրև փոխառություն [*Աճառյան*, 1977, էջ 25. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 530, *Համբարձույան*, 2003, էջ 41]: Կարելի է կարծել, որ այս բառի արմատն է *բո*-բաղադրիչը, որին միացած են (հավանաբար՝ համաժանցմամբ) մի կողմից՝ *h* սաստկական ամանցը. հմմտ. *լսել* > *լու*- (> *լու-ր*) ~ *կլու*, *գոր*- (> *գոր-անայ*) ~ *իզգոր*, *պարա*- // *պարծ*- (> *պարծենայ*) ~ *հպարտ*, *մուտ*- (> *մտ-աննել*) ~ *հմուտ*, *սկայ* «ուժեղ, վիթխարի, հաղթանդամ (մարդ)» ~ *հ-սկայ*, *սկել* «տքնել, արթուն մնալ՝ ուշադիր

⁶¹ Նկատենք, որ ոչ միայն այստեղ նշվող *ան*-, *նա*-, այլև *-իճ*-, *-ուճ*-, *-աճ* (հմմտ. *աղիճ*, *կտիճ*, *բրդուճ*, *պարկուճ*, *գանճ*, այլև *պատիճ*, *արծիճ* և այլն) է այս տիպի այլ ամանցների դեպքում ունենք հայ. և իրան. ծագումնային համընկումներ, որոնք ցեղակցային-ժառանգորդական են, քան փոխառություն, մանավանդ իրանական լեզուներից անցած հայերենին, որոնց էլ կարելի է աղերսաբանալ առանձին:

լինել» ~ *սկել* և այլն, իսկ մյուս կողմից՝ (*-i*)*ր*, որը հավանաբար ծագում է կամ հե. **-tero* [< *-t(o)-*+ **-ero-*] (°) մասնիկից. հմմտ. հայ. *հաստոյր* (< *հաստ*) «ուժգին», *նրոյր* «մաղ» (< **neik* «մաղել»), կամ էլ հե. **-er/-or* մասնիկից. հմմտ. *տայցր* «ամուսնու եղբայրը», *բոյր* և այլն [հմմտ. *Ջահուկյան*, 1987, էջ 236-237, 239]:

բ) Հայ. *բերան* (**պե-ր-ան*) բառը Հյուսիսային և նրա հետևորդային նաև Աճառյանը բխեցնում են հե. **bher-* «ծակել, ճեղքել» արմատից՝ համարժեք արտացոլում համարելով լիտվ. *burna* «քերան», հուն. *φάρυγγ* և լատ. *frumen* «կովորդ» և այլն ձևերը, նախապես ըմբռնվելով իբրև «անցք, ծակ»: Հյուսիսային, քեև (Աճառյանի ձևակերպմամբ) «անասպառով է համարում», այդուհանդերձ այն համեմատում է հայ. *բահ* («երկաթի») բի», այլև *բիր* «վիայտ» արմատների հետ [տե՛ս *Hübschmann*, 1897, p. 427, 429-430, *Աճառյան*, 1971, էջ 392-393, 441-442, 452]:

Այդ բառի գործածությունը բավականին կենսունակ է եղել ոչ միայն հին, այլև միջին և նոր գրական հայերենում, ընդ որում ոչ միայն որպես այդպիսին, այլև *բե-* բաղադրիչով՝ *ըմբերանել* և ուրիշ կազմությամբ. «Քանզի բազումք են անհնազանդք, գրախօսք և մտախարք, մանաւանդ որ ի բլբլատուրենն անտի են, գորս պարտ է *ըմբերանել*, որք զաննայն տունս կործանեն, և ուսուցանեն՝ գոր չէ արժան, վասն զօշաքաղութան» [*Գիրք Աստուածաշունչ*, 1860, էջ 1192]:

Եթե ընդունենք, որ **պե-* > *բե-* հնչյունափոխությունը տեղի է ունեցել նախազբային ժամանակաշրջանում, ապա միանգամայն հնարավոր է ենթադրել, որ հայ. *բերան* բառն ավելի ստույգ պիտի նշանակեր «շուրթերի՝ շրթուքների քանցվածք» և ոչ թե «անցք. ծակ, ճեղք»: Այդ դեպքում բառի ստուգաբանությունը դառնում է ավելի հավաստի, վերանում է այն «անասպառով» լինելը, որը հայտնում է Հյուսիսային, և որին այդուհանդերձ հետևում են հետագա ուսումնասիրողները (Ա. Կալդե, Է. Բուազո, Ա. Տրաուտման, Հ. Աճառյան և ուրիշներ)⁶²:

⁶² Ավելորդ չէ նշել, որ հայ հին գրական հուշարձաններում կա *ըմբերանել* բառի գործածությունը, որը ևս ըստ Աճառյանի նախապես ունեցել է **ըմբ-բերանել* բաղադրությունը [տե՛ս *Աճառյան*, 1971, էջ 442]:

Ինչպես գիտենք, ժամանակին Հ.Պեդերսենն առանձնացնում էր հե. լեզուներում *p բաղաձայնով սկսվող շատ քիչ կամ սահմանափակ թվով բառեր (արմատներ), ուստի այդ բաղաձայնը համարվում է իր շարքի թույլ անդամ: Հետագայում այդ տեսությունը համեմատաբար մեծ թվով կողմնակիցներ ունեցավ, թեև եղել են նաև այն շրջումողներ, հատկապես վերջին տասնամյակների ընթացքում, երբ առաջարկվեց վերանայել հե. լեզուների պայթական բաղաձայնական համակարգը՝ որոշակի տեղ տալով, այսպես կոչված, «գլոտալ» բաղաձայններին [տե՛ս *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 703, Джаукян, 1982, с. 59-67*]: Նամանավանդ՝ առաջնային նշանակություն է տրվել հայերենի բաղաձայնական համակարգին՝ որպես առավել հնավանդ (արխաիկ) գծեր պարունակող համակարգ [տե՛ս *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 6-17*]: Հայ. *ըմպեն* < հե. *p^hoH(i)- «ըմպել» ստուգաբանությանը համալվում է նման դիրքում հե. *p-ի հանդես գալու հնարավորության քանակային կողմը:

ԵՐԵՄԻԱ ՄԵՂՐԵՑՈՒ «ԲԱՈՒԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑԻ»
«ԿԱՄԿԱՐԵԼԻ ԵՎ ԱՆՍՏՈՒՅՎ» ԲԱՈՒԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1. Սույն վերնագրի «կասկածելի և անստույգ» բառակապակցությանը բնորոշումը մեծամուն լեզվաբան Հ.Աճառյանինն է: «Հայերեն արմատական բառարանի»⁶³ Առաջաբանում (հ. 1, 1971, էջ 8-10) նա բավականին խիստ է խոսում Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոցի» մասին. «Մանրամասն քննելուց յետոյ աշխատութիւնը, տեսայ, որ մեծազոյն մասամբ վրիպակների մի հաւաքածոյ է այն» (էջ 9): Անվանի լեզվաբանն այդպես է կարծել՝ նկատի ունենալով միայն բառարանում տեղ գտած այն թերությունները, որոնք նրա կազմման և լույս ընծայման տեխնիկայի տեսանկյունից, իրոք, վրիպումներ են՝ բառառոգվածների սխալ տեղադրում, գլխաբառերի բացատրական մասի շփոթում, շարվածքի միանգամյա անճշտություն և բացթողումներ, բառերի կից կամ անջատ գրություն, տառամայրերի տեղադրման և որոշ մատույների խմբագրման ու սրբագրության դժվարություններ և այլն:

Նման բերացումների համար բերելով մի քանի գրեթե անտարկելի օրինակներ՝ Աճառյանը վերջում եզրակացնում է. «Պէտք է շատ զգուշութեամբ վերաբերուիլ սոյն բառագրքի հետ և նրա յիշած ձևերը իբր ճշմարտութիւն շնորոնի: Այսպէս արիես էլ և բառերը ուշադիր քննելուց յետոյ, եթէ կեղծ չգտայ, անցկացրի իմ բառարանի մէջ, այն էլ միշտ իբր կասկածելի և անստույգ» [*Աճառյան, 1971, էջ 10*]: Այս գնահատությունը, տրված առհասարակ բառարանին և ոչ թե մասնավոր, նվազագույն թերացումներին, մեղմ ասած, բավականին մերժողական է, եթե ոչ սուրբելտիվ ու միակողմանի:

⁶³ Բառարանի վրա աշխատանքն ավարտվել է 1925 թ., տպագրվել է՝ հ. 1-7, Երևան, 1926-1935 թթ. (ապակետիպ), 2-րդ անգամ՝ հ. 1-4, Երևան, 1971-1979 (երկու դեպքում էլ Երևանի պետական համալսարանի երաստարակություն):

Այդուհանդերձ, Աճառյանը «Արմատական բառարանում» մեծ տեղ է տվել «Բառզիրք հայոցի» միջոցով մեզ հասած բառերին՝ դրանք գրեթե ամբողջովին անցկացնելով իր այս բառարանի մեջ, միշտ նշելով՝ «ունի միայն Բառ. երեմ.», կամ «զիտ է միայն Բառ. երեմ. [=Բառզիրք Երեմիայի]» և այլն:

Աճառյանի նման վերաբերմունքի գնահատությունը լավագույնս տվել է Գ. Ջահուկյանը. «Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանների ուսումնասիրությունը կարևոր նյութ է տալիս հայոց լեզվի պատմությանն ու ստուգաբանությանը: Այդ տեսակետից Հ. Ամսյանի «Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները» (Երևան, 1974) աշխատության, և ապա «Բառզիրք հայոցի» բնական բնագրի հրատարակության (Երևան, 1975) նշանակությունը շատ կարևոր է: Կարելի է ասել, որ Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանը» մեծապես շահած կլիներ, եթե նման աշխատանք կատարված լիներ նախքան այդ բառարանի հրատարակումը. շատ բառեր կճշգրտվեին և կստանային ավելի հավաստի մեկնաբանություն» [Ջահուկյան, 1976, էջ 41]:

Եվ իրոք, ինչպես ցույց տվեցին հետագա բառաքննական և ստուգաբանական աշխատանքները, «Բառզիրք հայոցի» կարևորությունը ավելի էական է դառնում հայոց լեզվի բառապաշարի ամբողջական վերհանման և նկարագրության համար. «Ճշգրտվում և հավաստի մեկնաբանություն են ստանում» մի քանի տասնյակից ավելի բառեր ու բառակներ:

2. «Բառզիրք հայոցը», լինելով բացատրական բառարան, ինչ խոսք, 17-րդ դ. հայ բառարանագրության ամենակարևոր երևույթն է, որն ամփոփում է նախկինում երևան եկած հայերեն գրեթե բոլոր ձեռագիր բառարանների նյութը՝ մի քանի հազարի հասնող բառարանակի սահմաններում [«Բառզիրք հայոց», 1698, այլև 1828. հմմտ. *Գասպարյան*, 1968, էջ 45-72, *Ամսյան*, 1971]:

Անկախ բառարանի ծավալի, բացատրական մասի, տպագրական որակի և այլ հանգամանքների առնչությամբ տեղ գտած թերացումներից՝ այն ժամանակին բարձր են գնա-

հատել, օրինակ, Մխիթարյան միաբանության հայերը, ամենից առաջ՝ Մխիթար արքա Մերաստացին, երբ ձեռնամուխ է լինում իր ծավալով աննախադեպ, բառարանագրական մշակման տեսանկյունից համապարփակ, բնյղ որում ժամանակի ելրոպական բառարանագրության չափանիշներով կազմվող «Բառզիրք հայկազեան լեզուի» աշխատության ստեղծմանը [Մխիթար *Մերաստացի (և աշակերտը)*, 1749-1769]: Ավելին, «Բառզիրք հայոցի» շատ բառափոխվածներ՝ *Հին բո.* [= *Հին բառարան*] նշումով նրանք առել են իրենց բառարանի մեջ: Օրինակ՝ հայ. *անգելոս* «ժրեշտակ, պատգամավոր» բառը, որը փոխառություն է՝ հուն. *ἀγγελος* (լատ. *angelus*) «նույնը», վկայված է միայն «Բառզիրք հայոցում», որից էլ վերցրել է «Հին հայկազյան բառզիրքը» (այլև հետագա բառարանները) և տվել բառի ճիշտ մեկնությունը [հմմտ. *Աճառյան*, 1971, էջ 183]:

«Բառզիրք հայոցը», ինչպես նկատված է հայ բառարանագրության պատմությանը նվիրված աշխատություններում, ժամանակին խաղացել է իր դերը մեր լեզվի բառապաշարի ամրագրման, մանավանդ կրթական կամ ուսումնական տեսանկյունից, իսկ հետագայում այն ավելի մեծ ուշադրության է արժանացել բնագրագիտության (տեքստաբանության), առավել ևս հայերենի ստուգաբանության բնագավառում: Բառարանի պարունակված մի շարք բառերի անդրադարձել են թե՛ նախկինում՝ քանասիրական, թե՛ հետագայում ստուգաբանական աշխատանքների բերումով, մանավանդ նրա բնական բնագրի լույս ընծայումից հետո:

Նախ անդրադառնանք այն բնմային վերաբերող մեզ հայտնի լեզվաբանական և հայերենագիտական այն աշխատանքներին, որոնցում այս կամ այն չափով քննության են առնված «Բառզիրք հայոցի» տվյալները:

3. Գ. Դավիանցյանի ընդարձակ հողվածներից մեկում, որը նվիրված է եղել խեթերենի և հայերենի բառային զուգադիպումների ուսումնասիրմանը, օրինակներ են առնված նաև Երեմիա Մեղրեցու բառարանից [Капанян, 1936, այլև 1956, с. 329-408, *Ղափանցյան*, 1961. հմմտ. *Գասպարյան*, 1968, էջ 70]:

ա) Հայ. *անգոսնել* (արմատը՝ *անգոս* «կիցք, արացի», ըստ Աճառյանի նաև *անկոսնել/անկոշնել, անկուսնել/անկուշնել* և այլն) «արհամարհել՝ բանի տեղ չդնել, չհարգել» բառի սկզբնական ձևը դիտվում է առանց *ան-* մասնիկի՝ *գոսն* (նաև *կոսն/կոշն, կուսն/կուշն* և այլն) ձևը, որից նաև *կոշնել* «մոտեցնել, նվիրել», *կոշնող* «մոտեցնող, նվիրող», և այն զուգահեռ է դիտվում խեթ. *kuš-* «վճարել» արմատից *kusata* «վճարել հարսի համար», *kušahat* «վճար, վարձ»՝ իբրև ընդհանուր հնդեվրոպական ձեռքբերում երկու լեզուներում, այլ ոչ թե փոխառություն խեթերենից [Капанцян, 1956, с. 346-347]⁶⁴:

բ) Հայ. *թռռուկ* «ցնցուղի, վատ զգեստ» բառը համեմատելի է դիտվում խեթ. *tarup(p)-* «մանել, հյուսել, գործել» բառարմատի հետ՝ իր մի շարք ձևերով, ինչպես՝ *taruppar* (անցյալ ժամանակի եզ. 1-ին դ.), *trurpiz* (նույն ժամանակի հոգն. 3-րդ դ.), *tarup* (իբրև. եղ. եզ. 2-րդ դ.), *taruptari* (չևզոք սեռի եզ. 3-րդ դ.), նաև *tarupressar* (զոյակական) և այլն, սրանց հետ է կապում *թարփահել* «կցել, միացնել» (բուն իմաստով՝ «կապկպել, զուգակցել») բայը, որը հանդիպում է Մեդրեցու բառարանում [Капанцян, 1956, с. 356]:

գ) Հայ. *հպիտ* (այլև *հոսպիտ*) «խեղկատակ, ծաղրածու, քերական», բառարանային են *հպոխի* «ծամածովել, խեղկատակի տար», *հոսպիտիմ* «նույնը», *հպտանք* «ծաղրանք. պաճուճանք», *հոսպտեալ* «կեղծ, շինծու, ծածուկ, բարոն» և այլ ձևերը, որոնց համար «Ն»-ը հայկազյան բառարանը՝ բուն արմատ է դիտում *հպիտ* ձևը [տե՛ս *Աեստիքեան, Միւրմէլեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 127. հմմտ. *Փեշտմայժեան*, 1846, էջ 113, 115]: Ղափանցյանը, այնուամենայնիվ, նշում է հետևյալը. «ասկայն ի՞նձ համար ամենակարևորը Երեմիա Մեդրեցու բառարանում քերված *հսպտել* «պատճառել, խաբել» և *հպտել* «մոտենալ, պատրաստել, պատճառել, կեղծել, փոփոխել» բա-

ներն են. հմմտ. նաև Հին հայկազյան բառարանի *յսպտիլ* «զգեստափոխվել, կերպարանափոխվել, այլակերպվել, կիտով շափ ծածկվել»: Այս ամենը մեզ բերում է այն հաստատ համոզմանը, որ նախնականը եղել է *հրպիտ* կամ էլ, հնարավոր է, *հասպիտ* արմատը: Հնչյունապես *հրպիտ*-ը արտասանությամբ դարձել է *հրպպիտ*, այնուհետև նաև *հրտպիտ*» [Капанцян, 1956, с. 378. հմմտ. *Աեստիքեան, Միւրմէլեան, Ազգերեան*, 1837, էջ 27, *Աճառյան*, 1977, էջ 129. *Ջահուկյան*, 1988, էջ 72, այլև 2010, էջ 469]:

Այդ արմատը, իր տարբերակներով հանդերձ, Գ. Ղափանցյանը կապում է փոքրասիական մի աստվածության անվանման հետ, որն ունեցած պիտի լինի վերը նշված իմաստներով պայմանավորված գործառնություն, այն է՝ փոքրասիական *Herit* աստվածուհին, որ (կրճատ ձևով) կոչվում է *Hera* (հմմտ. խոտինների *Sauska* աստվածուհին): «Հունարեն փոքրասիական արծանագործություններում (Մեդիաից) այն հայտնի է *Hirta* ձևով, իբրև *Sabazios*-ի կին: Խեթերի մոտ այն եղել է Արիննա քաղաքի արևի աստվածուհին և խեթական դիցարանում գերագույնը կոչվել է «Տիրուի»: Բնական է, որ այս *Herat*, *Herit*, *Hirta* աստվածուհին, որ հանդես է գալիս նաև այլ տարբերակներով, չէր կարող պահպանվել քրիստոնեական ժամանակում, սակայն կարող էին մնալ միայն նրա հատկանիշները՝ իբրև պճնեցյալ, կերպափոխված, գեղեցկացած, գայրակղիչ (խաբող), ծամածովող և, հավանաբար, անբարո դիցուհի» [Капанцян, 1956, с. 378]:

Այս կետում հարկ կա նշելու, որ Գ.Ջահուկյանը սկզբնապես հայ. *հոսպիտ* (ըստ իր նախկին բացատրության՝ «միմոս, խեղկատակ, իսկամոռք, մեղկ»), իսկ ավելի ուշ՝ «խեղկատակ, խենճ, մեղկ») բառը թողնում է չստուգաբանված, իսկ հետագայում, երբ անդրադառնում է այդ բառի նախկին ստուգաբանություններին, վերը բերված մեկնության առիթով գրում է հետևյալը. «Գ. Ղափանցյանը իր աշխատություններում փորձում է բխեցնել փոքրասիական *Herit* (*Herat*, *Hirta*) աստվածուհու անունից», և գտնում է, որ «անհավանական չէ ենթադրել, որ բառիս աղբյուրը պարբևական *herpat* (*hylypt*) (< *ēherpat*), ուշ՝

⁶⁴ Ըստ Աճառյանի՝ չստուգաբանված, իսկ Ջահուկյանը նախ՝ որոշ վերապահությամբ բխեցնում է *h.-b.* **ang-/*ank-* «ծուկ, բերել» (հմմտ. ավեստ. *angusta* «տուրի մատ», հրկերթ. *ancha*, *anka* «ծոճրակ» և այլն), երկրորդ՝ գտնում է, որ «հնարավոր է նաև բառի փոխառություն լինելը» [հմմտ. *Աճառյան*, 1971, էջ 184-185, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 52-53]:

herbed «քրճական մի կոչում» բառն է (հնմտ. ավ. aōra-pati- «կրոնական») դպրոցի պետ» [Ջահուկյան, 1988, էջ 72, այլև 2010, էջ 469]:

Գ. Ղափանցյանի ստուգաբանությունը, կարծում ենք, ավելի ընդունելի է, մանավաճդ էք հարցի լուծման մեջ հաշվի ենք առնում երևույթի դիցարանական (միջոլոգիական), ավելի կոնկրետ՝ վերջինիս գործառական (ֆունկցիոնալ) կողմը, որին լայն ուշադրություն է դարձվում ժամանակակից համեմատական լեզվաբանության մեջ:

4. Այդ հետաքրքրությունը մեծացավ հետագայում, երբ լույս տեսավ «Բառգիրք հայոցի» քննական քնագիրը: Այդ գործում մեծ ներդրում ունի Հ. Ամսյանը: Անվանի լեզվաբան-ձեռագրագետը նախ՝ զրեց հայ բառարանագրական հուշարձանների պատմությանը նվիրված հատուկ ուսումնասիրություն, որում անդրադարձավ նաև հիշյալ բառարանի գիտական վերլուծությանն ու գնահատությանը, այնուհետև կազմեց վերջինիս քննական քնագիրը՝ անհրաժեշտ ծանոթագրություններով և ընդարձակ առաջարկով: Վերջինս, ինչ խոսք, մեծ ձեռքբերում է հայ բառարանագիտության քննազավառում [Ամսյան, 1972, «Բառգիրք հայոց», 1975]:

Վերջերս լույս է տեսել նաև Հ. Ամսյանի «Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը» գիրքը, որում հատուկ տեղ է զբաղեցնում հիշյալ բառարանը՝ ի քիվս ձեռագիր այլ բառարանների, բերվում են վերջինիս քննական քնագրի ծանոթագրությունները նոր մեկնաբանություններով և լրացումներով [Ամսյան, 2007]: Այդ ուսումնասիրություններում հեղինակը կատարում է քննադրային-քանակաբանական մի շարք ուշագրավ ճշգրտումներ, սակայն «գծվաթ» մեկնաբանվող, «ամհայտ ծագման» բառերի ստուգաբանական քննությունը, իր ձևակերպմամբ պատճառով, բողոքում է այդ քննազավառի մասնագետներին: Ավելին, քննադրային որոշ ճշգրտումների դեպքում հեղինակն ինքն է հաճախ հեղկում Հ. Ամսյանի, Գ. Ջահուկյանի ստուգաբանական քննության տվյալների վրա:

5. Է. Աղայանի գիտական հանդեսներում տպագրած հոդվածներն ամփոփված են հետագայում լույս տեսած առանձին

գրքում, որում հեղինակն անդադառնում է նաև «Բառգիրք հայոցում» տեղ գտած հետևյալ բառերին [Աղայան, 1974]:

ա) Հայ. *արունը* (եգալի քիվ՝ *առն*) «աղետ, եղեռն», *աղէտ/աղետ* «փորձանք. պատուհաս», *աղճատ* «խեղված, ոչնչացված», ինչպես նաև *եղծ* «ոչնչացում, հերքում» տարբերակները, որոնք բաղադրված են ընդհանուր *աղ-//եղ-* արմատից, առաջին դեպքում ծագում են հե. *e1-/*ol- «փչացնել, ապականել, ոչնչացնել, կործանել» հմտ. հուն. *όλλωμαι* (*<όλ-νυ-μαι) «փչացնել, ապականել», *όλέκω* «ոչնչացնել», իսկ երկրորդ դեպքում՝ հե. *e1g- արմատից, վերջինս *g՝ աճականով: Նույն արմատից են ծագում *աղէտ*, *աղճատ* և այլն, որոնցում (նախահունչ a> փոփոխմամբ) բուն *ol-/*ol- արմատին հավելյալ է հե. *cid մասնիկը [Աղայան, 1974, էջ 17-18]:

բ) Հայ. *արգատ* բառն ունի միայն «Բառգիրք հայոցը», հետագայում տեղ է գտել նաև Ն. Բյուզանդացու «Ֆրանսերեն-հայերեն բառագրքում» (Կ. Պոլիս, 1884), ըստ Աղայանի՝ «ծագում է հնիս. *(c)rad- արմատի *urad- տարբերակից՝ *զրատ* > *արգատ* > *արգատ* հաջորդական փոփոխություններով» հմտ. հուն. *ράδιξ* «ճյուղ, ոստ, ճիպոտ», *ῥάδαμος* (Լու. *Φροδαμος*) «մատաղ ոստ», այբ. *րԲՈՇԷ* «արմատ», լատ. *radix* «արմատ», կիբր. *gwraidd* (<*uradio) «արմատներ», *gwriss* «ոստ, ճյուղ», հիլոն. *gruelctn* «արմատ», գոթ. *wourts* «արմատ», անգլ.-աաթ. *wurz* «բույս, արմուխ», հիբլ. *urt* «արմուխ, սաղաք», ըօ՛ «արմատ» և այլն [տե՛ս Pok., 1959, p. 1167. *Աղայան*, 1974, էջ 30-31]:

գ) Հայ. *բողջ/բղջուն* բառը վկայված է միայն «Բառգիրք հայոցում»՝ *խոյլ* բառի դիմաց (էջ 145, ձեռագրական տարբերակ՝ *բող/բղճուն*) [տե՛ս «Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 381. *Ամսյան*, 2007, էջ 234:]⁶⁵, որից կազմված է *բղջուն* «պալարոտ, վրան պալար դուրս եկած» բառը: Աղայանը միաժամանակ նշում է, որ Տիգրանակերտի բարբառում ունենք *բողջոց* «վերք, պալար», այլև *բողջոցվիլ* «վրան վերքեր դուրս գալ» (հմտ.

⁶⁵ Բնական քննազոում ծանոթագրությունը հետևյալն է. «№ 541-ը մեկնում է «բող, կամ բղճուն», իսկ հիշյալ գրքում այն բերվում է հետևյալ կերպ (վիսպակով). «№ 451 ձեռագիրը մեկնում է «բող, կամ բղճուն»:

բղրուց/բղրուծ «նույնը» - Մուշ, Ալաշկերտ): Ըստ այդմ «Բառգրքի» բղջուն տարբերակը «ենթադրել է տալիս արմատի բուռջ ձևը, որի *m-*ն աղվել է ամանցման մեջ» (ն. տ.), և այն ծագում է հե. *bhel-/*bhōl- արմատից, ընդ որում հայ. ջ աճա-կանով⁶⁶:

դ) Հայ. *քառանք* բառի մեկնության մեջ Աղայանը փորձում է բնագրային ճշգրտում մտցնել՝ գրելով հետևյալը. «Այս բառն ունի միայն Երեմիա Մեղրեցին, որ բացատրում է «ծանր կամ բարկություն»: Կարծում ենք, որ բացատրության առաջին բաժնի աղավաղված է, և համարում ենք Մեղրու բարբառի *քառնիլ* «տար-տար՝ գայրալից խոսել, վիճել, խոսքով կռվել» բառից կազմված գոյական, որ սակայն բարբառում չի պահպանվել, կամ էլ մեզ ծանոթ չէ» [Աղայան, 1974, էջ 153]:

«Բառգրքի» քննական քննադրում նշվում է ոչ թե *ծանր*, այլ *ծագր*, իսկ տողատակին ծանուցվում, որ ձեռագրերից մի քանիսն ունեն *ծանր*, որը ճիշտ չէ, իսկ ծանոթագրություններում հղում է կատարվում Աճառյանի «Արմատական քառանք» (հմմտ. «Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 331-442): Վերջինս նույնպես ունի «ծանր» բացատրությունը, որն էլ հավանաբար նկատի է ունեցել Աղայանը, որովհետև «Բառգրքի» քննական քննադիրն ավելի ուշ է լույս տեսել, քան Աղայանի հիշյալ ուսումնասիրությունը:

Ըստ Աղայանի՝ բառի արմատն է *քառն-/քառ-* (թերևս՝ **քա-*, - Վ.Հ.), որ ծագում է հե. **sue-* «խոսել» արմատից (հմմտ. լատ. sermo, սեռ. հոլ. sermonis «խոսք, գրույց», գոթ. swaram, swor «երզվել», անգլ.-սաքս. and-swaru «պատասխան», հյւլավ. և ռուս. свара «վեճ, բշմամանք» և այլն) [տե՛ս Walde-Pok., II, 255, Pok., 1959, p. 1049]: Վերջում տրվում է հետևյալ ամփոփումը. «Հայերենի *քառն-* արմատը, որ պահպանվել է միայն երկու բարբառում (ի՛նձա Մեղրի և Հազգո-Վ.Հ.) ծագում է հնիւ. **suar-* ձևից, իսկ *ք-*ի փոխարեն *n* ունենք հավելվածական *n*-ի պատճառով» [Ջահուկյան, 1965, էջ 154]:

⁶⁶ Ըստ Ջահուկյանի՝ ծագում է հե. *bholdhio կամ *bholcio ձևից [տե՛ս Ջահուկյան, 1965, էջ 252]:

6. «Բառգիրք հայոցի» զգալի թվով բառեր քննության է առել Գ. Ջահուկյանը «Մտուգարանություններ» վերնագրով հոդվածներում, որոնք հիմնականում գետնաղվել են հեղինակի՝ հատկապես «Ակնարկներ հայոց լեզվի նախագրային շրջանի պատմության» (ռուսերեն) և «Հայոց լեզվի պատմություն» գրքերում, վերջերս լույս տեսած քառաբանում և այլն [Ջահուկյան, 1963, էջ 85-98, 1965, էջ 251-261, 1991, էջ 36-44, 1996, էջ 39-46, այլև 1976, 41-51, 1979, էջ 23-34, 1988, էջ 69-75, այլև 1993, էջ 22-30 և այլն. *Джаукян*, 1967, *Ջահուկյան*, 1987, այլև 2010]⁶⁷:

ա) Գրանցից առաջինում ստուգաբանվում են *արբայ* «աղախին» (<հուն. áβρα «տանտիրուհու սիրեցյալ ստրկուհին, սրտակից աղախին»), *աղբար* «պարապար. ի՛նձա՛ հավասար» (<սրբ. azbar «հավասար. համարժեք»), *եսր* «աղջիկ, անառակ» (<հուն. έταίρ, այլև էպ. έταίρη, իոն. έταίρη, նախ՝ «ընկերուհի», այլև «սիրուհի, հետերա», մաս «ամստակ»), *եսրոնին* «ընկեր. պատվակից» (< հուն. έταίρος, այլև էպ.-իոն. έταρος «ընկեր», որը *եսր* բառի հուն. έταίρη սկզբնաձևի արական սեռն է նշանակում), *ներսցիկ* (այլև *ներցիկ*) «ներքին» (սրանց անորոշը՝ *ներպ* «ներսում ունենալ, լցված լինել») (< հե. **ner-* «քափանցել, սուզվել, խորանալ, տակը գնալ») բառերը [տե՛ս Ջահուկյան, 1963, էջ 85, 90-91, 93-94]:

Նախ՝ բերվածներից առաջինի, երկրորդի և երրորդի մասին հիշյալ հոդվածի տողատակում Ջահուկյանը նշում է հետևյալը. «*Արբայ*, *եսր* և *եսրոնին* բառերի՝ այս հոդվածում տրվող ստուգաբանությունը ժամանակին ընդունվել է բազմակիստակ հայագետ Հ. Աճառյանի կողմից՝ մեր բանավոր հարողորման հիման վրա. տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, 1951, էջ 600-601»⁶⁸: Գրանք, անշուշտ, փոխառություն են հունարենից:

⁶⁷ Որոշ բառեր էլ, ոչ անկախ Աճառյանի «Արմատական քառանքից», քննության են անցվել հեղինակի մյուս աշխատություններում [Ջահուկյան, 1967, *Ջահուկյան*, 1970]:

⁶⁸ Հ. Աճառյանի հիշյալ գրքում, իրոք, կարդում ենք հետևյալը. նախ՝ «Երեմիա Մեղրեցու 1158 բառերից երեքը (*արբայ* «աղախին», *եսր* «աղջիկ

Այնուհետև, *արքայ* բառի ծագման մասին կա ավելի հին վկայություն: Ստ. Ռոշչայի «Գանձարան հայոց լեզուի» երկ-վզվյալսան ձեռագիր ընդարձակ բառարանում այն ներկայացվում է հետևյալ կերպ. «*Արքայ*, ի, ա. Յուն.. աղայսին, Abra, e, f.», այսինքն՝ տրվում է բառի հոլովումը, ծագումը (փոխառյալ լի-նկը), հունարենում ունեցած սեռը և հոլովումը⁶⁹: Այս և մնաց մի շարք բառերի մասին դեռևս ժամանակին հ. Մ. Ծանաշյանը նշում է հետևյալը. «Այս բառերին ոմանք գուցե անցնելին նաև Ն-Հ-ի-ն (իմա՛ «Նոր հայկազյան բառարանի») - Վ-Հ.) մեջ, եթե Ռոշչեան Բառարանին ամբողջական հատուածներ անոր ձեռ-քին տակ ըլլային, որովհետև կան անոնց մեջ իմաստով եւ ձեռով քիչ քէ շատ ընդունելի բառեր: Այս շարքէն դիտելի է *արքայ* բառը, որ ըստ Ռոշչեանի յունական ծագում ունի և կը նշանակէ *աղայսին*: Չկայ ոչ մէկ վկայութիւն զայն արդարացնող: Աճառյան կը դնէ զայն, առնելով Երեմիա վարդապետի Բառարանէն («Բառոցիքը Հայոց Երեմիա վարդապետի յԱլիփոնայ» 1698), հնագոյն քան Ռոշչեանինը, և գուցէ սա նկատի ունեցած ալ ըլլայ զայն: Աճառեանի լռութիւնը Ռոշչեանի անուան՝ ցոյց կու տայ որ կա՛մ անոր կարևորութիւն չի տար և կա՛մ աչքի տակ չէ ունեցած զայն և իր ծանօթութիւնն ալ այդ գործին լոկ Ն-Հ-ի-ն միջոցաւ է, որովհետև իր Յաւելուածին մէջ (էջ 57) աղբիւրներու շարքին, խօսելով Ստեփանոս Լեհացիի մասին, կը յիշատակէ Ն-Հ-ի-ն Յառաջաբանին տողե-

կան անառակ», *ևարճնի* «ընկեր կան պատվակից» որքեմտ Գևորգ Ջահուկյանը շատ ճիշտ մեկնեց իրն փոխառյալ հուն. *δέρμα* «փր տիրուհու սիրելի, երիտասարդ աղայսին», *էտարս* «հարճ, ապօրինի կին», *էտրոս* «ընկեր» ձևերից (տե՛ս u Bailly, էջ 3 և 818)» [տե՛ս *Աճառյան*, 1961, էջ 600], այնուհետև՝ «Հունական փոխառությունները 915 հաստ էին, նրանցից զնոց ևս ավելացնելը յառնակ «ամուսնակալ կան գերեզման» < λαρναζ (ըստ Արուսեանի) և *արքայ* «աղայսին», *ևար* «անառակ» և *ևարճնի* «ընկեր» (ըստ Գ.Ջահուկյանի). գումարը լինում է 918» [նույն տեղում, էջ 601]:

⁶⁹ Բառարանն առ այսօր ձեռագիր է և պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների գրադարանում (Չեռ. № 6), երբ ոչ նաև այլ վայրերում [տե՛ս *Ծանաշյան*, 1956, էջ 129-138, 185-191, 249-255]:

րը, առանց բառ մը իսկ առելի առեցնելու իր կողմն» [*Ծանաշյան*, 1956, էջ 249]:

բ) 1965 թ. տպագրված համաձայն հողվածում Ջահուկյանը, ի թիվս ստուգաբանական վերլուծության առնված երեք տասնյակից ավելի բառերի, անդրադառնում է նաև *խել* (ըստ «Բառոցիքը հայոցի» բացատրության՝ «հեշտ» (ձեռագրական տարբերակ՝ «հեշ»), որ Ջահուկյանը համարում է «անհասկանալի բացատրություն»՝ բառի և տալիս հետևյալ մեկնությունը. «Պետք է կարծել, որ *խել*-ը բարբառային *խել* բառն է, որ բացատրում են՝ որպես «շատ, բավական», և բխեցնում պրակ. xeyli (բրբ. hayli) բառից: Քանի որ այն հաճախ հանդիպում է «խել մը ժամանակ» արտահայտության մեջ, հեշտությանը կարող է կարծվել որպես *հեղ* «անգամ» բառի հոմանիշ (*հեղ մը* «մի անգամ»), և *խել*-ը կարող էր բացատրվել որպես «հեղ» (վրիպակով *հեշ*): Բարբառային *հեղ* բառը գրաբար տեքստերում հանդիպում է *հաղ* ձևով և ունի հնդեվրոպական ծագում» [*Ջահուկյան*, 1965, էջ 255]:

Այստեղ առարկություն է վերցնում այն, որ «հեշ» բացատրությունը որակվում է «անհասկանալի» կամ «ինչ լինելը ոչ հայտնի»⁷⁰, առավել ևս *հեղ*-ի հետ կապելով՝ այն համարվում է «վրիպակ»: Այնինչ բառը, իրոք, հասկանալի է և նշանակում է «խելք, միտք»: Հակված ենք կարծելու, որ այն կապ ունի հայ. *խելել* (այլև *ուշ, յուշ, յիշատակ* և այլն) բառերի հետ, որից ունենք հայ. (բրբ.՞) *հեշ-ար* // *հիշ-ար* «սրբափ, խելքը՝ միտքը տեղը. արքուն, ոչ բնով անցած», և որը կապվում է իրան. հծժ, հնժ, սժ ձևերի հետ (հմտտ. պրակ. հծժyār «արքուն», բրբ. հիժ «խելք, միտք» և այլն) [հմտտ. *Աճառյան*, 1977, էջ 399]⁷¹:

⁷⁰ «Ինչ լինելը հայտնի չէ» բնորոշումը տալիս է Աճառյանը, որը բերում է նաև Ջահուկյանը իր «Ստուգաբանական բառարանի» մեջ. *խել*-ը բացատրված է «հեզ» [տե՛ս u *Աճառյան*, 1973, էջ 355]:

⁷¹ Ի դեպ՝ «Բառոցիքը հայոցի» քննական քննադատման հիմնվելով Աճառյանի ոչ հավաստի ուղղման («արբազան») վրա, *խել*-ի բացատրությունը նշված է «հեշտ», տողատանալի «տղելով» նաև ձեռագրերից մեկի միջոց՝ *հեշ* ձևը, այլև հղում է տրված Աճառյանի «Արմատական բառարանը» [տե՛ս u «Բառոցիքը հայոց», 1975, էջ 142, այլև 379]: Այս սխալը բոլր է

գ) Մեկ այլ հողագծի առաջին բաժնում, որի ենթավերնագիրն է «Ստուգաբանական դիտողություններ միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ բառերի մասին» [Ջահուկյան, 1976, էջ 41-51], անվանի լեզվաբանը նպատակ է ունեցել «պարզելու որոշ բառերի ծագումը, ճշտելու առաջարկված որոշ ստուգաբանություններ և կատարելու բառաքննական այլևայլ դիտողություններ» [Ջահուկյան, 1976, էջ 41], ըստ այդմ՝ անդրադառնում է մեկուկես տասնյակից ավելի (թվով՝ 17) բառերի, որոնցից *պոսել*, *պոսփիտիփոնոս*, *ջալամուկ*, *սալար*, *սիկիրա* և *սիփինըս* բառերն առնված են այլ աղբյուրներից, իսկ մնացածը՝ Մկրտչու «Բառգիրք հայոցից»:

Դրանք են՝ *ազեկայ* «արեգակն» (< հուն. βεζεκ < եբր. bāsāq «փայլակ»), *առօր* «մինչև երեկո» (*առ*- նախածանց + *օր* «գիշերում, գիշեր, երեկո»), *արսա* «պճմված» (< հուն. ἀξιος «արժեքավոր» բառի իզ. սեռի ձևն էր), *բանջար* «երաժշտական մի գործիք» (< փորրափայկան աղբյուրից՝ հուն. πανάουρα, πένδουρον «երեքաղյան քնար»), *խրիզոս* «փող կամ սրինգ» [Հլատ. iubilaeus (< հուն. ἰωβήλαιος «ժողովական», որից մահ հայ. *յոբելան*), որ ծագում է եբր. יָבֵבֵל «խոյ» բառից], *լակոնիայ* «ծածկոց՝ շարսավ» (< լատ. lacinia «քրպանք. լաթ, կտոր. հագուստ»), *լուջ* «կանաչ» (< հայ. *լուրջ* «քրագ կապույտ» բառից՝ *լ*-ի անկումով. հմմտ. հայ. *խարշել* ~ *խաշել*, *բարշել* ~ *բաշել*, *դուրս* ~ *դուս*), *ոյազիտ* «սուրբ» (< հուն. ὀ ζυιος «սուրբ»), *պածա* «կապ» (< հուն. παγίς, սեռ. հոլ. παγίδος «ցանց, ծուղակ, որոգայթ»), *պարակղէտոս* «մխիթարող» (< հուն. παρήγορος «մխիթարող, մխիթարիչ»), *պեղազոս* «մեծամեծք» (< լատ. permagnum «մեծամեծ»), *պոսել* «սարդել, խույս տալ», այլև *պոսպոսել* «կեռ ի կեռ փակչել» (< հայ. *պոս/պոս* «չել, ծուռ. կեղծավոր». մերժվում է արաբ. basbasa «շան՝ փոչը երկու կողմ շարժելով շողորբերը»)⁷², *պոսփիտիփոնոս* «քմաբերգ» (< հուն. *ποσφου-

րօֆօսոս «պորփյուրածայան», *ջալամուկ* «ջալամ» (< հայ. *ջալեանմ*, *ջալամն*, ավելի ուշ՝ *ջալամ*), *սալար* «զաղտուկ» (< *սալ* < *հ*-ն. *kʷal-, հմմտ. լատ. cēlō, cēlāre «ծածկել, բարցնել», հվգերմ., այլև հանգլ. helan «բարցնել»), *սիկիրա* «արբեղություն» (< հուն. σικέρα σίκερα [[«խացից կամ պտուղներից պատրաստված» գինի» < եբր.] < *սիփինըս* «թանկարժեք քար») (< հուն. σφγγιον, հոգն. σφγγία «սպարանջան») [տե՛ս Գ.Ջահուկյան, 1976, էջ 41-44]:

Այդ դեպքում, ինչպես կարելի է նկատել, բառաքննության կամ ստուգաբանության ենթարկված բառերի մի զգալի մասը՝ *ազեկայ*, *արսա*, *բանջար*, *ոյազիտ*, *պածա*, *պարակղէտոս*, *պոսփիտիփոնոս*, *սիկիրա* և *սիփինըս*, փոխառություն է հունարենից, երբքը՝ *խրիզոս*, *լակոնիայ* և *պեղազոս*, առնված են լատիներենից, այնուհետև մեկը՝ *սալար*, բնիկ է այսինքն՝ ունի հնդվերլուպական ծագում, իսկ չորս բառ՝ *առօր*, *լուջ*, *պոսել*, *ջալամուկ*, բացատրելի կամ հավանական հայկական կազմություն են՝ անկախ իրենց հնչյունական, բառակազմական այս կամ այն կարգի «աղավաղումներից»:

Մյուսնց կեսից ավելին, ավելացնենք, փոխառություն է հունարենից, որն ամենայն հավանականությամբ վկայություն է այն րանի, որ «Բառգիրք հայոցի» կազմողը կամ հեղինակը հատկապես օգտվել է միջնադարյան ձեռագիր «Բարք յունարենից» (12-րդ դ.) [հմմտ. Ամալյան, 2007, էջ 341-342]: Բերվածները, բացի *պեղազոս*, *պոսել* և *սալար* (նահ *սալարիի*) բառերից, որոնք մերկայացված են նախորդ ուսումնասիրողների (Հյուրշման, Աճառյան և ուրիշներ) տվյալներով, կամ նշված են իբրև անհայտ ծագման, դուրս են մնացել հեղինակի՝ վերջերս յույս տեսած բառարանից [Ջահուկյան, 2010]:

տրվում նահ հետագայում, երբ այդ բառահողվածը բերվում է հետևյալ կերպ. «Խել, Էշ: Մեկնությունը պետք է լինի «ձեռտ» [տե՛ս Ամալյան, 2007, էջ 232]:

⁷² Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *փավաաս* (այլև *վրավրաս*, *փավըրաս*, *փազրվազր* և այլն) «շատախոս, հաճոյացող. շողորբոր՝ շահամու. կեղծավոր, խաբե-

րա» (օրինակ՝ *փավաասս մարդ, փավաատրյուն էնել* - Մուշ, Ալաշկերտ), որը երև բացատրվում է հայ. *բաս* «խոսք, զրույց» [հմմտ. բրբռ.՝ մեկի *բասն* էնել «մեկի մասով խոսել», *բասո՛յ էր* («զարմացական արտահայտություն»՝ մեկի մասին խոսելուց հետո նրա հայտնվելու դեպքում)] արձատի *փաավ/վասը* տարբերակից կրկնավոր բաղադրություն լինելը, ապա անհավանական չէ նրա առնչությունը արաբ. basbasa բառի հետ:

դ) Հետագայում նույնպես առանձին հոդվածներում, այլև հայոց լեզվի պատմությանը նվիրված գրքում Գ. Ջահուկյանն անդրադառնում է «Բառգիրք հայոցից» քաղված մի քանի այլ բառերի ստուգաբանական քննությանը [տե՛ս *Ջահուկյան*, 1979, այլև 1991, էջ 36-44, 1996, էջ 39-46 և այլն]:

Դրանք են՝ *ասագ* «հարկ, տուգանք» (<բյուրք. yasak «օրենք, արգելք», մոնղ. *ясак* «օրենք»), *բալիղ* «շինված պատուածոյք» // *բաւեղ* «փու տեղի» (< հե. *bheu- «լինել, ապրել», հմմտ. հուն. *φωλέος* «որք, բուն», *φωλέω* «պառկել, ապրել»), *ղանդիոն* «ղանքիւն, կամ մութն» (< հե. *dnhd- «ցնդել, ծխել, ծխալ»⁷³), հմմտ. գերմ. *dunkel* «մութ, մռայլ», խեթ. *dankuis* «մութ, սև») [տե՛ս «Բառագիրք հայոց», 1975, էջ 73, 358, *Աճառյան*, 1971, էջ 621, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 313, այլև 2010, էջ 183], *խեղակ* (փխ.՝ *խեղանակ*, ձեռագր. տարբերակ՝ *խեղական*, *խեղյանակ*, բառի արմատն է *խել/խեղ*, տարբերակ՝ *խելն* «գերան և շուրթն», *խէլ* «(նավի) սկզբնասաս», հմմտ. *նաւ-խէլ* «խաստատուն, գլխավոր» [<հե. *(s)khel-, հմմտ. հնդկ. *kalā* «արվեստ», անգլ. *skill* «վարպետություն, կարողություն», *կոշնել* // *կոշնել* «ձոնել, ընծայել» (-խեթ. *kusšan* «ռոճիկ, աշխատավարձ, վարձատրություն, զին») [տե՛ս «Բառագիրք հայոց», 1975, էջ 142, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 314, այլև 1970, էջ 154, *Ամսյան*, 2007, էջ 256-257], *ճողոպուրտ* «ղնկոյզ» (< վրաց. *ծხური*) [տե՛ս *Աճառյան*, 1977, էջ 211, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 591, 593], *մագիրոն* (կամ՝ *մագիրոն*, *մագիրոն*) «տասներկուլարյա երաժշտական գործիք. տավիղ» (< փոխ. հուն.) (⁷⁴ [*Ջահուկյան*, 2010, 499], *մաժառոս* «սպասավոր» (< հուն. *μάγειρος* «խոհարար», «յ-ի միջնադարյան ժարտասանությամբ»)⁷⁵, *սիմ*

«կորոլ» (< հե. *k'em- «ձող, փայտ. եղջյուր»)⁷⁴ և այլն:

Բերվածներից *խել*, *կոշնել* և *մագիրոն* բառերը չեն ընդգրկվել հեղինակի «Ստուգաբանական բառարանի» մեջ:

7. Լ. Հովհաննիսյանը քննել է «Բառգիրք հայոցի» անհայտ ծագման երկու տասնյակից ավելի բառեր, որոնք հիմնականում փոխառություն են, ինչպես նաև հավաստի միջոց բարբառային, բնագրային ճշգրտումների համար [տե՛ս *Հովհաննիսյան*, 2000, էջ 213-221]:

ա) Իրանական լեզուներից կատարված փոխառություններ. *այենակ* «օրինակ» (< իրան.), *աշխուժուի* «Քագուի» (< իրան.), *աիժ* «հոսերը» (< իրան., հմմտ. *վժ*, որից *վիժել*), *բրաշակ* «դարավանք» (< միջին իրան.), *գրուակ* «գրույց» (< իրան. -vak «խոսք»), *գաւոլ* «չար՝ ննգ խոսք» (< իրան. *zav/zov* < հե. *g'ha- «գոյուն»), *մանի* «խտաղ» (< միջ. պրս. *guman* «կարծիք, ենթադրություն» < *man* «մտածել»), *յասան* «արտաբերող» (< իրան. *hvan* «վանչել»), *նամենական* «նախարար. իշխան» (< իրան. *nam* «անուն»), *նեսանրակ* «տեղ կամ պահունակ» (< իրան. *ni* + *vand/band* «կապ» + *ak*), *շխշայք* «այսք», *ունանակ* «խումանակ. նման, նմանապես» (< իրան. *man-*, պրս. *mana* «ջրվուժ է, նման է», այլև *numana* «օրինակ, նմուշ»), *վաշին* «խտասակից» (< իրան. *vač* «խոսել», հմմտ. *գրուակ* «խոսք» < իրան. *k* ~ *c* -ի օրինաչափ հնչյունափոխություն է), *վարսակ* «մառող բռնող՝ սեղմող» (իմաստային ճշգրտում), *փիր* «խրատ» (< պրս. *pir* «ծեր»):

բ) Ոչ հնդեվրոպական լեզուներում գուգաեռներ ունեցող բառեր. *աղո* «թույն» (<բյուրք. *agu*, *agi* «թույն»), *բենդել* «կազմած» (< բյուրք. < իրան. *band*), *գէաք* «ծամանակ» (< արաբ. «կտոր, մաս»⁷⁶), *ոսփիկ* «սիրելի» (< արաբ. *rafī* «բարի, սիրուի»), *շիմակալ* «ոխակալ» (< արաբ. *ramī* «մեղադրել, հանդիմանել») (⁷⁶):

գ) Բնագրային կամ բարբառային ճշգրտման տեղիք տվող բառեր. *ակաղիմական* (փիլիսոփայական տերմին՝ ի տարբերու-

⁷³ «Հայերեն ստուգաբանական բառարանում» նշվում է հետևյալը. «Թերևս ֆր. *majordome* «ծառայապետ» բառի աղավաղված գրություն» [*Աճառյան*, 1977, էջ 224]: Այս բացատրությունը, այսինքն՝ ծագումը ֆրանսերենից, ժամանակին տվել է Կ. Կահնազարյանը Մմբատ Մպարպետի «Պատմության» (Մոսկուտ, 1856 թ.) մեջ բառի *մաժառոտան* գոյություն մեկնարաման առիթով, և այս մասին նշում է Ջահուկյանը [*Ջահուկյան*, 1979, էջ 29] *մաժառոս* բառի ստուգաբանությունն ժամանակ:

⁷⁴ «Հայերեն ստուգաբանական բառարանում» նշվում է. «Ծագումն անհայտ է: Հավիթ թվ կապ ունենա հնդեվրոպական *k'em- «ձող, բուն» արմատի հետ, որից *սամի*» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 679]:

բյուն սովորական իմաստով գործածության), *զոմոզի* «մեզ» (Եղիշեի երկում գործածված՝ գրադարանական կրոնի վերաբերյալ խոսքում), *սխ* «խիստ, հոծ» (Դլրբ. բրբ.՝ «պինդ, ամուր»), *ստնանատոր* «վարձավորներ» (իմաստի ճշգրտում), *փառք* «վտավառ. արջ» (քերես ուղղելի՝ *սպասատ* «նույն իմաստով»)²⁵:

Բառարանում կան դեռևս բառեր, որոնք կարող են նոր լուսարբանան: Ստորև անդրադառնում ենք այդ կարգի բառերից հետևյալներին:

1. *Աղանդումն* «խելագարումն» («*Բառզիրք հայոց*», 1975, էջ 12), իսկ ըստ Աճառյանի՝ *աղբանդումն*՝ նշելով, որ «գիտե միայն Բառ. երեւ., էջ 11» [*Աճառյան*, 1971, էջ 127]:

Հ.Աճառյանը գտնում է, որ ճիշտը *աղանդումն* ձևն է, և քննական բնագրում իբրև գլխարառ դրված է *աղանդումն*, իսկ վերջինիս տողատակին՝ *աղբանդումն*, *աղադումն* (*աղանովքից* հետո)՝ որպես ձեռագրական տարբերակ [*Բառզիրք հայոց*], 1975, էջ 346]: Իսկ հետագայում, հավանաբար հետևելով Աճառյանին, նա գլխարառ է դնում նախկինում սխալ համարվածը՝ տալով հետևյալ ձևակերպումը. «*Աղբանդումն*. խելագարումն: Չեռագրերի մի մասը չունի այս բառահոդվածը: Մյուս ձեռագրերը (№№ 5596, 8198, 3937 և այլն), որ հնագույն գրչագրեր են, ունեն *աղանդումն*: Միայն № 5925-ում կա՝ «*Աղանդումն*. խելագարումն»: Ուրեմն գլխարառ պետք է լինի *աղանդումն*» [*Աճառյան*, 2007, էջ 176]: Ստացվում է, որ բառի ճիշտ՝ վերականգնելի ձևն է *աղանդումն*, որ եղել է նախկինում՝ քննական բնագրում, իսկ ավելի ուշ դարձյալ գլխարառ է դրվում սխալ ձևը:

Հավանաբար գործ ունենք *աղանդումն* «խելագարություն, խելագարվելը» բառի հետ: Երև պարզվի, որ *աղանդումն* բառի *աղանդ* հիմքն իր հերթին բաղադրված է *աղ*-արմատով և *-անդ* ածանցով, ապա կարելի է կարծել, որ արմատը այլ բան չէ, քան *ալ*//*այլ* արմատի տարբերակը: Բառը լծորդ է *աղ* արմատին, որն, ի դեպ, ավելի հիք է, քան *այլ* արմատը: Իսկ

²⁵ «Բառզիրք հայոցի» մեկ-երկու բառի քննության անդրադարձել է նաև Պ. Բեդիրյանն՝ ի թիվս իր առանձին հոդվածներում քննության առնված բառերի [*Բեդիրյան*, 1956, էջ 40, այլև 1962, էջ 144]:

վերջինս ծագում է հն. *alyo- (*ailo-) ձևից. հմմտ. հուն. ἄλλος «այլ, ուրիշ», լատ. alius «նույնը», գոթ. aljis «նույնը», հիբլ. aile «նույնը», կիմր. ail «նույնը» և այլն [*Աճառյան*, 1971, էջ 168-169]:

2. *Աղիփատոս* «հոգաբարձու», այլև *ափիատոս* («*Բառզիրք հայոց*», 1975, էջ 12, 43, 346, 352): Աճառյանը նշում է, որ ունի միայն Երեմիայի բառարանը: Աճառյանը հետագայում այլևս չի անդրադառնում դրան:

Բառը, կարծում ենք, փոխառություն է հուն. (դոր.) ἄλιφατος, այլև ἡλίφατος («ἡλί-βατος «դյուրանցանելի, հեշտ հաղբահարելի», «բարձր, գաղիվեր. վեր բարձրացած» վերամբարձ. բարձրուղեչ. խորը, անհատակ» ձևից [*Ճջջբբբբբ*], 1958, ք. 79, 749): Ըստ Ջահուկյանի՝ փոխառություն՝ հուն. ἄλιφατος ձևից, որը հնչյունապես այնքան էլ համարժեք չէ, որքան նախորդը [*Ճջբբբբբ*], 1958, նույն տեղում):

3. *Աղտամուղտ* կամ *աղջամուղջ* գլխարառի բացատրության մեջ, այն է՝ *աղջամուղջ* «աղտամուղտ, խաւար» [*Բառզիրք հայոց*], 1975, էջ 12]: Հանդիպում են նաև *աղտից* «աղից» (*աղ* բառի *տ* ածականով տարբերակը թեք ձևով), *աղտաղտուկ* «շօտ տեղի, ջնջմայ» բացատրությամբ, բուն իմաստով՝ «մուգ, մթամած» (որպիսին լինում են, օրինակ, աղուտները՝ խոնավ, ջրակլամ խողերը) բառերը:

Ըստ «Նոր հայկական բառգրքի»՝ *աղտամուղտ*, տե՛ս *աղջամուղջ* (որ աստի ծագի, իբր աղտ և մուղտ, կամ մուրք), բերվում է հետևյալ օրինակը Ոսկերեքանից. «Իբրև օրն տարածանցաւ, և *աղտամուղտ* եղեն, գաղտուկ մուծին զնա աշակերտքն ի քաղաքն» [*Աւետիքեան, Միրմէլեան, Ալգերեան*, 1836, էջ 44]: Այլև՝ «*աղջաղջ*. նոյն ընդ *աղջամուղջ* (որ է իբր *աղջամուղջ* կամ *աղտամուղտ*) և *աղջամուղջ*, որպէս ռամկօրէն փտատմուս, մթնշաղ, մութիմութն և այլն» [նույն տեղում, էջ 43]:

Աճառյանը *աղջ* արմատը հղում է *արջն* «սև» ձևին, միաժամանակ նշում, որ այն հանդես է գալիս երկու ուրիշ ձևերով՝ *աղջ* «մութ, մրտօխն» և *աղտ* «մութ, խաւար», որոնք չունեն առանձին գործածություն, և որոնցից կազմված են *աղտօրփուն*

«խաւար», *աղջաղջ* «մշուշ», *աղջամուղջ* «քանճը մութ», *աղջամղջին*, *աղջամղջեայ*, այլև *աղտամուղտ* «մութ, խաւար» (տե՛ս նաև *մուղտ* արմատը առանձին) [հմմտ. *Աճառյան*, 1971, էջ 135, 335]: Այն համարվում է «Էյուսիսային կովկասյան լեզուներից փոխառյալ բառ», որ ըստ Ջահուկյանի՝ «ճիշտ չէ» [*Ճաջայքյա*, 1967, Ե. 171, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 39]: Այնուհետև, Ջահուկյանը բառի ծագումը նշում է հարցականով, այլև հայտնում հետևյալ թեական կարծիքը. «Եթե *աղտամուղտ*-ը բարդուբյուր չէ, այլ կրկնություն, ապա առկա է *մ* հավելական ձայնորդով կաղապար, որ հետագայում հայերենում լայն տարածում է ստացել» [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 252, այլև 2010, էջ 39]:

Բարը կրկնավոր բարդություն է ոչ թե *մ* տարրի, այլ *ամ* մասնիկի միջարկումով: Այնուհետև, նկատելի է այն (որին, ի դեպ, ուշադրություն չի դարձվել նախկինում), որ «կրկնությունը» կազմված լինելը վերաբերում է ոչ միայն *աղջաղջ* բառին, այլև *աղջամուղջ*, *աղջամղջին*, *աղջամղջեայ* բառերին, ընդ որում *աղջամուղջ* բարը նշանակում է ոչ թե սովորական «մութ, խավար», այլ «քանճը խավար»:

«Արմատականում» *մուղտ* «մշուշ, խավար» արմատը համարվում է «առանձին անզործածական», որից՝ *մղտահնայ* «քննել, մշուշ պատել», *մղտփարատ*, *մղտազոյն*, *մղտութիւն*, *աղտամուղտ* և այլն, որը և չի ստուգաբանվում, թեև նշվում է հետևյալը. «Pokorny 2, 274 և 275 մերժելով Scheffelowitz-ի սեկնությունը *դ*-ի անհամաձայնութեան պատճառաւ, *մուղջ* դնում է հնիս. mel- «սև» արմատից: Մրանք ընդունում են առանձին արմատ *մուղջ*-, որ գտնում ենք միայն *աղջամուղջ* բառի մէջ, որ *աղջ* բառի կրնականն է *մ* յաւելուածով (այսպէս է ընդունում նաև Meillet, MSL 18, 253)» [*Աճառյան*, 1973, 357]:

Տվյալ դեպքում կա հակասություն *աղջամուղջ*-ի կրկնավոր և նրանում *մ*-ի հավելված լինելու տեսանկյունից:

Գ. Ջահուկյանը գտնում է, որ մի կողմից՝ հայ. *աղջ* // *աղտ* - «խավար» (որից՝ *աղջաղջ*, *աղջամուղջ*, *աղջութիւն*, *աղջամղջին*, *աղջամղջիկ*, *աղտամուղտ* և այլն) արմատը ծագում է հե. *alghi- (նախկինում՝ *alghio-) [*agh1(u)-] ձևից. հմմտ. *աչխչ* «մութ, խավար», հայրուս. *aglo* «անճրև» [տե՛ս

Ճաջայքյա, 1967, Ե. 171, 303, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 111, 207, այլև 2010, էջ 39], իսկ մյուս կողմից՝ հայ. (*աղջա*-) *մուղջ* (՝) < հե. *mōl- (նախկինում՝ *mulghio- < *mughlio- < *(s)mough- // *(s)mughlio «ծուխ, ծխալ՝ մխալ») [տե՛ս *Ճաջայքյա*, 1967, Ե. 171, 319 և այլն, *Ջահուկյան*, 1987, էջ 138]: Այսպես նաև՝ (*աղտա*-) *մուղտ* - «խավար» < հե. *mōl- [*mel-] (ն.տ.): Երկու դեպքում էլ ստուգաբանությունը տրվում է հարցականով, որ նշանակում է, թե անհավանական է նախորդ ստուգաբանությունների հիման վրա կատարված վերականգնումը, թեև արվում է բավականին նոր մտտեցմամբ:

Հայ. *աղտամուղտ* բառի *աղտ* և *մուղտ* (նաև *աղջամուղջ*-ի *աղջ* և *մուղջ*) բաղադրիչների բաժանումը, այլև ստուգաբանության բոլոր փորձերը համոզիչ չեն՝ սկսած նրանից, որ դրանք հիմնված են եղել նախ՝ «Նոր հայկազյան բառգրքի» տվյալների վրա: Այնինչ, այդ և նման շատ բառեր հայերենում ունեն բոլորովին այլ կազմություն, որոնց բաղադրիչները տարբերակային արմատներ են՝ այս կամ այն կարգի ձայնավորմամբ, աճականով (հմմտ. *աղ-ջ*-// *ուղ-ջ*-, *աղ-տ*-//*ուղ-տ*- և այլն):

Նշենք դրանցից մի բանիսը:

ա) Հայերեն որոշ բառեր ունեն կրկնավոր կազմություն, ընդ որում կա՛մ միայն պարզ միացումով, կա՛մ նաև *-ամ-* մասնիկի միջարկումով, այնուհետև արմատի *ա//ու*, *ա//ն* ձայնորդով, կա՛մ էլ առանց ձայնորդի: Այդպիսին են ոչ միայն հիշյալ *աղջ-աղջ* և *աղջ-ամ-ուղջ*, *աղտ-աղտ(ուկ)* և *աղտ-ամ-ուղտ*, այլև *արհ-ամ-արհ(եմ)*, *այլ-այլ(եմ)* և *աղ-ամ-ող(ին)*, (*բազմ*)*աղիս-աղիս* և *աղիս-ամ-աղիս* բառերը և այլն:

Հայ. *արհ-ամ-արհ* - «անարգ, խոտելի» (որից *արհ-ամ-արհ-անք*, *արհ-ամ-արհ-եմ* և այլն) բառն, ըստ Աճառյանի, «կրկնուած է *արհ* պարզ արմատից, որ այլուստ անձանօք է. կազմութեան համար հմմտ. *աղիս-ս-մաղիս*, *խառն-ս-մառն*» [*Աճառյան*, 1971, էջ 323]: Բերված համեմատելի ձևերից առաջինը մասամբ է տեղին (ի՛նձ՝ *աղիս-ամ-աղիս*), իսկ երկրորդը սխալ՝ այլ կարգի օրինակ է:

բ) Ժամանակին միանգամայն ճիշտ մտտեցում է ունեցել Դյուլորինեն, երբ առանձնացրել է *-ամ-* մասնիկ՝ *արհ-ամ-արհեի*,

ինչպես նաև *աղիս-ամ-աղիս, հեղձ-ամ-ըղձ(ուկ)* բառերում [*Du-laurier*, 1870, p. 125-129. տե՛ս *Աճառյան*, 1971, էջ 323]:

գ) Կան նաև նույնպիսի կաղապարով սերված բառեր, որոնցում *-ամ-ի* փոխարեն առկա է *-աւ-* մասնիկի միջարկում. հմմտ. *ալլ-այլ(եմ), աղ-աւ-աղ(եմ)* և այլն: Հայ. *աղաւաղ* «հիճացած, այլատերված, տկար (մարմին)», ըստ Աճառյանի՝ «կրկնում է *այլ* բառի երկրորդական *աղ* ձևից, որ առանձին անգործածական է. ըստ այսմ բառի հնագույն ձևն է *աղեաղ* և նույն է *այլայլել* (= *այլեայլել* բառի հետ), ուստի ծագում է հե. **alio-* ձևից. հմմտ. հուն. *άλλος* «այլ, ուրիշ», լատ. *alius* «այլ, ուրիշ», գոր. *aljis* «այլ, մեկ ուրիշ» և այլն [*Աճառյան*, 1971, էջ 122, 168-169, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 48]:

դ) Հայ. *աղիս/ախ* «փականք, օղակ. ունեցվածք» բառի ղեաքում ևս Աճառյանը նշում է «*աղիսամաղիս* (կրկնութեամբ և *մ* յաւելուածով. հմմտ. *արիամասի* «հակ հուկ սպարանք, բազմութիւն ընչից»՝ միաժամանակ անտեսելով Գյուլոբիեի ճիշտ դիտարկումն այդ հարցում (տե՛ս վերը): Այս արմատը ևս Աճառյանը դիտում է չստուգաբանված [*Աճառյան*, 1971, էջ 131-132]:

ե) Հայ. *հեղձ* «խեղդվելը» արմատից ունենք *հեղձամղձուկ* բարդ ածանցավոր բառը՝ կազմված *հեղձ-ամ-(ը)ղձ(ուկ)* բաղադրյուններով, ըստ Աճառյանի բառարանի՝ չստուգաբանված, բեւ նույն է դիտվում հայ. *խեղդ* արմատի հետ. հմմտ. *խանճ//խանճ*, այլև *նախանճ, փոխինճ // փոխինճ* «հատիկը բոված և աղացած», *խինճ* «ծիծաղ» // *խնճ(ող)* «խնդագող՝ ծիծաղող», փոխարերաբար՝ «անասուկ, անբարո» և այլն:

զ) Հայ. *աղամող* կրկնական արմատը ըստ Աճառյանի՝ «անստոյգ իմաստով բառ է. հնագույն գործածութիւն և հարազատ նշանակութիւնը «մոլորիկ, շեղուիկ, ծռիկ, խտտորիկ» երևում է *աղամողիկ* բայից» [*Աճառյան*, 1971, էջ 119]: Բառի ճիշտ բացատրությունը ժամանակին տվել են «Նոր հայկազյան բառգրքի» հեղինակները՝ մեկնաբանելով իբրև *այդումայդ, այլևայլ* «զանազան, պեսպես, տարբեր», որտեղ երևում է մի կողմից՝ միայն *լ/ղ* լծորդություն, իսկ մյուս կողմից՝ *-ում-* միջամասնիկի, ինչպես նաև *-ու-* շաղկապ-միջամասնիկի առանձնացում (տե՛ս

Աւետիքեան, Մխրմէլեան, Ալգերեան, 1836, էջ 89): Ունենք նաև *այ-ը* «խորք, խորունկ տեղ. անդունդ, անհատակ» բառը, որից՝ *այուց* «ավելի ենքը, խորք»:

Աճառյանը «Արմատականում» միաժամանակ նշում է, որ այն գործածված է ոչ միայն Եզնիկի «Եղծ աղանդոցում», որի բնագիրը ժամանակին ինքը պատրաստել է հրատարակության, այլև համընդամենը է Պ. Դուրյանի «Տրտուցը» բանաստեղծության մեջ, բեւ այն շարունակվել է *անայի* սխալ ձևով տեղ գտնել նաև հետագա հրատարակություններում [հմմտ. *Համբարձումյան*, 1990, էջ 4, այլև 1991, էջ 2]: Այդ բառը գտնում ենք նաև Ստ. Ռաշքայի ձեռագիր բառարանում. «*Ալ. մրտիւն դժխարի, խորք, որմէ ալական, այսինքն որ կը պատկանի դժխարի*: Ի խորս *ալական* մեղապարտքն անկան (Առաք. ողբ.)» [տե՛ս *Շանաշեան*, 1956, էջ 254-255]:

Աճառյանը չունի բառի որևէ ստուգաբանություն, սակայն կարելի է կարծել, որ այն ծագում է հե. **alio-* արմատից:

է) Կրկնավոր պարզ կազմություն ունի հայ. *անդ-ունդ* «անհատակ խորություն. խորք» բառը, բեւ ընդունված է այն համարել *ան-* ժխտական մասնիկով և ենթադրյալ *դունդ* (Աճառյանը սկզբնադիր աստղանիշով՝ *դունդ*) արմատով բաղադրություն՝ բխեցնելով հե. **dunhdhos*, հմմտ. հուն. *ἀ-βυσσος*, հայկ. *bez-duna*, ռուս. *бездна*, գերմ. *ab-grund*, գալլ. *an-nwfn* և այլն, որն ամենևին ճիշտ չէ [հմմտ. *Աճառյան*, 1971, էջ 190]:

Այս առումով նկատենք, որ ունենք հայ. *ունջ* «տակը, խորքը, հատակ», որն այլ բան չէ, քան հայ. *անդ* արմատի տարբերակ՝ *ա/ու* և *ղ/ջ* տարբերակվածությանը: Այն գործածված ենք գտնում հայ հին գրական հուշարձաններում: Օրինակ՝ «Յորժամ յաջ ոտնս յեմոի, գաջ լեառն ընդ գետին տանէի. յորժամ ի ձախ ոտնն յեմոի, զձախ լեառն ընդ գետին տանէի: Ապա հարցանէր քազատրն Պարսից Շապուհ և ասէ. աղէ՛ տուր ինձ զիտել. ո՞վ են լերինքն այնորիկ՝ զորս դու ընդ ունջ տանէիր» (*Փաստոս Բուզանդ*, 1987, էջ 260):

4. *Աղջաման* «սպարանջան, աղբաման» բառը Մեղրեցու «Բառզիրք հայոց»-ում չունի որևէ ձեռագրական տարբերություն, ոչ էլ բնագրի ծանոթագրություն: Բառի բացատրության

մեջ կա *աղբաման* բառը, որն իր հերթին բառարանային միավոր է և բացատրվում է «ապարանջան», որն էլ ունի ձեռագրական մեկ տարբերակ՝ *ապարանջան* [«Քառօրյա հայոց», 1975, էջ 12-13]: Հետագայում Ամալյանն այս բառին այլևս չի անդրադառնում [Ամալյան, 2010]:

Աճառյանի «Արևատական բառարանում» չենք գտնում *աղջաման* բառը, այսինքն՝ Մեղրեցու բառարանի այդ տվյալը բաց է բողմված, սակայն դա չի խափարարում *աղջաման* բառի մեկնության համար, մանավանդ որ վերջինիս՝ *աղջ* բաղադրիչի ստուգաբանությունը տալիս է Աճառյանը՝ «պէտք, կարիք, հարկատրոսիւն, ներքին պահանջ» բացատրությամբ, այն դիտելով փոխառություն ասող: «ճնշել, նեղել, ստիպել, հարկադրել, բռնադատել», իսկ ըստ Ջահուկյանի՝ ասող: ձճձ ձևից [Աճառյան, 1971, էջ 136-137, այլև 1926, էջ 8-9, Ջահուկյան, 1987, էջ 455, 478, 481]:

Սակայն մեկնության կարող են մնում *աղբաման* և *ապարանջան* բառերը, որոնք հանդիպում են *աղջաման* բառի բացատրության մեջ: Աճառյանն ունի *աղբաման* «ապարանջան»՝ ըստ Հին հայկազյան բառարանի, այլև Մեղրեցու բառարանի: *Աղբաման* բառի համար Աճառյանը, ելնելով Ս. Ամատունու բառարանի տվյալից, նշում է, որ «կենդանի է» բարբառներում, թեև Կոսիի բարբառի կրող-տեղեկատու (ինֆորմանտ) Բենսեի ասելով դա էլ է մերժվում [Աճառյան, 1971, էջ 127]:

Աղբաման բառի վերաբերյալ կարող ենք միայն ենթադրել *ց-թ* լծարդության հնարավորություն՝ *աղջաման-աղբաման* «գիշերանոթ, պետքի աման»: Իսկ *ապարանջան* բառի տեղ գրավելն այս բառահոլովածում, այնուամենայնիվ, կարելի է առայժմ դիտել վրիպում կամ վիճելի:

5. *Աճապել* բառը, որը կա «Քառօրյա հայոցի» հին տպագրության (Ալիկոճնա, 1698, էջ 12) մեջ, Հ. Ամալյանը քննական բնագիրը կազմելիս դրել է տողատակում՝ նշելով, որ այն ձեռագրերից երկուամու է հանդիպում, իսկ վերևում՝ *աճապարել* «յառաջել, կամ հասանել», որ որևէ ձեռագրով չի վկայաբերվում, հավանաբար Հ.Աճառյանի հետևությամբ, որն այնքան էլ համոզիչ չէ [«Քառօրյա հայոց», 1975, էջ 13]:

Հ.Աճառյանը չունի *աճապել*, այլ միայն *աճապարել* «չտապել, արտորալ, ճեպել», թեև բառահոլովածի առաջին մասի վերջում գրում է հետևյալը. «Նույն բայի աղավաղյալ ձևն են կարծում *աճապել* «հառաջել կամ հասանել» Բառ. երես. էջ 12» [Աճառյան, 1971, էջ 138]:

Այս բառի ծագման, այլև *աճապարել*-ի հետ առնչության վերաբերյալ Ջահուկյանը չունի որևէ դիտարկում, թեև ունի *աճ(ա)պ* «զարմանք, զարմանալիք», որ դեռևս Հ.Հյուրջմանը ժամանակին համարել է փոխառություն արար. 'աճաբ ('աճիբ) ձևից [Ջահուկյան, 1987, էջ 393, այլև 2010, էջ 40-41]:

Կարելի է մտածել, որ տարբեր բառեր են *աճապել* և *աճապարել*, այսինքն՝ առաջինը երկրորդի աղավաղյալ ձևը չէ: Իսկ *աճապել* բայը, թերևս, կազմված է *աճապ* (<*աջաբ*) բառից՝ փոխառություն արար. 'աճաբ («այստեղ») արդյոք, իրոք՝ ձևից (հմմտ. բլբռ. *աջէք* «զարմանք, ապշություն, չտեսնված» - Մուշ, Ալաշկերտ և այլն) [հմմտ. *Քոչոյան*, 1963, էջ 38. *Ղազարյան, Ավետիսյան*, 1987, էջ 36]:

6. *Ամասայ* գլխարատով «Քառօրյա հայոց»-ի քննական քննադրում կա երկու բառահոլոված՝ իրար հաջորդող, մեկը բացատրվում է՝ «ի ձեռն ալիխայ՝ հօթ կամ քաջ», իսկ մյուսը՝ «ի ձեռն ալիեոյ՝ ժողովրդեան ընծայ»: Այնուհետև հաջորդում են՝ *ամասարկովոր* «բուրկան», *ամասն* «արկանել, քաշել», ինչպես նաև *ամասցես* «արկցես, ձգեսցես», իսկ մի քանի բառահոլոված հետո՝ *ամաց* «ելից, էարկ. ձգեսց» (վերջիններս *ամասել* բայի խոնարհված ձևեր են) [«Քառօրյա հայոց», 1975, էջ 13-14]:

Աճառյանը չունի *ամասայ*, իսկ *ամասել*-ը համարում է «սուտ ու շինծու» (դրված ուղղանկյուն փակագծերի մեջ), միայն *ամասարկովոր*-ն է, որ ոչ անկախ նախկին մեկնություններից (Ան. Շիրակացի, հետագայում՝ Սլ. Ավգբրյան), համարվում է փոխառություն երբ. hammitzāqōṣ (հոգն. բ.) < mīzāq «օրինված ջուր սրկելու» ցանկու աման < zrq «սրկել/ցանկել» արմատից, հուն. բարզմ. μαζμαροῦθ [Աճառյան, 1971, 146-147]: Այս բառի ծագման վերաբերյալ Ջահուկյ-

յանը տալիս է նույն մեկնաբանությունը, ինչ Աճառյանը [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 42]:

Բառն ամենայն հավանականությամբ փոխառություն է հուն. *ἀμάω* բայի (դոր.) անց. դերբ. *ἀμάσας* (*άμά*) ձևից, որը փոխառու լեզվում ունի հետևյալ իմաստները. 1) «հնձել, հավաքել (քերթ)», 2) «կտրատել, վերցնել. ազատության պտուղների քաղել», 3) «դասարկել», 4) «(վրան) լցնել՝ ցանել. հողը տալ գլխին», 5) «վերացնել. ոչնչացնել, բնաջնջել», իսկ փոխաբերաբար նշանակում է՝ 1) «օգուտ ունենալ, հաջողել», 2) «ձեռք բերել» և այլն. հմմտ. հուն. *καλώς ἤμῃσαν* - նրանք հավաքեցին առատ հունձը (փխր.՝ նրանց հաջողվեց. նրանց բախտը բերեց) [տե՛ս *Δωροεγκύκλι*, 1958, с. 92]:

Ըստ այսմ՝ «Բառզբրում» «ի ձեռն ալֆայն» ձևակերպումը, քերև, կարելի է հասկանալ հունարեն բառի առաջին կամ բուն՝ սովորական իմաստի, իսկ «ի ձեռն այինոյ» ձևակերպումը այլ՝ փոխաբերական իմաստի նշանակում, եթե ոչ այն, որ առաջին դեպքում բառի բացատրությունը վերաբերում է բառի իզական սեռի ձևին՝-ա վերջավորությամբ («ի ձեռն ալֆային»), իսկ երկրորդ դեպքում չեզոք սեռի ձևին՝-ո վերջավորությամբ («ի ձեռն այինոյ»). է-ի բրբ. արտասանությամբ) [հմմտ. *Широков*, 1983, с. 118-122]⁷⁶:

7. *Անարգատիպ* «անձև» գլխաբառով հողվածը «Բառզբիր հայոցի» քննական բնագրում նախորդում է *անարգ* «անգարք, անշուք» բառահողվածին, որն անշուշտ այբբենական դասավորության խախտում է [«Բառզբիր հայոց», 1975, 18]:

Անարգատիպ բառի համար նշվում է, որ ձեռագրերից երկուսն ունեն՝ «*անարգատ*. դիպ անձև», իսկ մյուս երկուսը՝ «*անարգատ*. դիպ, կամ անձև») կառուցվածքը: Իսկ ծանոթագրություններում նշվում է հետևյալը. «Չեռագրերում (ABCD) բառահողվածը աղավաղված է: Այն ճիշտ է (ԲԶ= «Բառք բերողականք») №№ 451, 450, 528, ինչպես նաև (ԲՅ= «Բառք յունարեն») №№ 8198, 530, (ԲԽ= «Բառք խորանին») № 2335 և

բազմաթիվ այլ ձեռագրերում: Հմմտ. Արմ. (= «Արմատական բառարան»), *անարգատ*» [նույն տեղում, էջ 347]:

Հետագա աշխատության մեջ այս ծանոթագրությունը հեղինակը ներկայացնում է հետևյալ կերպ. «*Անարգատ*. դիպ, կամ անձև: Բառահողվածն աղավաղված է: Այն ճիշտ է ԲԶ (№№ 451, 450, 528 և այլն), ԲՅ (№№ 530, 8198 և այլն), ԲԽ (№ 2335) բառարաններում՝ «*Անարգատիպ*. անձև» [*Ամայան*, 2007, 177]:

Աճառյանի «Արմատականում» այն, իրոք, կա *անարգատ* ձևով՝ հետևյալ մշակումով. *Անարգատ* «դիպ» կամ անձև». ունի միայն բառ. Երեմ. էջ 17. յայտնի չէ, թե ի՞նչ է ուզում ասել». նկատենք, որ *դիպ* բառը նշվում է հարցականով [*Աճառյան*, 1971, էջ 181]:

Անարգ-ի վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանը գրում է, որ «դժվար է որոշել *ան-* ժխտականով կազմությունների՝ պատրաստի կերպով փոխառնված, թե հայկական հողի վրա հանդես եկած լինելու հարցը. հմմտ. *անազատ*, *անազգ*, *անախտ...* *անարգ*, *անարժան*», այլև *անարգ*-ը դիտվում է գուգադիր *յետին*, *տրուպ* բառերին [*Ջահուկյան*, 1987, 357, 404]: Հետագայում *անարգատ*-ը ստուգարանվում է հետևյալ կերպ. «*Անարգատ* «դիպ կամ անձև» (ԲՀ = «Բառզբիր հայոց» - Վ.Հ.): Կեղծ բառ՝ ստացված *անարգատիպ* բառի կրճատ (աղավաղված) գրությամբ: - Ամայան, ԲՀ 347» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 51-52]: Իսկ *անարգատիպ* կազմության վերաբերյալ չկա որևէ դիտարկում [*Ջահուկյան*, 1987]:

Կարելի է կարծել, որ հայ. *անարգ* «անգարդ, անշուք» և *անարգատիպ* «անձև» բառերը, փոխառություն են հունարենից, ընդ որում՝ բաղադրությամբ իրար բավականին մոտ:

Իսկ մինչ այդ նշենք հետևյալը:

ա) Որոշ ձեռագրերում *անարգատիպ* բառը բացատրվում է ոչ թե «անձև», այլ «անձև», որը բացատրվում է, քանի որ այստեղ խոսքը «տիպ, ձև» իմաստի մասին է, մանավանդ որ հաջորդ՝ *անարգ* բառը ևս գրեթե նույնպիսի՝ «անգարդ, անշուք» իմաստով է բացատրվում:

⁷⁶ Հմմտ. նաև *ամօս* գլխաբառի բացատրությունը [նույն տեղում, էջ 14]:

բ) Եթե *անարգատ* գիտարտի դեպքում ունենք «դիպ ան-
ձև», նաև «դիպ, անձրև» բացատրությունը, իսկ *անարգատիպ*-ի
դեպքում այդ *դիպ*-ը բացակայում է, միայն «անձև» է բա-
ցատրվում, ապա դա նշանակում է, որ այն հավանաբար շփոթ-
մամբ միացել-ծուլվել է *անարգատ* բառին (**անարգատ տիպ*⁷⁷
երկու *տ*-ից մեկն ընկել է):

գ) Այս *դիպ*-ը այլ բան չէ, քան հուն. τόπος «նշան, հետք,
ձև, տիպ» բառը, ընդ որում հավանաբար բարբառային *տ ~ η*
ձայնեղացմամբ (սա ևս հետաքրքիր է բառարանի լեզվի տե-
սանկյունից):

Այսբանից հետո գտնում ենք, որ *անարգ*-ը փոխառություն
է հուն. *αν-αρκος* «ոչ մեկին չենթարկվող, անկախ, անձնիշ-
խան» [*ἀρκετός* «իշխամ» իշխող» < *ἀρχω* «առաջ տանել,
առաջնորդել, իշխել») և այլն (հմմտ. հուն. *ἀρχω*, -οντος «առաջ-
նորդ, ղեկավար, իշխող, արխոնտ») բառի, որ բաղադրված
պիտի լինի τόπος «նշան, հետք, ձև, տիպ» բառի հետ՝ իբրև մեկ
բառակապակցություն, որը հայերենում ամենայն հավանակա-
նությամբ չի հասկացվել որպես այդպիսին, այլ առանձին ձե-
ռագրերում այն տեղիք է տվել այս կամ այն կարգի բյուրի-
մացության [հմմտ. *Δωροεγκύς*, 1958, с. 130, 235, 244-245,
այլև 1654-1655]:

Ուտի «Բառգիրք հայոցի» *անարգատիպ* - *անձև* բառա-
հոդվածը, ամենայն հավանականությամբ, պիտի եղած լինի
**անարգատ* - *անտիպ*, *անձև* (<հուն. *αναρκος* τόπος) «առանց
իշխող ձևի, անձնիշխան» (վիսբ.՝ «սովորական, սյարգ», և ըստ
այսմ՝ համարժեք *անարգ* «անգարգ, անշուք» բառին):

8. *Անարդակ* «զատ ի վեր, անգանակ» բառի դեպքում
քննական բնագրի տողատակում նշվում է, որ որոշ ձեռագրերի
ունեն «արգանակ, փխ. անգանակ» [*«Բառգիրք հայոց»*, 1975,
էջ 19], իսկ գրքի վերջում բերվող ծանոթագրությամբ նշվում է,
որ ձեռագրերի մի մասում ավելացվում է «կամ անհավասար»,
մեկ այլ մասում՝ միայն «անհավասար» [*«Բառգիրք հայոց»*,
1975, էջ 19, 347, *Ամայան*, 2007, էջ 177]:

Ըստ «Նոր հայկազյան բառգրքի» *անարդակ* բառը գոր-
ծածվել է Գ-ր. Մազիստրոսի երկում՝ «անգուզական հորինված-

քով. անհամեմատ. անճման, գերազանց» իմաստով (*Անտի-
քեան*, *Միրսելեան*, *Ազգերեան*, 1836, էջ 115): Անտայանի «Ար-
մատական բառարանում» չկա այս բառը: Ջահուկյանը նույն-
պես չի անդրադարձնում այս բառի ծագմանը:

Հայ. *անարդակ* բառը պիտի կազմված լինի *անարդ* բա-
ղադրող հիմքով և *-ակ* ածանցով: Իսկ *անարդ*-ը փոխառություն
է հուն. *ան-άρτος* («*ան-άρτος*») «անբարյացակամ, անբարեհաճ,
քչնամական», «անհաճո, անորպիլի» անակնական ձևի (< *ան-
άρτος* «տակիլի» ներքևից կախել, կախ տար», փխբ. «կապել,
գամել. ամբացնել») [տե՛ս *Δωροεγκύς*, 1958, с. 131]:

Ըստ այսմ՝ «Բառգիրք հայոցի» «անգանակ» իմաստով
բացատրությունը ճիշտ է, եթե ընդունենք, որ այն կազմված է
անգ - (հմմտ. *անկ*, *անկ-անել*, *անկեալ*, ընդ որում *կ ~ գ*
ձայնեղացմամբ) բաղադրող հիմքով և *-անակ* ածանցով: Իսկ
սրանից էլ հետևում է, որ ձեռագրական տարբերություն հանդի-
սացող բացատրությունները՝ «արգանակ», «անդանակ» կամ
«անհավասար», գրչագրական աղավաղումներ են:

9. *Անդորն* «բարզմանի ամբարտաճանրիներ» [*«Բառ-
գիրք հայոց»*, 1975, էջ 61]: Անտայանը նշում է, որ այն ունի
միայն Եր. Մեղրեցին՝ չտալով բառի որևէ ստուգաբանություն
[*Ամայան*, 1971, էջ 191]⁷⁷: Գ. Ջահուկյանն ավելացնում է հե-
տևյալը. «*Անդորն* «անբարտավանություններ» (Բ-Հ. իմա՝
«Բառգիրք հայոց» - Վ-Հ.): Թեև ևս փոխառություն կամ օտա-
բալեզու բառ, որովհետև գրված է «բարզմանի ամբարտա-
ճանրիներ»: Սակայն որոշ ձեռագրերում գրված է *անդորն*, որ
բերևս *յանդորն* բառի սխալագրությունն է» [*Ջահուկյան*, 2010,
էջ 657]:

Կարծում ենք, որ այն չի կարելի շփոթել *յանդորն* «ան-
վախ, փչացած, վտոտե, համարձակ» բառի հետ, կամ կարծել,
քե պիտի լինի վերջինիս աղավաղված մի ձևը, այսինքն՝ բառը
համարել արյունք սխալագրության, քեկուզ այն պատճառով
որ նախ՝ *յանդորն* բառը ևս ունի բառարանը (նույն տեղում, էջ

⁷⁷ Ի դեպ՝ «Արմատականում» նշվում է *անդորն* ձևով, որը սխալ է, հավա-
նարաբ բառարանի վերահիստարակության մեջ տեղ գտած վրիպակ:

224), երկրորդ՝ այբբենական կարգի համաձայն այն դրված է ճիշտ իր տեղում:

Կարելի է ենթադրել երկու կերպ. կա՛նք այն կապ ունի *անդ* «խորք, խորունկ (տեղ)» արմատի հետ, մի արմատ, որ չենք գտնում, օրինակ, Աճառյանի «Արմատականում», թեև կա վերջինիս մյուս տարբերակը՝ *ունջ* «տակը, խորքը, հատակ» (որից *ընջողին, անունջ* և այլն. հմմտ. նաև *անդունդ* «ավելի քան խորը, անչափ խորք») [Աճառյան, 1977, էջ 604], կա՛նք էլ գործ ունենք փոխառյալ բառի հետ, որովհետև «Բառգիրք հայոցում» այն, իրոք, բացատրվում է «թարգմանի» բառի գործածությամբ:

Մենք հակված ենք կարծելու, որ *անդրքն* բառը փոխառյալ է հուն. *αναδύομαι* (աորիստ *αεδόν*) բառից, որն ունի՞ր 1) «[խորքից՝ ջրի տակից, լողալով՝ ջրի երես] դուրս գալ, բարձրանալ (մակերեսին)», 2) «հետ քաշվել (դեպի խորքը), ծածկվել, քարճվել», 3) «(մի կողմ քաշվելով) ազատվել, խույս տալ» և այլն իմաստները, և որը բավականին մոտ է բառարանում նշված «ամբարտավանություն(ներ)» իմաստին, մանավանդ եթե նկատի ենք ունենում վերջինիս ոչ առարկայական, այլ իմացական կողմը, որը միանգամայն հնարավոր է [Δωροεγκυ, 1958, с. 115 և 140]: Ավելին, նույն արմատից կա հուն. *αναδύσις, έως* «նահանջ, (որևէ բանից) հրաժարում, շեղում, փչացում, խորամանկություն», որը լիովին համարժեք է լինում Մեդրեցու նշած «ամբարտավանություն(ներ)» իմաստին:

10. *Անտար* բառի համար Հ.Աճառյանը «Արմատականում» նշում է հետևյալը. «*Անտար* «ապրայ, կշորդը». մեկ անգամ ունի Բառ. Երեմ, էջ 237՝ հետևյալ ձևով. «նիժար և նժար. կշորդ, փարսանկ, ապրայ, անտար»: Այնուհետև, ավելացնում է, որ այն հանդիպում է Վանի բարբառում՝ «ապրայ» իմաստով [Աճառյան, 1971, էջ 211]: «Բառգիրք հայոցի» քննական բնագրում առանձին բառահոլոված են՝ *նժար* «կշորդ, լուծ Ժ կշորցն է» և *նիժար* «և նժար. կշորդ, փարսանկ, ապրայ, անտար» [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 241]: Գ. Ջահուկյանը բառին անդրադառնում է հետևյալ կերպ. «Անտար «ապրա. կշորդ» (ԲՀ): Ծագումն անհայտ է» [Ջահուկյան, 2010, էջ 62]:

Հայտնի է, որ լծով կշեռքի երկու նժարները («թաթերը») իրար հակոտնյա են (ինա՛՞ մի նժարին կշտաբար, մյուսին՝ կշեռքի ապրանք, որոնք հակակշռում են իրար՝ հավասարվելու աստիճանի): Ուստի *անտար*-ը, իբրև *աբրա* (արաբ. 'abra «տարա») կամ կշորդ, ավելացվում է կշտաբարին՝ ապրանքին հակակշիռ, հակառակ⁷⁸: Ըստ այսմ կարելի է ենթադրել, որ *անտար* բառը փոխառություն է հուն. *ἀντέρα* (ապառնի անց. *ἀντέρομαι*-ի, ապառնից՝ *ἀντερό*, աորիստը՝ *ἀντερόμην*, հոն. *ἀντερόμην*) «դիմադրելը՝ դիմադրում. հետ մղելը՝ հետ մղում» (այստեղ՝ «հակակշռելը՝ հակակշռում»):

Ավելացնենք, որ *անտար* բառի բացատրության մեջ բերվում է նաև *փարսանկ* բառը, որը չենք գտնում, օրինակ, Աճառյանի «Արմատականում» և Ջահուկյանի «Մուգաբանական բառարանում», թեև կա Մախասյանցի բառարանում՝ *փարսանց* ձևով, որտեղ էլ նշվում է, որ այն ունի «բար, որ դնում են կշեռքի թեթև կշռող բաթի մեջ՝ հավասարակշռելու համար» իմաստը [Մախասյանց, 1945, էջ 492]: Մա, իր հերթին, միանգամայն հավաստի է դարձնում մեր ենթադրությունը *անտար* բառի՝ հունարենից փոխառությունը լինելը:

11. *Բուդարար* «մատանի, կնքոց» բառի դեպքում քննական բնագրի տողատակին բերվում է *բուխարար* տարբերակը, իսկ ծանոթագրության մեջ նշվում է հետևյալը. «Չեռագրերը մեծ մասամբ ունեն *բուդարաց* (№№ 8198, 7149, 2335 և այլն), ապա *բուդարար* (№ 5596) և այլ ձևեր, բայց ոչ *բուխարար*: Հմմտ. Արմ., *Բուխարար*» [«Բառգիրք հայոց», 1975, 59, 355]: Հետագայում Ամալյանն այս ծանոթագրությունը վերանայում է հետևյալ կերպ. «*Բուխարար*. մատանի կամ կնքոց: Չեռագրերը մեծ մասամբ ունեն *բուդարաց* (№№ 2335, 4149, 8198 և այլն),

⁷⁸ Ի դեպ՝ *ապրայ* բառը Մեդրեցին բացատրում է ոչ թե «աման, տարա», այլ «կշտաբարին լրացուցիչ դրվող ինչ-որ առարկա՝ կշիռ հավասարեցնելու համար», որը Աճառյանը նշում է այլ՝ «տարա, աման» իմաստով, ընդ որում նույնը վերագրելով արաբ. 'abra բառին: Թարիմանությունը հավանաբար գալիս է Նորայր Բուլոգանդցու բառարանից [տե՛ս Աճառյան, 1971, էջ 243]:

ապա *բուղարար* (№ 5596) և այլ ձևեր, բայց ոչ *բուխարար*» [Ամառյան, 2007, էջ 188]:

Հ.Աճառյանը «Արմատականում» գրում է հետևյալը. «*Բուխարար* «մատանի կամ կնքոց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 57» [Աճառյան, 1971, էջ 481]: Գ. Ջահուկյանը նշում է բոլորովին այլ կերպ. «*Բուղարար* (*բուխարար*) «մատանի» կամ «կնքոց» (ԲՀ): Ծագումն անհայտ է» [Ջահուկյան, 2010, էջ 138]⁷⁹:

Ելնելով բառի իմաստից՝ «մատանի, կնքոց», առանձնացնում ենք *բուղ* (**բուլ*) բաղադրիչը, որը հայերենում փոխառություն է լատ. *bulla* «կնիք» բառի: Վերջինիս ուղիղ բացատրությունը տվել են «Նոր հայկազյան բառարանի» հեղինակները՝ այն դիտելով ոչ միայն առանձին, այլև *փուլ* ձևի տարբերակ «կոնդակ» նշանակությամբ. «Ետ նոցա բազում շնորհս, գորս *բուլ*ն պապին ցուցանե՛» [Աետիքեան, Միրմէլեան, Ազգերեան, 1836, 511]: Իսկ *փուլ* տարբերակի դեպքում նշում են՝ լատ. *bulla*, որից հուն. *βούλλα*, *βούλλη*, իտալ. *bollo* // *bolla* «պալար» որպես զարգացակ. ուստի նմանությունը՝ ճարմանդ, շինգոլ, և նշխար կնքոյ. կնիք, կոնդակ». «Եւ գալլ երկիրն գոր կալեալ, ոսկի *փուլով* նմա շնորհեալ». «Առաքեաց զնամակն իւր պապական՝ դորոշմեալ *փուլովն* առաքելական» [նույն տեղում, էջ 830]: Հնատազայում այն ընդունվել է Հ.Հյուբշմանի, այլև Աճառյանի և Ջահուկյանի կողմից (տե՛ս վերը):

Մատանիով կնիք դնելը, կնիք-մատանի գործածելը բավականին տարածված է եղել հին աշխարհում և միջնադարում, այնպես որ *բուղարար* բառի «մատանի, կնիք» բացատրությունը պատահական չէ:

Ելնելով լատ. *bulla* «կնիք (կնքված վավերագիր՝ վկայագիր. պապական կոնդակ)» (հայ. *բուլ/փուլ*) բառարմատի նախնական իմաստից՝ «ջրի պղպջակ» (այնուհետև «կոնակ», ավելի ուշ «ոսկի կոնակ, որ զանազան բաների վրա իբրև նշան էին գործածում») [տե՛ս *ԸՅՕՐԵՍՅԱՆ*, 1958, Ը. 138-139. հմտ. *Աճառյան*, 1971, էջ 480], կարծում ենք, որ այն ծագում է հն.

*b^(h)el-//b^(h)ol- «փչել, ուռցնել» արմատից, որից ունենք հայ. *պալար*, *պղպջակ* և այլն [տե՛ս *Աճառյան*, 1979, էջ 4-5, 90-91. *Ջահուկյան*, 2010, էջ 615, 640], որոնցով էլ նշանակված են հայերենին անցած *բուլ* կամ *փուլ* բառերը: Առայժմ անբացատրելի է մնում *բուղարար* բառի մյուս բաղադրիչը (*բա՞ր*) [տե՛ս *Համարձեռնայան*, 2012, էջ 42-43]:

12. *Գաղգաղ* «անիւ, ժողովուն, յայտնութիւն» բառն ակնհայտորեն ունի կրկնավոր կազմություն [«*Բաղգիրք հայոց*», 1975, էջ 61]: Այն առանձին չենք գտնում Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում», հավանաբար, այդպիսին լինելու պատճառով [Աճառյան, 1971]: Իսկ Ջահուկյանի բառարանում չկա *գաղգաղ*, կա *գաղ(գ)աղի* «խոշորեղ» հղբով *գաղգաղի* (վրիպակ, փխ.՝ *գաղգաղի*) ձևին, իսկ բառի ծագման կամ կազմության վերաբերյալ չկա որևէ դիտարկում (տե՛ս նաև *գաղեմ* բառի հետ կապված) [Ջահուկյան, 1987, էջ 155, 199 և այլն, այլև 2010, էջ 146-147]:

Այն *գաղ* արմատով կրկնավոր բարդություն է, որի բուն իմաստն է «պտույտ», և բնագրում այն տրվում է «անիվ» բացատրությամբ⁸⁰:

Նույն իմաստն ունեն նաև *սալլ* («հին անվավոր փոխադրամիջոց», բուն՝ «եզան կոշտ կտրք», փոխաբերական՝ «Մեծ և Փոքր արջի համաստեղություն», «չյուսիս կամ իյուսիսային բևեռ», «առանցք, լիսեռ», «երաժշտական մի ձայն» իմաստներով) և *գալգալի* (բրբռ. *գ՝ազ՝ալի* «երկանիվ՝ միաստնի փոխադրամիջոց») բառերը, որոնք ծագում են հն. *k^(h)el- «պտտվել, շարժվել», «անիվ, սայլ», արմատից (հմտ. հիւ. *cul* «սայլ», հիւլ. *hvel* «անիվ», պրուս. *kelan* «անիվ», լատլ. *du-celis* «երկանիվ», հւրվ. *kolo*, սեռ. *hol*, *kolese* «անիվ», լատ. *colus* «նախարակ», «մանված բեւ, մանվածք» և այլն):

Հե. *k^(h)el- արմատից ունենք նաև *k^(h)o(e/o)k^(h)o կրկնարմատ ձևը, որը ևս իր ծագումնային արտացոլումն ունի ոչ միայն հայերենում, այլև ցեղակից մյուս լեզուներում (հմտ.

⁷⁹ *Բուղարար* ձևը, հավանաբար, տպագրական վրիպակ է, որովհետև նման տարրերակ չի նշվում բնական բնագրում:

⁸⁰ Երե *գաղ* արմատի համար ընդունում ենք «պտույտ» ընդհանուր իմաստը, ապա այն բերես կարող է ներառել ոչ միայն «անիվ», այլև մյուս երկու՝ «ժողովուն» և «յայտնութիւն» իմաստները:

րոյս. Ա kukäl «սայր», րոյս. Р kukale «սայր», հինդկ. cakra «սահիվ», Ռիզվերայուն՝ «արևի ակ՝ անիվ», հուն. κύκλος «չրջան», «անհիվ», փոյուգ. κύκλον (Հեսիք). «Բույրը համաստեղություն», «սայր» և այլն) [տե՛ս *Гамкредлидзе, Иванов, 1984, с. 718-719. Համարածումյան*, 1998, էջ 34-38]:

Ավերացնենք, որ հայերենում սովորական է *զ/ս*, այլև *դ/լ* (հնմտ. *գայրել* և *սայրաքել*, *ջիղ* և *ջիլ* և այլն), ինչպես նաև հետնավեգվային պայթականի սովորական և քնային արտասանությունը:

Գաղզաղ բառին իմաստով («ժողովումն», «յայտնութիւն»), նաև կազմությամբ բավականին մոտ են *գաղզաղայ* («ի բաց երեսունն»), *գեղզեղ* («ժողովումն»), եթե ոչ նաև *գաղաղել* («*գաղ-գաղ-ել*) («խորշել») բառերը, որոնք կարող են առանձին քննության նյութ դառնալ [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 61-64]:

13. *Գամ* «անգամ, ժամ» (*Բառգիրք հայոց*), 1975, էջ 62): Այս բացատրությունը հետագայում ծնացել է մեկուսի, ավելին՝ շրջանցվել է «Նոր հայկազյան բառարանի» նկատառումը, բերև այն պատճառով, որ այն բնվում է *գամ* «անցք, դեպք, էլք, հնարք և այլն» բառին հարակից, ենթադասված՝ «դեպք ժամանակի, այսինքն՝ անգամ, նուազ, հալք» (*Անտիքրեսն, Սիրադէյեսն, Աղբերեսն*, 1836, էջ 526):

Թերացումը գայիս է Հ. Հյուրչմանից. Հ. Աճառյանը և Գ. Չահուկյանը չունեն *գամ* «անգամ. ժամ» բառը, իսկ *անգամ*-ը և *ժամ*-ը, ընդ որում ոչ անկախ Հյուրչմանից, դիտում են իբրև իրանական փոխառություն. *անգամ* ~ իրան. hangām «ժամանակ, միջոց, տարվա եղանակ», angām «նույնը», վերջին ձևը՝ ըստ Աճառյանի «չէ յիշած Հյուրչման, աւելի ուղիղ է ներկայացնում մեր բառը» [*Աճառյան*, 1971, էջ 182-186. հնմտ. *Չահուկյան*, 2010, էջ 52], *ժամ* ~ իրան. žamān «ժամ, ժամանակ», որն ըստ Չահուկյանի՝ «առանձնանում իրանական žamān ձևից -ān և հայ. -ան ածանցների բաղադրվամբ» [*Աճառյան*, 1971, էջ 221-224. հնմտ. *Չահուկյան*, 2010, էջ 279)⁸¹:

⁸¹ Լ. Հովհաննիսյանը հավանական է գտնում հայ. *ժամ*-ը կապել հայ. *գամ* «անանակ, ժամանակ. տարի» ձևի հետ [տե՛ս *Հովհաննիսյան*, 1990]:

Կարելի է կարծել, որ հայ. *գամ* և *ժամ* (այլև *ժամ* «անգամ, հիղ», հնմտ. օրը երկու ժամ ուտել «օրը երկու անգամ ուտել» - Ազուլիս, Աշ., Երևան և այլն, *ժուկ* «ժամանակ»), հնմտ. *ժուկով-ժամանակով* «մի ժամանակ») բառերը բնիկ են, ունեն իմաստային ընդհանրություն, հանդես են գալիս *զ/ժ* տարբերակվածությամբ (հնմտ. *զ/ջ*, *բ/ջ* տարբերակում. *գայլ* ~ *գէլ/ջել*, *բոյր-բիրա*, *մորիք //յիրա*, *մոշիր*. Աշտարակ, Նորայուզ և այլն), ջ-ի փոխարեն ժ-ն, հավանաբար, իրանականի հետ բաղադրված արդյունք է:

14. *Գլեկին* «ծածկէին, կամ յարէին» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 67): Այս բառի արմատն է *գլի* («քար»), որից ունենք *ի գլի գալ* («գործել»), *ի գլի հանել* («գործել»), *գլեկացանել* («խտրով հաղթել, բերանը փակել»), *գլումն* («ժողություն, հարթելը») և այլն [տե՛ս Աճառյան, 1971, 555-556], և որը *գել* արմատի տարբերակն է՝ *ե/ր* ձայնդարձով: Աճառյանը, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից, գտնում է, որ այն ծագում է հե. *velu- արմատի *vélu- (երկար ձայնավորով) տարբերակից, ըստ Գ. Չահուկյանի՝ հ.-ն. *uēl- (կամ *uēlā-) [*uēl(ə)-]. հնմտ. սանս. valātē «դառնում է», valitā «դարձած, ծածած», valayati «չըջել, գործել», հուն. ἔλσω «տորել, գործել, գործվել, փարթվել», εἰλώ «գործել, փարթել, շրջապատել, մագցելը», ἔλισσος «դարձնել, ոլորել, գալարվել», ἔλιξ «տորում, գալարում. բաղդը, ճախարակ», լատ. volvo «տորել, գործել, դարձնել», volumen «տորք, գալար, հատոր (գրքի)», գոթ. walfwan «տորել, գործել» և այլն [*Աճառյան*, 1971, էջ 530-531, *Джаржан*, 1967, с. 136, *Չահուկյան*, 1987, էջ 155]:

Այս ամենը՝ իր հերթին, սակայն մեզ այստեղ հետաքրքրում է *գլեկին* ձևը, որը տեղ է գտել «Բառգիրք հայոցում»՝ իբրև լատինաբան հայերենի բայական համակարգին յուրահատուկ մի կազմություն: Ընդ որում քննական բնագրում այն չունի ձեռագրական որևէ տարբերություն, որևէ կերպ չի ծանոթագրվում, այսինքն՝ ունի միանգամայն հավաստի և անխտրաբար դրսևորում: Բայական այդ ձևը, ինչպես գիտենք, լատինաբան հայերենի նորամուծություններից է, որը ցույց էր տալիս սահմանական եղանակի կրավորածև անկատար անցյալ

Ժամանակի իմաստ, տվյալ դեպքում՝ «ծածկվում էին, հաղթվում էին», որ բառարանում բացատրված է հին գրական հայերենի նույն ժամանակի ընդհանուր՝ «ծածկում էին, հաղթում էին» ձևերով: Ուստի կարելի է մտածել, որ հին գրական հայերենի մեջ 14-րդ դ. 10-ական թթ. արհեստականորեն մուտք գործած լատինաբան ձևերը ինքնարեքսպորտ շարունակում են տեղ գտնել հետագա գրական հուշարձաններում [տե՛ս *Համաբարձումյան*, 1982, էջ 63-72, այլև 1990, էջ 86-97, 2008, էջ 159-179, 2008, էջ 136-149, 2010 և այլն]:

15. *Դասոն* «խոսել» բառը քննական բնագրում չունի գրչագրական որևէ տարբերություն, իսկ ծանոթագրության մեջ նշվում է հետևյալը. «Թվում է, թե այս և *դասան*-ի բառահոլովածը նույնը պիտի լինեն, և նրանցից մեկը կամ մյուսը աղավաղված, հետևաբար ավելորդ բառահոլոված է: Հավանաբար նախնական և ճիշտ է երկրորդը, որի գլխաբառը, գուցե, ծագում է երբ. *lāsōn* («լեզու», die Sprache) բառից՝ սկզբնատառի վրիպակով» [*Բառգիրք հայոց*, 1975, էջ 74, 359]: Հետագայում Հ. Ամալյանը հիշյալ ծանոթագրությունը խմբագրում է հետևյալ կերպ. «Թվում է, թե այս բառահոլովածը նույնը պիտի լինի «Դասան, կոխել»-ի հետ, և նրանցից մեկը, որպես մյուսի աղավաղում ու կրկնություն, ավելորդ է: Սակայն բառահոլովածները ամենայն հավանակամությամբ, կապված չեն: *Դասոն* գուցե երբ. *lāsōn* («լեզու», die Sprache) բառն է՝ սկզբնատառի սխալ գրությամբ» [*Ամալյան*, 2007, էջ 195]: Բառի՝ եբրայերենից փոխառությունը լինելը ճիշտ է նկատված, սակայն շարունակությունը մեջ՝ «սկզբնատառի վրիպակ» կամ «սկզբնատառի սխալ գրություն» բացատրությունը կարոտ է ճշգրտման, որն էլ անելու ենք ստորև:

Իսկ մինչ այդ նշենք հետևյալը:

Աճառյանը «Արմատական բառարանում» այս դեպքում գրում է, նախ՝ «*Դասան* «կոխել», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 73», այնուհետև՝ «*Դասոն* «խոսիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 73» [*Աճառյան*, 1971, էջ 626, 629]: Չառուկյանը բառին անդրադառնում է ավելի ուշ. «*Դասոն* «խոսել» (ԲՀ՝ «խոսիլ»): Աղավաղված բառ. տե՛ս *դասան*», այնուհետև՝ «*Դասան* «կո-

խել» (ԲՀ): Աղավաղված բառահոլոված, որ ձեռագրերից մեկում տրված է բայական ձևով՝ *դասան* «կոխեն», ԲՀ-ի հրատարակչը (իմա՝ Հ. Ամալյանը – Վ. Հ.) (էջ 359) հնարավոր է համարում նույնացնել *դասոն* «խոսիլ» բառահոլովածի հետ՝ սա բխեցնելով երբ. *lāsōn* «լեզու» բառից, որ անհավանական է» [*Չառուկյան*, 2010, էջ 185, 186]: Այն, ինչ մասամբ բացատրվել էր Ամալյանի կողմից՝ իբրև փոխառություն եբրայերենից, Չառուկյանը համարում է «անհավանական», որ տեղին չէ:

Կարելի է կարծել, որ հայ. *դասոն* «խոսել» բառը, քերական կապ չունի *դասան* «կոխել» բառի հետ (որն առանձին քննության հարց է): Սակայն ճիշտ է Ամալյանի այն կոսածը, որ բառը կարող է փոխառություն լինել երբ. *lāsōn* «լեզու» ձևից, մանավանդ եթե հաշվի ենք առնում *դի* տարբերակայնությունը, հնչյունական մի երևույթ, որ նկատում ենք ոչ միայն հին, այլև նոր լեզուներում [իմմտ. խեթ. *tabarna* «տեր. տիրակալ» // *Labarna*- («տեր) Լաբարնա(յի)», հլատ. *dingua* // *lingua* «լեզու», անգլ. *tongue* // *language* «խոսք. լեզու» և այլն] [տե՛ս *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, 268, 641]:

16. *Դնոց* ևս *պատգարակ* կապակցությունը բառարանում բերվում է իբրև գլխաբառ, որը բացատրվում է «մասիճ, դափոխ» [*Բառգիրք հայոց*, 1975, 81]: Ամալյանը քննական բնագրի տողատակին նշում է, որ ձեռագրերից մեկն ունի «դնոք. դափոխ (այս բառահոլովածից հետո՝ դալպ. դադրել կամ հանգչել)», մյուսը՝ միայն «դնոք», մեկ ուրիշը՝ «դնոք. պատգարակ, մասիճ, դափոխ» (նաև՝ դնոք և պատգարակ. մասիճ, դափոխ), և մեկ ուրիշը՝ «դնոք. պատգարակ, մասիճ...» [նույն տեղում]: Իսկ ծանոթագրությունների բաժնում ավելացվում է, որ «մյուս գրեթե բոլոր ձեռագրերում՝ *դնոց* կամ *դնոցք*» [նույն տեղում, էջ 361]: Սակայն հետագայում այդ բառահոլովածին անդրադառնում է հետևյալ կերպ. «Դնոք. պատգարակ. մասիճ. դափոխ: Բոլոր ձեռագրերում, բացի №№ 1495, 3199 և 6568-ից, գլխաբառը *դնոց* կամ *դնոցք* է, որը և ճիշտ է» [*Ամալյան*, 2007, էջ 200]:

Աճառյանն ունի՝ «դնոք «պատգարակ կամ մասիճ կամ դափոխ» (!), այսպես ունի Բառ. երեմ. էջ 79» [*Աճառյան*, 1971,

էջ 676): Չափուկանը մտնուցեալ գլխաբառ է դիտում *դնոր*-ը. «*Գնոր* «պատգարակ, մահիճ, դափոխ» ('): Կեղծ բառ՝ ստացված *դնոց* ձևի աղավաղմամբ:

Այսուհանդերձ, կարելի է ենթադրել, որ տվյալ դեպքում գործ ունենք *-որ* գոյականակերտ ածանցով կազմութեայն հետ՝ *դնեն* բայի *դն-* (*դին-*) արմատից (հմմտ. *բեկոր, կտոր, հատոր* և այլն): Մյուս կողմից՝ նույն արմատի հիման վրա *-ոց* ածանցով կազմություն է *դնոց*-ը (հմմտ. *այրոց, քիկնոց, խայրոց, ծակոց, սփռոց, քորոց* և այլն) [հմմտ. *Էրոյան*, 1963, էջ 235. *Առաքելյան, Խաչատրյան, Էրոյան*, 1979, էջ 479]:

Բառի բացատրութեան մեջ հանդիպում է նաև *դափոխ* բառը, որն, անշուշտ, իմաստով մտտ պիտի լինի *դնոր/դնոց* բառին (եթե այն աղավաղյալ մի ձև է), իսկ թե ինչ ծագում ունի, մնում է բացահայտել:

«Արմատական բառարանում» նշվում է. «Դափոխ «մահին կամ պատգարակ». ունի միայն Բառ. երեմ. 79 *դնոր* բառի բացատրութեան մէջ» [*Աճառյան* 1971, էջ 643]: Գրեթե նույն մեկնությունն ունի Գ. Չափուկանը. «Դափոխ (*դափոռ*) «մահիճ, պատգարակ» (ԲՀ): Անստույգ բառ: Ծագումն անհայտ է» [*Չափուկյան* 2010, էջ 190]: Ի դեպ՝ Չափուկանը փակագծում տալիս է նաև *դափոռ* տարբերակը՝ թերևս նկատի ունենալով Մտորեցու բառարանի գրչագրերից մեկում առկա ձևը: Իսկ սա կարող է հիմք հանդիսանալ ենթադրելու, որ տվյալ դեպքում գործ ունենք *դափ* [տղելի՝ *տասի* «գետին. հարթ տեղ և այլն» (')] բառից *-ոռ* դերբայական մասնիկով կազմութեայն հետ, այսինքն՝ «տանելու՝ տանող մի սարք՝ հարմարանք, պատգարակ», ոչ թե *դա-* (անհասկանալի բաղադրիչ) և *փոխ(ել)* «տեղաշարժել, տեղափոխել» բայարմատի միացման հետ:

Այսպիսով, *դափոխ* (ավելի ստույգ՝ *դափոռ*) բառի ծագումը, անկախ իմաստի հավաստիությունից, մնում է սույն ենթադրութեայն սահմաններում:

17. *Եկրափիստել* «հիանալ, տխրել, մտայնոյց, զարհուրել» («*Բառզգիրք հայոց*» 1975, էջ 86, 363): Գլխաբառի բացատրութեայն մեջ պետք է նկատի ունենալ երկու հանգամանք. նախ՝ այստեղ կա նաև *մտայնոյց* բառը, որը մի տեսակ տեղին է, եթե

այն «մտահոգել» է, այնուհետև՝ իմաստով միմյանցից հեռու, ավելին՝ հակադիր են ոչ միայն «*հիանալ*» և «*տխրել*» բայերը, այլև երկուսը միասին՝ «*զարհուրել*» բային:

Այս բառահոգվածի ընճական բնագրի վերականգնման, առավել ևս մեկնութեայն հարցում, կարծում ենք, Ամալյանը տարիների ընթացքում ունեցել է որոշ արակարծություն, որը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպերով:

ա) Ընճական բնագրի տողատակում նշվում է, որ առանձին ձեռագրերում *հիանալ* բայը հանդիպում է նաև *հանել, մտայնոյց*-ը՝ *մտայնոյց*, իսկ *տխրել*-ը՝ *տիրել* տարբերակով, որոնք ըստ էութեայն ճիշտ չեն: Իսկ բնագրի «Ծանոթագրություններ» բաժնում նշվում է հետևյալը. «Հնագույն ձեռագրերում (№№ 4149, 5919, 3937 և այլն)՝ *եկտափիստել, եկրամքիստել, եկրափիստել* և այլն: Սակայն բառը բայական *ել* վերջավորութեայն այդ ձեռագրերում չի հանդիպում: Կան «հիանալի է», «տխրել». «հիանալ» և այլ մեկնություններ, իսկ A ձեռագիրը միաժամանակ տալիս է այդ բոլոր իմաստները»: Եվ անմիջաբար բերվում է, թե բառը ինչ ծագում ունի. «Թվում է, մեկնություններին համաձայն (ըստ իս՝ մեկնություններից միայն մեկին՝ «հիանալ» իմաստին համաձայն - Վ.Հ.) գլխաբառը ծագած պիտի լինի են. *էκπληξίς* («հիացում»), *էκπλεκτικός* («հիացական») բառերից: Հմմտ. Արմ. (իմա՝ «Արմատական բառարան» - Վ.Հ.) (*նույն տեղում*, էջ 363)⁸²:

բ) Այս ծանոթագրությունը գլխաբառի և վերջինիս բացատրութեայն հետ միասին հեղինակի հետագա աշխատանքում ունի հետևյալ ընդարձակ ձևակերպումը. «*Եկրափիստել, հանել, կամ տիրել, կամ մտայնոյց, կամ զարհուրել*: Հնագույն ձեռագրերում (№№ 3937, 4149, 5919 և այլն)՝ *եկտափիստել, եկրամքիստել, եկրափիստել* և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, հին ձեռագրերում բառը բայական *ել* վերջավորութեայն չի հանդիպում: Կան «հիանալի է», «տխրել», «հիանալ» և այլ մեկնությունները, իսկ № 1495-ը միաժամանակ տալիս է այդ բոլոր

⁸² «Արմատական բառարանում» նշվում է հետևյալը. «*Եկրափիստել* «հանել կամ տիրել կամ մտայնոյց կամ զարհուրել(ալ)». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84 [*Աճառյան*, 1971, էջ 13]:

ինաստները: Գլխաբառն աղավաղված է. բվում է, քն այն ծագում է հն. *ἐκπληξίς* («հիացումն»), *ἐκπλεκτικός* («հիացական») բառերից [*Ամայյան*, 2007, էջ 204]:

գ) Ինչպես կարելի է նկատել, բնագրի ծանոթագրության և ուշ գրված աշխատանքի ձևակերպման մեջ գլխաբառի բացատրության առումով կա որոշակի տարբերություն, այն է՝ «*հիանալ, տիրել, մտայնոյգ*» ինաստների փոխարեն հանդես են եկել «*հանել, տիրել, մտայնոյգ*», միայն «*գարհոյրել*»-ն է մնացել նույնը:

Այս բառը ընդգրկված է «Արմատական բառարանում», սակայն «*հանել, տիրել, մտայնոյգ, գարհոյրել(ա)լ*» բացատրությանը, ընդ որում առանց որևէ ստուգաբանության [*Աճառյան*, 1973, էջ 13]: Ջահուկյանը մերժում է Ամայյանի կա թօնը հուն. *ἐκπληξίς* («հիացումն»), *ἐκπλεκτικός* («հիացական») փոխառյալ լինելու վերաբերյալ՝ գտնելով, որ դրանք «ձևով հեռու են կանգնած», և առաջարկում է ծագած համարել հուն. *ἐκθαμβέσμαι* «զարմանալ, ապշել» ձևից [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 212. բառարանում հունարեն բառն ունի վրիպակ, պիտի լինի *ἐκθαμβέσμαι*]:

Մենք հավելված ենք կարծելու, որ այն ծագում է հուն. *ἐκ-τάραξις*, *εως* «շփոթ, աստիկ հուզումնք», «խանգարում, խախտում, վշտացածություն, վատ տրամադրվածություն» (հմմտ. հուն. *ἐκ-τάρασσω*, ատտիկ. *ἐκ-τάραττω* «շփոթ՝ հուզումնք առաջ բերել», «պլեկոծել, խռովել, անհանգստացնել») բառից, որն իր բուն կամ նախնական իմաստով հանգում է՝ *ἐκ-τάπεινός* «նվաստացնել, ստորացնել», «պակասեցնել, փոքրացնել», այլև «խոնարհ՝ հնազանդ դարձնել», «հանդարտեցնել, խաղաղեցնել», և այն ավելի է համապատասխանում քննական բնագրի բացատրությանը [հմմտ. *Δωροεικυύ*, 1958, c. 499]:

18. *Եկիտ* «ծածուկ» բառի ճիշտ ձևն է համարվում *ետեկ*, որովհետև այն կա «առավել հին ձևագրերում» [*Քառգիրք հայոց*], 1975, էջ 86, այլև 363]: Միաժամանակ տողատակին նշվում է, որ ձևագրերից երկուսն ունեն *ետեկ*: Ընդ որում այն համեմատվում է նաև «Քառգրքի» *ետին* բառի հետ, որն ունի նույն բացատրությունը՝ «ծածուկ», ավելացված՝ «կամ հաս»

(նույն տեղում, էջ 91): Հետագայում ևս Ամայյանը գրում է. «Ճիշտ է *ետեկ* բառը, որ վկայվում է հնագույն ձևագրերով (№ 4149 և այլն): Հմմտ. *Ետին*» [*Ամայյան*, 2007, 203-204]:

Այս բառը Աճառյանը բերում է հետևյալ կերպ. «*Եկիտ* «ծածուկ». ունի միայն Բառ. երես. էջ 84» [*Աճառյան*, 1973, 13]: Այնուհետև, քնն խոսելով *ետեկնել* «ծնիլ» բառի մասին, ոչ անկախ Նորայր Բյուզանդացուց, որ բառը համարում է փոխառյալ հուն. *έτεκε(ν)* «ծնալ», *τίκτω* («ծնանիլ») բայից, նշում է, որ այն ունի հին գործածություն (Գր. Մագիստրոս), այլև «Հին թռ. = Բառ. երես. էջ 90 ունին *ետիկեն* «ծնալ» [*նույն տեղում*, 33], սակայն որևէ կապ չի տեսնում *ետիտ* և *ետեկնել* բառերի միջև: Գ. Ջահուկյանը համարում է «անստույգ բառ՝ քերես առնված աստվածաշ ճշային հատուկ աճումներից մեկի մեկնությունից» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 212]:

Կարծում ենք, որ *ետիտ* բառը ծագում է հուն. *τίκτω* «ծնել, առաջ բերել, արտադրել» բայի առիստի *έτεκεν* ձևից, որն ունի տարբերակված իմաստներ՝ կապված կենդանական աշխարհի վերաբառադրության անվանման տարբերությունների հետ (հմմտ. «աշխարհ բերել, ծնունդ տալ», «ծնել. զավակ ունենալ», «թուխս նստել», «ձագ հանել՝ ունենալ», «ձվադրել», ձկնկիթ բողնել՝ թափել» և այլն) [*Δωροεικυύ*, 1959, c. 1627]:

Նկատենք, որ հայ. որոշ բարբառներում այս համատեքստում գործածվում է նաև «ծածկել» (էվիթնիզմով սոված, այսինքն՝ «սերմ տալ. բեղմնավորել»), որն անշուշտ *ծածուկ* բառից է, ուստի այն իմաստով լիովին համապատասխանում է *ետեկ* բառին տրված բացատրությանը:

19. *Եմման/եմանու* «տեղալ յունեք» (=«եղած ինչ-որ մեկից՝ մեկի կողմից») [*Քառգիրք հայոց*], 1975, էջ 89] բառի դեպքում տողատակին, նկատի ունենալով ձևագրերից երկուսը, տրվում է գրչազրկական տարբերակ՝ *եմմանու*, այլև մեկում՝ *բու*, փխ. *յունեք*: Իսկ ծանոթագրության մեջ նշվում է, որ «այդ բառատվովաճը չկա մնացած բոլոր ձևագրերում: Հմմտ. Արմ., *Եմմանու* (*նույն տեղում*, էջ 364): *Եմմանու* ձևն ունի Աճառյանը՝ հավանաբար հիմք ընդունելով «Քառգրքի» հին հրատարակությունը [*Աճառյան*, 1971, էջ 26]:

«Քառօրյոց հայոցում» կան նաև *եմման* բառին իմաստով քավակներին նուտ *եմար* «ամտիոց, սպասաւոր, քարկացումն», *եմանուն* «ճառատացեալ», *եմերոն* «խորհուրդ», *եմանովք* «ճառատ» և *եմմաուս* «երկնշող խորհրդոյ» բառահոդվածները⁸³, որոնք կարող են ծագումով նույն աղբյուրից լինել, ինչպես նաև միավորվել բաշխմաստային (քեմնաիկ) միևնույն խմբի մեջ՝ կապված հավատքի, վերջինիս խորհրդի, նրա նկատմամբ հնարավոր երկյուղի, հարուցած վախի հետ և այլն: Եթե սա կարելի է հավանական համարել, ապա անհնարին չէ, որ *եմման* բառի «եղեալ յունբերէ» բացատրությունը հասկացվի «գերագույն ուժից՝ հավատք ներշնչողից եղած, հավատքով տարված» իմաստով՝ փոխանվանաբար ասված:

Այնուհետև, *եսերոն* «խորհուրդ» բառի համար տրվում է հղում *եմերոն* բառին. «*Եսերոն*. խորհուրդ: Տե՛ս *Եմերոն*: Թվում է, թե *եսերոն* և *եմերոն* ծագում են *եսերոն* բառից» [Ամայլան, 2007, էջ 206]: Եվ եթե այս *եսերոն* («քաղաք է քահանայից») բառը գուցաղբյուրի է վերը մեր համեմատած *եմար* («ամտիոց, սպասաւոր, քարկացումն») բառի հետ, ապա վերջինիս «ամտիոց» (իմաս՝ *Անտիոք* քաղաքանուն) և *եսերոն* բառի «քաղաք է քահանայից» բացատրությունը դառնում է միանգամայն ստույգ և հավաստի:

Ջահուկյանը գրում է հետևյալը. «Անստույգ բառ: Հավանաբար առնված Աստվածաշնչի մի հատուկ անվան մեկնությունից (Եմ(մ)ա՞ն, որ, սակայն, այլ կերպ է մեկնվում)» [Ջահուկյան, 2010, էջ 216]:

Մեր հակված ենք կարծելու, որ հայ. *եմմանու* բառը փոխառություն է հուն. *էմ-մանո՛ց* «խելացնոր, խելքը բոցրած. մուլեզնած, կատաղած», *էմ-մանո՛ց* (զերադր. աստիճան՝ *էմ-մանեթօտա*) «խենթորեն, խելացնոր կերպով. մոլեզնաբար, գազազած» [Ճօրբեւս, 1958, c. 26]:

20. *Նսեն* «ղարան, լուսիին, աղբիւր» [«Քառօրյոց հայոց», 1975, էջ 91]: Այս բառի կապակցությունը Աճառյանն առանց

որևէ մեկնաբանման գրում է հետևյալը. «*Նսեն*՝ զղարան կամ լուսիին կամ աղբիւր», ունի միայն Քառ. երես. էջ 89» [Աճառյան, 1971, էջ 26]: Գրեթե նույնը համոզվում ենք Ջահուկյանի բառարանում. «Անստույգ բառ: Ծագումն անհայտ է» [Ջահուկյան, 2010, էջ 218]:

Ելնելով բառահոդվածի մեջ «աղբիւր» բացատրությունից, որին կից նշվում են նաև «ղարան, լուսիւրն», կարելի է ենթադրել, թե վերջիններս աղբյուրի «բարուն, դեռ չլիսած վիճակ» են նշանակում: Եվ եթե այդպես ենթադրելը ընդունելի է, ապա նաև հավանական ենք համարում *նսեն* բառի (նախնական ձևը՝ **լքսեն* ?) փոխառյալ լինելը՝ հուն. *էջն* (սահմ. եղ. անցյ. անկառ. եզ. 3-րդ դ. *էջեւս* բայի) «լիսում է, հորդում է, դուրս է գալիս՝ տալիս». հմմտ. նաև հուն. *էջեւս* (< *εω*) (սահմ. եղ. ասպանի՝ *էջէրχομαι*) «դուրս գալ, տարածվել, ձգվել», «մոտ գալ, մոտենալ», «տարածվել, ցրվել», «տարել, լցվել, քափվել» և այլն [Ճօրբեւս, 1958, c. 570]:

21. *Եստորոզի* «զննանն» [«Քառօրյոց հայոց», 1975, 91]: Ամայլանը վերջում ծանոթագրում է. «Չեռագրերում նաև՝ *եստորակի* (№№ 4149, 5596), *եստորազի* (№ 3202), *եստորազի* (№ 530) (ն.տ., 364):

Աճառյանը չունի *եստոր* բառը, ոչ էլ *եստորոզի*, այլ *եշտտոզի*, որը թեև ձեռագրական սխալ տարբերակ է, սակայն «Արմատականում» նույնպես «թեզանիք» է նշանակում. «*եշտտոզի* «թեզանիք». նորագիտ բառ. մէկ անգամ յիշում է Քառ. երես. էջ 218 (տե՛ս և *ազդիր* բառի տակ)» [Աճառյան, 1973, էջ 27]: Իսկ *ազդիր* բառի դեպքում նշվում է հետևյալը. «*Ազդիր* «թեզանիք». ունի միայն Քառ. երես. էջ 6, որ և էջ 218 դնում է *յազդեր* «եշտտոզի կամ թեզանի» [Աճառյան, 1971, էջ 86]: Այս *յազդեր* բառը «Արմատականում», իրավամբ, չի դիտվում երակետային, որովհետև այն *ազդր* բառի հոլովակյան ձևն է, թեև քննական բնագրում կա. «*Յազդեր* «ի գտի, կամ թեզանի» [«Քառօրյոց հայոց», 1975, էջ 222]: Վերջինիս տողատակին բերվում են գրչագրական տարբերությունները՝ *իշտտոզի*, փիւ. *ի գտտի*, *յազդեր*. *եշտտոզի*, թեզանի և այլն, իսկ ծանոթագրության մեջ նշվում է հետևյալը. «Չեռագրերում այս բառահոդվածը

⁸³ Զննական բնագրում կա նաև *եմերոն* բառը, որ հղվում է *եսերոն* «խորհուրդ» բառին, որն այլ բննարկման առարկա է [նույն տեղում, էջ 206]:

շատ է աղավաղված: Կան՝ «քնի տակն է, կամ կուշտն» (№ 3468), «ի կուշտ, կամ ի քեզան» (№№ 533, 545), «ի ներքոյ քնին» (№ 537) և այլ մեկնություններ: Բերված ձևով բառա- հոլովածը կա № 451 ձեռագրում» [*Մուլյն տեղում*, էջ 409]:

Ըստ այսմ՝ նկատենք, որ բնագրում *եստորոզի* բառի «զմամնէ» բացատրությունը ենթադրել է տալիս, որ նրան նախորդելիս է եղել *եստոր* բառը, հակառակ դեպքում հաջորդող բառի համար չէր ասվի «զմամնէ» (այսինքն՝ «նրա մասին՝ վերաբերյալ»): Ուստի եթե *եստոր* բառը նշանակում է «քեզ- նիք», որ ըստ «Նոր հայկազյան բառգրքի» այլ բան չէ, քան «զգեստի երկար քև, որպես բազպան», իսկ ըստ «Արմատա- կանի» նաև «կտառի լայնքի քելերը» (ի դեպ՝ երկու իմաստն էլ ունի «Բառգիրք հայոցը», տե՛ս էջ 118), ապա *եստորոզի* բառի մեջ *ոզի* բաղադրիչը աղավաղումն է *ազի* «աղչ», տվյալ դեպ- քում՝ «ծայր, եզր, փեշ և այլն» բառի (հմմտ. *եստորագի*. ձե- տագիր № 3202):

Ջահուկյանը չի անդրադառնում *եստորոզի* բառի կազ- մության, առավել ևս ծագման հարցին:

«Բառգիրք հայոցի» *եստոր* բառը, կարելի է մտածել, փո- խառնյալ է հուն. *έστωρ*, սեռ. հոլ. *έστωρος* «հեղույս, գնդերիք. դրոշմ, երիք (լուծը առեղին ամրացնելու)» [տե՛ս *Δωροεγκυκλίδ*, 1958, с. 674]: Իսկ *եստորոզի* (ուղղելի՛ *եստորագի*) բառն ըստ այսմ պետք է հասկանալ «քեզանիքի եզր՝ ծայր՝ երիզ» իմաս- տով:

22. *Ետրաղիճ* «ամառակ. անբարո (աղջիկ)» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 91]: Քննական բնագրի ծանոթագրության մեջ ասվում է, որ «Այս ձևով բառատիրվածը կա հնագույն (№№ 4149, 8106 և այլ), ինչպես նաև հետագա (№№ 450, 535 և այլ) ձեռագրերում: Հմմտ. Արմ., Ետր» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 364. հմմտ. *Ամայան*, 2007, էջ 206]:

Հայ. *ետր*, *ետրոնին* բառերի ստուգաբանությունը պատ- կանում է Գ. Ջահուկյանին, որը ժամանակին ընդունվել է նաև Հ.Աճառյանի կողմից [*Ջահուկյան*, 1963, էջ 85]: Ավելացնենք, որ *ետրաղիճ* բառի դեպքում ևս ունենք *ետր* (հուն. *έταίρ*, այլև էպ. *έταίρη*, իոն. *έταίρη* «ընկերուհի, սիրուհի», «հետերա»,

«ամառակ») բառը, որը բաղադրվել է *աղիճ* (>*աղիճ-իկ*) բառի հետ, որն էլ նախնիկնում նման հավաստիությամբ որևէ քննու- քյան չի առնվել⁸⁴:

23. *Ընթարց* «ճախդիր, որ զտեռականն պահանջէ. առանց» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 112]: Բառը չենք գտնում «Նոր հայկազյան բառարանում» (հ. 1, 1836, էջ 776), այլև Աճառյանի «Արմատական բառարանում», ընդամեն ոչ միայն որպես այդպիսին, այլև *թարց* արմատի տակ՝ իբրև ենթադրելի *ըն-թարց* տիպի բաղադրություն: Ուստի այն դուրս է մնացել նաև Գ.Ջահուկյանի բառարանից [*Աճառյան*, 1973, էջ 126, 162. *Ջահուկյան*, 2010, էջ 248]:

Աճառյանը *թարց* «առանց, քացի, գատ» արմատի մասին, իբրև բառի, նշում է, որ «թարց վերցնում է սեռական հոլով», որ այն է, ինչ կա «Բառգրքի» բացատրության մեջ: Աճառյանը բերում է նաև Մեղրեցու բառարանում առկա *թարցել* «առան- ցել» բայը՝ բաղադրված *թարց-ից*. «Բառգրքի» քննական բնա- գրում նշվում է նաև *ց-ի* փոխարեն *ծ-ով* ձեռագրական տար- բերակ («*թարծել - առանձել*»), որը բնավ չի խանգարում ճիշտ ձևը *թարց-ը* դիտելուն:

Կարծում ենք, որ *ընթարց* բառը բաղադրված է *ըն* լա- տինաբան նախամասնիկով և *թարց* բառով, որ նախադրու- րյուն է: Եվ քանի որ այս *ըն* մասնիկը գործածվում էր սեռա- կան-տրականի հետ՝ կազմելու ներգոյական հոլովի ձև, ուստի *ընթարց-ը* բնագրային (կոմստոստային) մի ձև է, որը «Բառ- գրքում» հանդես է եկել իբրև բառարանային միավոր (բառա- հոլովածի գլխաբառ)՝ ունենալով իր ուրույն բացատրությունը:

24. *Թեսաղ/թեսել* «ծողով, ժողովել» բառի դեպքում քննա- կան բնագրում չկա գրչագրական տարբերություն, ոչ էլ ծանո- թագրության մեջ է որևէ բան ասվում [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 74, 359]: Աճառյանը գրում է. «*Թեսաղ* «ծողով» և թեսալ «ծողովել, ունի միայն Բառ. երես. էջ 118» [*Աճառյան*, 1973, էջ 173]: Ջահուկյանն անդրադառնում է հետևյալ կերպ. «*Թեսել*

⁸⁴ *Ետրաղիճ* բառի երկրորդ բաղադրիչի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Հ.Աճառյանյան, 1997, էջ 149-152, այլև 1998, էջ 29-33:

«ժողովը» (ԲՀ): Բաղադրություն՝ *քեսալ* «ժողով» (ԲՀ): Ծագումն անհայտ է» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 264]:

Կարելի է կարծել, որ *քեսալ/քեսել* ձևերի քայարմառը կապ ունի հուն. *τάσσω* (ատտիկ. *τάττω*) «դնել, կանգնեցնել. տեղավորել, դասավորել», «ընդգրկել, ներառել, մեկտեղել», «շարել, շարք կանգնեցնել» ձևերի *τάσσο-* (ատտիկ. *τάττω-*) արմատի հետ, ընդամեն էթե ոչ ծագումնալին զուգադիպում, ապա փոխառություն հունարենից [հմմտ. *Δворецкий*, 1958, с. 1604]: Առայժմ բաց է մնում դրանց՝ եկեղեցական բառաշերտին բնորոշ լինելու հարցը:

25. *Ի մակագոյն* «երկրագոյն» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 129]: Ամայանը ծանոթագրության մեջ նշում է, որ ձեռագրերի մի որոշակի մասում բացատրվում է «երկրագոյն» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 376, *Ամայան*, 2007, էջ 226]:

Վերջին՝ «երկարագոյն» բացատրությունը ճիշտ է:

Այս բառն ընդգրկված է «Արմատական բառարանում», ընդ որում կից գրությամբ, ավելացվում է՝ «որից հետևում է *իմակ* «երկիր», և բերվում է առանց որևէ ստուգաբանության [*Աճառյան*, 1973, 241]:

Ջահուկյանի բառարանում այս կապակցությամբ նշվում է հետևյալը. «*Իմակ* (ի մակ) «երկիր» (թե՞ «երկար») (ԲՀ = «Բառգիրք հայոց» - Վ.Հ.): Անստույգ բառ: Ծագումն անհայտ» [*Ջահուկյան*, 2010, 285]:

Սենք գտնում ենք, որ բառը փոխառյալ է հուն. *μακος*, (դոր.) *μακος* ձևից, որն ունի մի քանի իմաստ՝ 1) «երկարություն, ձգվածություն», 2) «տևողություն, տևական լինելը», 3) (բառացի) «չափս, մեծություն», (փյթ.) «խորք, խորություն» [տե՛ս *Δворецкий*, 1958, с. 1047, 1092]: Ըստ այսմ՝ հայերենում այն պիտի ունեցած լինի հետևյալ զարգացումը՝ **մակ*, **ի մակ*(ագոյն), *իմակագոյն* («երկարագոյն»):

26. *Իրայոն* «տեսիլ» [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 132]: Աճառյանի «Արմատական բառարանում» նշվում է հետևյալ ձևով. «Իրայոն. ունի միայն Բառ երեմ. էջ 130» [*Աճառյան*, 1979, էջ 143], որը քննական քննադրում ուղղված է *իրայոն* ձևով: Ջահուկյանն այս բառին անդրադառնում է հետևյալ կերպ.

«*Իրայոն* (*իրայոն*) «տեսիլ»: Ծագումն անհայտ է» [*Ջահուկյան*, 2010, էջ 287]:

Բառը, ձևնայն կավանակամությամբ, փոխառյալ է հուն. *ἱερά*, (հոն.) *ἱρά τά 1*) «զոհաբերման տուրք. զոհաբերում, զոհ», 2) «զոհաբերման անասունի ներքինը (որով քրմերը գուշակում էին)», այլ կերպ՝ «խորքդանիչ, սուրք նշան», 3) «սրբազան ծես» ձևից [*Δворецкий*, 1958, с. 813]:

Ըստ այսմ՝ *իրայոն* բառի *-յն* հայերեն *-ից* հետո է հնչվել և գրվել, համաձայն հայտնի կանոնի, իսկ *-ոն* մասնիկը հունարեն ածանց կամ վերջավորություն պիտի եղած լինի:

27. *Լեղեալ* «քրյալ, ձանձրացյալ» բառը Մտերյցու «Բառգիրք հայոցի» որոշ ձևագրերում *լեղեալ* «լերդացած» տարբերակով է, իսկ քննական քննադի ծանոթագրության մեջ նշվում է, որ ձեռագրերի մեծ մասում *լեղեալ* է, որն ապացուցվում է նաև մյուս ձեռագրերում «*լեթելոց*. լթելոց, ձանձրացելոց» կամ «*լեթել*. լթել, ձանձրանալ» ձևով լինելու հանգամանքով [*Բառգիրք հայոց*], 1975, էջ 133, 377]: Հետագայում Ամայանը այլ կերպ է մեկնաբանում սույն բառահոդվածը. «*Լեղեալ*. լթեալ, կամ ձանձրացեալ: Գլխաբառը սխալ է, պետք է լինի *լեղեալ*, ինչպես №№ 451, 533, 535 և բազմաթիվ այլ ձեռագրերում: Որ գլխաբառի ճիշտ ձևը *լեղեալ* է, հաստատում են նաև № 5126 և N 8456 ձեռագրերը, որոնք ունեն՝ «*Լեթելոց*. լթելոց, կամ ձանձրացելոց» բառահոդվածը, իսկ № 534-ում՝ «*Լեթել*. լթել, կամ ձանձրանալ»: Ըստ ձեռագրերում (№№ 533, 545, 3468 և այլն) *լթեալ*-ի փոխարեն թուլացեալ է» [*Ամայան*, 2010, էջ 229]:

Աճառյանը *լեղեալ*-ը համարել է սխալագրություն, ուստի բառարանում դնում է *լեղեալ* ձևը. «*Լեղեալ* «լթեալ կամ ձանձրացեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 132» [*Աճառյան*, 1973, էջ 277]: Սա ոչ ճիշտ սրբագրում է, եթե հաշվի ենք առնում թե՛ բառի իմաստը և թե՛ ձեռագրերի մեծ մասի տվյալները: Ջահուկյանը ևս դնում է *լեղեալ* «լթեալ կամ ձանձրացեալ»՝ ոչ անկախ Աճառյանից և ըստ «Բառգիրք հայոցի», իսկ շարունակության մեջ գրում է հետևյալը. «Վերջինիս նոր հրատարակության մեջ ուղղված է *լեղեալ*, որը նույնացված է *լթեալ* ձևի

հետ. այսպիսով անկա է լեթել բայի դերբայանմանը» [Ջահուկյան, 2010, էջ 295]: Ըստ այսմ հարցի լուծումը մնում է երկակիության մեջ:

Մախաայանցն ունի ոչ միայն բարբառային (կամ խոսակցական) լեթել «թուլանալ, տկարանալ, լքվել», այլև լեթվել «1. շատ ուտելուց զզվել, տաղտկանալ, 2. երես առնել, լորբանալ, 3. երկար տևել ու չլավանալ (վերքի մասին)» բառերը [Մախաայանց, 1944, էջ 192]: Այստեղ, որքան էլ առանձին են դիտվում լեթել և լեթվել չեզոք սեռի բայերը, դրանց ամենաընդհանուր իմաստն է «թուլանալ, լքվել. ձանձրանալ»: Ուստի կարելի է ենթադրել, որ այն լատ. փոխառյալ letäre «վնասել. սպանել, մեռցնել, ճնշել» բայն է, որը գործածվել է լատինաբան հայերենում, և «Բառզիրք հայոցում» տեղ է գտել ինքնաբերաբար: Ընդ որում հայերեն զրավոր աղբյուրներում այն նշվում է ledere («վնասել») ձևով [հմմտ. «Բազմավեպ», 1873, էջ 323. Ջարրիսանյան, 1878, էջ 53, Աճառյան, 1951, էջ 323, Համբարձումյան, 2010, էջ 149 (լատիներեն բառը տպագրված է վրիպակով)]:

28. *Խել* «հեշտ». բերվում է նաև գրչագրական մեկ տարբերակ. «հեշ, փխ. հեշտ», վերջում՝ ծանոթագրվում է հետևյալ կերպ. «Հմմտ. Արմ.» (իմա՝ Աճառյանի «Արմատական բառարան» - Վ.Հ.) [«Բառզիրք հայոց», 1975, էջ 142, 379]: Իսկ հետագայում այս բառին անդրադառնալիս Աճառյանը գրում է. «Խել. հեշ: Մեկնությունը պետք է լինի «հեշտ»» [Աճառյան, 2010, էջ 232]: Ըստ «Արմատական բառարանի»՝ «Խել «հեզ». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 140. Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ» [Աճառյան, 1973, էջ 355]: Ջահուկյանը գրում է. «Խել «հեշտ» (ԲՀ, այլ ձև. «հեզ», որից Աճ. ՀԱԲ 2, 355): Ծագումն անհայտ է» [Ջահուկյան, 2010, էջ 325]:

Հակված ենք բնորոշելու, որ Աճառյանի վերջին մեկնաբանությունը միակ հավաստի է, ուստի սխալ կամ վրիպակ պետք է համարել «հեզ» իմաստով բացատրությունը: Այնուհետև, ձեռագրական տարբերակներ են *հեշ/հեշտ* բառերը, որոնք բոլորովին այլ իմաստ ունեն՝ «արքնացում, սքափեցում, ուշադրության հրավիրում մի բանի վրա», որն էլ, հավանաբար, ունենք բարբառային *հեշար, հեշ(ա)րանալ* «ուշքի գալ, զգաստանալ»

(Մոկս, Մուշ, Սասուն, Վան և այլն), այլև *հուշտ* (*հուշտ անել* «խրանցնել», *հուշտ լինել* «խրտնել») (Արարատյան, Թրիխսի, Կարաբաղ, Կարին) բառերում՝ անկախ արմատի բնիկ կամ փոխառյալ լինելուց [տե՛ս «Բարբառային բառարան», 2004, էջ 272, 314]:

Նման հիմք տալիս է մի կողմից՝ բառի «հեշ» կամ «հեշտ» իմաստը, որը կա հայերենի բարբառներում, մյուս կողմից այն նկատառումը, որ *խել(ք)* բառը լեզվի գրական տարբերակում իմաստով ամբակայվել է իմացական կողմի վրա՝ հեռանալով նախնականից, սկզբնականից, որը զգացականն է՝ «զգաստ՝ արթուն լինելը, զգաստանալը՝ արթնանալը, ուշքը վրան պահելը. սքափ լինելը և այլն»: Ըստ այսմ *խել* բառը, հավանաբար, սկզբնապես նշանակել է «զգաստ, արթուն, ուշքը տեղը», որն էլ «Բառզիրք հայոցում» մեկնվում է «հեշ»/«հեշտ» բառիմաստով:

29. *Խշել* «դաղարել»: Բառը չունի գրչագրական որևէ տարբերակ, իսկ քննական քնագրի ծանոթագրությունների բաժնում նշվում է հետևյալը. «Ձեռագրերը մեկնում են նաև «յանկողին հանգչել» (№ 3468), «դաղարել, կամ հանգչել» (№№ 533, 545, 8606 և այլն), «հանգչել» (№ 540) [«Բառզիրք հայոց», 1975, էջ 144, 380]: Աճառյանը նույնը տալիս է նաև հետագա աշխատության մեջ [Աճառյան, 2010, էջ 233]:

Ըստ «Արմատական բառարանի»՝ «*խշել* «դաղարիլ». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 142» [Աճառյան 1973, էջ 381], իսկ «Մտուզաբանական բառարանում» նշվում է. «*խշել* «դաղար տանել (անկողնում) հանգստանալ» (ԲՀ): Կապ ունի՝ արդյոք *խշտ* «անկողին» բառի հետ [Ջահուկյան, 2010, էջ 336]:

Ջահուկյանի հարցադրումը տեղին է, որովհետև հիմնավորվում է ոչ միայն, ինչպես ինքն է գրում, «խշտ «անկողին» (*«հանգստավայր».) *խշտիք* «խղճուկ անկողին», *խշտել* «հանգստալ տալ, օրհանել» - խեթ. ^Eheštiā-, ^Ehešti- (կամ ^Ehištiā-, ^Ehišti- . - Վ.Հ.) «դամբարան» (*) զուգահեռի անցկացմամբ [Ջա-

հուկյան 1987, էջ 314)⁸⁵, այլն թերևս այն ավելի հիմնավոր դարձնող ոչ միայն լուվ. հի-šhija- «կապել, առնչել», հինգղ. ištati «կանգնած է», ավեստ. հի-štaiti «կանգնած է, դրված է», հուն. ἵσταμαι «դնում եմ», լատ. si-στέ «դնում եմ», հիթլ. -si-ssuir «փնձ պահում եմ» ձևերի հավելմամբ, որով էլ ավելի է փաստարկվում ենթադրությունը [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 220*]: Յեղակից լեզուների հիշյալ ձևերը բխեցվում են հե. *s^[h]-ist^[h]-aH- արմատից, թերևս նաև հայ. *խշ-//խշտ-* արմատից կազմված *խշել, խշտելի, խշտի* (հմմտ. *գետնախշտի* «գետնից պատկած») և այլն ձևերը:

Ի լրացումն ասվածի՝ նկատենք նաև, որ ունենք բրբռ. *խշշտ* «ցցում, ցցված. հպարտ. գողոգ, կանգուն» բառը (Մուշ. Ալշ. և այլն), որ չենք գտնում հայերեն բարբառային բառարաններում: Մյուս կողմից՝ հայերենում «լամբարան, գերեզման» իմաստն արտահայտվում է նաև «խանգստարան» (հմմտ. *աստ հանգչի* «այստեղ հանգչում է՝ բաղված է») բառով, որն էլ *խշել* բառի բովանդակության պլանում լրացուցիչ տարր է մտցնում:

Ուստի կարելի է մտածել, որ տարբերակային արմատ են *խշ-//խշտ-* ձևերը, որոնք զուգահեռներ ունեն հնդեվրոպական մյուս լեզուներում, ընդ որում *տ-ով* և առանց *տ-ի*:

30. *Կալոն* բառն ըստ «Արժատական բառարանի» նշանակում է «սեղեխ, հոմանի», որն էլ մեկնաբանվում է հետևյալ կերպ. «Որսագիտ բառ, որ մեկ անգամ գտնում են գործածում Բառ. երեմ. էջ 285 *սեղեխ* բառի բացատրութեան մէջ. բայց նոյն բառը՝ էջ 283 գրում է *սեղեխ*՝ հոմանի կամ տլոն» (ա. տպագրութիւն *տլոն*, ք. տպագրութիւն *ալոն*). սրանով բառի ձևը անատոյգ է մնում» [*Աճառյան, 1973, էջ 486*]: Իսկ «Մտուզարանական բառարանում» նշվում է հետևյալը. «*Կալոն*. տե՛ս տլոն», այլև «*Տլոն*՝ հոմանի, սիրեկան»: Ծագումն անհայտ է» [*Ջահուկյան, 2010, էջ 373, 730*]:

Նախ, նկատենք, որ «Բառգրքի» քննական բնագրում չկա *կալոն*, ոչ էլ *տլոն* գլխաբառով հոդված, այն չի հանդիպում նաև

հոմանի, սեղեխ բառերի բացատրության մեջ, որոնց դեպքում ձեռագրական տարբերակներ չեն նշվում կամ ծանոթագրություններում մեկնաբանում ստանում [տե՛ս «*Բառագիրք հայոց*», 1975, էջ 155, 188, 286, 397]: Ավելին, ունի լուվ. *սեղեխ*, որ բացատրվում է ոչ թե նաև *կալոն* բառով, այլ միայն «հոմանի, տլոն» բառերով: Մնում է հիմք ընդունել Աճառյանի տվյալը *կալոն* բառի վերաբերյալ, մասնավորը որ նա օգտվել է «Բառգրքի» հին հրատարակություններից [Ալիօնա, 1698, այլև Կ.Պոլիս, 1729]:

Այնուհետև, հակված ենք կարծելու, որ *կալոն* և *սեղեխ* բառերն այլ բան չեն, բան միևնույն արմատի տարբերակներ՝ *կալ-//սեղ-* (հնչյունական երեք կարգի տարբերակվածությամբ), ծագում են հե. *k^[h]-l-(s)- արմատից. հմմտ. խեթ. kalleš «կանչել, ձայնել», հուն. κἄλλω «կանչել, ձայն տալ. անվանել» [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 220*]: Ընդ որում բառը կրել է իմաստային ակնհայտ փոփոխություն (զարգացում)՝ սոցիալական որոշակի պայմանակամությամբ:

31. *Կոնդ* «գերեզման» բառի ձեռագրական տարբերակներ են՝ «կոնտ, այլև կոնք, փոխանակ՝ կոնդ» [*Բառագիրք հայոց*, 1975, 15 170]:

Ըստ «Արժատական բառարանի»՝ «*Կոնդ*, ի հոլ. «գերեզման», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 167, որից առնում է նաև ՓԲ յտել (=Փեշտամալդյանի բառարան, Յաւելուած. - Վ.Հ.), այլև կապվում է համանուն «անդամալոյծ» բառի հետ, որը հիմնավորվում է նրանով, թե փոխաբերաբար «կոնդը ընթռնուելով կունտ ու կոշտ մի բան, անցել է «կոշտ» իմաստին, որից էլ «գոլիս. 2. բարձրութիւն, 3. բունք, դար, բլուր» նշանակութեանց... Այս վերջինը արդէն նոյն է «գերեզման» նշանակութեան հետ» [*Աճառյան, 1973, էջ 632*]: Դժվար չէ նկատել, որ այստեղ գործ ունենք բավականին մանվածապատ, իմաստի այնքան առումով գրեթե անմտարի բացատրության հետ, ուստի այն մերժելի է, բան որ կարելի է այլ բացատրություն առաջարկել:

Այնուհետև, Աճառյանը նույն բառառոգվածում օրինակ է բերում բարբառներում *կոնդ* բառի «բլուր» (Տրեան, Կաղզվան)

⁸⁵ Ջահուկյանի գրքում ^Ըիեսէ- է, փոխ. ^Ըիեսէ-, այն է՝ երկար ձայնավորմամբ Է:

նշանակելը՝ հղելով նաև Մեղրեցու սույն «Բառգրքում» բլուր բառի «վոնտ, փոքր լեռոն, հողակոյտ» բացատրությանը: Վերջինս նույնպես հիմնավոր չէ, որովհետև նախ՝ բլուրը «հողակոյտ» չէ, ոչ էլ «փոքր լեռոն», այլ «ցածրադիր սար. սարահարթ», այլև այն, որ կոնց բառը հայերենի շատ բարբառներում նշանակում է «բլուր» (հմմտ. Մուշ, Արշակերտ և այլն)⁸⁶:

Եվ քանի որ գերեզմանը այլ բան չէ, քան հողաբույժը, այսինքն՝ հարթ մակերեսից ինչ-որ չափով բարձր հատված, ուստի այն կարող էր դիտվել իբրև կոնց բառի իմաստի արտահայտիչ: Ըստ այսմ «Բառգիրք հայոցում» հիշյալ բառը բացատրվում է իբրև «գերեզման»:

32. Հաս «տիք» բառը Մեղրեցու բառարանում բացատրվում է նույն կերպ, ինչ հաս «տիք» և հասակ «չափ. տի» բառերը: Ընդ որում այս երկուսից առաջինի իմաստի պարզաբանման համար բնագրի տողատակին, իբրև զբչագրական տարբերություն, նշվում է «տի», իսկ ծանոթագրության մեջ ծանուցվում է հետևյալը. «№ 450 ձեռագրում՝ «հաստի. հասակ, կամ չափ, կամ տի», № 8606-ում՝ «հաս. տիք», № 528-ը մեկնում է չափ»: Հմմտ. հասակ», այնուհետև հղում է արվում Աճառյանի «Արմատական բառարանին», իսկ երկրորդի դեպքում ծանոթագրվում է՝ «Հմմտ. հաս»: Եվ Հաս «տիք» բառի համար կա հենյալ ծանոթագրությունը. «Այսպես է բառահոլովաճը № 8606 ձեռագրում: Հմմտ. հաս» [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 180-181, 395, Ամայլան, 2010, էջ 259]:

Ըստ այսմ՝ ստացվում է, որ բառգրքում նույնաբժեք են հաս «տի», հասակ «չափ կամ տի» և հաս «տիք» բառերը: Աճառյանն այս բառերից առանձին անդրադառնում է միայն հաս «տիվ» բառին՝ նշելով, որ «ունի միայն Բառ. երեմ. 177. – Թերևս պէտք է կարդալ «տիք», որով և միացնել հասակ բառին» [Աճառյան, 1977, էջ 47]: Իսկ հասակ «տարիք, տիք,

մարմնի երկարությունը» բառը, ինչպես հայտնի է, առնչվում է հաս «ժամանում, հասնել» արմատին:

Ձառուկյանն այս, այլև հասակ բառին չի անդրադառնում լեզվի պատմությանը նվիրված աշխատության մեջ, իսկ «Մտուգաբանական բառարանում» հասակ «հասնելը, հասունություն, հասակ» բառը դիտում է առանձին՝ իբրև քնիկ հնդեվրոպական, հաս «տի» բառի համար նշվում է հետևյալը. «Հաս «տի» (ԲՀ): Ուղղելի է տիք. հասակ բառի արմատն է» [Ջառուկյան, 2010, էջ 448]:

Հակված ենք կարծելու, որ հայ. հաս- (բառ)արմատը, ամենայն հավանականությամբ, ծագում է հե. *Has- «կրակաբան, կրակի աղբյուր՝ կրակ» (հիմքում՝ «արև». հմմտ. հայ. արեղ ապրի «երկար կյանք ունենաս», ավելի էին՝ «օրդ՝ տարիքը շարունակվի» և այլն) [հմմտ. Համբարձումյան, 2002, էջ 30-31, այլև 2007, էջ 36-37]⁸⁷:

33. Յաան «արտաբերող» բառը քննական բնագրում բերվում է առանց ձեռագրական տարբերությունների և ծանոթագրությունների [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 227]: Ամայլանը հետագայում այլևս չի անդրադառնում այս բառին [Ամայլան, 2007]: Բառը չենք գտնում «Արմատական բառարանում», ինչպես նաև «Մտուգաբանական բառարանում» [Աճառյան, 1977, էջ 390, Ջառուկյան, 2010]:

Նկատի ունենալով բառի իմաստը՝ «արտաբերող», որն այլ բան չէ, քան ձայնական՝ հնչյանական գործողություն կատարող, կարելի է կարծել, որ բառի արմատն է ալ, որ սկզբում ունի / հավելված (ածանց), այլև -ան վերջածանց (ածականական, տվյալ դեպքում՝ դերբայական արժեքով՝ «ձայն հանող, ձայնող՝ կանչող»): Հայերենում ալ արմատը քնիկ է [< հե. *aus-/*us- (*y-es) «լուսավորել. լույս տալ». հմմտ. հինդկ. սահ «արշալույս, հուն. (հուն.) ἥδω «առավոտյան արշալույս», լատ. aurōra «արշալույս և այլն» [հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 223, 229, Ջառուկյան, 1994, էջ 57], նշանակում է՝ 1. (քուն իմաստով)՝ առաւառ «օրվա սկիզբ», 2. (փոխաբերա-

⁸⁶ «Բառգիրք հայոցի» կոնց «գերեզման» բառը չենք գտնում Գ. Ձառուկյանի «Հայոց լեզվի պատմության» (Երևան, 1987, էջ 701) ցանկում, ինչպես նաև «Հայերեն ստուգաբանական բառարանում» (Երևան, 2010, էջ 419):

⁸⁷ Եր. Մեղրեցու «Բառգիրք հայոցի» հասան «հլոս» բառի մասին տե՛ս վերը (էջ 30-31):

բար)՝ *անտել* «(բարի) լուր տալ», *անտիք* «(բարի) լուր», 3. (բացարձակ իմաստով)՝ *յաւէպ* «միշտ՝ անկիզբ և անվերջ» և այլն: Երկրորդ իմաստն առնչում է ձայնական գործողությանը՝ «լույս է առաջ բերում, բարին՝ իբրև լույս ավետվում է». հմմտ. «Արդ բարիք է արեգակն և բնութեամբ գեղեցիկ» (Եզնիկ Կողբացի), «Առաօտ լուսոյ, արեգակն արդար» (Ներսես Շնորհալի)⁸⁸:

34. *Նիմիք* «ումնմն» [*Բառգիրք հայոց*, 1975, էջ 13]: «Արմատականը» և «Մտուգաբանական բառարանը» չունեն այս բառը [*Աճառյան*, 1977, *Չճանույկյան*, 2010]: Բառի բացատրությունը միանգամայն ստույգ է, ուստի մնում է պարզաբանել *նիմիք* ձևը որպես այդպիսին:

Այս դեպքում ունենք ոչ թե բառ, այլ բառածև, այն է՝ *իմն* դերանվան ներգոյականի ձևը՝ լատիմաբան հայերենի համանկարգում: Նման ձևերը գալիս են ձեռագրերից, որոնք զրվելիս են եղել այն ժամանակաշրջանում, երբ մեզանում գործում էր լատիմաբան հայերենը, որպես լեզվական մի վիճակ: Գա նկատելի է ոչ միայն որոշ բառահողվածների (օրինակ՝ *նիմիք*), այլև վերջիններիս բացատրություններում, նաև ծանոթագրությունների մեջ և այլն: Այսպես, «Բառգրի» էջ 12-ի ստղատակի ծանոթագրության մեջ նշվում է՝ «կղզի է *ներ* ծովում՝ Վասպուրականում», որ քննական բնագրում ուղղված է «կղզի է *ընդ* ծովում՝ Վասպուրականում»: Սա նշանակում է, որ լատիմաբան *ներ* նախդիրը (տարբերակ՝ *ըն, ն*-) փոխարինված է քուն գրաբարյան *ընդ*-ով: Այնպես որ քննական բնագիրը կսզերծ չի մնացել նման արեստական ձևերից:

Ըստ այսմ *նիմիք* «ինչ-որ բանում, մի բանի մեջ» (քննական բնագրում՝ «ումնմն») բառածևը այլ բան չէ, քան *իմն* անորոշ դերանվան լատիմաբան կազմությանը ներգոյական հողվի ձև (*ն-իմիք*), որն էլ «Բառգիրք հայոցում» բացատրված է *սմն* անորոշ դերանվան *ումնմն* «ինչ-որ մեկին» ձևով [ավելի մանրամասն տե՛ս *Համբարձումյան*, 2010, էջ 272-277, 285]:

⁸⁸ Արևագալի երգերն այլ բան չեն, քան առավոտյան «արտաբերություն» դիմում լույսին, բարի երևույթին:

35. *Ոգորի* «վռվել, ծարսնել, դիմակայել» բայը, ըստ հր. Մեղրեցու բառարանի տվյալների, ունի *ոգոզել* «գոռալ, հող հանել, հովանալ», այլև *ոգոշել* «նույնը» ձևազարկան տարբերակները («գրչությունները») [*Բառգիրք հայոց*, 1975, էջ 253, 419. հմմտ. *Աճառյան* 2007, էջ 299]: «Նոր հայկազյան բառարանն» այս բառի *ոգոր-* (**n-գոր-*) արմատը կապում է *եղջիր* բառի *եղ-* արմատի հետ, որն, ի դեպ, որքան էլ անհավանական կարող է թվալ, սակայն երբ համեմատում ենք զուգահեռ բերվող հուն. *κέρας* (սեռ. հոլ. *κέρατος*, էպիկ. *κέραιος*, հուն. *κέρεος*, ատտիկ. *κέρως*) «եղջյուր. պոզ», լատ. *cornū* «եղջյուր, պոզ. եղջերվափող» բառերի *կեր-*, *cor-* արմատի հետ (հմմտ. **n-գոր-*), ստաջ է գալիս, մեր կարծիքով, ծագումնաբան համեմատության հնարավորություն՝ ընդհանուր արմատի վերականգնման համար [*Անտիքեան, Սիրմելեան, Ալգեբեան*, 1837, էջ 503]:

Աճառյանը *ոգորի*-ը համարում է «անստույգ բառ», ընդսմին նույնպիսի անորոշությամբ բերվում են նաև *ոգոզել* «վրեժ ունենալ, նախանձել» և *ոգոշել* «գոռալ, հող արկանել, դովել» բառերը՝ վերջինիս համար տալով «հավանաբար նույն է նախորդի հետ և մին կամ մյուսը սխալ» ձևակերպումը [*Աճառյան*, 1977, էջ 549]:

Չճանույկանը համեմատաբար ուշ է անդրադառնում այս բառերին, ընդ որում նախ՝ *ոգորի*-ի համար նշում է հետևյալը. «Ծագումն անհայտ է: Հավանաբար կազմված է *-որ* վերջածանցով և *ոգ-* արմատով, որ հազիվ թե կապ ունենա հե. **seu-* «ձուռ, կտրել, քշել» արմատի հետ (**sou-* > *ոգ-*), այնուհետև՝ *ոգոզել*-ի և *ոգոշել*-ի դեպքում մեկ բայը առաջ է գնում, քան Աճառյանը, այն է՝ մի դեպքում նշում է՝ «Ծագումն անհայտ է: Կապ ունի՞ *ոգորի* բայի հետ (հմմտ. *տկրոզ - տկրոթ*)», մյուսի համար ասվում է՝ «Թերևս նույնն է *ոգոզել* բայի հետ» [*Չճանույկյան*, 2010, էջ 549]:

Ոգորի (այլև *ոգոզել, ոգոշել*) բառերի մեջ ընդհանուր է *գոր* արմատը, եթե բառակարգի *n-*ն դիտում ենք արմատի ձայնավորման (նախահունչ) տարր: Այն ծագած ենք համարում հե. **k^(h)er-* «բարձունք», այլև «գլուխ», «պոզ. եղջյուր» արմատի (հմմտ. հուն. *κέρας* «պոզ. եղջյուր», լատ. *cerebrum* «ուղեղ», *ceruus* «եղջերու» (քուն իմաստով՝ «պոզավոր՝ եղջերավոր»),

հիվզերմ, հիրմ «տղեղ»)՝ գրո (օ) ձայնավորմամբ պայմանավորված $k^{[h]}$ - (հմմտ. հուն. $\kappa\rho$, $\kappa\rho\rho$, «գրուխ», հինդլ. $\acute{s}r\acute{o}ga$ - «պոզ. եղջյուր», հանգլ. horn < գլերմ. *hornaz), heorot «նույնը», լատ. cornu «նույնը») տարբերակից [հմմտ. *Гамкредлидзе, Иванов*, 1984, с. 173, 876]⁸⁹:

36. *Ողայ* «տղբալի ձայն» բառը կա Աճառյանի «Արմատական բառարանում» հետևյալ բառահոդվածով. «*Ողայ* «ձայնը լախաց, ողբ ու կոծ»։ ունի միայն Բատ. երևմ. էջ 250» [Աճառյան, 1977, էջ 553]: «Բառգիրք հայոցի» քննական բնագրում չկա նման բառահոդված՝ այդ իմաստով, իսկ «ձայնը լախաց» բացատրությունը տրված է *ողբա եւ ողբալի* բառակապակցություն-գլխաբառի համար [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 254]: Վերջինիս համար տողատակին նշվում է գրչագրական տարբերակ՝ *ողա/ողայ* և *ողբալի*, իսկ ծանոթագրությունների բաժնում՝ «Այս բառը կա № № 41498 և այլ ձեռագրերում», և հղում է կատարվում «Արմատական բառարանին», որ ունի *ողայ*:

Ջահուկյանը բառին անդրադառնում է «Ստուգարանական բառարանում»՝ նշելով հետևյալը. *Ողայ* «լացի ձայն, ողբ ու կոծ» (ԲՀ. իմա՝ «Բառգիրք հայոց» - ՎՀ): Թեքևա, ողբալի սխալագրությունը (գրված է առանց ք-ի) [Ջահուկյան, 2010, էջ 600]:

Բառի ծագումը կարող է առավել ստույգ լինել, եթե որսարմատը դիտենք նույնը, ինչ (բրբո.) *ուլուլալ* (*ուլ-ուլ-ալ) «լալ, ողբալ» բառի *ուլ*- արմատը՝ *ո/ու*, *այլև ղ/լ* տարբերակայնությամբ, որ ծագում է հն. *սլ- [*սլ-սլ-]: Ի դեպ՝ Ջահուկյանը արմատի կրկնականը դիտում է ավելի վաղ՝ նախագրային ժամանակաշրջանի մեջ, համապատասխան նախալեզվի համար վերականգնվող ձևին [Ջահուկյան, 1987, էջ 154, 164, 219 և այլն]:

37. *Տարամ* «ընթացք» [«Բառգիրք հայոց», 1975, 280]: Բնական բնագրի տողատակին չի տրվում որևէ տարընթեր-

ցում, իսկ ծանոթագրության մեջ նշում է, որ «Բառը երբայականում» *ասարամ* է [նույն տեղում, էջ 427]: Ըստ Աճառյանի՝ ունի միայն Երեմիա Մեղրեցին, որը և չի մեկնաբանվում կամ ստուգաբանվում [Աճառյան, 1973, էջ 250]: Գ. Ջահուկյանը գրում է. «*Տարամ* «ընթացք» (ԲՀ): Ծագումն անհայտ է» [Ջահուկյան, 2010, էջ 657]:

Վարժում ենք, որ բառը փոխառություն է արաբ. *raim* («Եբր. *raqam*» «ընթացք», «հրամանագիր, (թագավորական) հրովարտակ, (սլաշտոնական) գրություն» [հմմտ. *Միմեն կաթողիկոս Երևանցի*, 1873, էջ 20, ծան. 2, այլև 2003, էջ 29, 413]:

38. *Մուքար* «հովանոց» բառը, ըստ քննական բնագրի տվյալների, ներկայացնում է տարբեր ձեռագրերից դուրս բերված անխաբար մի ձև, այսինքն՝ չունի գրչագրական տարբերություններ, ոչ էլ որևէ ծանոթագրություն քննադրի համապատասխան բաժնում [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 292]:

Աճառյանն այս բառին անդրադառնում է հետևյալ կերպ. «*Մուքար* «հովանոց». ունի միայն Բռ. երևմ. էջ 239» [Աճառյան, 1979, էջ 257]: Նույնը գտնում ենք Ջահուկյանի բառարանում. «*Մուքար* «հովանոց» (ԲՀ)» [Ջահուկյան, 2010, էջ 690]: Ըստ այդմ՝ բառը մնում է ծագմամբ անհայտ:

Կարելի է ենթադրել, որ *ուքար* «հովանոց» բառի արմատն է *ուք*- (հմմտ. *կտց-ար* «մի տեսակ երկարակտուց բռնուն», *մք-ար* «մուք. մրություն», *փսպ-ար* «ծակ, ծեղք, ճեղք, քարանձավ» և այլն), իսկ «հովանոց» իմաստը հնարավորություն է ստեղծում այն համեմատելու հայ. *չուք* «ստվեր, հովանի» բառի հետ՝ իբրև արմատի տարբերակ:

Այնուհետև, հայ. *չուք* «ստվեր» բառը Ջահուկյանը հարցականով՝ ոչ հավաստի ձևով թխեցնում է հն. *k'ud-ko- [*k'eu-] «լուսավորել, պայծառ» արմատից [Ջահուկյան, 1987, էջ 57, 132, 207, 219, 232 և այլն]: Որ հայ. *չուք* բառն ունի երկու՝ «ստվեր, հովանի» և «պատիւ, փառք, վեհություն» իմաստները, հայտնի է ոչ միայն մատենագրական հին վկայություններով, ինչպես բերվում է Աճառյանի «Արմատական բառարանում», այլև ամբողջովում է Մեղրեցու [«Բառգիրք հայոց»-ի տվյալով [«Բառգիրք հայոց», 1975, էջ 251]:

⁸⁹ Ի դեպ՝ միաժամանակ նշվում է, որ հինգիտույակն նույն այս արմատից է փոխառվել սեմ. *karn- «պոզ. եղջյուր» արմատը. հմմտ. ակկադ. *karnu*, ուգար. *krn*, հիբ. *keren*, արաբ. *karn*- ձևերը:

Եվ քստ այսմ, կարծում ենք, որ նույնպիսի ծագում ունի նաև հայ. *սուր* «շուր, պատիվ» բառը, որ հանդիպում է ոչ միայն «Բառգիրք հայոց»-ում՝ *սուրսր* «նովանոց» բառի մեջ, այլև, օրինակ, Մայաթ-նովայի հայերեն խաղերից մեկում (տե՛ս վերը՝ էջ 15-16):

39. *Փասրուս* «շատախոս»: Այս բառին անդրադարձել ենք վերը (էջ 18-19):

40. *Փոփոզել* (<*փո-փոզել* «հոզի՛ շունչ տալ»), այլև հնչյունական ինչ-ինչ կարգի փոփոխությամբ՝ *ոզի* կամ *հոզի*, ինչպես նաև *սփոփ* ձևերը, քստ հ. Ս. Տերվիշյանի ենթադրության, ծագում է հն. *pak- արմատի պարզ *pa- հիմքից⁹⁰: Ըստ այսմ էլ Աճառյանը գտնում է, որ հայ. *փոփոզել* «ցավը քեթևացնել, սփռվել» բառը «կազմուած է *փոփ* արմատից՝ -ոզ մասնիկով. աելի ընդարձակ տե՛ս *սփոփ*»⁹¹:

Ջահուկյանն ունի *փոփոզել* «ցավը մեղմել» (որից՝ *փոփոզանք*), որի համար նշվում է՝ «արմատն է *փոփ*-, որն առկա է *սփոփ* բառում» (տե՛ս), իսկ *սփոփ*-ի դեպքում նշվում է՝ «տե՛ս *փոփ*», վերջինս էլ դուրս է մնացել բառարանից⁹²:

Բառն ունի նաև Եր. Մեղրեցին՝ *փոփոքել* «նուագեցուցանել» ձևով [*«Բառգիրք հայոց»*, 1975, էջ 328]: Կարելի է կարծել, որ *փոփոզել/փոփոքել* (<*փոզ-փոզ-*) կրկնավոր կազմությամբ է, կապ չունի *փոփ*-արմատի հետ, ինչպես կարծում են Աճառյանը և Ջահուկյանը՝ ոչ անկախ Ա. Մելիկյան «մեկնությունից», որում մերժվում է հ. Ս. Տերվիշյանի ենթադրությունը [*Աճառյան*, 1979, էջ 288, 530, *Ջահուկյան*, 2010, էջ 698, 769]: Վերջինս, ընդհակառակն, օգնում է ալեի հավանական մեկնաբանման, այն է՝ բառի ծագումը բխեցնել հն. *poco- [*p(e)u-, *phu-] արմատից (հմտ. սան. pñ, pavana «քամի», հուն. πνέω, πνεύμα «շունչ»), πῦρ «հուր», πῶς «ժողով», լատ. putere «հոտել, փոտել») [*Ջահուկյան*, 1987, էջ 145]⁹³:

Сравнительно-типологическое, а также вариативное исследование языков в современных условиях развития науки имеет важное значение как для армянского, так и для других индоевропейских языков, не только для обсуждения, но и по возможности реального решения их генетических отношений с ностратическими языками.

Существуют некоторые проблемы вариативной реконструкции армянского корня с и.-е. происхождением. Вариативная реконструкция армянского корня естественно была предметом внимания исследователей и есть определенная традиция. Однако в настоящее время реализация и разработка нового подхода или принципа могут стать своеобразным направлением исследования, которое в первую очередь будет способствовать более подробному изучению явлений, относящихся к основной стороне армянского языка (индоевропейское происхождение и характер), а также разъяснению и решению многих нерешенных пока проблем.

Эти и многие подобные явления изучались именно с лингвистической точки зрения, в основном оставляя в стороне гносеологическую и семантическую стороны, в частности те представления, которые являются индоевропейским наследием (культура, ориентация, быт и обиход), которые в той или иной степени имеют место в армянских устных преданиях, т.е. в мифологии и легендах, в письменных памятниках и т.д.

В армянском языке есть определенные семантические (тематические) группы слов, которые берут свое начало с древнейших времен, являясь вариантами того или иного корня. В дальнейшем по причине определенных фонологических и семасиологических изменений, они значительно отошли друг от друга, стали применяться как отдельные лексические единицы, особенно в письменный период развития языка.

⁹⁰ Հ. Ս. Տերվիշյան, նշվ. աշխ., էջ 46, այլև 38, 93:

⁹¹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 530:

⁹² Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 769, 698:

⁹³ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 288:

Семасиологический и этимологический анализ лексических единиц такого порядка имеет определенное значение с точки зрения общей истории лексики армянского языка, в особенности при учете данных новейших исследований в области сравнительно-типологической лингвистики и в так называемом вариативно-типологическом исследовании индоевропейских языков.

Ниже дается анализ одной отдельной группы слов, выражающих общеиндоевропейское значение «дышать; произносить, говорить; верить, заботиться и т.д.»: *awāt* (также *hawāt*) [awat (hawat)] 'преданность верованию, религии; доверие, точность' < и.-е. *H₂u-(i)- [*H₂ue-(i)-], *uhtu* (также *uhtu*) [awet (awēt)] '(радостная) весть' < и.-е. *H₂u-(ed)-, *qŋq* (также *qŋq-lū*) [gog (goc^cem)] 'скажи' < и.-е. *H₂ue-(g^hib)-, *qnh* [goh] < и.-е. *H₂ue-(g^hib)- 'доволен', *hawag* [hagag] 'произношение' < и.-е. *H₂ue-(g^hib)-, *haw* [haw] 'птица' < и.-е. *H₂u-(i)- [*H₂ue-(i)-], *hawā* [hawan] 'одобрение, уговаривание' < и.-е. *H₂u(i)-, *hāq* [heg] 'слог', 'произношение (буквы)' // *hā* [hew] 'вздых', 'тяжелое дыхание' < и.-е. *He/ou-, *hāhāwāw*/*hāhāwāw* [hina-nam/hininam] '(продолжительно) дышать' < и.-е. *H₂u- 'дуть', *hā* [hiw] 'дыхание' < и.-е. *H₂ue(i)- 'дуть', *hāq* [hog] 'боль, озбоченность, тоска', 'уход, забота' < и.-е. < *H₂ue/ont^h- 'дуть', *hāq* [hog] 'душа' (в собственном смысле), 'лицо, человек, душа, дьявол, сердце, жизнь, живое' (в переносном значении) < и.-е. *H₂ue/ont^h-, *hāq* [howem] 'обдывать, освежать' < и.-е. *H₂ue/ont^h-, *hāq* [p] [hunc^c(k^c)] 'голос; звук' < и.-е. *H₂u-(ei)-, *hāq* [šog] 'тепло, жара' < и.-е. *H₂ue/ont^h- (ср. *hāq* [hunc^c] > *hāq* [šunc^c]), *hāq* [šunc^c] 'дыхание, дух, душа' < и.-е. *H₂u-(ei)-, *hāq* [ogel] 'говорить, петь, играть (на муз. инструменте)' < и.-е. *H₂ueg^hib-.

В "Опыте сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): Введение, Сравнительный словарь" (т. 1-3, М., 1971-1984) В.М. Иллича-Свитыча даются 378 словарных статей языков, традиционно включенных в разные группы, из

которых в 117-и даются армянские параллели в группе и.-е. языков, большей частью по данным этимологического словаря Ю. Покорного.

В исследованиях Г. Б. Джаукяна критически оценивается материал армянского языка словаря Иллича-Свитыча лишь первых 2-х томов (3-ий том был издан в 1984 г). Им приводится всего 63 параллелей, не считая грамматические форманты (7).

В этом разделе нами пересматриваются не только словарные статьи, в которых даются армянские параллели в качестве сравниваемых единиц одного из языков и.-е. происхождения, но и добавляется материал 3-го тома словаря Иллича-Свитыча. Кроме того, предлагаются новые данные как литературного армянского языка, так и его диалектов (в 98 статьях из 177: см. №№ 1, 5, 11-12, 14, 17-18, 23-24, 29, 32, 34-35, 37-38, 41, 44, 48, 50, 53, 58, 68-69, 73, 78-79, 82, 84, 87 и т. п.).

Таким образом, возникают определенные проблемы относительно этимологии и установления соответствующих фонетических законов, решение которых остается немаловажным для сравнительно-типологического рассмотрения армянского языка в системе ностратики. Следовательно, в будущем можно расширить круг исследований в этой области, одной из актуальных проблем современной арменистики.

К числу хетто-лувийских (анатолийских) языков относятся еще ликийский, входящий в лувийскую группу, в котором выделяются два диалекта – ликийский А и милийский (ликийский Б), известные своими немногочисленными памятниками (V-III вв. до н. э.). Милийский более архаичный, и поэтому нелегко поддается этимологическому анализу в сравнении с другими родственными языками.

С целью выдвижения вопроса о генетических соотношениях между армянским и милийским, автором представляется ряд данных в качестве фонологических, морфологических и лексических параллелей:

1. фонологические параллели. а) гласные: мил. а ~ арм. *ш* (*m/w*) (?) (<и.-е. *ǫ, *a); мил. а ~ *l* (**l*)/*w* (<и.-е. *eH-); мил. а ~ арм. *l*/*h*; мил. е ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *ē); мил. е ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *ē); мил. и ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *o); мил. и ~ арм. *l* (*l*) (<и.-е. *i, еще дифтонги с *u - *ou, *eu); мил. и (<wa, uwa) ~ арм. *l*, *l*; мил. i ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *i); мил. i ~ арм. *h*/*h* (**h*?) (<и.-е. *ē); мил. ē ~ арм. *h*/*h*, *h*/*h* (*h*-) (<и.-е. *eN); мил. ā ~ арм. (*h*)/*h* (*h*-, *h*/?) (<и.-е. *oN); мил. ū ~ арм. (*h*)/*h* (<и.-е. *uN//*oN); мил. ī ~ арм. (*h*)/*h* (<и.-е. *iN) и т.д.; б) *сонанты*: мил. т ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *m); в) *взрывные*: мил. р ~ арм. *h*/*h*, ø (нуль) (<и.-е. *p); мил. р ~ арм. *h* (<и.-е. *b^h); мил. б ~ арм. *l* (<и.-е. *bh), еще *l*. (ср. хет.-лув. *u*) (<и.-е. *u); мил. т ~ арм. *h*/*h* (<и.-е. *t); мил. д ~ арм. *h* (<и.-е. *d); мил. д ~ арм. *h*, *h* (*h*) (<и.-е. *dh); мил. к ~ арм. *h*. (<и.-е. *k^h); мил. к ~ арм. *h* (<и.-е. k^ho) и т.д.; г) *фрикативные*: мил. w ~ арм. *h*, *g* (*h*) (<и.-е. *g^h); мил. s ~ арм. ø (нуль) (<и.-е. *s); мил. z (*ts* / *dz*) ~ арм. *h*/*h* (хет.-лув. *š*/t) (<и.-е. *d; t^h); мил. q ~ арм. *h* (дуал. *h*) (хет.-лув. Н (перед гласными переднего ряда); мил. x ~ арм. *h* (?) (<и.-е. *H); мил. -x(x) ~ арм. ø ((нуль) (<и.-е. *aH₂-) и т.д.

2. *морфологические (основообразующие) параллели*. мил. -la ~ арм. -(*h*)/*h* (?) [<и.-е. *-(l)o-], мил. -ē(n)i ~ арм. -*h*/*h* (*h*) [<и.-е. *-(c)n(i)], мил. x/q (частица, указывающая помен agentis) ~ арм. -*h*/*h* (-*h*), мил. -k- ~ арм. -(*h*)/*h*. (ср. хет.-лув. -k) (<и.-е. *k), мил. -b- ~ арм. *h* [<и.-е. *bh, (*p)?], мил. -s(i) ~ арм. -(*h*)/*h* (*h*) [ср. лув. -(s)si], мил. -l(i) ~ арм. -(*h*)/*h* (*h*)/(-*h*)/*h* (?) [ср. хет.-лув. -la-, тох. -lye, слав. -l(i)], мил. -m- ~ арм. -(*h*)/*h* (?)

3. *лексические (корневые) параллели*. мил. asāna-mla ~ арм. *h*/*h* (-*h*), (дуал. *h*)/*h*, (*h*)/*h* 'усердие; старание'; мил. хаджа (?) '(скальный) собор' (?) ~ арм. (дуал. *h*)/*h* 'неотесанный камень' (?) [<и.-е. *Ho(y)o-]; мил. qidri (qidrala) ~ арм. *h*/*h* (дуал. *h*)/*h* 'разрушать; сдвигать' (<и.-е. *Haxt-); мил. setu, ciciciti ~ арм. -*h*/*h* (ср. *h*/*h* 'чистый; прозрачный' (?) (<и.-е. *k^he-); мил.

ci, size (ci-be) ~ арм. *h*/*h* 'вот; и; да' (<и.-е. *k^ho); мил. lebi, lelebi 'похититель; захватчик' (?) ~ арм. (дуал. *h*)/*h* 'ладонь' (?), *h*/*h* 'спешить; торопиться' (?) (<и.-е. *lebh-); мил. laṣṣa- 'каменная плита' ~ арм. (дуал. *h*)/*h* ' (гладиус, плоский, ровный) валун' (?) (<и.-е. *leu-, ləu-); мил. luga- 'сжигать, сжечь' ~ арм. *h*/*h* 'свет' (<и.-е. *l(e)uk^h-); мил. meci, metu 'определять; решать' (?) ~ арм. *h*/*h* 'весовая метка; тенденция' (<и.-е. *mē-, *m-e-t-); мил. mla, -mle 'побег, прут; род, поколение' ~ арм. *h*/*h* 'неопытный; неуклюжий' (?) [<и.-е. *m-u- (*meu-)] (?); мил. māmre 'умирать' (?) ~ арм. *h*/*h* 'умирать' (<и.-е. *mer-); мил. русс- 'бить; прогнать' ~ арм. *h*/*h* 'бояться, пугаться' (?) (<и.-е. *reu- *h*); мил. da- 'давать, дать' (?) ~ арм. *h*/*h* 'давать, дать', *h* 'давал, дал' (<и.-е. *dō-; *t'oH-); мил. de- «баш(и)», *h*/*h* (-), *h*/*h* (u) 'до-, до' ~ арм. *h*/*h* (**h*) 'что, чтобы, есму' (<и.-е. *do); мил. talī 'хреп' (?) [ср. talika 'прислуживать, прислужить' (?) ~ арм. *h*/*h* 'стухи' ['посвященные; ода (богам)'] (<и.-е. *tel-); мил. ddelupeli- 'глиняный' ~ арм. *h*/*h* 'грязь', (дуал. *h*)/*h* 'грязь', *h*/*h* 'грязь, месиво', *h*/*h* 'горшок' (?) (<и.-е. *d^he^h); мил. trpali (trbdi) 'вращается' ~ арм. *h*/*h* 'ливень; дождь' (<и.-е. *terp-); мил. dewi- 'длиться; продолжаться' (?) ~ арм. *h*/*h* 'длиться; продолжаться' (<и.-е. *t'e-).

От и.-е. корня **h*oH(i)- 'пить (сок, мед, вино, сироп и др.)' происходит армянское слово *h*/*h* (в котором действительно выделяются компоненты *h*- (<**h*o) и *h*- (*h*), имеющие большое количество вариантов в армянском, как в литературном языке, так и в его диалектах. Этимологией армянского слова *h*/*h* пополняется количественная сторона возможности появления в подобной позиции и.-е. фонемы *р, вообще.

Относительно "сомнительных и недостоверных" слов "Армянского словаря" Ер. Мегреци (17-й в., 1-е изд. 1698, 2-е изд. 1728.) можно отметить следующее. В

словаре, по оценке Р. Ачаряна, есть еще "сомнительные и недостоверные" слова, происхождение которых неизвестно, и эти слова не подвергаются лексикологическому и этимологическому анализу.

Во первых, нами коротко оцениваются те лингвистические труды, в которых авторами исследован и этимологизирован ряд слов, имеющих место в "Армянском словаре" Ер. Мегреци. Этот словарь использован Мхитаром Себастьяни и его учениками при составлении "Словаря армянского языка" (тт. 1-2, Венеция, 1749-1769), далее - Р. Ачаряном в его "Этимологическом коренном словаре армянского языка" (тт. 1-4, Ереван, 1971-1979). Однако Р. Ачарян строго отнесся к некоторым фактам словаря. Далее, ряд слов был предметом лексикологического и этимологического исследования Г. А. Капанцяном и Э. Б. Агаяном. Издание критического текста словаря (составитель А. М. Амалян, Ереван, 1975) было толчком для появления более интересных научных статей по этой теме (Г.Б.Джаукян, Л.Ш.Ованесян и др.).

Дается лексический анализ и этимология следующих армянских слов: *ալանամբ* [alandumn] 'сумасшествие', (перен.) 'изменение, другое состояние' < у.-е. *alyo- (*alio-), ср. греч. ἄλλος 'другой, прочий', лат. alius 'другой, прочий', гот. aljis 'другой, иной'; *ախիբախա* [axi'batos] 'попечитель; куратор' ~ греч. (дор.) ἀλίβατος, а также ἡλίβατος (< ἡἀλίβατος 'легко преодолимый') 'высокий, крутой; высокоствольный; глубокий; бездонный', *աղամուխ* [alamtix] 'сумерки, сумрак' < у.-е. *alghi [*aghl(u)-]; *աղաման* [al'aman] 'браслет' (неэтим. корень) (?); *ածապել* [adapel] 'удивляться; сомневаться; порицать, осуждать' ~ араб. aḡab 'разве, неужели; удивительно'; *ամասայ* [amasay] 'сильный, храбрый', 'дар, подарок' ~ греч. ἀμάω, (дор.) ἀμάσας (< ἀμά) 'жать, убирать (урожаи)', 'срезывать, собирать' и т.д.; *անարκαխ* [anarkax] (*անար-*

ախ *անарка* ?) 'бесформенный' ~ греч. ἀν-αρκος 'никому неподвластный, независимый' [< ἀκτεον 'правитель' < ἀρχω 'начинать, приступать; служить началом' и т.д. (ср. ἀρχων, -οντος 'предводитель, начальник, вождь; руководитель, архонт') и т. д.; *անարκα* [anardak] (< *անար-* *ка* [anard-ak]) 'подъем' ~ греч. ἀν-ἀρτιος (ἀν-ἀρσιος) «неприятный, недружелюбный, враждебный», 'неприятный, обидный' (< ἀν-ἀρτάω 'подвешивать, вешать; повеситься', (перенос.) 'связывать, приковывать'; *անарка* [anduk'x] 'высокомерность; надменность' ~ греч. αναδύομαι (аор. ἀνέδύν) 'выходить (из глубины)', 'опустаться вглубь', 'увертываться'; *անтар* [antar] ~ греч. ἀντάραι (ср. ἀντέρωμαι, fut. ἀντέρω, аор. ἀντέρωμην; ион. ἀντερόμην) 'противоречить, возражать'; 'запрещать' (м.е. 'уравновешивать; уравновешивание'); *բարбар* [barbar] < у.-е. *b^(h)el-//b^(h)ol- 'думь, надувать; вздывать, вздуть'; *գալ* [gal] < л.-б. *k^lb^hel- 'вертеться, вращаться; двигаться', 'колесо; телега'; *գամ* [gam] 'время; час' ~ стар.перс. žamān 'час; время'; *գլխ* [gl'x] 'покрывалу', (перенос.) 'победилу' < у.-е. *gēl- (gēlā-) [gēl(ə)-]; *դաս* [dasan] 'говорить' < евр. dāsa 'язык'; *դն* (в *աղաման*) [dnoc] (ew patgarak), ср. *дн* [dneim] (**nh-* *дн*) [di-nem]) 'клясть, ставить' < у.-е. *dhē- (*dhē-ne-), *патгар* [patgarak] 'носилку' ~ уран. *patigara- (?); *էկարախ* [ektar'ax] 'восхищаться; ужасаться' ~ греч. ἐκ-τάραξις, εως 'смятение, расстройство' (ср. ἐκ-τάρασσω, аттмич. ἐκ-τάραττω 'приводить в смятение, волновать') (< ἐκ-τάπεινώ 'понижать, убавлять', 'уменьшать, ослаблять'; 'уменьшать, сглаживать'; 'принижать, унижать' и т.д.) и т.д.; *էկ* [ekit] 'скрытый, скрыто; жоала, родила; возбудил, внес' ~ греч. ἐτεκον (форма аор. Γαгола τικτω) 'рожд(а)ть, родить; производить'; *եմամ* / *եմամ* [emman/emmanu] ~ греч. ἐμ-μάνης 'сумасшедший, безумный; бешеный', ἐμ-μᾶως (превосх. ст. ἐμμάνεστατα) 'безумно; бешено, неустово'; *եսен* (**тунд* ?) [esen] ('эк'sen?)

'укрытие, тайник; тишина; ключ, источник' ~ греч. ἐξήν (< ἐξέμν-) 'вытекает, прибывает', ср. греч. ἐξέμν- (< ἐμί, ἐξέρχομαι) 'выйти, тянуться', 'приблизиться', 'разливаться' и т.д.; *ἑστοργή* (*hestorgē* ?) [estorogī (estoragi?)] 'о нем' ~ греч. ἑστωρ, (род. п.) ἑστορος, 'гвоздь, болт; штамп'; *ἑστρωθή* [etraíthē] 'безнравственная, развратная (девушка)' ~ греч. ἑταρ, (эт), (ион.) ἑταρῆ 'подруга; любовница'; *ῥήρωρ* [rē'arē] (*ῥῶ-ῥωρ* [rē'arē^c]) (латиниз. форма) 'без; кроме'; *ῥῆσις*/*ῥῆσις* [rēsā//rēsēl] 'собрание; собрать' ~ греч. τάσσω (амттич. τάττω) 'класть, положить; помещать; располагать', 'охватывать'. Включать', 'расслаивать' [< τάσσο- (амттич. τάττω-)]; *ῥῆσις* [i takarogun] 'более длинный' ~ греч. μήκος (*лор.*) μάκος, εὐς 'длина, протяжение'; 'долгота, продолжительность'; (досл.) 'размеры, величина', (перенос.) 'глубина'; *ῥῆσις* [irayon] 'привидение; призрак, символ' ~ греч. ἱερα, (ион.) ἱερα та 'дань (жертвование)', 'жертвование, жертва', 'внутренности животного (на которых жрецы гадали)', т.е. 'символ; святой знак', 'святой обряд'; *ῥῆσις* [ledeal] 'зброшенный; покиннутый' ~ лат. ledere 'вредить, повредить' (?); *ῥῆσις* [xel] 'легкий', 'доступный (восприимчив)', (перенос.) 'пробуждение; отрезвление' (неэтим. корень) (?); *ῥῆσις* [xsel] < и.-е. *s/l^[b]ist^[b]ah- [ср. хет. E^hēstiā-, E^hēsti- (иал E^hištiā-, E^hišit), лув. . ḫi-šhija- связывать, связать', др.-инд. śṣṭhātī 'слом', авест. ḫi-štaiti 'слом', греч. ἱστῆσι 'ставлю' и т.д.]; *ῥῆσις* [kalon] < и.-е. *k(h)-ll- (e)s- (ср. хет. kalleš 'звать; окликнуть', греч. κάλεω 'звать, окликнуть; называть, назвать'); *ῥῆσις* [kond] 'могила; гробница' (неэтим. корень) (?); *ῥῆσις* [tik] 'время; возраст' < и.-е. Has- 'очаг; источник огня; огонь' (т. е. 'солнце'); *ῥῆσις* [yawān] < и.-е. *aus-//*us- (*у-es) 'осветить' (ср. др.-инд. uśāḥ 'заря (утренняя)', греч.. (гом.) ἡώς 'утренняя заря', лат. aurōra 'заря (утренняя)' и т. д.; *ῥῆσις* [nimik] (*ῥῆσις* [n-imik]) (латиниз. форма) 'в чем-нибудь'; *ῥῆσις* [ogorīl] 'бороться; противостоять' < и.-е.

*o^[b]er- 'высота; голова', 'рог' (ср. греч. κέρας 'рог', лат. cerebrum 'мозг', seruus 'и т.д.; *ῥῆσις* [olay] 'скорбный голос' < и.-е. *ul- [*ul-ul-]; *ῥῆσις* [raʕam] 'ход, движение; поступь' ~ араб. raʕam (< евр. raqam) 'поступь, указ; послание; (официальная) бумага'; *ῥῆσις* [suk'ar] 'зонн' < и.-е. *k'ūō-ko- [*k'eu-] 'светлый; яркий'; *ῥῆσις* [p'ask'us] < и.-е. *pōsk-ei//*psk-; *ῥῆσις* (<*ῥῆσις*) [p'or'ogel (p'or'ogel)] 'одушевить; одушевлять' < и.-е. *p(e)u-, *phu-.

SUMMARY

The comparative-typological and variative analyses of Armenian in the current stage of the development of the science has a significant role taken not only separately, but also in the respect of its etymological connections with other European languages, in particular with Nostratic tribal languages, when discussing separate problems and finding the best solutions.

The variative reconstruction of Indo-European root naturally has been the subject of the previous investigators' attention. And in this respect, there is some tradition. But nowadays the development and realization of the new approach and principle can be the peculiar sphere of investigation, which will at first lead to detailed exploration of the phenomena, referring to pivotal side of Armenian (Indo-European origin and its nature), and also the possible explanation and solution of not revealed many problems so far.

These and resembling many problems have been discussed in us only in linguistic aspect till now, basically passing round their gnosiological-semantic side, particularly the notions, being Indo-European inheritance (culture, orientation, mode of life and so on), which are somehow reflected in Armenian verbal communications in mythology and legends, in written monuments and so on.

There are specified semantic (thematic) word groups in the Armenian language which originally going back to the ancient times, becoming variants of word roots. Later, due to definite phonological and semasiological changes they greatly deviated from one another, appeared in the usage separately, especially in the written period of the development of the language.

Semasiological and etymological analysis of such lexical units has an estimated value from the viewpoint of the general history of the lexical structure of the Armenian language, especially taking into consideration the latest investigations in the field of comparative-typological linguistics and so-called variative-typological analysis of the Indo-European languages.

Below the analysis of one group of words denoting general Indo-European meaning 'to breathe, to pronounce, to speak, to believe, to take care, etc.': *uwwun* (also *huwwun*) [awat (hawat)] (faith, belief; religious beliefs' < *и.-е.* *Hau-(i)- [*Hue-(i)-], *wutun* (also *witun*) [awet (awēt)] ('good) tidings' < *и.-е.* *Hau-(ed)-, *qniq* (also *qni-bw*) [gog (gočem)] 'say, tell; exclaim, cry' < *и.-е.* *Hueio-(g^{[h]o})-, *qnh* [goh] < *и.-е.* *Hue-(g^{[h]o})- 'content (with), satisfied (with)', *huquaq* [hagag] 'pronunciation, articulation' < *и.-е.* *Hue-(g^{[h]o})-, *hwi* [haw] 'bird' < *и.-е.* *Hau-(i)- [*Hue-(i)-], *huruw* [hawan] 'probable, likely; consent, assent' < *и.-е.* *Hau(i)-, *htq/htu* [heg/hew] 'syllable; articulation, pronunciation' < *и.-е.* *He/ou-, *hḫnḫwaw/hḫnḫwaw* [hinanam/hininam] '(be short of breath; puff and pant' < *и.-е.* *Hu-, *hwi* [hiw] 'breathing; respiration' < *Hue(i)-, *hnaq* [hog] 'care, anxiety; thoughtfulness' < *и.-е.* < *Hue/ont^[h]-, *hnaq* [hogi] 'soul, spirit; face, person, man; monster, fright' < *и.-е.* *Hue/ont^[h]-, *hnaq* [hovem] 'freshen up; coll, fresh' < *и.-е.* *Hue/ont^[h]-, *hnuw(p)* [hunč^c(k^c)] 'sound, voice' < *и.-е.* *Hu-(e)-, *znag* [šog] 'hot, burning; heat' < *и.-е.* *Hue/ont^[h]-(cp. *hnuw* [hunč^c] 'sound, ring', *znaw* [šunč^c] 'breathing, respiration' < *и.-е.* *Hu-(e)-, *nqḫi* [ogel] 'speak; sing; play (the musical instrument)' < *Hueg^{[h]o}-.

In "Attempt of Comparing Nostratic Languages (Semitic, Kartvelian, Indo-European, Uralic, Dravidian, Altaic):

Intruduction, Comparative Dictionary" (vols. 1-3, Moscow, 1971-1984) V.M. Illich-Svitch gives 378 articles of languages, traditionally included in different groups, and in 17 of them we find Armenian parallels existing in the languages of IE language group, for the most part according to the etymological dictionary of J. Pokorny.

In his studies G.B. Djahukyan critically evaluated the material of the Armenian language included in the dictionary of Illich-Svitch, but material which is included only in the first 2 volumes (the third volume was published in 1984). The studies contained a total of 63 parallels, not taking into consideration the grammatical forms (7).

In this chapter we reviewed not only dictionary issues, which give Armenian parallels as comparable glosses in one of the languages of IE origin, but also added the material contained in the third volume of the dictionary compiled by Illich-Svitch. In addition, new data are offered from literary Armenian language and its dialects (in 98 articles of 177: see NN 1, 5, 11-12, 14, 17-18, 23-24, 29, 32, 34-35, 37-38, 41, 44, 48, 50, 53, 68-69, 73, 78-79, 82, 84, 87, etc.)

Thus, there are certain problems with respect to the etymology and definition of appropriate phonetic law, and the solution of which is a lot of importance to the comparative-typological consideration of the Armenian language in the system of nostratics. And also in the future, one can expand the range of research in this area which is considered to be one of the significant issues in modern Armenian Studies.

Lycian also is included to the number of Hittite-Luwian languages and two dialects are separated in it - Lycian A and Milyan or Lycian B known for their few monuments dating from the V-III c. BC. Milyan is much more archaic and therefore is difficult to make an etymological analysis in comparison to other related languages.

Aiming to bring forward the question of genetic correlation between Armenian and Milyan languages gives us certain data on phonological, morphological and lexical parallels.

1. Phonological parallels. a) vowels: Mil. a ~ Arm. *w* (*a/ā*) (?) (< IE **ā*, **a*); Mil. a ~ Arm. *ł* (**ēj*)/*w* (< IE **eH*-); Mil. a ~ Arm. *t/h*; Mil. a ~ Arm. *h/ḥ* (< IE **ē*); Mil. e ~ Arm. *b/β* (< IE **ē*); Mil. u ~ Arm. *u/ū* (< IE **o*); Mil. u ~ Arm. *ι* (*υ*) (< IE **u*, as well as diphthongs with **u* - **ou*, **eu*); Mil. u (< *swa*, *uwa*) ~ Arm. *u*, *ū* (< IE **u*); Mil. i ~ Arm. *h/(n)* (< IE **i*); Mil. i ~ Arm. *h/* (**ē?*) (< IE **ē*); Mil. *ē* ~ Arm. *h/ḥ*, *b/β* (*ḡ/ḡ*-) (< IE **eN*); Mil. *ā* ~ Arm. (*ḡ/ḡ*- (*uā*-, *uā?*-)) (< IE **oN*); Mil. *ū* ~ Arm. (*ḡ/ḡ*) (< IE **uN/***oN*); Mil. *ī* ~ Arm. (*h/ḡ*) (< IE **iN*) etc. b) sonants: Mil. *m* ~ Arm. *m* (< IE **m*); *c*) explosives: Mil. *p* ~ Arm. *h/uy*, *θ* (null) (< IE **p*); Mil. *p* ~ Arm. *p* (< IE **b*^[h]-); Mil. *b* ~ Arm. *ι* (< IE **bh*), also *ι* (cf. Hitt.-Luw. *u*) (< IE **u*); Mil. *t* ~ Arm. *w* (< IE **t*); Mil. *d* ~ Arm. *w* (< IE **d*); Mil. *d* ~ Arm. *ḡ, j* (< IE **dh*); Mil. *k* ~ Arm. *p*. (< IE **k*^v); Mil. *k* ~ Arm. *ḡ* (< IE *k*^[h]) etc.; d) fricatives: Mil. *w* ~ Arm. *p*, *g* (*ly*) (< IE **g*^s); Mil. *s* ~ Arm. *θ* (*nyль*) (< IE **s*); Mil. *z* (*ts* / *dz*) ~ Arm. *ḡ/ḡ* (Hitt.-Luw. *š/t*) (< IE **d*; *t*); Mil. *q* ~ Arm. *h* (dial. *hu*) (Hitt.-Luw. *H* (before the vowels of the first row); Mil. *x* ~ Arm. *h* (?) (< IE **H*); Mil. *-x(x)* ~ Arm. *θ* (null) (< IE **aH*₂-), etc.

2. Morphological (stem-forming) parallels. Mil. *-la* ~ Arm. *-(w)ḡ* (?) [< IE **-l(o)-*], Mil. *-ē(n)i* ~ Arm. *-bū(h)* [< IE **-e(n)i*], Mil. *x/q* (a particle showing nomen agentis) ~ Arm. *-luw* (*-t*), Mil. *-k* ~ Arm. *-(m)ly*. (cf. Hitt.-Luw. *-k*) (< IE **-k*), Mil. *-b* ~ Arm. *p* [< IE **bh*, (**p*)?], Mil. *-s(i)* ~ Arm. *-(w/h)ḡh* [cf. Luv. *-(s)si*], Mil. *-l(i)* ~ Arm. *-(w)h/(h)-/-(h)h* (?). [cf. Hitt.-Luw. *-la*-, Thoch. *-lye*, Slav. *-l(ū)*], Mil. *-m* ~ Arm. *-(m)ḡ(ū)* (?).

3. Lexical (root-forming) parallels. Mil. *asāna*-*mā* ~ Arm. *(w)z(h)-(n)ḡ*, (dial.) *łz(h), (h)ḡz(h)* 'strengthen'; Mil. *xaja* (?) 'temple in the rock' (?) ~ Arm. *(h)juju* 'not elaborated stone' (?) [< IE **Ho(u)o-*]; Mil. *qidri* (also *qidrala*) ~ Arm. *juwpuḡh* (dial.) *juwpp-ly* 'move' (< IE **Haxt-*); Mil. *cetū*, *ciciciti* ~ Arm. *-lyhu* (*hūḡm*, *uḡuḡm*) 'clear' (?) (< IE **k*^[h]*e*-); Mil. *ci*, *cize*, also

ci-be ~ Arm. *pu* 'here you are, and' (< IE **-k*^[h]*e*); Mil. *lebi*, *lelebi* 'take away, occupy' (?) ~ Arm. (dial.) *ḡuḡ/ḡuḡh* 'palm of the hand' (?), *ḡḡḡḡḡ* 'become impatient' (?) (< IE **lebh-*); Mil. *laḡra* 'stone plate' ~ Arm. (dial.) *ḡḡḡḡḡ* 'plain stone (plate)' (?) (< IE **lēu-*, *lōu-*); Mil. *luga* 'burn, burn down' ~ Arm. *ḡḡu* 'light' (< IE **l(e)uḡk*^[h]-); Mil. *medi*, *metu* 'define, ratify' (?) ~ Arm. *ḡḡu* 'in the middle point (of the scale), intention' (< IE **mē-*, **m-e-t-*); Mil. *mā*, *mle* 'branch, generation' ~ Arm. *ḡḡḡḡḡ* (*ḡḡḡḡḡ*, *ḡḡḡḡḡḡ*) 'inexperienced' (?) [< IE **mu-l-* (**meu-*) (?)]; Mil. *māḡre* 'to die' (?) ~ Arm. *ḡḡḡḡḡ* (< IE **mer-*); Mil. *puce* 'to touch' ~ Arm. *uḡḡḡḡḡḡ* (*uḡḡḡḡḡḡ*) 'to get afraid of' (?) (< IE **peu-* *ḡ/k*-); Mil. *da* 'give' (?) ~ Arm. *uḡḡḡḡḡ*, *ḡu* 'gave' (< IE **dō-*; **t'oH-*); Mil. *de* 'pre-, before, ante-, until' ~ Arm. *ḡḡ* (**ḡḡ*) 'as if, if, to (do smth.)' (< IE **dō*); Mil. *tali* 'priest' (t?) [comp. *talika* 'to serve' (?)] ~ Arm. *uḡḡḡḡḡ* 'poem' ['poem (dedicated to the gods)'] (< IE **tel-*); Mil. *ḡḡḡḡḡḡ* 'of clay' ~ Arm. *uḡḡḡḡḡ*, (dial.) *uḡḡḡḡḡ* 'mud', *uḡḡḡḡḡḡ* 'mud, mixture', *ḡuḡḡḡḡḡ* (*ḡuḡḡḡḡḡḡ*) 'ceramic bowl' (?) (< IE **d*^[h]*eḡḡ*^[h]-); Mil. *trpali* (also: *trbbdi*) 'it is turning' ~ Arm. *uḡḡḡḡḡḡ* 'heavy rain' (< IE **terp-*); Mil. *dewi* 'to last' (?) ~ Arm. *uḡḡḡḡḡḡ* 'to last' (< IE **t'eu-*).

Etymology of Arm. *ḡḡḡḡḡḡ* [ḡḡḡḡḡḡ] 'drink' could be checked in the level of the wordstock. It derives from the IE **p^h/oH(i)-* root 'drink (juice, honey, wine, syrup etc)'. The word *ḡḡḡḡḡḡ* in which was differentiated the particles *ḡḡ-* (< **ḡḡ*) and *uḡḡḡḡḡḡ* (ḡḡḡḡḡḡ), has numerous correspondings in Armenian, and not only in the literary language, but also in the dialects. Arm. *ḡḡḡḡḡḡ* < IE **p^h/oH(i)-* 'to drink' supports the quantitative part of its appearance in the form IE **p*.

In the "Armenian Dictionary" of Er. Meghretsi (17th cent. A.D.), according to evaluation of H. Adjaryan, there are also "doubtful and wrong" words, that is why they are not subjects of lexicological and etymological analysis. In the "Armenian Dictionary" of Eremia Meghretsi (17th A.D.) there are also new words, that is why they are not subjects of lexicological and

etymological analysis. In this article we analyse and etymologise the following Armenian Words:

In the first part of this chapter we examine those linguistic works which have the analysis and etymology of some words in "Armenian Dictionary" by Eremia Meghretsi (1st publ. 1698, Alicorna, 2nd publ., Constantinople, 1728). This dictionary has been used by Mkhitar Sebastatsi in his "Dictionary of Armenian Language" (vol. 1-2, Venice, 1749-1769), later H. Adjaryan made use of some words in his "Root Dictionary of Armenian" (vol. 1-4, Yerevan, 1971-1979). Later, some words have been etymologized by G.Ghapantsyan and E.Aghayan. Publication of critical text of this Dictionary by H.Amalyan (Yerevan, 1975) has been a stimulus for etymology of some new words in some new articles (G.Djahukyan, L. Hovhannisyán) etc.

In the second part of his article we analyse and etymologise the following Armenian Words: *աղաճումն* [aʎandumn] 'madness; lunacy', (*met.*) 'other state' < IE *alyo- (alio-), cf. Gk. ἄλλος 'other, another', Lat. *alius* 'id.', Goth. *aljis* 'id.', Old Irl. aile 'id.', Ir. 'id.' etc.; *աղիպատս* [aʎip'atos] 'trustee; to take care (of)' ~ Gk. (Dor.) ἄλιπατος, also ἡλιπατος (< ἡλιβᾶτος 'easily to overcome') 'high, abrupt; cloud-capped, profound'; *աղտամուղտ* [aʎtamult] 'twilight, dusk' < IE *alghi [*agh(u)-]; *աղաճանկ* [aʎc'aman] «bracelet, armlet»; *աճապել* [aʎapel] 'to be astonished, to be perplexed, to scold, to accuse' ~ Arab. ajab 'really, whether; astonishing; *ամասայ* [amasay] 'strong, mighty', 'present, gift' ~ Gk. ἀμάω, (Dor.) ἀμάσας (< ἀμά) 'gather in/ reap the harvest', 'gather, pick' etc.; *անարգատիպ* [anargatip] 'shapeless' ~ Gk. ἀν-αρκτος 'independent, irregardless' [< ἀκτέον 'ruler' < ἄρχω 'start, initiate, begin' etc., (cf. ἀρχων, -οντος 'leader, guide, chief,') etc.]; *անարդակ* [anardak] 'lifting' ~ Gk. ἀν-ἀρτιος (ἀν-ἀρσιος) 'hostile, enemy, inimical, adverse', 'unpleasant, disagreeable' (< ἀν-ἀρτώω 'hang up, suspend, hang oneself', (*metaph.*) 'tie up, gird'; *անդուքն* [anduk'n] 'arrogance ~ Gk. ἀναδύομαι (aor. ἀνέδύν) 'to come out, to get out', 'to hide, to cover oneself', 'to escape, to avoid'; *անտար* [antar] ~ Gk. ἀντάραι (cf. ἀντέρομαι,

fut. ἀντέρω, aor. ἀντέρομην; εἶψ. ἀντερόμην) 'contradict, oppose'; 'ban' ('equilibrate, poise'); *բախար* [baʎabar] < IE *b^(h)el-/b^(h)ol- 'blow, inflate, puff out'; *գաղգաղ* [gaʎgaʎ] < IE *k^(b)el- 'move, wave', 'wheel; cart'; *գամ* [gam] 'hour, time' ~ Old Pers. žamān 'hour, time'; *գլեթի* [gleʎin] 'cover', (*metaph.*) 'win' < IE *yēl- (yēlā-) [yēl(ə)-]; *դասակ* [dasawn] 'speak' ~ Sem. lāsōn 'language'; *դնգ* (*tu պատգարակ*) [dnoc' (eu patgarak)] [cf. *դնեմ* [dnem] (**դի-նեմ* [di-nem]) 'put, place'] < IE *dhē- (*dhēne-), *պատգարակ* [patgarak] 'stretcher' ~ Iran. *patigara- (?); *եկրափիստել* ekr'ap'istel 'admire'; 'fear' ~ Gk. ἐκ-τάραζεις, εως 'confusion, dismay' (comp. ἐκ-τάρασσω, att. ἐκ-τάραττω 'confuse, embarrass') (< ἐκ-τάπεινώ 'lower, reduce', 'decrease, weaken'; 'implore, smooth out'; 'humble, abase' etc.) etc.; *եկիտ* [ekit (< *etek)] 'secret(ly)', i. e. 'born; to irritate' ~ Gk. ἐτεκον (Aor.) (< τυκω) 'to give birth (to)' etc.; *եման/եմանու* [emman/emmanu] 'done by somebody' ~ Gk. ἐμ-μάνης (Adj.) 'absent-minded; furious', ἐμ-μάος (superlat. ἐμμάνεστος), ἐμ-μάνως (Adv.) (superlat. ἐμ-μάνεστος) 'furiously' etc.; 20) *եսեն* [esen] ('*ε*'sen?') 'ambush, silence; source' ~ Gk. ἐξήν (< ἐξέμ-) 'to come out, to spread', cf. Gk. ἐξέμ- (< ἐμ, ἐξέρχομαι) 'to come out, to spread, to tighten', 'to approach', 'to spread, to dissipate', 'to exhort' etc.; *եստորցի* [estorog'i] 'about him' ~ Gk. ἐστωρ, (possesive case) ἐστορος, 'nail; stamp'; *եսραղիծ* [etrāh'ič] 'immoral, vicious (maiden)' ~ Gk. ἐταρ, (epic.) ἐτάρη, (Ion.) ἐταίρη 'girl-friend; mistress'; *ընթաց* [ənt'arc'] (latinized form) 'without, except'; *ընսույ/ընսել* [t'esen/t'esel] 'meeting, gathering; gather'; *ի մակադոյն* [i makagoy'n] 'longer' ~ Gk. μήκος (Dor.) μάκος, εως 'length, longitude'; 'extent, duration'; (lit.) 'size, measure', (*met.*) 'depth'; *իրայոն* [irayon] 'vision' ~ Gk. ἱερα, (Ion.) ἱρα τα 'tribute (for sacrifice), sacrifice, victim', 'organ internal of animals (with curms were predicting)', i.e. 'symbol, holy signum'; *լեզայ* [ledeaj] 'abandoned, deserted' ~ lat. ledere 'harm, injure' (?); *խել* [xcl] 'easy', 'facile', (*met.*) 'sobriety; sobriety' (not etymologized root) (?); *խել* [xšcl] < IE *s/t^(b)ist^(b)aH- [cf. Hit. E^hēštiā-, E^hēšti- (or E^hištiā-, E^hišti), Luv.

hi-šhija- tie, bind, Old Ind. iṣṭhati 'stand', Avest. hi-štaiti 'stand', Gk. ἵστᾶμι 'put' etc.]; *կալոն* [kalon] < IE *(h)-l-(s)- (cf. Hit. éalles 'call; respond', Gk. κἄλέω 'call; respond'; 'name'); *կոնդ* [kond 'grave, tomb' (not etymologized root) (?); *հաս* [tik^c] 'time; age' < IE *Has- 'fire; embers' ('sun'); *յաւան* [yawan] < IE *aus-//us- (*y-es) 'light, lighten, brighten' (cf. Old Ind. uṣāh 'dawn', Gk. (Hom.) ἠώς 'dawn', lat. aurōra 'dawn' etc.); *նիմիք* [nimik^c] (< *ն-իմիք* [n-imik^c] (latinized form) 'in something'; *ոգորիլ* [ogoril] 'fight; struggle; contend with'; *ողայ* [oʎay] 'lamentable, deplorable (voice)'; *նարամ* [rak^cam] 'course; order' ~ Arab. raʕam (< Sem. raqam) 'command, order; edict, note (official)'; *սուրար* [suk^car] 'umbrella; awning'; 39) *փասրոս* [p^cask^cus] 'chatter; prattle < IE. *p^osk-ei/*psk-; *փոփոզիլ* (< *փո-փոզիլ*) [p^oop^cogel (p^oo-p^oogel)] 'animate' < IE *pofo- [*p(e)u-, *phu- etc.

1. Գիտական հանդեսներ, գրքեր

- Բառ. Երեմ. - Բառգիրք հայոց, արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին Երեմիայ վարդապետ ի յԱլիկոնայ, «Տպ. Սարգիս Ետրկացոյ Սահերճու», 1698, այլև Կ.Պոլիս, «Տպ. Մարտիրոս Սարգսեանի», 1728:
- ԲՀ - Բառգիրք հայոց, քննական բնագիրը, առաջարանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1975:
- Խոք. - Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն հայոց, Տփղիս, 1913:
- ՀԱԲ - Հ.Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, հ. 1-4, Երևանի համալս. հրատ., Ե., 1971-1979:
- ՀԼՊ - Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1987:
- ՆՀԲ - Գ.Աւետիսեան, Խ.Սիրմէլեան, Մ.Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկագեան լեզուի, հ. 1-2, ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1836-1837:
- ՊԲՀ - «Պատմա-բանասիրական հանդես»
- MSL - «Memoires de la Société de lin guistique de Paris»:
- Pok. - J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1-2, Francke Verlag, Bern-München, 1959-1969:
- Wald.-Pok. - A. Walde, J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Bd. 1-3, 1928-1932:

2. Լեզուներ և բարբառներ

այբ. - այբաներն
Այշ. - Ալաշկերտ (խոս-
վածք)
այբ. - այբայան (լեզուներ)
ակկադ.- ակկադերեն
(ակկադական)
անգլ.-սաքս. -
անգլասաքսոններեն
ասոր. - ասորերեն
ավեստ. - ավեստերեն
ատաիկ. - ատաիկյան
(բարբառ)
արաբ. - արաբերեն
արամ. - արամեերեն
բոշ. - (հայ) բոշաների լեզու
բրետ. - բրետոներեն
գալլ. - գալլերեն
գերմ. - գերմաներեն
գոթ.- գոթերեն
դրավ. - դրավիդյան
(լեզուներ)
երբ. - եբրայերեն
գեոդ. - գեոդերեն
էլամ. - էլամերեն
եղ. - եռլյան (բարբառ)
էպիկ. - էպիկական
(հունարեն)
ընդհ.լուվ. - ընդհանուր
լուվերեն
բյուրք. - բյուրքական
(լեզուներ)
բոխ. Ա - բոխարական Ա
բոխ. Բ - բոխարական Բ

իռլ. - իռլանդերեն
իրան. - իրանական
(լեզուներ)
լատ. - լատիներեն
լատվ. - լատվիերեն
(լատիշերեն)
լեհ. - լեհերեն
լիդ. - լիդերեն
լիկ. Ա - լիկերեն Ա (քուհ
լիկերեն)
լիտվ. - լիտվերեն
(լիտվաներեն)
լուվ. - լուվերեն
խեթ. - խեթերեն
խեթ.-լուվ. -
խեթալուվական
(լեզուներ)
խոտան.-սակ.-
խոտանասակերեն
կելտ. - կելտերեն
(կելտական)
կիմր. - կիմրերեն
կոռն. - կոռներեն
Կր. - Կարին (բարբառ)
հայ. - հայերեն
հանգլ. - հին անգլերեն
հրգերմ. - հին բարձր
գերմաներեն
հրբտ. - հին բրետոներեն
հե.(հ.-ե.)-հնդեվրոպական
(հնդեվրոպերեն)
հիեր.լուվ. - հիերոգլիֆյան
լուվերեն

հիլո. - հին իտալոներեն
հիլ. - հին իսլանդերեն
հկիմր. - հին կիմրերեն
հլատ. - հին լատիներեն
հլուվ. - հին լուվերեն
հկոռն. - հին կոռներեն
հհնդկ. - հին հնդկերեն
հնդլ. - հնդեվրոպական
նախալեզու
հոն. (լոն.) - հոնրական
(հունարեն)
հայրսկ. - հին պարսկերեն
հռուս. - հին ռուսերեն
հսլավ. - հին սլավոներեն
հվգերմ. - հին վերին
գերմաներեն
հուհ. (հն.) - հունարեն
հուն. (հոմ.) - հունարեն
(հոմերոսյան)
հուն (դոր.) - հունարեն
(դորիական)
Ղրբ. - Ղարաբաղ
(բարբառ)
մրգերմ.-միջին բարձր
գերմաներեն
միլ. - միլերեն (լիկերեն Բ)
մկիմր.- միջին կիմրերեն
միլո. - միջին իտալոներեն

Մշ. - Մուշ (բարբառ)
մոնդոլ. - մոնդոլերեն
մպրսկ. (միջ պրսկ.) - միջին
պարսկերեն
նպրսկ. - նոր պարսկերեն
նասոր. - նոր ասորերեն
ՆՆխ. - Նոր Նախիջևան
(բարբառ)
նոստր. - նոստրատիկ
(լեզուներ)
պալ. - պալայերեն
պահլ. - պահլավերեն
պրուս. - պրուսերեն
ռուս. - ռուսերեն
սանս. - սանսկրիտ
սեմ. - սեմական (լեզուներ)
սեմ.-քամ.- սեմաքամյան
(լեզուներ)
սողդ. - սողդերեն
վալլ. - վալլերեն
վենետ. - վենետերեն
վրաց. - վրացերեն
ումբք. - ումբրերեն
ուրալ. - ուրալյան (լեզուներ)
փռյուգ. - փռյուգերեն
քարթվ. - քարթվեական
(լեզուներ)
քրդ. - քրդերեն

3. Տերմիններ և տերմինային անվանումներ

ած.- ածական (անուն)
 անվ.- անվան(ական)
 անցյ. - անցյալ (ժամանակ)
 առը.- առիստ
 արգել.- արգելական
 (մասնիկ)
 արմ.- արմատ
 բայանվ.- բայանվանական
 (մասնիկ)
 բրբռ.- բարբառ(ային)
 գոյ.- գոյական (անուն)
 գործ.- գործիական (հոլով)
 դ.- դեմք (բայի)
 դեր.- դերանուն
 դերբ.- դերբայ(ական)
 (մասնիկ)
 եզ.- եզակի (թիվ)
 ըղծ.- ըղծական (եղանակ)
 Բ.- թիվ
 ժամ.- ժամանակ (բայի)
 ժխտ.- ժխտական
 (մասնիկ)
 կտր.- կատարյալ
 (ժամանակ)
 կրկն.- կրկնություն
 (արմատի)
 հայց.- հայցական (հոլով)
 հարց.- հարցական
 (դերանուն)

հոգն.- հոգնակի (թիվ)
 հոլ.- հոլով
 հրամ.- հրամայական
 (եղանակ)
 ներգոյ.- ներգոյական
 (հոլով)
 ներգործ.- ներգործական
 (սեռ)
 ներկ.- ներկա (ժամանակ)
 նխն.-նախնական (ինաստ)
 շնչ.- շնչավոր (անուն)
 պատճառ.- պատճառական
 (սեռ)
 սեռ.- սեռական (հոլով)
 վերջ.- վերջավորություն
 (մասնիկ)
 վոյունտ.- վոյունտատիվ
 (ըղծ. եղ.)
 տր.- տրական (հոլով)
 ցուց.- ցուցիչ (մասնիկ)
 ցուց. դեր.- ցուցական
 դերանուն
 ուղղ.- ուղղական (հոլով)
 փոքր.- փոքրացուցիչ
 (մասնիկ)

4. Այլ կարգի

Բոց.- բառացի
 Բրբռ.- բարբառ(ային)
 Ծանոթ.- ծանոթ(ագր)ություն
 Կրկն.- կրկնություն
 Հմնտ.- համեմատիր (համեմատել)
 Լխմ.- նախնական (ինաստով)
 Օր.- օրինակ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սկզբնաղբյուրներ

Աճառյան Հ. Հ.

1971-1979. Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1-4, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Աւետիբեան Գ., Միրմէլեան Խ., Աւգերեան Մ.

1836-1837. Նոր բառգիրք հայկազգեան լեզուի, հ. 1-2, Վենետիկ, «Ի տպարանի սրբոյն Դազարու»:

«Բազմավէպ».

1873. Բազմավէպ (ամսագիր), № 1:

«Բառգիրք հայոց».

1698. Բառգիրք հայոց, արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին Երեմիայ վարդապետէ ի յԼիլիօռնայ, «Տպ. Մարգիս Եղուկացոյ Սահերճո»:

«Բառգիրք հայոց».

1728. Բառգիրք հայոց, արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին Երեմիայ վարդապետէ, Կ.Պոլիս, «Տպ. Մարտիրոս Մարգսեանի»:

«Բառգիրք հայոց».

1975. Բառգիրք հայոց, քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

«Բարբառային բառարան».

2001-2010. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հ. Ա-Ջ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:

Գիրք Աստուածաշունչը.

1860. Գիրք աստուածաշունչը հին եւ նոր կտակարանաց, Վենետիկ:

Ղազարյան Ռ. Ս., Ալեխիսյան Հ. Մ.

1987-1992. Միջին հայերենի բառարան, հ. 1-2, Եր., ԵՊՀ հրատ.:

Մայխասեանց Ս.

1944-1945. Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 1-4, Երևան, «Հայպետհրատ»:

Մյսիբար Սերաստացի (եւ աշակերտը).

1749-1769. Բառգիրք հայկազեան լեզուի բաժանեալ յերկուս հատորս, արարեալ ի Մյսիբարայ վարդապետէ Սերաստացոյ, աշխատակցութեամբ աշակերտաց իւրոց, հ. 1-2, Վենետիկ, «Տպ.Անտոնի Բուրտովի»:

Սայար Նովա

1987. Խաղերի ժողովածու, աշխատասիրությանը Հ.Բախչինյանի, Եր., «Սովետական գրող»:

Միմենո կարողիկոս Երևանցի.

1873. Ջանքո. Գիրք, որ կոչի Յիշատակարան արձանացուցիչ, շարագրեցեալ ի Միմենո Երևանցոյ, Վաղարշապատ, տպ. Ս. Էջմիածնի:

Միմենո կարողիկոս Երևանցի.

2003. Ջանքո, Եր., «Մուղնի» հրատ.:

Փեշմայօճեան Գ.

1844-1846. Բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2, Կ.Պոլիս, տպ. Պողոսի Արապեան:

Քոչոյան Ա.

1963. Սայար-Նովայի հայերեն խաղերի բառարան, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:

Дворецкий И.Х.

1958. Древнегреческо-русский словарь, 1-2, Москва, "Гос. изд-во иностр. и национ. словарей":

Дворецкий И. Х.

1976. Латинско-русский словарь, Москва, Изд-во "Русский язык":

Иллич-Свитыч В. М.

1971. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): Введение. Сравнительный словарь (Б-Қ), Москва, "Наука":

Иллич-Свитыч В. М.

1976. Опыт сравнения ностратических языков: Сравнительный словарь (I-Z), Указатель, Москва, "Наука":

Иллич-Свитыч В. М.

1984. Опыт сравнения ностратических языков: Сравнительный словарь (P-Q), (по карточкам автора), Москва, "Наука":

Laroche E.

1959. Dictionnaire de la langue louvite.- "Bulletin de la Société de linguistique de Paris", Paris:

Mayrhofer M.

1963. Kurzegefasstes Etymologisches Wörterbuch des Altindischen, Bd. II, Heidelberg:

Otten H.

1953. Zur grammatikalischen und lexikalischen Bestimmung des Luvischen: Untersuchung der *Luvili-* Texte, Berlin, Akad. Verlag:

Pokorny J.

1959-1969. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1-2, Bern-München, Francke Verlag:

Puhvel J.

1984. Hittite Etymological Dictionary (ed. W.Winter), vol. 1-2, Mouton Publishers, Berlin-New York-Amsterdam:

Solta G. R.

1960. Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen, Wien:

Tischler J.

1983-1990-1991-1993. Hethitisches Etymologisches Glossar, mit Beiträgen von G. Neumann und E. Neu, Teil 1, Lieferung 1-4 (A-K), p. 1-455, Lieferung 5-6 (L-M), p. 1-243, Teil II, Lieferung 7 (N), p. 245-355, Teil III, Lieferung 8 (T, D/1), p. 1-170, Lieferung 9 (T, D/2), p. 171-328, Innsbruck:

Watkins C. (ed.)

1971 (cop. 1976/1985). The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots, Boston, Houghton Mifflin Company:

2. Ուսումնասիրություններ

Աղայան Է. Բ.

1964. Գրաբարի քերականություն, հ. 1 (Մինխրոնիա, գիրք Ա, Հնչյունաբանություն), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Աղայան Է. Բ.

1974. Բառաբանական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Աճառյան Հ. Հ.

1940. Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 1, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

1951. Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Աճառյան Հ. Յ.

1971-1979. Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1-4, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Ամայան Հ. Մ.

1971. Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ (XVI- XVIII դդ.), Ե.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

2007. Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, Ե., «ԱՌՏ» հրատ.:

Առաքելյան Վ. Դ., Խաչատրյան Ա. Հ., Էրոյան Ս. Ա.

1979. Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 1 (Հնչյունաբանություն և բառագիտություն), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Բեղիբրյան Պ.

1955. Հայերենի մի քանի բառերի ստուգաբանության շուրջը [*«Տեղեկագիր»*] (հասարակական գիտություններ), ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., № 9, էջ 95-104]:

Բեղիբրյան Պ.

1956. Ստուգաբանական վերլուծություններ [*«Տեղեկագիր»*] (հասարակական գիտություններ), ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., № 7, էջ 39-48]:

Բեղիբրյան Պ.

1962. Մի քանի ստուգաբանություններ («Պատմա-բանասիրական հանդես»), ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962, № 1, էջ 139-147]:

Գալստյան Ս. Ա.

1978. Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Գասպարյան Գ. Գ.

1968. Հայ բառարանագրության պատմություն, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Չարրիանյան Գ.

1878. Պատմություն հայ հին դպրութանց, հ. Բ. Նոր մատենագրութիւն, Վենետիկ:

Էրոյան Ս. Ա.

1963. Ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:

Համբարձումյան Վ. Գ.

1982. Գրաբարի լատինատիպ նորամուծությունների հարթահարումը XVIII դ. («Լրաբեր հասարակական գիտությունների»), ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., № 8, էջ 63-72):

Համբարձումյան Վ. Գ.

1990. Գրաբարի գործառությունը որպես գրական լեզու ժԸ-ԺԹ դդ., Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Համբարձումյան Վ. Գ.

1990. Վերականգնենք «Տրտունջք»-ի ճիշտ բառը [*«Ավանգարդ»* (երկօրաբերք), № 113, էջ 4]:

Համբարձումյան Վ. Գ.

1991. Վերականգնել «Տրտունջք»-ի ճիշտ բառը [*«Գրական բերք»* (շաբաթաբերք), 6-րդ ապրիլի (արտատպ. «Ավանգարդից»)]:

Համարձումյան Վ. Գ.

1997. Հայերեն *աղջիկ* բառի ստուգաբանությունը (*«Պատմա-բանասիրական հանդես»*), ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., № 2, էջ 149-152):

Համարձումյան Վ. Գ.

1998. Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության, 1, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ.:

Համարձումյան Վ. Գ.

2002. Հայերեն *աստված* բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Ե., «Զանգակ-97» հրատ.:

Համարձումյան Վ. Գ.

2003. Հնդեվրոպական արմատի տարբերակայնությունը և հայերեն աստուած բառի ծագումն ու տիպաբանությունը (*«Պատմա-բանասիրական հանդես»*, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., № 3, էջ 242-260):

Համարձումյան Վ. Գ.

2003. Հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատի տարբերակային վերականգնման և տիպաբանական վերլուծության խնդիրները [*«Լեզու և լեզվաբանություն»*, «Զանգակ-97» հրատ., № 1, էջ 39-43]:

Համարձումյան Վ. Գ.

2007. Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության (Համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնություն), 2, Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ.:

Համարձումյան Վ. Գ.

2008. Լատինաբան հայերենի տարբերակիչ հատկանիշները (*«Պատմա-բանասիրական հանդես»*, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., № 1, էջ 159-179):

Համարձումյան Վ. Գ.

2008. Գրական հայերենի հունաբան և լատինաբան տարբերակների փոխհարաբերության հարցի շուրջ

(*«Լրաբեր հասարակական գիտությունների»*, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., № 2, էջ 136-149):

Համարձումյան Վ. Գ.

2010. Երեմիա Մեղրեցու «Բառզիրք հայոցի» մի քանի բառի մեկնություն (*«Զատուկյանական ընթերցումներ»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 152-168):

Համարձումյան Վ. Գ.

2010. Բառաքննական նկատառումներ Երեմիա Մեղրեցու «Բառզիրք հայոցի» մի քանի բառերի շուրջ (*«Պատմաբանասիրական հանդես»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 3, էջ 161-169):

Համարձումյան Վ. Գ.

2010. Լատինաբան հայերենի պատմություն (14-18-րդ դդ.), Ե., «Նաիրի» հրատ.:

Համարձումյան Վ. Գ.

2011. Հայերենի տվյալների ընդգրկումը նուտրատիկ լեզուների համեմատական բառարանի մեջ և հետագա ուսումնասիրության խնդիրը (*«Պատմաբանասիրական հանդես»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 3, էջ 149-175):

Համարձումյան Վ. Գ.

2012. Ստուգաբանական դիտարկումներ «Բառզիրք հայոցի» մի քանի բառի վերաբերյալ [*«Էջմիածին»* (ամսագիր), № 1, էջ 40-50]:

Հյուրշման Հ.

2003. Հայերենի քերականություն, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Հյուրշման Հ.

2004. Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Հովհաննիսյան Լ. Շ.

2000. Բառաքննական նկատառումներ «Բառզիրք հայոց»-ի մեջ տեղ գտած մի քանի բառերի վերաբերյալ (*«Լրաբեր հասարակական գիտությունների»*, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., № 2, էջ 213-221):

Հովհաննիսյան Լ. Շ.

1990. Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ.:

Ճանաչեան հ. Մ.

1956. Ստեփանոս Ռոշբայի բառարանը (քննական տեսություն մը) [*«Բազմալէզ»*, 1956, № 6-7, էջ 129-138, № 8-9, 185-191, № 11-12, էջ 249-255]:

Ջահուկյան Գ.Բ.

1963. Ստուգաբանություններ («Պատմա-բանասիրական հանդես», ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 4, էջ 85-98):

Ջահուկյան Գ. Բ.

1965. Ստուգաբանություններ («Պատմա-բանասիրական հանդես», ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 1, էջ 251-261):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1972. Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ.:

Ջահուկյան Գ.Բ.

1972. Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ.:

Ջահուկյան Գ. Բ.

1976. Ստուգաբանություններ («*Լրաբեր հասարակական գիտությունների»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 12, էջ 41-51):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1979. Ստուգաբանություններ («*Լրաբեր հասարակական գիտությունների»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 3, էջ 23-34):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1983. Ստուգաբանություններ («*Բանբեր Երևանի համալսարանի»*, Երևանի համալս. հրատ., № 2, էջ 86-94):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1987. Հայոց լեզվի սրտամություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ.:

Ջահուկյան Գ. Բ.

1988. Ստուգաբանություններ («*Լրաբեր հասարակական գիտությունների»*, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 11, էջ 69-75):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1991. Ստուգաբանություններ («Պատմա-բանասիրական

հանդես», ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 2, էջ 36-44):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1993. Ստուգաբանություններ («*Բանբեր Երևանի համալսարանի»*, ԵՊՀ հրատ., № 2, էջ 22-30):

Ջահուկյան Գ.Բ.

1996. Ստուգաբանություններ («Պատմա-բանասիրական հանդես», ՀՀ ԳԱԱ հրատ., № 1-2, էջ 39-46):

Ջահուկյան Գ.Բ.

2010. Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., «Աստղիկ» հրատ.:

Ջահուկյան Գ.Բ.

1994-1995. Հին հայերենի վերջածանցների ծագումը («Պատմա-բանասիրական հանդես», № 1-2, էջ 53-66, № 1, էջ 137-50):

Տերվիշեան հ. Ս.

1885. Հնդեվրոպական նախալեզու, Կ.Պոլիս:

Միմոնյան Ն.Ս.

2008. Ստուգաբանական դիտողություններ. *վայրել/վարել/վորել* («*Լեզու և լեզվաբանություն*, № 2, էջ 3-6):

Баян Л.С.

1978. К описанию системы фонем милийского языка (В сб.: «Исследования по филологии и грамматике Восточных языков», М.):

Баян Л.С.

1980. Позднеанатолийские языки как источник по хетто-лувийской дописменной истории (На материале милийской исторической грамматики) [*«Вестник Древней истории»*, 2, М., Изд-во «Наука», с.11-28]:

Баян Л.С.

1985. Некоторые вопросы реконструкции общеанатолийского глагольного строя (В кн.: «*Древняя Анатолия»*, М., Изд-во «Наука», с. 6-21):

Баян Л.С.

1990. Ликийцы в этнокультурной истории древней Анатолии (по лингвистическим данным), I (В кн.:

"Эпиграфические памятники и языки древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья", М., Изд-во "Инст. всеобщ. истории", с. 4-83);

Баню Л.С., Иванов Вяч.Вс.

1987. Рец. на кн.: *Investigationes philologicae et comparativae. Gedenkschrift für Heinz Kronasser. Herausgegeben von E.Neu.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, - "Вестник Древней истории", 2, М., Изд-во "Наука", с. 211-219;

Гамкрелидзе Т. В.

1984. Индоевропейская "Глоттальная теория" и система древнеармянского консонантизма («Международный симпозиум по армянскому языкознанию. Доклады» Ереван, 31-34):

Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс.

1972. Лингвистическая типология и реконструкция системы индоевропейских смычных («Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. Предварительные материалы», Москва, 1972, 15-18):

Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс.

1984. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, I-II, Тбилиси, Изд-во Тбилис. ун-та:

Герценберг Л. Г.

1982. О следах индоевропейской просодики в латинском («Вопросы языкознания», 1982, 5, с.68-77):

Десницкая А.В.

1952. О хеттском языке (В кн.: *И. Фридрих, Краткая грамматика хеттского языка*, М., Изд-во иностр. лит-ры, с. 3-40):

Десницкая А. В.

1989. О специфике сравнительно-грамматической интерпретации фактов албанской морфологии (В кн.: «Актуальные вопросы сравнительного языкознания», Ленинград, «Наука», с. 97-114):

Джаукян Г.Б.

1967. Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, Изд-во АН Арм. ССР :

Джаукян Г.Б.

1967. Взаимоотношение индоевропейских, хурритско-урартских и кавказских языков, Ереван, Изд-во АН Арм. ССР:

Джаукян Г.Б.

1972. Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван, Изд-во АН Арм. ССР:

Джаукян Г.Б.

1982. Индоевропейская фонема *b и вопросы реконструкции индоевропейского консонантизма («Вопросы языкознания», 1982, 5, с.59-67):

Иванов Вяч. Вс.

1963. Хеттский язык, М., Изд-во вост. лит-ры:

Иванов Вяч.Вс. 1980. Анатолийские языки (В кн.: "Древние языки Малой Азии", М., Изд-во "Прогресс", с. 129-160):

Иванов Вяч.Вс.

1987. Новые работы по эпиграфическим памятникам и языкам Древней Анатолии. ("Вестник Древней истории", 2, М., Изд-во "Наука", с. 208-211):

Иванов Вяч. Вс.

2007. Труды по этимологии индоевропейских и древнепереднеазиатских языков: Т. 1. Индоевропейские корни в хеттском языке, Москва, «Языки славянских культур: Знак»

Иллич-Свитыч В. М.

1967. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, ураль-

- ский, дравидский, картвельский, семитохамитский) [В кн.: «Этимология, 1965», Москва, с. 321-374]:
- Иллич-Свитыч В. М.*
1968. Соответствия смычных в ностратических языках (В кн.: «Этимология, 1966», Москва):
- Иллич-Свитыч В. М.*
1964. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты (В кн.: «Проблемы индоевропейского языкознания», Москва, с. 3-12):
- Казанский Б. В.*
1935. К истолкованию лидийских надписей («Известия Академии Наук СССР», № 3, с. 287-296):
- Капанцян Г. А.*
1936. Общие элементы между хеттским и армянским языками, Ереван, Изд-во АН АрмССР.
- Капанцян Г. А.*
1956. Историко-лингвистические работы: К начальной истории армян. Древняя Малая Азия, Ереван, Изд-во АН АрмССР:
- Королев А. А.*
1976. Хетто-лувийские языки (В кн.: «Языки Азии и Африки», 1, М., Изд-во «Наука», с. 13-93):
- Майрхофер М.*
1988. Индоевропейская грамматика, 2. Фонетика («Новое в зарубежной лингвистике», вып. XXI, Москва, «Наука», с. 126-148):
- Майрхофер М.*
1988. Санскрит и языки Древней Европы. Два века открытий и диспутов («Новое в зарубежной лингвистике», вып. XXI, Москва, «Наука», с. 507-530):
- Нойман Г.*
1980. Ликийский язык (В кн.: «Древние языки Малой Азии», М., Изд-во «Прогресс», с. 322-353):

- Туманян Э. Г.*
1978. Структура индоевропейских имен в армянском языке (Опыт реконструкции), М., Изд-во «Наука»:
- Фридрих И.*
1952. Краткая грамматика хеттского языка, М., Изд-во иностр. лит-ры:
- Хоппер П. Дж.*
1988. Типология праиндоевропейского набора сегментов («Новое в зарубежной лингвистике», вып. XXI, Москва, «Наука», с. 160-172):
- Хоппер П. Дж.*
1988. Языки "decem" and "taihun": индоевропейская изоглосса («Новое в зарубежной лингвистике», вып. XXI, Москва, «Наука», с. 173-182):
- Широков О. С.*
1983. История греческого языка, Москва, «Наука»:
- Carruba O.*
1963. Lydisch und Lyder ("Mitteilungen des Instituts für Orientforschung", Band VIII, Berlin, Acad. Verlag, p. 383-407):
- Djahukian G. B.*
1983. On Etymological Doublets and Parallels of Armenian ("Annual of Armeninan Linguistics", vol. 4, p.23-34):
- Gamkrelidze T. V., Ivanov V. V.*
1973. Sprachtypologie und die Rekonstruktion der gemeinindoeuropäischen Verschlüsse ("Phonetica" № 27, p. 150-156):
- Georgiev V.*
1965. Das hethitisch-luwische Deminutivsuffix *-ant-* ("Archiv Orientalni", 33, 1965, № 2, p. 175-182):
- Hambardzumyan V. G.*
1999. Linguistic Variations and the Investigations of the Phonemic Variants of Old Armenian Literary Language ("Sixieme Colloque international de linguistique arménienne. Abstracts", Paris):

Hopper P. J.

1973. Glottalised and murmured occlusives in Indo-European ("Glossa", № 3, p. 141-166):

Hopper P. J.,

1981. "Decem" and "Taihun": an Indo-European isogloss: ("Bono Homini Donum. Essays in Historical Linguistics in Memory of Alexander Kerns", part 1, Amsterdam, p. 133-142):

Hübschmann H.

1897. Armenische Grammatik: 1 Teil. Armenische Etymologie, Leipzig:

Hübschmann H.

1883. Armenische Studien, Leipzig: 1897-1898. Armenische Grammatik, Bd. 1-2, Leipzig:

Kronasser H.

1956. Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen, Heidelberg, Carl Winter. Universitätsverlag:

Laroche E.

1958-1968. Comparaison du Louvite et du Lycien. "Bulletin de la Société de linguistique de Paris", t. 53, fasc. 1, p. 159-197, t. 55, fasc. 1, pp. 155-185, t. 62, fasc. 1, p. 46-66:

Martinet A.

1953. Remarques sur le conso nantisme sémitique ("Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", t. 49, fasc. 1, p. 67-78):

Mayrhofer M.

1983. Sanskrit and die Sprachen Alteuropas. Zwei Jahrhunderte des Wiederspiels von Entdeckungen und Irrtümern, № 5, Göttingen:

Meillet A.

1892. Notes arméniennes. 3. Etymologies ("Memoire de la Société de Linguistique de Paris", № 8, p. 164-165):

Neumann G.

1974. Beiträge zum Lykischen ("Die Sprache". Zeitschrift für Sprachwissenschaft, Bd. XX, p. 109-114):

Pedersen H.

1903. Türkische Lautgesetze («Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», 57):

Pedersen H.

1945. Lykisch und Hittitisch («Det. Kgl. Danske Videnskaberne Selskab», Hist.-filolog. Neddelelser, Bd. XXX, 4, København):

Pedersen H.

1951. Die gemeinindoeuropäischen und voreuropäischen Verschlusslaute («Det. Kgl. Danske Videnskaberne Selskab», Hist.-filolog. Neddelelser, Bd. XXXII, 5, København):

Petermann H.

1837. Grammatica linguae armeniaca, Berolini, Sumptibus G. Eichler.

Ramat P.

1976. Linguistic Reconstruction and Typology («The Journal of Indo-European Studies», vol. 4, num. 3, p. 189-206):

Sturtevant E.H., Trager G.L.

1942. Hittite u before vowels («Language». Journal of the linguistic Society of America», vol. 18, № 3, 1942, p. 259-270.

Sommer F.

1947. Hethiter und Hethitisch, Stuttgart, W.Kohlhammer Verlag:

ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՑԱՆԿԵՐ

1. Հայերեն բառեր և բառածևեր

- արբա(յ) 121, 122, 141
 ագի 154
 ազագիմ 58
 ազդիր 153
 ազեկայ 124, 125
 ալ «մբոբյուն» 133
 ալական 133
 ալա(ս)ունք 87, 88
 ալուն 160
 ալք (սեռ. հոլ.՝ ալուց) 133
 ակադիմական 127
 ակն (սեռ. հոլ.՝ ական) 132
 ականակիտ 98, 173, 181
 աղաղումն 128
 աղախին 122
 աղամող(ին) 131, 132
 աղամովք 128
 աղամղ 22, 128
 աղամղատր 128
 աղամղումն 128, 175, 183
 աղաչեմ (*աղ-ալ-բ-եմ) 88, 95
 աղաւ 88
 աղաւաղ(եմ) 132
 աղաւք 88
 աղաւնի 81, 87, 88
 *աղք «պիտակ» 88
 աղեւտ//աղւտ 119
 աղեւաղ 132
 աղքաման 134
 աղքանդումն 128
 աղին 110, 153
 աղիվատոս 129, 176, 183
 աղիս/ալիս 132
 աղխամաղխ 131, 132
 աղնատ 119
 աղք «մութ» 129
 աղքաղջ 129, 130, 131
 աղք//աղտ- 130
 աղքամղջեալ 130
 աղքամղջիկ 130
 աղքամղջին 130
 աղքամուղջ 129, 130, 131
 աղջուքին 129, 130
 աղջ-//ուղջ- 131
 աղտ «մութ» 129
 աղտաղտուկ 129, 131
 աղտամուղտ 129, 130, 131
 աղտ-//ուղտ- 131
 աղց 134
 աղցաման 133, 134, 175, 183
 աղտ 127
 աղումք (եզ. բ.՝ աղմ) «աղետ»
 119
 աղքատ 22
 ան(ա)վ//աջաք 135
 անապ(ար)իկ 134, 135, 175, 183
 անին 58
 ան- 85
 անան 78
 անասայ 135, 175, 183
 անասարկովք 135
 անասել 135
 անքատնալ 108
 անքարձումն 108
 ան-բողջ 85
 անրակոտ 66
 անրոց 82

ա-մու-ր 82
այենակ 127
այ(և)ր 74
այլ 59, 132
այլայլեմ 131, 132
այլևայլ 132
այծ (*այծի) 95
այծեայ 95
այծենի 94
այդունայդ 132
այ-ն 74
այ(ո) «այո» 30, 56
այս «չար ոգի» 22
այր (սեռ. հոլ.՝ առն) 74
այր-եմ 74
այրոց 148
ան- 85
անագատ 133
անագզ 137
անալի 133
անախտ 137
անարզ 136, 137
անարզատ 136-138
անարզատիպ 136-138, 175, 183
*անարզատ անտիպ 138, 176
անարդ 139
անարդակ 138, 139, 176, 183
անարժան 37
անգամ 144
անգեղոս 115
անգղոլին//անկողին 108
անգոյս «կիցք, արացի» 116
անգոսնել 116
անդ 74, 140
անդունդ 140
անդունք//անդուրն 139, 176, 182
*անձ-ող (անձ-ող) 56
անկանել 139
անկողին 108

անկոսնել//անկոչնել 116
անկոսանն//անկոչնել 116
անձեռոցիկ 58, 85, 108
անձև 138
անմկուն 76
անուար 140, 141, 176, 183
Անտիոք 152
անտիպ 138
անուն (անուն) 73
անունջ 140
անքատ 22
աշխ-//էշխ 98
աշխատ 89
աշխ (-ոյժ) 97, 175,
աշխատ 97
աշխատուհի 127
ապարանջան 134
ապատառ 128
(ապտ)- 12
ապտակ (*ա-պտ-ակ) 13
ապրայ 141
աջար/աջէք 135
առ- 57
առամձել 155
առա-ստաղ 52
առաւատ 15, 16, 163
առըմբեր 109
առիւտառչեայ 23
առն (առին) «արու (վայրի)
ոչխար» 56
ատօք 124, 125
ատագ 126
ատեղն 57
ատտ (հանգչի) 160
ատտամն 12
ատրուչամ 74
Արա (Գեղեցիկ) 73
արգատ 119
արեզ/արեւ 32

արին 97
արխ (քրքո.) 83
արհ-ամ-արհ-(եմ/եյ) 85, 431
արհ-ամ-արհ-ամք 131
արճիճ 110
ար-մատ 547
արջն 129
արջուկ 62
ատառ 21, 22, 171, 179
անեալ 56
անետ//անետ 23, 171, 179
անետարանձ 23
անետել 16, 23, 164
անետ(իք) 16, 23, 164
անետչեայ 23
անետուն 23
ախիժ 127
ախուն 55
աւր (սեռ. հոլ.՝ աուր) 58
ափ 14
ափիատոս 129
արսա 124, 125
րա- (րա-մ) 90
(րազմ)աղիս-աղիս 131
րաժակ 106
րահ (<*րար-հ) «(եկաթե) բի» 87,
111
րամբաս 168
րանավեճ 41
րանջար 124, 125
րա-ռ 90
րատացի 96
րաս «խոսք, գրույց» 109
րար/րեր «պտուղ. զավակ» 47
րար-բառել (*բառ-բառ-ել) 90
րար-ի(ք) 47, 60
րարձամբ (*բարձամբ-բ) 73
րարձ-ր (սեռ. հոլ.՝ բարձու) 48,
73, 87

րարտք 47
րաւեղ/րաւիղ 126
րեկոր 148
րենդեկ 127
րեն կոր-ճ 67
րեթան (*րե-բան) 49, 111
րեքեալ 68
րեր-ել (րեր-եմ) «ծնել» 47, 48, 50,
68, 108
րերէ (*րերե-յ), րերէի (*րերե-յի)
53, 60, 89
-րերձ (բարձրա-բերձ) 48, 87
րեր-ք «ծնունդ», «արդյունք»
(րերքից ընկնել «ամսանալ»,
բերք ու բարիք) 47, 50
րիել 108
րի-վա 108
րիր «փայտ. փորիչ», «մահակ,
(հաստ) գավազան» 49, 87,
111
րլ-րլ-ալ 48
րլթրթալ 49
րլ-խտ-ալ «(ուժեղ) փայլել,
փայլատակել» 47
րլ-լ-նալ «պրկվել» 50
րլուր 162
րղ-աել 48
րղուրջ//րղուրճ 119
րղուրն//րղուրն 120
րնչել 38
րո- 110
րոդ-//րղ-ճ-ուն 119
րող- (րող-բոջ) 48
րող-ջ//րղ-ջ-ուն 119
րող-ջ-ոց 47, 119
րող-ջ-ոք-վիլ 47, 119
րոյս-ս 49
րոր-ան (րոսք ու բորան) 49
րորոս (բոր-րոս) 49

բունն 109
բրաշակ 127
բրդուճ 110
բրիչ 49, 87
բր(չ)են «բրիչով քանդել» 49, 87
բու 108
բուս 108
բուլ/վու 142, 143
բուլ(ա)//բուլ(ա) 91
բուխարաբ/բուլարաբ 141, 142, 143, 176, 184
բուղ(ա) 91
բուղարաբ 142
բուղարբաց 141
բուղուն (բշել «ժուռքի անել») 48
բուն-ք (հունք ու բունք «փրավիճակ») 49
բուս-անին (բոյ-ս) 49
բու-ք (բուք ու բոբան) 49
գալ-գալ-ի// գ'ալ-գ'ալ-ի 63, 143
գաղ 143
գաղգաղ 143, 144, 176, 184
գաղգաղայ 144
գաղգաղիլ 143
գաղգաղիլ 143, 144
գաղեն 143
գանճան 110
գան «անցք, դեպք» 144
գան «անգամ, ժամ» 144, 145, 176, 184
գայթել 144
գայլ//գել//գէլ 145
գաւաթ 106
գեր//գէթ 26
գեղգեղ 144
գետ 82
գետամոյն 72
գետամախտի 160
գէաթ 127

գէլ//ջէլ 145
գէն «փրոք, իսկապես» 26
գէն «խնդրեն» 26
գիլ 145
գիլա(յ) 55
գինի 90
գիւղ (գիւղիս) 66, 75
(ի) գիլ գալ (-հանել) 145
գլեկին 145
գլեցուցանեն 145
գլ-որ(վ)ել 63
գլուխ 55
գլունն 145
գնդակ 62
գնչել 38
գոգ (գոգեն, գոգչիր, գոգցես, գոգոտք) «ասել» 24, 26, 41, 171, 179
գոհ 25
գոհանամ 25
գոդին-ք//գ'ոդին-ք//գողէնք 108
գոճոկ 128
գոչել 24, 26, 41, 171, 179
գոսն 116
գով-//գով «գավասանք» 25
գովասան 25
գովեն 24, 25
գովվալ 51
գրուակ 127
գոր «փոս, փոսորակ» 55
գուսան 25
գուր- (գուրգուր-ալ) 78
գողէնք 108
դա-դար (*դար-դար) 81
դանդին 126
դասան//դասուն 146, 147, 178, 181
դասան 147
դասիտիլ/դավիտղ 148
դե-դե-իւ-իւն (*դե-դե-իւն) 53

դեղին (դեղն-ոյ) 53
դժգոհ 26
դժկամ 26
դի (դի-ոյ) 54
դինջ (*դի-նջ) 54
դիպ 138
դիր (դի-ր) 54, 81
դի(-ք) 54, 88
դնեն [<*դի(ն)ն] 54, 81, 89, 148, 178, 186
դմոր //դմոց(ք) 147, 148, 178, 186
դուն «մուճ, լուս» 54
*դունդ 133
դու(ր)ս 124
ե-թեր 57
եղ 54
եղ-ի 54
ե-կեր 55
եկբափիսթ/եկտափիստ/եկ-բամ-բիստն 148, 149, 176, 184
եկիտ 150, 151, 176, 184
ե-հարց 77
եղա-նին 58
եղծ 119
եղկ 95
եղն (սեռ. հոլ. եղ-ին) 59
եղջիւր 165
եղուկ 95
եղունիկ 81
ե-ն «կամ, լինել» 59, 85
ենաթ 152
ենանովք 152
ենանուն 152
եներոն 152
ենման//ենմանու 151, 152, 176, 184
ենմատու 152
ենմանովք 135
ենմատու 135

ենթ(ա)- 85
եչտուտի 153
եսերոն 152
եսեն 152, 153, 176, 184
եսերոն 152
եստոր 153, 154
եստորագի/եստորոգի/եստորա-կի// Եստորագի 153, 154
ես/տ-ես «եստո, ուշ, ետե» 11, 80
ես (ատր.) «սովեց» 100
եսել (-նել) 151
եսեն//եսին 150, 151
եսիկէն 151
եսր 121, 122, 154
եսրառիճ 154, 155, 177, 184
եսրոնին 121, 122, 154
երեք 75
երթա-յ-ի 53
երկար 102, 156
երկիր/երկինք(ը) 22, 156
(երկնա)րեքճ 87
գարիտրել 149
գաւ-ակ 75
գաւրել 75
գասող 127
գով (*գ-ով) 30, 35
գոր-անալ 110
Է-տա 57
Էջ (*Էջ) 55
Էշխ (*Էշխ)//*(հ)եշխ 81, 97, 175, 183
Էջ (*Էջ) 58
Էր (*Էր) 91
*Էրսեն 153
ըրք 81, 90
ըրբեճ/ըմպեն (*ըն-բել/ըն-պել) 13, 103-105, 108, 112
ըրբերանել 111

ըմբիզ//ըմպիկ// ըմբուզ 104, 108
ըմբու//ըմպու «ջուր» 104, 108
ըմպանակ 91
(ը)ն-, - (ը)ն, (-ն) 85, 86
ըմբան//ըմպան 103
ըմբել 103
ընգողին 108
ընդարտյա 105
ընդարձակ 109
*ընդ-բերանել 111
ընդգրկել 109
ընդերբ (ընտերբ) 109
ընդհանուր 109
ընդունակ 109
ընթ (*ընդ) 85
ըն-բամ//ըն-բանամ 85, 109
ըն-բարջ 155, 177, 184
ընթեռնուլ 109
ընթեր [<ըն(դ)-բեր] 109
ընթերակա 109
ընծայ//ընծայ 109
ըն-կարուլ 109
ընկեղին 108
ընկեռուլ 109
ընկեր [<ըն(դ)-կեր] 85, 109
ընկղմել [<ըն(դ)-կղմել] 109
ըն-ծիտ [<ըն-ծիտ] 58, 109
ըն-ծու-իծ (<ըն-ծու-իծ) 109
ընչացք 105
ընջովին 140
թալ-ցնել 53
թակ//թակաղ 94
թաղար 101, 174, 182
թար-ախ 52
թարձել 155
թարց(ել) 155
(թա)լալ 88
թևալ //թևաղ//թևել 155, 156,
179, 186

թերունայ//թերունք 103
րէ (*թէյ)//թե 101, 174, 182
թիկնոց 148
թոռուլ 116
թոր- (թորել) 52
ժամ 144, 145
ժուկ («ժամանակ») 145
ժուռ 145
իմ (սեռ. հոլ.) 72
ի մակագոյն//իմակագոյն 156,
177, 184
իմանամ 70, 85
իմացումն 97
իմն 66, 164
իմն (տր. հոլ.) 72
ի-նչ 66
իշատոի 153
իջանն 58
իլրայոն //իլրայոն 157, 177, 184
իլիդեուս 124, 125
ի-ք 66
լաբառչ 83
լակն 67
լակոմիայ 124, 125
լակոտ 69
լայն 52
լապո 68
լառնակ 122
լաս «ծոր» 67
լավ «լավ» 69
լավ «կեղտ. բույլ կղկղանք» 68
լավ-ուտել 69
լափ-ուկ 68
լնարդ (սեռ. հոլ.՝ լերդի) 67
լեք 83
լեղեալ //լեբեալ 157, 158, 179, 186
լեբել/լեբիլ 157, 158
լեբվել 158
լեպ 68

լնպ/ի-ան 68, 99
լնպ/ի-ան 66, 174, 182
լնս-ան//հնս-ան 67
լեղեալ 157, 158
լժ-իկ 69
լինդ 69
լմ-նմ/լմ-մ-ել 68
լնդաց (< լինդ) 69
լոգ/դանամ 83
լո(մ)ք. լո(մ)քել 68
լոյս 99, 176, 184
լուկել/լլուկել 69
լար/ոիկ 82
լար/ոտուկ 82
լսել 110
լու (սեռ. հոլ.՝ լու-ոյ) 74
լու-անամ 8
լուջ (<լուրջ) «կանաչ» 124, 125
լուսանունք 69
լուք 110
լուփ//լափ 68, 69, 174, 182
լիվիալ 99, 174, 182
լրուն 97
լսար-//լսար(ար)-ել//լսար-ել 91,
92, 98, 173, 181
լսած-//լսածուկ 91, 92
լսայա (բրբռ.) 96, 173, 181
լսայթոց 148
լսանդ//լսանմ 110, 132
լսանդադանք 86
լսանդաղ(-ատ, -անք) 94
լսառն-ա-մառն 131
լսառ-նել (բրբռ.) 91
լսար-ել//լսարկել 64
լսարչել//լսար-չն 64, 124
լսաց-//լսացակ, լսացակել 91
լսել/լսել 123, 126, 127, 158, 159,
177, 184
լսելն 126

լսել(ք) 123, 127, 156, 157
լսելակ//լսելական, լսելանակ//
լսելյանակ 126
լսեր//լսիր 95
լսող 132
լսկա 126
լսըտ 17, 160
լսրկան/լսական (բրբռ.) 84
լսի «փուշ, ոստ» 65
լսիր 95, 96
լսինդ//լսնմ(ող) 132
լսիշտ «անկողին» 17
լսիսնել//լսիսուն 107
լսնչել 38
լսչել «ոյադարել» 17, 18, 159, 160,
177, 184
լսչտել(ի) 17, 160
լսչտի(ք) 17, 160
լտլ 123
լտլսուն(ել) 106, 107
լտլլտ(մ)նչ 107
լտլլտց-//լտլլտց 107
լտլլտուկ 107
լտլլտուն 107
լտ(մ) 92
լտլլ 119
լտլ (բրբռ.) 89
լտրդ//լտրք 39
լտրդալ 39
լտլալ 84
լտուն- 107
լտուփն 62
ժազ 120
ժաճուկ 151
ժակոց 148
ժա-յր 57
ժան-տար (*ժանաչնմ), ժանալյ
61
ժանք 120

ծեծ 85
 ձեղ 50, 109
 ձեր 61
 ձիլ/ձիղ/ձիղ 50, 109
 ձի-կ (ծիկ-ծիկ) 61
 ձիվ ձիվ (ամել) 61
 ձիւ 61
 ծնր-ել 60
 ծնր/կտապ 60
 ծոր(ել) 51
 ծուն-(կ/զ)/ծուն-ը 62
 կար-եմ 65
 կար-ի(ր) 65
 կալոն «սեղիխ» 160, 161, 177, 185
 կան-այք 62, 75
 կապ 64
 կառ (կանգառ) «մի տեսակ փշռա
 րոյս» 54
 կառ-ոյք (կառ-ուց-անել) 66
 կար-ճ 67
 կափ /կափ-(կափել/կափկափել)
 62, 64
 կափ-ափիչ/կափ-ոյր 62
 կափուցամեն 62
 կառ 61
 կափճ 110
 կեամ 61
 կեանք 61, 91, 94
 կենդանի 61
 կեն-սական 61
 կենցաղ 94
 կեր/կեր-ի (կերակուր) 55
 կես 62
 կետ 99
 կրդայ 106
 կին 62
 կիս-ել (կիս-ատ) 62
 -կիտ (ակամա-կիտ) 90
 կիտ- «կիտված» 99

կլայ «քերդ» 93
 կլ-որ 63
 կմկմալ 107
 կմ-ուկ 67, 107
 կնչև 38
 կրգ-ի 60
 կոկորդ (*կոր-կոր-դ) 55
 կող- [*կողիմ (<կողմ)] 108
 կողմն 97
 կոնի 161, 162, 179, 187
 կոշնել/կոշնել (կոշնող) 116, 126,
 127
 կոպ «կուպ. այքը ծածկող մաս»
 64
 կով 84, 90, 91
 կոր-ճ/կիր-ճ 55, 67
 կորճ-այք 67
 կոսն/կոշն, կոսն/կոշն 116
 կոփ- (կոփեն) 51
 կոսն 66
 կոնել (կոնել կոփել) 51, 66
 կոռնկ 60
 կտոր 148
 կր-տ-ել (<կուր-տ) 67
 կուր-ի «դագաղ» 55
 կու-մ/խու-մ 59
 կտռ 66
 կուրծ/*կուրտ/(սիրտ?) 63
 կուրծ-ք 63
 հա' (*հա-) «ամա», «այո.
 համաձայն լինելը» 30, 92
 *հագ 26, 27
 հագազ [*հագ-(հ)ագ] «շունչ»,
 «ձայն», «արտաբերություն»
 26, 27, 31-33, 36, 38, 41, 173,
 181
 հագանել/զգննուլ 36
 հագաչել «հաչել (շան)» 26
 հալ (քրթո.) «վիճակ» 94

հալածել 92
 հակամետ 100
 հաղ 123
 համբարձալ/(հ)ամբարձամ 108-
 110
 համբերեմ/(հ)ամբերել 108-110
 համբերութիւն 108
 համբոյր 13
 հա(յ) «այո' . այդպես է» 56
 հայեցի 96
 հայ- (հայ-հոյ-ել) 56, 92
 հայրենի 94
 (հ)ա-ն-//ա-ն-//ը-ն- 58
 հան-զ «շունչ» 58
 հան-գի-ստ 66
 հանգչիմ 66
 հան-դէպ 58
 հանել 149, 150
 հան(ի) 94
 հան-ուր 110
 հաչ-(ել) 26, 38
 (ի)ալպա 81
 հապիտ, հապտել 116, 117
 հառաչ-(ել) 26, 38
 հառաչել 34
 հաս 162, 164, 179, 187
 հասակ 163
 հաստ, հաստոյր 111
 հաստոյր 95
 հատ- «կիսած» 91
 հատոր 148
 հար(կ)-անել 86, 87
 հարսն(անտ. հոլ. ' հարսին) 77, 86
 հարսնիք (քրթո.) 17
 հարց, հարց-անեմ 77
 հարեանցի 96
 հաց- 92
 հացակել 89
 հաց-ի/-հաց-ենք 57

հառ «քոշուն» 28, 173, 181
 հառան(ել) 22, 30, 56, 163, 171,
 179
 հառատ(-ալ, -ք) 21, 22, 30, 171,
 179
 հառատիք 30
 հարան 77
 հառ(ք) «(էգ) թռչուն» 28-30
 (ի)առ-ք/ հառ(ք) 22, 30, 39
 հեզ «վանք», «հնչյուն» 31
 հեզ/-հեռ- 26, 27, 31, 171, 179
 հեզել «արտաբերել» 26, 41
 հեզենայ «գիր», «այրուրեն(ը)» 31
 հեղ 123
 հեղձ 132
 հեղձ-ամ-(ը)դձ(ուկ) 132
 հեշ/հեշտ 1213, 159
 հեշ-ար/հիշ-ար 123, 159
 հեշ(ա)րանալ 159
 (ի)եշխ «նոսնդ» 97, 98
 հեռ-ի/հեռ-ու 56
 հետ(ք) «ոտոնհետք» 11, 80
 հեւ «հետք» 32, 36, 37, 171, 179
 հետալ/հետամ (հեք, -ոց) 30, 32, 33
 հեօր 110
 հեզ/հեք «խիղճ» 35
 հեշար (քրթո.) 81
 հեղախտ/հեղապիտ 117
 հիանալ 149, 150
 հիմնամամ/հիմնամ 33, 34, 171,
 179
 հիմն(ը) «ձայն» 34, 38
 հիոի' «ձայն» 56
 հիլ «շունչ» 34, 171, 179
 հիւանդ 34, 35
 հլո 110
 հմուտ 110
 հինի-հնիկ (ամել) 33
 հիննալ 33

հո' «ձայն» 92
հոգ «ցավ» 35-37, 171, 179
հոգալ 36
հոգ(ի) (հոգւ-ոյ//հոգ-ոյ) «շումչ»,
«ժողի» 26, 27, 32, 33, 35-39,
171, 179
հոգի//շոգի 40
հոգի (ոգի) 36
հոլ, հոլովեմ 63
հոլովումն 97
հոճեալ 37
հոճանի 160
հոյլ (հոյլ-ի) 32
հով//զով «(նեղմ) բամբի» 27, 30,
33, 35
հովեմ «փչել, հով անել,
զովացնել»
30, 33, 36-38, 171, 179
հովի 77, 63
հ-ոք 83
հպարտ 110
հպիտ, հպտամբ, հպտել//հպտիլ
116
հոնդիւն//հոնչիւն 38
Հոռմկայ 93
հշալ 38
հ-սկայ 110
հսկել 111
հտպիտ 116, 117
հտպտիմ, հտպտեալ 116
*հրասեռումն 23
հումա 92
հումչ//շումչ 40
հումչ(ք) «ձայն» 27, 34, 38, 39,
58, 173, 181
հումք (ու բունք) 49
հուշու (-անել լինել) 159
ձագ 109
ձաղո//զաղո 61

ձեռ-ն//ձեռ-ք 54, 70, 108
ձոր 63
ձու 109
ձու-կն 53
ճալ-ատ 60
ճաղ-ատ 60
ճամաչեմ (*ճամաչեմ) 61
ճառագ-(ել) 55, 60
ճեղ-ք 50
ճըմ-ճըմ 67
ճի-չ 61
ճիբել 51
ճիւղ 50
ճղել 50
ճն-չ-եմ 60
ճն-ճն-ալ 67
ճնո-ել (<ճնոտ) 60
ճնշել [ճ(ի)-նշ-ել] 89, 90
ճողոպտութ 126
ճոռ-թ(ել) 52
ճվալ 51
ճվճվալ//ճվճվալ 51
ճագիղոն//ճագիղոն//ճագիղոն
126, 127
ճարիլ 73
ճաժառոս, ճաժառոստան 16
ճալեմ 73
ճած(նուսմ)//ճնծ(անալ) 8
*ճակ 156
ճահ (*ճահր <*ճառ?) 76
ճաղթեմ 93
ճայր (ամուտ) 76
ճա(ն) «պտույտ» 75
Մանա(ւ)-ագեանք (*Մանա(ւ)-
ագն) 72
ճա-ն (ամել, գալ, տալ) 72, 75, 76
ճանել «(բուրդը) բացել. մանել»
75
ճանի 127

ճան-չ 76
ճան-ք 76
ճան-ուկ 76, 95
ճառ(ախտոլ) 71, 76
ճառն//ճայր 71, 76
ճատտ 86
ճատուցումն 97
ճարդաբող 70
ճարդամեռ 70
ճարել «նվաղել» 71
ճար-տ «պայքար» 73
Մարք//Մուրք 72
ճար «ճահիճ» 72
Մեծամօր 72
*ճեղք 71
ճեղք 67
ճննծ//ճննծ 70
ճեռանիմ 72, 86, 100, 176, 184
ճեք//ճն-ք «ճնք» 71, 75
ճէտ «(կշեռքի) միջին կետ» 100,
174, 182
ճքար 167
*ճրկ-ճրկ-ալ 107
ճի' «ճի'» (արգել, հրամ.) 71, 85
ճիս 57
ճիտ-ք (սեռ. հոլ' ստաց) 72
ճլել (բրք.) 100
ճղեմ 100
ճղմեղ, ճղմող 73
ճղտ(-առոյն, -անալ, -ուրիւն,
-ափարատ) 130
ճնամ 71
ճնչել 8
ճոյք 84
-ճոյն «զնկղոված» 72
ճոշ (*ճոշ) 70
ճոչիլ//ճոչիլ (բրք.) «ճորարույր»
145
ճոռ «ճուգ կարմիր» 70

ճոր «ազնվամորի» 70
ճոր-ի//ճոր-ենի 70
ճո-այլ 71
ճոալոյլ//ճոալոյլ 148-15
ճո-անել 110
(ճր)-կար 65
ճուլ (բրք.) 100
ճուլ (նլ-աղաց) 73
ճո-կն 53
ճուղ//ճղեմ «վարժ» 100, 76, 184
-ճուղ (տրմուղ) 100
ճուղը//ճուղտ «ճշուշ, խավար»
130
ճուտ- 110
յագել, յագենալ 30
յագղեր 153
յաղ-ք 59
յանդուգն 139
յապտիլ 117
յառ-նեմ 57
յասան 15, 16, 127, 163, 164, 179,
187
յաւետ//յաւետ «միշտ' անսկիզբ և
անվերջ» 15, 16, 164
յախտեան, յախտենական 15, 24
յետ, յետ-ին, յետ-ոյ «իւտոտ, ուշ»
11, 80, 137
յիշել, յիշատակ 123
յոբեան 124
յոյգ «վեգ (խաղալու կոճ)» 42
յոյգ, յուգն 41, 42
յորդրեմ 57
յուշ 123
-ն (ցոց դերանվ. հիքր) 4
-ն (զոյ. ած'. ոտ-ն, ձեռ-ն) 68
նա 74
նախանն 110, 132
նամենական 127
նար//նար 73

նարստ 73
ներալ «Ներսում ունենալ, 121
ներացիկ//ներցիկ 121
ներանդակ 127
նիծար//նծար 140
նիկ (նկ-ուն) 76
նիծիք (ն-իծիք) 164, 165, 179, 187
նիք- (նիք տալ) 76
նկ-րստում 76
նշոյլ 39, 40
նո-յն 74
նոր «լուսին» 73
նքոյր «նաղ» 111
շառ-աչ(իւն) 51
շար-աւ «քարախ» 52
շերք 50, 96
շեր-տ(ել) 52
շիղշայք 127
շիղ//շիւղ 50
շնչել 38, 39
շոզ «շոզ» 39, 173, 181
շոփ «գոլորշի» 27, 36, 38, 39
շոլ 39
շոպկել//շպոկել 69
շոր-ք(ել) 52
շո-ինդ//շո-ինջ 51
շուն (սնո. հոլ.՝ շան) 66
շոք 18
շունչ «շունչ. ոգի, հոգի», «շնչելք»
27, 36, 38-40, 173, 181
շոք 39, 40, 168
-ո- (բեր-ո-յ) 58
ոգել 26, 27 31, 36, 40, 41, 42
ոգելական «քարքառական» 40
ոգել 27, 41
ոգելաբարբառ 27, 41
ոկի 26, 27, 31, 154
ոկոզել//ոզոշել «գորալ. դոփել»
41, 165, 166, 173

*ո-գոր, ոգորիլ 41, 165, 166, 179,
187
ոլոր 68
ողա(յ) 166
ոլ-ք 95, 96
ողրա(լի) 166, 180, 187
ող-ող-անալ 95
ող-որմ 95
ողոր 68
ո-մն//ոմն 66
ոյագիտս 124, 125
*ոյզ 42
ոյոզել 41
-(ոյ)ց-/(ու)ց- 52
ըստ 59
ո(վ) 66
ոս-ն (ոս-ին) «ոտք» 11, 70, 80,
86
որդ-ի 83
որք 83
որոնիկ (բրբռ.) 83
որոջ 83
որովայն [*«(ո)րով-այն?»] 64
որոտ(ան) 86
ո-ք 66
-չ (իմ-չ) 63
չիրա (բրբռ.) «քուրիկ» 145
պաժա 124, 126
պալար 143
պախ- 100
պակշիլ//պակնուլ 100, 174, 182
պաչ (բրբռ.) 76
Պասքամ 19
պատարագ 17
պատգարակ 147, 176, 184
պատիճ 110
պարակղետոս 124, 125
պարկուճ 110
պարտ-//պարծ-, պարծենալ 110

պնդազոս 124, 125
*պե-ր-ան 111
պիել 108
պինդ 50
պիջ-իկ/պիճ-իկ 48, 78
պրկել 69
պրզպակ 143
պրնել 50
պնչել 38
պոչ//պոզ 77
պոս//պոս, պոսել, պոսպոսել 124,
125
պր(ծ)նուլ 86, 87
պու 108
պուն-ուր 48
պոտփիտիկ/փոճոս 124, 125
ջալամ/ջալամ-ուկ 124, 125
ջալեանմն 125
ջար-դ(ել) 52
ջեռ-//ջեռ(ն)-ուլ 55
ջերմն 98
ջիղ//ջիլ 144
ռափիկ 127
ռաքամ 167, 178, 185
ոճնակալ 127
սալար//սալարիլ «զարտուկ»
124, 125
սաղ-արք 65
սայբաբել 144
սալ 63, 143
սա-յր 57
սառն (սառին), սառնում 66
սար 5
սարի-ք (սարեաց) 62
սե(ա)մ/շե(ա)մ 168
սեղելս «հոճանի» 160
սեմփորի 122
սերմն 97
սիկիրա//սիկրա 124, 125

սին 126
սին (սն-ոյ) 65
սիբլի 96
սիրտ (սրտ-ի, -իւ), սրտեայ 63,
85, 95
սիփիրբա 124, 125
սիս «մոտ, մերձ», «խիտ» 128
սկայ 110
սկել «տրնել» 110
սկունդ (*ս-կունդ) 63
սոյրաք 17
սոտորդ (*սոր-սոր-դ) 55
սոր «անցք» 63
սվսվալ 51
սոնատորք 128
ստոր(ա)- 85
սիլփի, սիլփիկ 36, 170
սիլոդ 148
սուզ «սուզ. վիշտ» 39, 40
սուք (բրբռ.) «շուք» 17
սուքար 167, 180, 187
վայր(են)ի 94
վանկ//վանզ 26, 31, 41
վաշին 127
վասվասա(վասվրաս, վասվլասը,
վրսվրաս) 124
վասվաստրյուն 125
վարագոյր 25
վարազ 127
վեճ/ձ 70
վեա 82
վեզ «վեճ, կոփ», «վեզ, ճան.
կոճ» 41, 42
վեժ «վիժում», «էջք» 41, 42, 127
վեճ «վեճ, խոսքակոփ» 41, 42
վիժել 127
վեճ 82
վուլ 142, 143
տալ «ամուսնու րույր» 61

տալ «տալ, հանձնել» 12, 80, 89,
100, 176, 184
տակ «մոռ. կակը» 52
տաղ «երգ, տաղ» 17, 101, 176,
184
տաղախ 101, 174, 182
տալար 111
(տալ)ալ 96
տարափ 101, 174, 182
տափ «զետին» 75, 88
տափան 75, 88
տափարակ 88
տափել 88
տեւ «տեղություն» 102
տենել «տանել, համբեկել» 102, 176
տէր 53
տըփել 75, 88
տի- 53
*տի-այր 53
տի-եզերք 53
տի «ցելա, տիլ» 53, 101
տի-կին 53
տիղ-մ/տեղ-մ 53, 101, 174, 182
տիրել 149, 150
տիւ 77, 81, 83, 85
տիւ-/տու- (ինչ.՝ *տիւտ, *տուու-)
84, 88, 91
տլ-ողկ 53
տլուն «հոծանի, սիրեկան» 160
տլարել 149, 150
տկլոզ 166
տկլոր 166
(տղա)մարդ 70
տղել 62
տտուն 54
տրմող 100, 176, 183
տրուպ 137
տու-(ը)նջեան 84
տուն «տուն, բնակատեղի» 12

տուտն (տտուն) 54
ցած-նու-մ 65
ցայ-ել «(քերականի) ջրել՝ ջուր
ցանել» 54
ցաւ «հիվանդություն» 54
ցելում 50
ցել «մաս. տոնն, ազգ» 50, 66
ցեո «(հեղուկ) կղկղանք» 52
ցոյց (ցուց-ամ-եմ) 51
ցու-լ (ինչ.՝ *ցուու-լ) 84, 90
ուզել 42
ու-լ- (եմ)ի 94
ուլ-ուլ-ալ (*ուլ-ուլ-ալ) 95, 167
ունանակ 127
ունանն 165
ունալ/ունք (*ուն-պի-մ) 13, 103-
105, 108, 110
ունչ/ունջ 76, 133
ուշ 123
ուտ(եմ)ի 94
ուտեն «ուտել» 12, 59
ուրջու 83
փաթ (փաթ բնկնել) 77
փայլ-ել 47
փասլ-ար 167
փաս 18, 168
փասքուս/փասքսն
«շատախտակ»
18, 19, 168, 178, 185
փարսանկ/փարսանգ 141
փերք 74
փեր «հեզ, խեղճ» 35
փթթել (փթիթ < *փիթ-փիթ-կ) 48
փթ-խել «մամրել, փշր(վ)ել» 48
փրուր 48
փ(ի)լ-կատալ «փայլել, փայլվել»
47
փիճ-խա «փորք(իկ)» 48
փիջինա/փիճինա 78

փիր 127
փլայ 77
փլանին 77
փխ-րուն 48
փնչել 38
փշ-ուր 48
փոզի 36
փոխ(ել) 148
փոխինդ/փոխինճ 132
փո(ն)թ- 77
փոփոզել/փոփոջել, փոփոզանք
36, 170, 178, 185
փորք-ր (եզ. սեռ.՝ փորու), փորք-իկ
48, 62, 78
փչեմ (փուչ «փչելը»), փչխմ 32,
35, 36
փս-որ 48, 128
փուլս-ք 48
փունջ 76
փուսք-ուլ 76
փուսք (փու-ք) 32, 35
փուքս 33, 36
փք-ամ/փք-ամ-ամ 32
-ք (հոգն. ցուցիչ) 75
-ք (ո-ք) 63
քա «սահա՛, և» 99, 174
(քաղցր)-մեղր/քաղցրումեղր 71
քամի 36
քայլ 51
Քանաքարա (*Քանաքանայ) 94
քաշել (*քարշել) 124
քառանք 120
քանմ-/քան- 120
քար (քարինք) 64
(քարա)-քու 65
քար ու քան 64
քեր(թ)-/ քեր(ծ)-(ել) 52, 65, 89
քիմ-ք 67
քիսնել 65
քի-ստ 51
քլքքալ/խլրխլալ 49
քոյր 111, 145
քոնք «արու. որձ» 54
քոնք(ի) 54
քոյր (քիլա, մորի) «քույր»
111, 145
քուս, քուս-ուս 65
քորել (քոր և քուս) 49, 89
քոր-ոց 148
քսա/քքուս 64
քսլ 18, 65, 169
քսու 18, 168, 169
քսա-ի(կ)/քուչ-ի(կ)/քուչ-ու 66
քսու 18, 168, 169
ող 36

2. Անվանացանկ

Աբուլանն Ի. Վ. 122
 Աղսրեկյան Մ. Ա. 8
 Աղայան Է. Բ. 23-25, 80, 96, 118-120, 193
 Աճառյան Հ. Հ. 11, 13, 14, 16-18, 22-25, 27-42, 53, 87, 97, 99, 101, 103-105, 107, 108, 110, 111, 113-115, 117, 118, 121-123, 125, 126, 128-137, 139, 140, 142-149, 151-159, 161-168, 170, 186, 190, 193
 Ամառյան Հ. Մ. 114, 116, 118, 119, 124, 125, 126, 128, 129, 134, 137, 138, 146, 147, 150-152, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 165, 186, 190, 193
 Ամանիա Շիրակացի 135
 Առաքելյան Վ. Գ. 148, 195
 Ավետիսյան Հ. Մ. 135, 193
 Ազգերան Մ. Է. 18, 21, 23-25, 27, 28, 30, 33, 36-38, 41, 42, 116, 117, 129, 133, 135, 139, 142, 144, 165, 186, 190
 Աետիբեան Գ. Է. 18, 21, 23-25, 27, 28, 30, 33, 36-38, 41, 42, 116, 117, 129, 133, 139, 142, 144, 165, 186, 190
 Բախլիճյան Հ. Գ. 193
 Բեդիրյան Պ. 128, 194
 Բեյլի Հ. 22
 Բոմարդ Ա. Ռ. 44, 45
 Բոպ Ֆ. 44
 Բրոզման Կ. 34
 Բուազար Է. 111
 Գալստյան Ս. Ա. 196
 Գամկրելիճն Թ. Վ. 10, 25, 29, 37, 41

Գասպարյան Գ. Կ. 114, 115, 196
 Գրիգոր Մագիստրոս 138, 151
 Դուգուպոլսի Ա. 45
 Դյուլորի Է. 131, 132
 Դուրյան Պ. 133
 Եզնիկ Կողբացի 37, 133, 164
 Երեմիա Մեղրեցի 7, 16-18, 40, 113-116, 121, 122, 124, 129, 133, 134, 139, 141, 155, 167, 168, 170
 Չարբխանալեան Գ. 158, 196
 Ջուղա Գ. Ռ. 104, 105
 Էդոյան Ս. Ա. 148, 195
 Իվանով. Վ. Վ. 11, 25, 29, 37, 41
 Իլիչ-Սվիտլչ. Վ. Մ. 44, 45, 46, 47, 78
 Լազարդ Պ. ղր 28, 103
 Լարոշ Է. 19
 Լիդեն Է. 39, 64
 Լևի Հ. 34
 Խաչատրյան Ա. Հ. 148, 193
 Կլիմով Գ. Ա. 69
 Կյուրմի Ա. 44
 Կոլիդեր Բ. 44
 Համբարձումյան Վ. Գ. 15, 84, 88, 91, 110, 133, 143, 144, 146, 155, 158, 163, 165, 194-196
 Հյուբշման Հ. 15, 28, 29-31, 34, 103, 104, 111, 125, 135, 142, 144, 196
 Հովհաննիսյան Լ. Շ. 16, 127, 144, 196
 Հոպեր Պ. 10
 Դազարյան Ռ. Ս. 135, 193

Դախանցյան Գ. Ա. 115-118
 Ծանաշեան Մ. Է. 122, 123, 133, 197
 Մախիասեանց Ս. 141, 158, 191
 Մալխոժեբ Մ. 13
 Մեյն Է. 22, 30, 31, 104, 168, 170
 Միլիբար Սերաստացի 115, 191
 Մյուլեր Հ. 44
 Մովսես Խորենացի 186
 Մուշեղյան Ա. Հ. 8
 Հովհան Ոսկերեբան 129
 Ներսես Շնորհալի 164
 Նորայր Բյուզանդացի 119, 141, 151
 Շահնազարյան Կ. 126
 Պեղերսեն Հ. 30, 39, 43, 44, 112
 Պետերման Հ. 28, 36, 103, 105
 Պետերսոն Հ. 28, 32
 Պոկոնի Յու. 24, 28, 32, 35, 37, 40, 41, 45, 46, 101
 Ջահուկյան Գ. Բ. 11, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 24, 25-42, 44-48, 51-74, 76-78, 82, 84, 85, 87, 88, 90-102, 104, 105, 107, 110-112, 114, 116-118, 120-128, 130-132, 134-137, 139-145, 147, 148, 150-158, 160-169, 170, 186, 197, 198
 Ռյասայնեն Ա. 44
 Սահակ Ամատունի 134
 Մալաբ Նովա 17, 191
 Սիմոն կար. Երևանցի 167, 191
 Սիմոնյան Ն. Մ. 8, 42, 198
 Սիլվեկյան Խ. 18, 21, 23-25, 27, 28, 30, 33, 36-38, 41, 42,

116, 117, 129, 133, 139, 142, 144, 165, 186, 190
 Սմբատ Սպարապետ 126
 Սովածո Օ. 44
 Ստեփանոս Լեհացի 122
 Ստեփանոս Ռոշրա (Ռոշրյան) 122, 133
 Վալդի Ա. 111
 Տերվիշյան Ս. Է. 22, 23, 26, 28, 30, 31, 36, 41, 98, 104, 168, 170, 198
 Տիշեր Ժ. 98
 Տրատտան Ռ. 111
 Տրոմբետի Ա. 43
 Փավստոս Բուզանդ 133
 Փեշտմանյան Գ. 116, 191
 Քուշյան Ա. Վ. 97, 135, 191
 Քուրմե Ա. 44
 Агаян Э. Б. 175
 Амаян А. М. 175
 Ачарян Р. А. 175
 Баян Л. С. 80-83, 85, 87-90, 92-97, 198, 199
 Гамкредадзе Т. В. 10-17, 23, 25, 28, 29, 33, 38, 39, 41, 56, 71, 77, 81-90, 92-102, 106, 112, 144, 147, 160, 161, 164, 166, 199
 Герценберг А. Г. 100, 199
 Дворецкий И. X. 29, 129, 136, 138-140, 142, 150-154, 157, 191
 Десницкая А. В. 79, 201, 202
 Джаукян Г. Б. 14, 24, 27, 29, 36, 38-40, 45, 77, 105, 107, 112, 121, 130, 131, 145, 174, 175, 200
 Еремия Мегречи 174, 175
 Иванов Вяч. Вс. 10, 11, 14, 15-17, 23, 25, 28, 29, 33,

38, 39, 41, 56, 71, 77, 79,
81-90, 92-102, 106, 112,
144, 147, 160, 161, 164,
166, 199, 200
Иллич-Свитыч В. М. 44,
45, 47, 48, 51-78, 173,
174, 192, 201
Казанский Б.В. 203
Капанцян Г. А. 73, 115-
117, 175, 201
Королев А. А. 79, 95, 97-
102, 201
Маурхофер М. 14, 15, 201
Нойман Г. 20
Ованесян А. Ш. 175
Туманян Э. Г. 80, 202
Фридрих И. 79, 202
Хоппер П. Дж. 10, 11, 202
Широков О. С. 136, 202
Aghayan E. 183
Adjaryan H. 183
Amalyan H. 105
Bailly H. 122
Gamkrelidze T. V. 10, 202
Carruba O. 202
Dulaurier E. 132
Djahukyan G. 180, 183, 202
Eremia Meghretci 182, 183
Georgiev V. 202
Ghapantsyan G. 183
Ivanov V V. 202
Hambardzumyan V.G. 10,
202

Hopper P. J. 10, 11, 203
Hovhannisyán L. 183
Hübschmann H. 28, 30, 31,
52, 104, 111, 203
Illich-Svitich V.M. 182
Ivanov V.V. 10
Kronasser H. 79, 81, 87, 97,
203
Laroche E. 79, 96, 192, 203
Martinet A. 10, 205
Mayrhofer M. 14, 15, 106,
192, 203
Meillet A. 30, 130, 203
Neumann G. 79, 203
Otten H. 192
Pedersen H. 10, 44, 204
Petermann H. 28, 36
Pokorny J. 32, 40, 41, 83,
85, 87-89, 92, 93, 98-
101, 130, 186, 192
Puhvel J. 80, 97, 192
Ramat P. 204
Scheffelowitz G. 130
Solta G. R. 105, 192
Sommer F. 204
Surtewant E.H. 204
Tischler J. 80, 87, 97-99,
100, 192
Trager G. L. 204
Walde A. 186
Watkins C. 87, 193

ԲՈՎԱՆԿԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	5
Հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատի տարրերա- կային վերականգնման խնդիրները	9
Հայերենի հնդեվրոպական ծագման իմաստային խումբ կազ- մող միավորների քառաբնական և ստուգաբանական ճշգրտումներ ու լրացումներ	21
Հայերենի տվյալների ընդգրկումը նոստրատիկ լեզուների համեմատական քառաբանի մեջ և հետագա ուսումնա- սիրության խնդիրը	43
Հայերենի և միլերենի ծագումնային առնչությունների հարցը	79
Հայերեն ընդհանրաբանի ստուգաբանությունը	103
Երեմիա Մեղրեցու «Բազդիրի հայոցի» «կասկածելի և ան- ստույգ» բառերի մասին	113
Անվտվումներ	169
Համառոտագրություններ.....	185
Օգտագործված գրականություն	189
Առարկայական ցանկեր	204

Վազգեն Գուրգենի Համբարձումյան

ՀԱՅԵՐԵՆԻ

ԲԱՌԱՔՆՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Համակարգչային էջադրումը՝ Վ. Պապյանի

Հրատ. պատվեր № 403

Ստորագրված է տպագրության՝ 14.12.2012թ.:

Չափսը՝ 60 x 84 ¹/₁₆, քուրդ N 1, օֆսեթ տպագրություն,

14 տպագրական մամուլ:

Տպարանակը՝ 300 օրինակ:

Գինը՝ պայմանագրային:

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24: